

ARHIVA SOMEȘANĂ

REVISTĂ ISTORICĂ-CULTURALĂ

Proprietar și Director:

VIRGIL ȘOTROPA

Inscrisă sub Nr. XX C. — 2

Trib. Năsăud



CUPRINSUL

Pag.

Virgil Șotropa: <i>Infunțarea graniței militare năsăudene 1762</i>	1
Ioan Vaida: <i>Două acte remarcabile</i>	130
Iuliu Moisil: <i>Conștiința națională și eroismul grănițelor năsăudeni</i>	144
Iustin Sohorca: <i>Monografia școlilor din Sângeorz-Băi</i>	176

COMUNICĂRI

Iuliu Moisil: <i>O scrisoare din Roma</i>	197
Iosif Naghiu: <i>Varia</i>	203
Pr. Teodor Ciuruș: <i>Din însemnările lui Vas. Buzdug</i>	215
Ioan Ionașcu: <i>Relatări și tradiții istorice de pe »Valea Budacului«</i>	219

PAGINI SUPLEMENTARE:

Virgil Șotropa: <i>Spicuiri din cronica lui Cserei</i>	224
Florea Florescu: <i>Un document Maramureșan</i>	228
<i>Comemorări în Năsăud</i>	231
<i>Muzeul grănițeresc năsăudean</i>	232

FIGURI GRĂNIȚEREȘTI NĂSĂUDENE

Iuliu Moisil: <i>Artemiu P. Alexi 1846—1896</i>	235
---	-----

BCU Cluj / Central University Library Cluj
Jan. 27/1955
 Aprilie — Septembrie 1938

Redacția, administrația și direcția revistei:

»ARHIVA SOMEȘANĂ« Năsăud, Str. Vasile Nașcu, 29
 Năsăud 1938

H. 42

ARHIVA SOMEȘANĂ

1881

REVISTĂ ISTORICĂ-CULTURALĂ

Nr. 24



Inființarea graniței militare năsăudene

1762

Virgil Șotropa

Preparativele colonelului Schröder. — Chestia cedării Văiei Rodnei. Conscriptii și înrolări. — Actul cedării și „rezervatele“. — Organizarea miliției. — Diverse certuri.

Când curtea din Viena luă hotărîrea să extindă granița militară sudică a monarhiei austro-ungare și asupra marginilor sudestice ale Ardealului, o făcu în firma convingere că Românii ardeleni nedreptățiți și asupriți prin atâtea secole, dacă vor ajunge acum la o stare socială mai suportabilă, au să fie cei mai credincioși și buni soldați, — ceea ce s'a și adeverit. Privitor la districtul nostru năsăudean cu militarizarea se intenționau încă alte două scopuri, adică întâiul, de-a curma certurile neîmpăcate și nemărginite dintre Românii districtuali și orașul Bistrița; iar al doilea, pentru de a statornici religia unită, care chiar și după 1750 era încă puțin agreată în ținutul nostru.

Pentru de a cunoaște toate fazele de ordin militar, juridic și religios prin cari a trecut chestia anevoioasă a înființării acestei granițe militare, vom continua cu publicarea actelor și documentelor începută în studiul anterior care trata revolta din 1755—1762 a districtului năsăudean.

În 10 Martie 1761 fusese numit baronul *Adolf Nicolau de Buccov* comandant general al trupelor din Ardeal, și acesta în

Im. 374/1955

13 Octombrie al aceluiași an înaintă consiliului aulic de războiu din Viena propunerile sale privitoare la înființarea graniței militare ardelen. Acele propuneri, acceptate de numitul consiliu în 20 Ianuarie 1762, la 14 Aprilie fură prezentate de către mareșalul conte *Leopold Iosif Daun*, prezidentul consiliului de războiu, împărătesei *Maria Terezia*, care-și dete aprobarea în 16 Aprilie, așa că Buccov, numit deja în 11 Aprilie comisar pentru înființarea acestei granițe, putea să înceapă cu lucrările preliminare pentru crearea regimentelor grănicerești ardelen.

Încă pe la sfârșitul anului 1761 se svonise printre districții români și orașenii bistrițeni despre intențiile curții vieneze, însă nu se știa încă nimic sigur; când pe neașteptate sosi la începutul lunii Februarie 1762 în Bistriță colonelul baron *Schröder*, încredințat în mod tănuit de autoritățile militare cu studiarea și inițierea lucrărilor pregătitoare de militarizare. Colonelul era însoțit de locotenentul de geniu *Halbmann*, cu care stătu și lucră în oraș până în 10 Martie, când ceru dela magistrat un delegat »ex gremio« ca să plece împreună prin vidic. Magistratul desemnă pe senatorul Bedeus, cu care cei doi ofițeri parcurseră mai întâiu cele 21 sate ale districtului valah, apoi satele Nușfalău și Sântioana din districtul săsesc. După întoarcere în Bistriță delegatul Bedeus, care avea să raporteze despre cele întâmplate, nu putu spune magistratului mai mult decât că a însoțit pe colonel, dar de fapt n'a putut afla și ghici nimic despre isprăvile și intențiile acelu. »Atât de puțin știa magistratul despre ocupațiile și proiectele colonelului în district și oraș«, se zice într'o notă protocolară a orașului.

După câteva zile Schröder ceru dela oraș comisari cari atât în districtul valah cât și în cel săsesc să conscrie în registre cu anume rubrici toate familiile valahe împreună cu copiii de ambele sexe dela 15 ani în sus. Nici despre scopul acestei lucrări n'au știut nimic Bistrițenii, numai atât a putut afla magistratul prin spionii săi, că colonelul trata în taină asupra unor chestii cu totul necunoscute orașenilor, cu unii preoți valahi — între cari maicu-seamă *cu protopopul și cu popa Mitru din Năsăud și cu Lațcău din Uifalău* — apoi cu alți Valahi din districte.

În 9 Mai colonelul Schröder primi dela generalul Buccov ordin ca fără amânare să plece la Sibiiu și să aducă cu sine pe

fostul primar și actualul viceprimar (pro Jude) *Johann Friedrich Klein a Straussenburg*.¹⁾ Ei și pleară la drum în 11, iar în 13 Mai seara sosiră în Sibiu. Totul avea să se petreacă în taină, așa că lui Klein nu i se permise să spună nici chiar magistratului altceva, decât că el însoțește pe colonel până la Reghinul săsesc, și numai aci primi permisia dela colonel să raporteze orașenilor că trebuie să meargă ambii la Sibiu.

În 14 Mai dimineața la orele 8, colonelul Schröder conduse pe Klein la generalul Buccov, care se adresă către viceprimarul bistrițan cu următoarele cuvinte: »Am să-ți fac cunoscut, că *Valahii Dvoastre au înaintat o petiție în care se oferă că vor servi Măiestății Sale cu arma*, iar națiunea²⁾, a dăruit districtul împărătesei. Orașul Bistrița are acum să redijeze »cesiunea« și să-mi înmâneze actul autentic ca să-l pot trimite domnitoarei. Chestia aceasta vă va servi ca o deosebită recomandare și va fi spre binele orașului; nu veți pierde nimic, ci dimpotrivă veți câștiga mult. Mergeți acum la baronul Bruckenthal care vă va face încă alte împărțări și vă va da îndrumări«.

Viceprimarul Klein, — continuă susamintitele note protocolare — cărui toate acestea îi păreau cu totul neprevăzute și astfel alcătuite încât reclamau și sfatul altor oameni înainte de a se lua vr'o hotărîre, se găsea acum în cea mai mare zăpăceală. »El putea bine înțelege că Valahii bistrițeni — cari de 7 ani erau încurcați în diverse procese cu magistratul și erau instigați de către mulți în mod inadmisibil împotriva celui — urmând intenției cunoscute, au putut să se gândească la măsuri prin cari să se desfacă de jurisdicția Bistriței, ori să accepte ușor atari propuneri făcute lor; dar nu putea să înțeleagă supoziția că națiunea ar fi în stare să dăruiască Măiestății Sale un district donat și încorporat orașului (publico) bistrițan pe cale de privilegiu și în mod particular, fără ca orașul și națiunea să fie încunoștințate în prealabil despre aceasta, măcar cu un cuvânt«.

Cu aceste reflexiuni, Klein merse imediat la baronul Bruckenthal, care îi făcu similare propoziții, însă nu-i aminti nimic despre donația districtului făcută în numele națiunii. Atunci Klein replică

¹⁾ Primar al orașului Bistrița era acum *Sigismund Konrad Dinges*.

²⁾ Adică »Universitatea săsească«.

4

în fața cancelarului provincial Bruckenthal și a colonelului Schröder, că nu poate momentan înțelege intenția Ex. Sale generalului precum și faptul cum Valahii bistrițeni să poată servi Maiestății Sale cu arma, și cu atât mai puțin poate socoti că ce urmări ar avea pentru orașul Bistrița această chestie. Deci e silit să raporteze magistratului despre propozițiile ce i s'au făcut, să ceară instrucții necesare, iar până atunci să se sfătuească și cu alții aci în Sibiu.

În 15 Mai, dimineața la orele 7, colonelul Schröder îi trimise lui Klein o țedulă pe care sta scris: »Să nu scrii nimic acasă, căci negreșit încă azi va trebui să pleci la Bistrița, unde n'are să ajungă faima înaintea sosirii D-Tale«. Chemat la orele 8 la colonel, acesta îi împărtăși că în seara precedentă generalul Buccov împreună cu Bruckenthal și cu el, cu Schröder, au hotărât fix că Klein încă azi are să plece îndărăt la Bistrița, după ce mai întâi va fi luat nouă instrucții dela Bruckenthal. Atunci Klein imediat grăbi la Bruckenthal și acolo repetă observările făcute în ziua anterioară. Cu toate acestea fu necesitat să plece încă în aceeași zi la Bistrița cu ordinul ca îndată după sosire să se sfătuească cu magistratul și cu comunitatea (centumviri), să redijeze actul cesionar,¹⁾ și apoi neîntârziat iarăș să vină la Sibiu, însoțit de un notar care să aducă cu sine și sigilul orașului.

În autobiografia sa,²⁾ Mich. Conrad v. Heidendorff zice că cu prilejul când se prezintă la Buccov, acesta, spre a-l determina pe Klein la semnarea actelor privitoare la cedarea districtului valah, i-a pus pe masă: un lanț de aur și altul de fier, să aleagă care-i place.

După sosire în Bistrița, viceprimarul Klein convoacă pe ziua de 19 Mai atât pe membri magistratului cât și pe reprezentanții comunali (centumviri, cetumpatres, adică colegiul pângarilor), cari erau chemați numai la cauze importante. Klein le expuse cum a trebuit să plece subit la Sibiu, iar acum a adus cu sine porunci, »despre cari până se vor coace lucrurile, nu se poate vorbi fără pierderea onoarei«. Motivul venirii colonelului Schröder la Bistrița a fost următorul: Au să fie recrutați și înrolați 17.000 soldați,

¹⁾ Actul de cedare, în care renunță la districtul valah.

²⁾ »Arhiv. d. V. d. s. L.« N. F., Bd. 18 H. 2 pag. 242.

dintre cari 15.000 infanteriști și 3000 cavaleriști, având comandanți pe locot.-colonelii Lutsch și Dambrovka. Districtul valah s'a oferit să servească cu arma Maiestății sale, deci să fie substras jurisdicției Bistriței, în consecință orașul va pierde contribuțiile din acel district, însă va fi despăgubit (*schadlos gehalten*). În sfârșit exprimându-și Klein nădejdea că munții și »*jus auf den Fundus*« (dreptul de proprietate asupra teritorului) vor rămânea orașului, avertiză înc'odată pe cei prezenți ca despre chestia aceasta secretă și gîngășă să se vorbească cât se poate de puțin.

Magistratul, comunitatea și Klein — se zice în amintitele note protocolare — tot atât de puțin se puteau orienta acasă în această chestie însemnată dar zorită, precum și lui Klein în Sibiu i-a fost imposibil să cumpănească într'o zi și jumătate toate câte trebuia să ia în vedere conform îndatoririlor sale omagiale, dar și în scopul conservării orașului și a districtului săsesc. Deci cu toții se bîzuiau în autoritatea înaltă a generalului comandant și a cancelarului, precum și în multele asigurări date că într'un fel sau altul îi se va ajuta atât orașului cât și districtului săsesc.

Privitor la ordinul adus cu sine, Klein anunță adunării că va fi să se redijeze un »*instrumentum*« (act), în care districtul valah să fie oferit Maiestății Sale. Îndatăce actul va fi gata și se va ceti publicului, împreună cu notarul magistratual îl va duce la Sibiu.

După depărtarea reprezentanților orășenești Klein avertiză pe membrii magistratului să *trateze de acum înainte pe Valahi cu toată cuviința (Glimpf) și nu cumva să-l aresteze pe vr'unul*; apoi împărtăși ordinul colonelului Schröder că Valahii să nu mai fie forțați să lucreze la clădirile piariștilor.

Tot cu acest prilej se ceti în ședință un regulament militar trimis de guberniu cu observarea să fie strict urmat; apoi perceptorul Hennrich și comisarul depertinenței raportară, că Valahii districtuali nu mai vreau să furnizeze fân pentru soldați, ci ofer contravaloarea în bani, ceea ce ofițerii voesc să accepte. Magistratul hotărește ca contribuabilii să furnizeze fânul cu care dătoresc, și pentru constrângere să se ceară dela căpitanul Oschitz asistență militară.

În ședința din 21 Mai primarul întreabă pe magistrat că oare

ce ar fi să se ofere ca prezent generalului Buccov. Se hotărăște să i se ofere 6 piei de răs, ori 12 de vulpe.

Tot în acea zi superiorul (starețul) piariștilor din Bistrița trimite pe Pater Leonhard la magistrat cu rugarea să i se acorde și trimită lucrători la clădiri. Magistratul hotărăște să fie rugat *Protopopul valah din Năsăud ca cu vorbă bună (Zurede) să înduplece pe vidicani* de a veni în ajutor (milde Hilfe) piariștilor. În 22 Mai din nou se roagă superiorul să i se trimită care și zileri pentru lucrările necesare la »rezidență« și biserică; să i se aducă lemne din districtul valah, iar pe muncitorii valahi să-i escorteze magistratul la oraș cu »trabanții« săi, căci numai la somația popilor n'au să vină, mai ales fiind protopopul chiar acum în Sibiu. La caz dacă pentru acest fapt ar fi magistratul tras la răspundere, atunci piariștii sunt gata să imploară (fussfällig abzubitten) toate instanțele pentru iertare. Magistratul răspunde că va încerca oral tot posibilul, dar a-i aduce pe oameni cu trabanți »sine animadversione«, e contrar poruncilor. Îndată și trimite pe comisarul Daniel Dinges în districtul valah ca »per placida« să determine pe săteni de a da piariștilor ajutor la clădit, precum promisese în fața comisiei Bethlen-iane; și să le spună că vor fi alimentați în oraș.

*

Presimțind Bistrițenii ce are să urmeze pentru oraș în urma demersurilor făcute de organele militare, căutau acum pe toate căile, că la caz de vor fi nevoiți să piardă Valea Rodnei, pentru aceasta să fie despăgubiți cu un maxim de beneficii. Spre acest scop au determinat ei și tabla reg. din Oșorheiu să trimită doi notari cari să constate în vidicul Bistriții ce pierde orașul în urma militarizării satelor valahe. Acei notari, anume Georgius Orbó și Valentinus Kispál redijară un voluminos proces verbal interogator de circa 250 pagini pe care, adresat împărătesei, și semnat de ei cu data Rodna 19 Mai 1762, îl înmânară magistratului bistrițan, iar acesta autoriză pe primarul Conrad Dinges, viceprimarul Joh. Friedrich Klein à Straussenburg și pe senatorul Georg Gunesch să-l înainteze locurilor competente. Actul poartă titlul: Litera inquisitoria — relatoria super conditione servitutae item ac variis

Districtus Valachici praestationibus Comunitati et Magistratui Bistritziensi debitus, ac per ejusdem districtus incolas successivis semper ab olim temporibus effective praestitis, adeoque jurisdictione Civitatis in ipsos exercitae — de anno 1762 — Per Ant. Domokos protonot. Conține depozițiile alor 450 martori, ditre cari o mică parte Valahi districtuali servitori la Sași, apoi alții Valahi iobagi din diferite ținuturi, în fine cei mai mulți Sași și Maghiari cari — e de'nțeles — cu puține excepții au făcut depoziții favorabile și pe placul orășenilor.

Martorii aveau să răspundă la întrebările puse lor cu privire la chestiile din următoarele 14 puncte, stabilite cu vădită premeditație:

1. Cele 21 sate Rodna, Major, Szentgyörgy, Les, Ilva, Földre, Varojre, Nagy Rebra, Kis Rebra, Naszod, Szalva, Hordo, Telts, Bikis, Gaureny, Szuplai, Poieny, Zagra, Runk, Mititej și Makod, adică locuitorii valahi din Radnavölgye, din timpuri imemoriale au făcut servicii de iobagi și jeleri comunității din Bistrița, prestând în fiecare an muncă de săptămâni, și anume:-

2. Magistraților orașului, funcționarilor și inspectorului vidicului valah, care ca pârcălab avea mai înainte leafă mai mică decât acum. În acel timp satele vidicului valah erau repartizate senatorilor, căror acele le făceau servicii ca și domnilor terestri, le arau, semănau, secerau, le cosiau, fiecare cum se învoia cu stăpânul său. Afară de aceasta fiecare gospodar din dictrictul valah era obligat să lucreze pentru membrii magistratului anual câte 18 zile, pe cari zile de muncă magistrații le împărțiau între sine după necesitate, așa că Valahii trebuiau să le care acasă chiar și cerealele și vinul.

3. Inșiși Valahii își recunoșteau starea și condiția, căci fiind întrebați, răspundeau: »Noi nu suntem iobagii nimărui, fără ai orașului«.

4. Valahii îndeplineau pentru public (orășeni) și alte lucrări ca: zidiri felurite, construcții de poduri, reparări, grădinărie, cosit; apoi lucrau după trebuință la crâșma din Rodna și în alte locuri, cu palma ori cu care.

5. Valahii mai erau apoi îndatorați orășenilor și cu alte prestații, cari dela vidicanii sași nu se pretindeau niciodată. Astfel la Paști trebuiau să aducă orășenilor unt, miere ouă, miei, găște, rațe, găini; la iarmaroace fiecare sat aducea pe seama magistratului cel puțin câte un berbec; iar pești aduceau iarna-vara, când li se cerea, căci magistratul avea în fiecare sat delângă Someș câte 2—3 pescari, și aceștia îi mânau pe săteni la pescuit. Mai furnizau sătenii valahi și furci, gteble, sule, coșuri și diverse vase.

6. Înainte de revolta vidicului, popii valahi în fiecare toamnă

dăruiau inspectorului depertinenței pepeni, cingi de păr și lumânări de ceară.

7. În tot cursul anului Valahii aveau să furnizeze sălbăticiuni: cerbi, mistreți, capre, etc., pe cari dacă nu le prindeau ei, le cum-părau dela alții și le aduceau orășenilor, fiind strict interzis să vândă ceva streinilor.

8. În fiecare an, cu două săptămâni înainte de de Sf. Ion, îl rugau pe magistrat să le acorde pășunatul în munții orașului, pentru care plăteau birul așa numit »vamsug«.

9. Din timpuri imemoriale orașul Bistrița poseda cârciumă în Rodna.

10. Valahul nu putea să-și clădească casă decât cu permisia inspectorului, cărui pentru aceasta trebuia să-i plătească un galben; iar când clădirea era terminată, ca recunoștință aducea domnului său terestru două mierțe de grâu.

11. Era îndatorat să muncească la arderea varului, tăierea lemnelor și căratul varului la oraș.

12. Ab antiquo acești Valahi au stat sub jurisdicția orașului Bistrița, sub dominația pacinică și absolută a acestui oraș, și înainte de a începe revolta, prestau toate în pace.

13. Cu începere din timpuri imemoriale Valahii niciodată nu s'au ținut și privit liberti, cum erau Sașii din district, și erau îndatorați să facă prestații cu mult mai considerabile, decât făceau aceștia.

14. Satele Nagyfalú și Szent-Iván nu sunt în Valea Rodnei, ci lângă Șieu, în ținut săsesc.

Ar depăși cadrul acestui studiu dac'am publica depozițiile celor 450 martori, interogați, deci reproducem numai următoarele:

1. Michael Barota din Selyk depune că a servit la senatori sași din Bistrița și a văzut cum Valahii rodneni erau aduși și mânați la lucru; a auzit cum înșiși ziceau: »Mergem să ne împlinim săptămânile; suntem domnari săptămânari și nu suntem iobagii nimărui, fără ai orașului«.

2. Michael Vig din Nagy Demeter depune că a auzit încă din timpul Curuților despre Valahii din Valea Rodnei și a Rebrii, cari făceau servicii orașului. Veneau la Părcălab, care-i împărția pe la magistrați.

Alții spun că Valahii lucrau la șanțuri și mori, și că Sâmbăta seara, Dumineca ori Luni dimineața erau mânați în grupuri, de către slobodnici, la casa părcălabului din Bistrița.

Militarizarea comunelor înainta acum cu pași grabnici. După ce sătenii valahi declaraseră că se ofer la serviciu cu arma, se făcură conscripțiile necesare și curgeau înrolările; nu mai resta alta, decât să fie limpezită chestia pendentă cu Bistrițenii.

Viceprimarul Klein convocă pe ziua de 24 Mai membri magistratului, și le împărtăși conținutul actului cesionar în ciornă, care apoi avea să fie semnat și sigilat definitiv în Sibiu. Accentuând înc'odată că orașul Bistrița s'a obligat să ofere »rezervatis reservandis« Maiestății Sale districtul valah pentru serviciu militar, adăugă că privitor la Valahii din Nușfalău și Sântioana, — cari asemenea s'au declarat pentru militarizare, deși nu aparțin la Radna völgye — orașul să încerce a determina forurile de drept, să lase acele două comune în »fundo regio«, iar pe sătenii valahi din ele să-i mute în districtul valah, înlocuindu-i în satele deșertate cu locuitori sași.

Fură apoi introduși centumvirii, căror Klein le făcu o lungă expunere a situației. Iată-o în rezumat: Valahii districtului au năzuit să se sustragă jurisdicției publicului (orașului) și tratând cu colonelul Schröder s'au oferit la serviciu militar. Fiindcă era necesar să se recruteze deocamdată 17.000 soldați (Land Miliz), deaceia Maiestatea Sa cu atât mai bucuroasă a acceptat oferta. Acum publicul trebuie să redijeze (aufsetzen) un document prin care se ofere Maiestății Sale amintitul district valah, rezervându-și însă toate privilegiile (Vorrechte). Fiind înalta casă domnitoare cea mai puternică, și având ea ca scop (Zweck) numai binele (das Beste) tuturor supușilor — ceea ce rezultă învederat din multe înalte dovezi, — în consecință fiecare să vorbească despre această chestie cu tot Respectul (Ehrfurcht) și să nu protesteze făr'de nici un folos (nutzloses resonement darüber führen) și să facă critică, ci să lase totul în grija și buna prevedere (Einsicht) a Maiestății Sale și miniștrilor săi.

Klein le ceti apoi ciorna actului de cesiune și condițiile apariiitoare acestui, fiind totul notat numai »per apices«; apoi împărtăși comunității că pleacă la Sibiu spre a vedea și auzi propozițiile înalte ce i se vor mai face. Centumvirii ascultară cu atenție cele comunicate, iar la întrebarea lui Klein că ce ar fi să se oferă ca prezent generalului comandant, ei răspunseră prin Mich. Brand-

scher, Lutsch Biedermeister și Paul Seiwertth că magistratul să ofere »nomine publici« ce va afla mai potrivit.

În notele protocolare ale magistratului privitor la actul cesionar se zice următoarele: Între astfel de circumstanțe a urmat cesiunea dela 24 Mai 1762, după ce fuseseră răspinse mai multe cereri ale orășenilor și după ce Bistrițenilor li se prezentă spre semnare un document, pe care nu ei l-au redijat. Cu supunere omagială, în interesul promovării serviciului înalt, gata și bucuros au rămas Bistrițenii pe lângă ceea ce s'a stabilit în cesiune; ba mai mult, ei cu plăcere s'au învoit să cedeze — conform nouălor propoziții înalte — încă și mai mult decât ce conțin scrisorile în chestie, dacă s'ar putea numai mijloci ca îngrijorările exprimate de oraș să fie clar raportate Maiestății sale, și dacă totul ce se va încheia, va fi aprobat de Maiestatea Sa și se va pertracta cu știrea guberniului și a națiunii. Căci dimpotrivă, e de temut să nu urmeze în viitor din partea națiunii și mai ales a celorlalte staturi aspre reproșuri, cari ar putea fi dăunătoare serviciului preanalt; fiindcă de un timp încoace se svonește în taină că magistratul Bistriței, fără știrea prealabilă a întregii națiuni, n'ar fi îndreptățit să dăruască ceva din fondul regesc, sau chiar din teritorul țerii, fără știrea guberniului; și că ar putea avea grave consecințe faptul dacă s'ar ceda privilegii și drepturi, cari nu se pot pierde decât numai »per notam infidelitatis«.

Friedrich Kramer, fost director al liceului evang. din Bistrița și mai apoi preot în Heidendorf, zice într'un studiu al său,¹⁾ privitor la acest obiect, că reverința față cu domnitoarea iubită și respectată, despre care se zicea că dorește și vrea să fie cedată Valea Rodnei; apoi hotărîrea și ordinul autorităților superioare ale țerii, cari grăbiau să prevină acelei dorințe; în fine obișnuința de a asculta și teama de abandonare în cazul de opunere; toate acestea au exercitat asupra magistratului și comunității orașului Bistrița o presiune invincibilă. Probabil că hotărîrea orășenilor a fost influențată și de dorința să se pună capăt unui nesfârșit proces și mizeriei economice insuportabile, apoi de nădejdea unei despăgubiri favorabile, și chiar și de ambițiunea oarecăror.

*

¹⁾ Beiträge zur Geschichte der Militärisirung des Rodnaer Thales, publicat în Anuarul liceului lut. bistrițan pe a. 1879—80.

Documentul cesionar are următorul conținut:

Noi, judele, consiliul și comunitatea orașului liber Bistrița din Ardeal facem tuturor cunoscut cum în toate timpurile am ținut ca o datorință esențială a noastră să dăm înaltei case austriace, stăpânitoarei noastre milostive, cu cel mai viu zel, probe de acea credință neînfrântă, cu care de timpuri imemorabile suntem legați de ea. La această ținută suntem îmboldiți și mai mult prin pildele antecesorilor noștri, cari au privit ca singura lor glorie de a jertfi credinței față de domnitorul lor legitim, cu toate ocaziunile și cazurile, comoditatea lor, bunurile și chiar și viața lor. O dovedesc aceasta nenumăratele documente păstrate în istorie, și o dovedesc și multele libertăți, avantagii și daruri, tot atâte pilde de milostivenia și marinimia principilor, cu care ei au răsplătit zelul supușilor lor credincioși. Intre aceste socotim noi îndeosebi dania regelui Mathia pe care el a făcut-o antecesorilor noștri încă în a. 1475, în baza căreia acel marinos rege pe locuitorii de atunci ai opidului Rodna și ai celor 20 sate aparținătoare la ea și situate lângă Someș, nunumai i-a scos din comitatul Dobâcei și i-a încorporat ca proprietate eternă la orașul Bistrița, ci a și introdus orașul Bistrița de fapt pentru totdeauna în acest dominiu districtual valah, l-a statornicit acolo fără contradicerea cuiva și l-a confirmat în el pentru toate timpurile. Precum acest dar va rămânea ca o amintire neștearsă atât a marinimiei principelui, cât și a credinței răsplătite a antecesorilor noștri; așa și noi prin acela suntem îndemnați la o reală imitare ce ne face să depărtăm toate sentimentele egoiste, și să privim cu orice prilej ca cea mai mare fericire, de a satisface necondiționat așteptărilor domnitoarei noastre și datorințelor de supuși credincioși. Credem de a fi aflat acel prilej acum, când Excelența Sa baronul Adolf Nicolaus Buccow — decorat de Maiestatea Sa cu marea cruce, consilier intim, general de cavalerie, colonel al unui regiment de cuirasieri, general comandant al principatului Transilvaniei și prezident al guberniului țerii — a binevoit să ne descopere, că Mai. Sa împărăteasa, pentru promovarea serviciului și buna pază a granițelor țerii, a hotărât înființarea unui corp de miliție grănicerească, iar organizarea aceluia a încredințat-o Exelenței Sale. În urmare după o consfătuire unanimă în aceasta chestie am hotărât ca pe locuitorii valahi dăruți de fericitul rege Mathia în 1475 orașului Bistrița ca proprietate, adică pe cei din opidul Rodna și din cele 20 sate aparținătoare la ea anume: Maior, Sz. György, Lesch, Ilva, Földre, Varaira, Nagy Rebra, Kis Rebra, Naszod, Szálva, Hordo, Telts, Bikis, Szupplai, Poiena Zagri, Runk, Zagra, Gauren, Mokod și Mitite, pentru facilitarea realizării preanaltelor intenții, prin aceasta cu bună chibzuială și de bună voie să-i oferim pentru

înlesnirea realizării înaltelor intenții și să-i absolvăm și liberăm de sub iobăgia actuală cu care îndubitabil ne-au fost conferiți. Făcând aceasta de fapt cu declarația noastră prezentă, renunțăm cu bună premeditare la toate drepturile pe cari orașul Bistrița le posedase asupra acestor oameni, ca asupra propriilor și adevăraților săi supuși (iobagi), cu precisa rezervă (Vorbehalt), ca aceia toți fără excepție, în numele lor propriu, a copiilor, și strănepoților lor, pentru vecie și pe cât timp îi va conveni Mai. Sale și glorioșilor ei succesori, de bună voie să se dedice serviciului militar grăniceresc al Mai. Sale împărătesei. Cu care prilej să i se păstreze (rezerve) orașului suveranitatea teritorială (Grundobrigkeit) la care aparțin: jurisdicția teritorială »jus educilli, molarum et braxatorii« (crâsmărit, morărit și fierberea berii), și acești locuitori, de acum liberi, ai numitului district valah, să fie priviți ca și locuitorii districtului săsesc foști întotdeauna liberi. Apoi orașul Bistrița și întreaga națiune credincioasă săsească privitor la acești noi grăniceri, nunumai permite ci și declară de bună voie: să despartă pe ceilalți valahi liberi locuitori în satele săsești ale acestui district și să-i mute lângă districtul valah, pe locurile situate de-a lungul granițelor orașului și națiunei; dimpotrivă însă, ca despăgubire contribuțională și pentru ocuparea fondului (teritorului) regesc, să colonizeze acele locuri golite de populație (despopulate) prin Sasi ori alți Nemți. Iar când noi, în scopul pomovării serviciului preanalt și al facilitării înființării corpului grăniceresc transilvan, liberăm de sub îndatoririle iobăgești, pentru sine și urmașii lor, pe susamintiții Valahi locuitori în numitele 21 sate; sperăm că pe veci vor și rămânea destinați spre acest scop, și își vor întocmi toată purtarea lor așa, încât cu credința nestrămutată față de înalta stăpânire a țerii vor da și dovezi de cea mai supusă recunoștință pentru marea și neprețuita schimbare a condiției lor, și se vor năzui din toate puterile să se facă demni de mila, îndurarea și mulțămirea Mai. Sale împărătesei și glorioșilor ei succesori. Dacă însă, împotriva prevederilor și dorințelor noastre, prin purtare necuviincioasă și criminală și-ar atrage disgrăția și indignarea Mai. Lor, sau ar cuteza în mod criminal să se sustragă dela destinația lor actuală; atunci orașul Bistrița nunumai să-și poată relua iarăși toate drepturile sale, ci mai mult, să poată intra în toate drepturile de proprietate și să fie introdus eo ipso în acele. Și precum, altminteri puținii Sasi liberi aflători în Rodna vor fi scutiți de serviciul militar grăniceresc tot așa și Valahii de acum liberi din întreg districtul valah nicidecum să nu cuteze a cere servicii ori oficii în oraș sau în satele săsești, ori a reduce fondul regesc prin proprietăți întinse, ci să rămână între granițele și barierele lor. Pentru ca faptil acestă să fie și rămână pentru

vece așa și să servească urmașilor ca un monument nu numai obligator ci și stimulent pentru fapte similare de credință cinstită, astfel prevedem acest document cu pecetea orașului și-l semnăm, Bistrița, 24 Mai 1762. Primarul, consiliul și comunitatea orașului liber reg. Bistrița.

La sfârșitul documentului generalul comandant adaugă următoarele șiruri:

Eu subsemnatul accept cesiunea (manumissio) de sus, în numele Mai. Sale domnitoarei, cu toate condițiile și clauzele, și voi căuta să obțin aprobarea ei. Sibiu, 29 Mai 1762, Adolf Br. de Buccov.

Deodată cu actul de cesiune — despre care, cum văzusem în notele protocolare, Bistrițenii ziceau că nu ei l-au redijat — delegații orașului duceau cu sine la Sibiu încă un alt act cu 12 puncte, adică condiții, numite de către magistratul șiret »Rezervate«.

Pe dosul acestui act, semnat tot la 24 Mai 1762 de către primarul orașului, de magistrat (consiliul senatorilor) și de întreaga comunitate, se spune că a fost redactat de orășeni (publicul bistrițan) din datorință omagială și spre a promova, ca credincioși vasali, serviciul preanalt. În consecință orășenii consimt cu oferta Valahilor depertinenței de lângă Someș de a servi cu arma la miliția nou înființândă în acest principat, *»și și ei orășenii ofer de bună voie și cu devoțiune pe acești oameni la serviciul preanalt«*. Totodată însă roagă ca pentru conservarea acestei localități de graniță (Bistrița), care devine acum așa mic, să i se aprobe câteva »rezervate«.

Documentul începe cu înșirarea celor 21 comune aparținătoare la orașul Bistrița și situate lângă Someș, care formează districtul valah, susținând că predecesorii locuitorilor acestuia precum și districtul însuși, în 1475 au fost desfăcuți prin regele Mathia de comitatul Dobâca și nu numai au fost încorporați »ad perpetuo possidendum« la orașul Bistrița, ci orășenii (publicum) bistrițeni au fost introduși și statorniciți în domeniul acestui district valah așa, dupăcum, conform legilor țării și a datinilor, în fondul regesc niciodată, însă pe teritorul nobiliar totdeauna a fost obiceiul.

În 1755 cu prilejul introducerii noului sistem de contribuții, acești Valahi au început să se răsvrătească împotriva drepturilor

privelegiare ale oraşenilor şi împotriva magistratului, pentru că au fost înscrşi ca iobagi în tabelele de manipulaţie, ceeace se ordonase şi de către comisia directivă cu ştirea guberniului. Valahii se opuseră cu mare cerbie contra acestui fapt, mai ales deoarece cam din 1717 — ajungând atât districtul valah cât şi cel săsesc la extremă ruină (decadenţă) în urma invaziei tătăreşti prin pasul Rodnei — în scopul ca districtul să se poată reconforta (erholen) »antecesorii noştri (saşi) au tratat pe acei Valahi cu mult mai blând, decât cum ar fi trebuit să fie ei forţaţi«, conform condiţiei lor, la serviciile oraşului. Această blândeţe observată de naţiune (săsească) a fost dăunătoare numai Bistriţenilor, ci şi altor oraşe (săseşti).

Cu toate că aceşti Valahi districtuali bistriţeni mai'nainte au prestat oraşului servicii cu mult mai mari, dar chiar şi în timpurile mai nouă până în 1755 multe servicii, cari dovedesc limpede că totdeauna au avut altă condiţie decât districtualii saşi, — despre ceeace nu se află nicăiri expresii de aceste ca în privilegiul lui Mathia din 1475: »ita tamen quod oppidum ipsum et pertinentiae ejusdem civitatis nostrae subjecta semper esse censeantur«; — şi cutoatecă până în momentul acesta, în cazuri când sunt reclamaţi ca iobagi (Repetitions-Vorfällen), obișnuiesc să se apare așa, că între altele declară: »Nu suntem supuşii nimărui, decât singur ai oraşului Bistriţa«; totuşi prin blândeţa amintită faţă de ei, şi prin alte împrejurări, au rătăcit într'atât, încât dela 1755 încoace numai aci în țară ci şi la preanalta curte aştern plânsori pline de ură contra magistratului şi refuză net să presteze ceeace dătoresc şi ce obișnuieşte să presteze chiar şi districtut săsesc. Astfel prin faptul că cu excepţia contribuţiei regeşti, nu mai prestează nimic, ei au pricinuit, că au crescut foarte mult interesele după datoriile oraşului şi ale districtului, precum şi restanţele de salarii. Apoi au încercat în tot chipul să se sustragă de sub jurisdicţia legală a oraşului, şi în fine, dupăcum am înţeles, s'au hotărît şi au declarat că cu toţii voiesc să servească cu arma în miliţia nou înfiinţată de Mai. Sa în acest principat.

Noi însă folosim prilejul acesta pentru de a dovedi domni-toarei zelul nostru ardent pentru promovarea serviciului preanalt așa cum până azi n'am fost în situaţia s'o facem din pricina renitenţei continue a acestor oameni şi a decadenţii oraşului, în urma

totalei săcătuii a fondului alodial; și delarăm ca o datorință omagială că — chiar acum când casa austriacă are imense cheltuieli cu grelele războaie ce durează de mulți ani — consimțim bucuros cu oferta Valahilor districtuali bistrițeni de a servi domnitoarei cu arma, și bucuros renunțăm la toți aceia din mijlocul lor cari vor fi acceptați ca veritabili soldați în noua trupă milițiană, cât timp ei vor servi ca atari; deci renunțăm la dreptul avut de orașul Bistrița asupra locuitorilor acelu district. Dar pelângă invoirea aceasta liberă și hotărîrea atât de importantă pentru orașul nostru ne rugăm să ni se permită a face următoarele observări rezervate:

1. Dacă locuitorii celor două sate Sântioana și Nușfalău — (Sz. Ivan u. Nagyfalu) — care altminteri se chină Johannisdorf și Grossdorf și au fost sate săsești și în tot timpul au aparținut districtului săsesc — s'au oferit asemenea Someșenilor să servească cu arma; atunci *să i se îngăduie orașului Bistrița să-i mute (translocieren) în districtul valah bistrițan* și aceste două sate să le ocupe cu contribuabili sași.

2. Puțini Sași și Maghiari aflători în Rodna, sau cari se vor așeza acolo în viitor, să nu fie luați între soldații grăniceri, ca orașul cel puțin în această localitate în depărtare de 4 mile dela oraș să mai poseadă în fosta dependență a Bistriței atari oameni cari să-i îngrijească alodiile din acest ținut.

3. Orașului, care prin schimbarea constituției a suferit mari pierderi atât la »cassa domestica« cât și la »Alodiali«, cel puțin să i se păstreze prin scutul Mai. Sale celelalte »jura in et ad fundum hujus suae Depertinentiae«; în consecință locuitorii de acolo, fie soldați ori nu, când își vor mîna vitele la munți, să plătească pentru ele orașului taxa cuvenită, ca și orășenii și districtalii sași, și să fie îndatorați să presteze ca pînă acum fără opunere dijmele.

4. Acele capitale și interese pe cari comisia Bethleniană în anul trecut 1761 le-a declarat ca datorii comune ale orașului și ale districtului, pînă la răfuirea lor să le plătească în suma care îi privește (care cade pe ei).

5. Să nu se sustragă de a plăti partea lor la atari datorii către creditori particulari, cari pînă acum n'au fost introduse în tabelele datoriilor, fiind aceste pretențiuni încă »sub lite et processu

în suspenso»; și aceasta maicuseamă la caz dacă orașul va fi judecat să le plătească.

6. Conform dispozițiilor comisiei Bethleniane, aprobate și de guvernul, să plătească contribuabilii valahi restanțele alodiale pe cari le datoresc orașului.

7. Ex. Sa comandantul general și președintele guvernului cu faimoasa sa iubire de dreptate și cu intenția de a ridica principatul din decadență, să mijlocească la Mai. Sa ca orașul micșorat (diminuat) cel puțin să fie absolvat de a plăti în casa de război suma de 8757 fl. r. ca restanțe de vechi contribuții; căci aceste îi făcură orașului până în 1754 mari dificultăți, maicuseamă după ce Valahii renitenți deneagă plățile restanțelor de feliul acesta în suma de 11.054 fl. r. $1^{11/16}$ cr., apoi pentru că situația multor indivizi în cursul anilor într'atât s'a schimbat încât e imposibil să se scoată dela ei chiar cu forța atari prestații.

8. Dacă Valahii, cari în realitate vor face serviciu militar, vor fi liberați din iobăgie, atunci grația aceasta să se extindă numai asupra lor și nu și asupra fondului care îi aparține prin privilegii orașului; deci »Dominus terrestris« să nu fie restrins »in jure dominale« spre cea mai mare pagubă a orașului, ci maicuseamă și în special »jus educilli, macellii, venationis et piscationis« ca și taxele pe cari din străvechime le-au plătit particularii pentru mori orașului, și alte aparținătoare »juri dominali«, să rămână în posesiunea și beneficiul orașului.

9. După ce dintre contribuabilii valahi — al căror număr, cu excepția văduvelor, făcea 6410 — acum decad 3901, deci rămân sub jurisdicția orașului numai 2509, să se afle modalitatea ca pierderea aceasta să fie bonificată; mai ales fiindcă orașul acesta de graniță acum de tot sărăcit și aflător în ruină, după multele fatalități de cari a fost lovit, ar trebui să fie ridicat; și fiindcă rămas acum numai cu atâți districtuali subordonați, este imposibil să fie mântuit dela totala decadență.

10. Orașul imploară să se ia măsuri sigure, ca acei Valahi districtuali cari vor împlini reale servicii militare, deci vor ieși de sub jurisdicția magistratului, să nu încerce să tragă după sine și să scoată de sub acea jurisdicție și pe alții cari nu vor fi luați la miliție; deci să li se tae prilejul »de ași exercita ura înrădă-

cinată de mulți ani împotriva magistratului și a altor orașeni, prin oarecare acte pernicioase de răzbunare.

11. La caz dacă ei vor fi liberați din iobăgie, atunci aceasta să se facă de către M. Sa cu rezerva, că dacă în viitor s'ar întâmpla să nu mai servească cu arma, sau vr'unul dintre ei din oarecare motiv ar ieși din serviciul militar, în acel caz ei *să fie iarăși predați orașului bistrițan fără excepție, în condiția de până acum.*

12. În fine se roagă întreg orașul — care e gata să promoveze serviciul preanalt cu toate puterile sale slabe — ca cele înșirate aci să fie privite drept fapte, prin care orașul vrea să se legitimeze atât în fața celor aflători în viață cât și a posterității, pentru eventualele imputări ce i s'ar face.

*

Cu acele două acte și încă alte instrucții viceprimarul Klein, însoțit de un notar, pleacă la Sibiu, de unde cu data 1 Iunie îi scria magistratului următoarele: În privința pașapoartelor pentru cei 16 Sântioaneni cari voesc să plece la lucru în Ungaria, nu se poate face nimic, căci numai Valahii someșeni, ci și cei din Sântioana și Nușfalău s'au oferit la serviciu cu arma, deci nu mai aparțin jurisdicției noastre, și nu pot primi pașapoarte dela oraș. Ion a Florii din Năsăud în 29 Mai a îmbrăcat uniforma de dragon, iar Nechita din Rebrîșoara, pe cea de infanterist. Cum se aude, până la sfârșitul acestei luni *are să fie echipată în districtul valah o companie de grenadiri*, ca să poată sta gardă lângă generalul comandant. Spre acest scop și pleacă zilele viitoare la Bistrița colonelul Schröder, însoțit de loc.-colonelul Dambrowka, și precum am înțeles la lucrările împreunate cu înființarea miliției teritoriale (grănicerești) vor trebui să-și dea concursul și meseriașii bistrițeni. În 2 Iunie Klein scrie iarăși, că Schröder și Dambrowka, însoțiți încă de alți ofițeri, pleacă în 10 la Bistrița, și că atât știrea aceasta, cât și cea privitoare la compania de gardă să rămână secrete.

În timpul preparativelor militare, situația juridică în districtul românesc era foarte încurcată. Deoparte sătenii declarați grăniceri nu mai voiau nici să audă de magistratul Bistrițan, de altă parte acesta încerca să-și mai impună autoritatea, și astfel nu încetau

nicio clipă ciorovăielile. Se iveau o mulțime de chestii, și mai importante și mai mărunte, despre cari nimeni nu știa precis: cum și prin cine au să fie rezolvate. Iată spre pildă unele: În 27 Mai îi scrie directorul cauzelor fiscale Tolnai János magistratului despre doi săteni din districtul valah cari se plâng că, fără de a fi întrebați, casele lor au fost adjudicate de către oraș altora. În 31 Mai magistratul primește ordinul gubernial privitor la reambularea (fixarea mejdelor) munților dinspre Maramureș. În 2 Iunie magistratul întreabă pe viceprimarul Klein, plecat la Sibiu, că ce măsuri să se ia față cu Valahii cari nu voesc să care var la oraș, deoarece se teme a uza de mijloace coercitive. Căpitanul Oshitz să fie avizat că comisarul Schneider va încerca să forțeze pe sătenii din Zagra la despăgubirea dragonului pentru obiectele lui distruse cu ocazia focului iscat în casa primarului de acolo.

*

Delegații Bistriții, adică viceprimarul Klein și notarul Samuel Saal, după sosirea lor în Sibiu, conform instrucțiilor primite de acasă, în continuu plănuiau și chibzuiau asupra stratagei de urmat în chestiile cu cari fuseseră încredințați. După ce generalul Buccov acceptase în 29 Mai actul de cesiune, mandatarii sași aveau acum să-l asalteze metodic pe general cu celelalte nesfârșite petiții și pretenții »rezervate«. Astfel în 11 Iunie îi înmânără lui Buccov în scris următoarele întrebări și deziderate, spre a primi îndrumări și hotăriri:

1. După ce Valahii districtuali au intrat în serviciu militar, iar la clădirea edificiilor dela carantină și a cvartirelor ofițerilor de acolo vor fi necesari foarte mulți salahori și meșteșugari și lucrările vor reclama speze, e întrebare cine va răfui cele trebuitoare, căci magistratul nu știe cine e îndatorat la aceasta? Lucrătorii dela varnițe, cari au isprăvit un cuptor de 50—60 buți de var, cer plata. După ce în Bistrița sunt acum foarte puțini indivizi aplicabili la lucru manual și cărat, și și aceștia sunt ocupați cu lucrările necesare la poduri, mori și fierul silitei, oare nu s'ar putea cere cel puțin pentru clădiri la carantină ajutor din comitatele apropiate Solnoc, Dobâca, Turda și Cluj? Aceștia au ajutat și atunci când înainte cu câțiva ani se lucraseră la șanțuri (dela carantină), și și aiurea la lucrări necesare pentru întreaga țară. Nu s'ar putea aplica la lucru

tâmplari și dulgheri valahi din district, muncitori buni și în număr corespunzător, cari pentru 4—5 bani (groșițe) pe zi bucuros lucrează pentru că, deși au luat serviciu militar, să agonisească ceva? Și în specie de unde să se ia salahorii și cărașii pentru cvartirile ofițerești?

2. Mulți dintre Valahi obișnuiesc să plece în perioada aceasta a anului la lucru departe în țară, ba chiar și în Ungaria, de unde ei întorc numai în preajma iernii. Aceștia s'au rugat și de astădată la magistrat de pașapoarte, iar magistratul între împrejurările actuale n'a cutezat să le dea. Ce se ordonă în privința aceasta?

3. Ce are să se întâmple cu cei trei corifei ai răzvrătiților: cu Ștefan (*Cute*), Marcul (*a Berăriții*) și cu Bucșa cari cu știrea prealabilă a Ex. Sale și a guvernului au fost deținuți iarna trecută?

4. În unele sate săsești există câțiva iobagi reclamați cari, pelângă plata unei anumite taxe anuale, au permisiune dela stăpânii lor să petreacă aci și cauzează sărmanilor noștri Sași multe nevoi. E permis să fie alungați atari oameni neasociabili îndărăt, pe pământul și proprietatea stăpânilor lor?

5. Acelor dintre prizonierii prusaci cari au intrat în serviciu, să li se plătească 18 cr. »Schutz-Geld«?

6. Lipsa extremă și starea miseră a caselor noastre ne silește să ne rugăm ca întreținerea și retribuțiile comisarilor delegați la Bistrița pentru săvârșirea reambulării maramureșene, să se facă din fondul provincial.

7. Deoarece Bistrița este pentru mult timp izolată de orice comerț, și s'a aflat că Ex. Sa ar intenționa s'o ajute după putință, așa ne rugăm să ni-se ajute unde și întrucât e posibil. Acum ne rugăm, ca să fie avizate comitatele (județele) ori cercurile acestora, cari zac mai aproape de orașul nostru ca de Cluj ori Sibiu, să-și comande tabelele de contribuții din tipografia bistrițană. Sibiu în 10 Iunie 1762. Johann Friedrich Klein v. Straussenburg, projudex, Samuel Saal, notarius; deputați bistrițeni.

Mai dificilă era însă prezentarea punctelor »rezervate«, mai sus reproduse, despre care aflăm în raportul delegaților următoarele amănunte:

Nota et fata scripti. Documentul acesta ca proiect a fost comunicat: în 5 Iunie 1762 baronului de Seeberg, în 7 Iulie Michael

Bruckenthal, în 8 consilierilor guberniali Hutter și Rosenfeld precum și cancelarului bar. Bruckenthal, căruia i s'a și înmănat.

În 11 documentul a fost citit de bar. Bruckenthal și de consilierul Hutter în prezența noastră, și aceștia ne-au îndrumat să schimbăm și netezim tot ce e necuviincios în el. În 12 din nou l-am dus la consilierul Hutter și la cancelarul Bruckenthal. Hutter îl ceti și aprobă întru toate, cu excepția punctului cu »macellum« despre care zise să se lase cu totul la dispoziția miliției, căci nu se potrivește cu intențiile Ex. S. generalului, iar orașul poate astfel evita infinite săcăieli. Neputând și Bruckenthal ceti atunci documentul, îl luă cu sine, iar în 14 — la ordin — merserăm la el, și atunci ne înăpoie documentul, zicând că fiind Ex. Sa chiar prezent, să i-l așternem.

Conduși la Ex. Sa îl predarăm acestuia, iar bar. Bruckenthal momentan se depărtă. Abia ceti Ex. Sa generalul câteva șiruri, când deodată rosti sentința neașteptată, *că scrisoarea e fără de nicio valoare (nichts nutz sei), și cu cât ceti mai departe, se întărește tot mai mult (wurde eifriger), exclamând, că oare acesta e un don pentru împărăteasă? Apoi că nu e nevoie nici de magistrat și nici de națiune să hotărască dacă Valahii noștri districtuali voesc ori nu voesc să devină grăniceri. Îi privește singur numai pe Valahi, dacă se declară pentru aceasta; ce nevoie mai este aci de amestecul magistratului, căruia i se vor mai pune încă alfi ochelari pe nas? Chiar dacă toți iobagii din țară s'ar oferi ca grăniceri, atunci eo ipso ar devni pe veci liberați de iobăgie.*

Dupăce Ex. Sa ceti întreg actul, ne zise între altele că *noi doar acelor oameni nu le-am lăsat nimic liber cu excepția aerului, deci ce merit ar fi acesta?* Apoi zise Ex. Sa că scrisoarea o va reține și corecta și apoi ne-o va preda, iar noi vom vedea atunci dacă ni se va părea cuviincioasă ori nu. Apoi plecarăm.

*

Privitor la pretențiile Bistrițenilor aflăm într-o notă protocolară încă acestea: *Orașul să fie despăgubit și pentru cheltuelile făcute cu pregătirea apărării împotriva Tătarilor, pregătiri impuse de guvernii. Apoi cu ocazia când magistratul va împărtași »rezervatele« sale și colonelului Schröder, să se accentueze că multe*

dintre datoriile oraşului vor trebui să fie separate, deoarece districtul valah a rămas în restanţă mai mult cu datorii către colonelul Francisc Gyulai, Kollatovich etc.

*

În 16 Iunie le scrie Klein, din Sibiu, Bistriţenilor: Aud dela br. Schröder că încă azi pleacă de aci la Bistriţa căp. Heydendorff şi încă alţi doi căpitani, *în chestia organizării miliţiei*. Valahilor să nu li se dea paşapoarte, toţi să aştepte acasă cele ce vor urma.

Se vede că dintre ofiţerii desemnaţi şi aleşi pentru regimentele năşăudene, unii şi soseau pe rând în district, aşa că pe viitorul comandant al regimentului de dragoni Johann Dambrowka îl aflăm în Iulie sosit în Bistriţa.

În 11 Iulie cărciumarul Peter Roth din Rodna îi scrie vice-primarului Klein, — care întoarsese acasă din Sibiu, — că Duminica trecută sosi în Rodna ordinul de sistare a tuturor cărciumilor, şi că economia de acolo va sta la dispoziţia Maiestăţii Sale. Căpitanul *Toussaint* i-a spus lui Roth să meargă la loc.-colonelul Dambrowka şi să ceară cărciuma în arendă. Neştiind Roth ce să facă, cere sfat dela Klein care »i-a dat pâinea«.

Dintr'o notă magistratuală d. d. 11 Iulie aflăm următoarele: Dumitrenilor, »cari din 1563 încoace folosesc necontestabil muntele Bârlea«, le-a adus un Rebrişorean o ţidulă pe care stă că pân'se va decide definitiv cauza muntelui, acesta să fie folosit $\frac{1}{2}$ de Saşi şi $\frac{1}{2}$ de Valahi. Vicecolonelul Dambrowka să fie informat despre dreptul de folosinţă al Saşilor; iar deoarece prin districtul valah circulă faima că *Saşi vor fi împiedecaţi dela accesul la munţi*, colonelul să fie rugat să ordone ca Saşii să fie lăsaţi a-şi mână vitele şi oile pe munţii »privilegiaţi« ai oraşului. În 16 Iul. magistratul din nou trimite pe senatorii Klein şi Bedeus la colonel cu rugarea să permită ca Saşii să-şi poată mână nestingheriţi boii la munte.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cancelariştii Orbó şi Kispál, cari redijaseră procesul verbal privitor la condiţia districtualilor valahi, cer în 14 Iulie ca plată 150 fl., pe cari magistratul îi lichidează.

Magistratul hotărăşte în 16 Iulie să se predea colonelului Schröder puşcile adunate din districtul valah. Comisarul Theil

spune că pușcile le-au adunat plăieșii, însă nu știe, dela cine; el le-a trimis pușcile la casa sfatului, unde căpitanul orașului are să dispună de ele, însemnând și numele sătenilor căror le aparțin. Deoarece însă pușcile încă nici în 19 Iulie nu sunt expediate colonelului, acesta ordonă atunci ca neamănat să i se predea pușcile și specificarea cerută, căci dimpotrivă »imediat arestează pe primarul orașului«. Atunci i se trimit 58 puști.

În aceeași zi mai hotărăște magistratul ca atât »tâlharul« Ion Găvriluț din Ilva cât și Petru Croitor din Rodna să fie eliberați din temniță și predați colonelului.

Tot în 16 Iul. se prezintă doi Sași din Ferihaz cu raportul, că la ordinul comandantului judele din Nușfalău cere dela consătenii lor sași 300 trunchiuri de stejar pentru clădirea cvartirelor ofițerești, dar cere și nuele pentru moară. Sunt trimiși senatorii Klein și Bedeus la colonel, care le zice că ofițerii din Nușfalău și Sântioana doar nu pot fi lăsați fără cvartire, iar Sașii să se bucure, că Românii vor căra lemnele, lucru pe care altcum ar avea să-l facă Sașii din satele apropiate.

Dintr'o scrisoare lungă datată din Bistrița în 18 Iul. și adresată de către notarul Saal senatorului Bedeus care chiar plecase la Sibiu, reproducem următoarele date demne de reținut: Colonelul Schröder *aproape a isprăvit cu aranjarea chestiei militare grănicerești*. În Sântioana și Nușfalău se vor clădi casele pentru ofițeri, iar Sașii din Ferihaz și din alte sate învecinate trebuie să suferă să li-se tae din păduri lemne spre acel scop. N'au nicio noimă protestele noastre, că am fi cedat numai pe locuitori și nu și teritorul. Nu se știe ce va fi cu Valahii din satule săsești; va fi și așa destul de greu pân'ce vor fi mutați pe Someș cei din mahalalele orașului. Se aude că Valahii au ridicat multe acuze nerușinate împotriva magistratului și altor particulari. Perceptorului Henrich îi pare bine că mai trăește. Primarul (Klein) a trebuit să restituie colonelului galbenul primit dela Petru Croitor ca dar pentru liberarea din temniță. Dintre pușcile luate dela Valahi și reclamate acum de colonel, lipsesc cam 35 bucăți. Colonelul a amenințat că magistratul trebuie să le restituie. Reambularea maramureșiană s'a isprăvit fără rezultat. Cheltuelile au fost zadarnice. Baronul Barkotzi și Bálya Mihály vor merge în persoană cu recurs la aulă,

Sașii și Maghiarii din Rodna nu sunt conșcruși. Colonelul zice că rău s'a lucrat de nu s'a instituit în Rodna niciodată primar valah, reproșând primarului nostru în față că »magistratul a fost alcătuit numai din boi«. Se vede că domnul acesta (colonelul) e cu totul captivat de Valahi. A trebuit să publicăm în districtul săsesc ordinul colonelului că boierilor, cari vor veni acolo să vâneze, să li se ia pușcile și să se aducă la oraș. În districtul valah a publicat însuși colonelul acest ordin, apoi a mai poruncit că la caz de ar mai veni acolo cancelariști la investigații, Valahii să-i culce la pământ și să le măsoare câte 50 bastoane. În continuu sosesc aci și pleacă în districtul valah ofițeri mutați la miliția grănicerească; trebuie noi să le dăm cărăușiile.

Colonelul Schröder ordona în 19 Iul. că moara și iazul din Nușfalău au să fie reparate de către oraș, și nu de Valahi. Magistratul hotărăște ca cheltuelile să fie plătite din »proventibus molendinae«.

Administratorul minelor rodnene Szoika e somat în 25 Iul. de către magistrat să plătească arenda, iar la observarea celui să i se arate ordinul în chestie, magistratul îi răspunde să nu mai aștepte altceva, ci să vină la oraș ca să se ajungă la o învoială.

În acest timp reînvie și se înăspresc *străvechile certuri de hotare* dintre satele românești Rebrîșoara, Vărarea, Feldru, Ilva și cele săsești Dumitra, Iad și Pintic, despre cari s'a vorbit mai amănunțit la alt loc.¹⁾ Tot aci ar fi de amintit frica de *invazia Tătarilor*,²⁾ din care motiv magistratul bistrițan se vede nevoit să apeleze la sprijinul Valahilor districtuali și oțițerilor grăniceri. În sfârșit, despre încercările de a muta pe Valahii din districtul săsesc în cel românesc, încercări inițiate în acest timp și făcute cu aprobarea autorităților competente, deasemenea s'a tratat la alt loc.³⁾

În 30 Iulie le scrie groful Bethlen Pál Bistrițenilor să se intereseze mai mult de chestia granițelor spre Maramureș, căci comisarii maghiari lucrează și intervin la curte. Magistratul hotărăște să se trimită comandantului general o copie de pe scrisoarea

¹⁾ V. »Un proces multiseclar« în »Arh. Som.« Nr. 13.

²⁾ V. »Tătarii în Valea Rodnei« în Anuarul Instit. de Istorie Națională, Cluj 1924.

³⁾ V. »Soarta Românilor din satele săsești«, »Arh. Som.« Nr. 18 p. 316. și urm.

lui Bethlen, și să fie rugat de ajutor, căci »dacă reușesc Maramureșenii, atunci se pierde mult teritor, în paguba grănicerilor«. Acum dar Bistrițenii *recunoșteau că munții sunt ai grănicerilor*.

Tot în 30 Iul. viceprimarul Klein face atent pe primarul Dinges să ia samă cum au să fie întâmpinați ofițerii grăniceri și să-și dovedească »promptitudinea«, căci altminteri va avea mari supărări și va păți-o ca »der Marmaroscher Richter« (aluzie la un primar maramureșan dăscălit de generalul Buccov).

Un ofițer grănicer se plânge că tâmplarii Bistrițeni nu voesc să-i lucreze.

Perceptorul trimis în districtul valah se plânge în mai multe scrisori că nu poate încasa restanțele impozitelor și alte diverse taxe din motivul, deoarece colonelul Schröder nu i-a dat sprijinul cuvenit, adică executori militari, deci cere să fie scutit de bănuială că ar fi neglijent în îndeplinirea serviciului. Superiorul său Samuel de Baussnern acceptă justificarea, cu scrisoarea d. d. Sibiu 31 Iul. 1762, și-i comunică asigurarea dată de vicecolonelul Dambrowka că până la finele anului impozitele vor fi încassate.

Cu data 14 August apare ordinul împărătesei, în care se zice: Ne-a ajuns la cunoștință că *mai mulți fii de popi valahi doresc să între în regimentele de graniță nou înființate*. Nu ne îndoim că ei vor dovedi zelul laudabil al celor ce stau în seviceiul și spre binele patriei, că vor observa normele privitoare la cei ce îmbrățișează cariera militară, precum și ordinele noastre date în diferite circulare. Ordinul e semnat de Maria Terezia și de contele Gabriel Bethlen.

Notarul magistratului raportează despre hotărîrea loc.-colonelului Dambrowka, că Valahii din Uifalău au să presteze dijmele obișnuite până acum.

Tot în 14 Aug. scrie comisarul suprem Zauner căpitanului Chignoli despre asigurarea dată de loc.-col. Dambrowka privitor la contribuțiile, cari au să fie încassate din comunele valahe fără excepție.

La un ordin d. d. 16 Aug. al colonelului Schröder că salariații să fie plătiți din restanțele de contribuții, magistratul răspunde astfel: Colonelul să constrângă pe Valahii districtuali ca aceștia să răfuească tot ce dătoresc orașului, și atunci vor fi achitate și salariile restante.

Loc.-col. Dambrowka cere dela oraş documentele privitoare la certele de hotar între comunele *Năsăud şi Prislop*, precum şi cele ce se refer la *Luşca Cârsti*. Magistratul ceteşte în şedinţa din 21 Aug. actul prin care în 1620 poiana *Luşca Cârsti a fost adjudicată Năsăudenilor*. Hotărăşte să predea o copie de pe acel act loc.-colonelului cu rugarea să dea ordin Valahilor interesaţi în cauză, ca aceştia să se prezente în faţa magistratului, care singur are se hotărăscă în chestie, posedând »Die Teritorial Jurisdiction vi cessionale«.

În 23 Aug. inspectorul depertinenţei valahe îi comunică magistratului ordinul căpitanului Jesorka, ca fostului slobodnic Vasile Vărărean din Rebrişoara să i se plătească salarul restant de 24 fl. spre a-şi cumpăra un cal. Magistratul răspunde că fondul salariilor stă rău, deoarece districtul valah nu plăteşte ceea ce datorează.

Nuşfălenii vreau să plătească o datori de 108 fl. creditorului Banffy Dénes, pe care însă acesta nu vrea s'o accepte dela »depertinenţă«, ci spune să se depoziteze deocamdată în cassa alo-dială a oraşului.

În 30 Aug. magistratul ordonă că în cârciuma din Rodna să se vândă cupa de vin cu 14 cr., iar cea de bere cu 2½ cr.

*

În cursul lunii August 1762 sosiră în Năsăud şi ceilalţi ofiţeri grăniceri în frunte cu loc.-colonelul *Georg Raschütz*, numit comandant al regimentului de infanterie. Împreună cu loc.-colonelul Johann Dambrowka, comandantul regimentului de dragoni, puteau acum să lucreze ambii la organizarea celor două regimente năsăudene.¹⁾ E de observat îndată aci, că din partea autorităţilor superioare, dintre cei doi comandanţi mai adesea Dambrowka era încredinţat cu rezolvarea multelor chestii civile ale noilor grăniceri, ale căror interese însă acel ofiţer nu le prea apăra întotdeauna aşa, cum s'ar fi putut aştepta dela el.

*

Cu data Sibiu 1 Sept. 1762 generalul Buccov adresează magistratului următoarea scrisoare:

¹⁾ V. »Regimentul grăniceresc năsăudean«, în »Arh. Som.« Nr. 2 p. 2—3.

Maiestatea Sa împărăteasa mi-a ordonat ca în numele ei să exprim mulțumire pentru cedarea Văiei Rodnei sau a districtului valah bistrițan. M. Sale i-ar conveni ca pentru promovarea înființării miliției grănicere, orașul pe locuitorii opidului Rodna și ai întregii Văi să-i recunoască de oameni liberi, precum fuseseră declarați și de către M. Sa. Serviciul preanalt și binele patriei pretind și aceea, *ca orașul să predea Mai. Sale toate drepturile pe cari le are asupra Rodnei, satelor și a întregii Văi, ori crede că le are, împreună cu toate documentele.* În nădejde că orașul, cu cunoscuta credință și devoțiune, va fi gata să lucreze spre binele principatului, Mai. Sa pentru venitele încassate de oraș va acorda o bonificare justă, iar Valahilor cari în prezent locuiesc în satele săsești ale orașului, le va câștiga alte locuințe în Valea Rodnei. Despre acestea Mai. Sa așteaptă raportul meu. Deci după o cumpănire bună orașul să se exprime în chestie și să trimită apoi pe fostul primar Klein împreună cu notarul încoace, unde aceștia se vor sfătui cu cancelarul Bruckenthal, cum să se răspundă mai bine și corespunzător ordinului preanalt. Aștept deci fără amânare rezolvarea chestiei.

Luându-se în 6 Sept. la desbatere propozițiile generalului, se notează în procesul verbal al ședinței hotărîrea: Magistratul nu poate alta decât să zică »da«. Documentele însă nu pot fi predate până ce nu se va primi în scris promisiunea, că acele vor fi restituite; deoarece ele au să servească pentru obținerea despăgubirii (unserer Entschädigung), »pentru ca acest public (orașul) să fie conservat și nu cu totul nimicuit (conserviert und nicht völlig zu Grund gerichtet werden)«.

Tot în 6 Sept. hotărăște magistratul să-i dea cârciumarului Roth din Rodna tutun de vândut pe seama orașului, însă numai după ce se va cunoaște sigur viitorul raport dintre oraș și districtul valah.

Viceprimarul Klein comunică în 18 Sept. o scrisoare a loc. colonelului Dambrowka, în care acesta promite că va determina pe generalul comandant să mute cele două escadroane de dragoni din districtul săsesc în stațiunile lor pe Someș. Klein își exprimă nemulțumirea pentru »cătușele ce se prepară în Sibiu pe seama Bistrițenilor«, dar totdeodată »e indignat de presupunerea unor

că el, călătorind la Sibiu, lucrează mai mult pentru sine și în defavoarea orașului».

Intr'un ordin gubernial sunt avertizați proprietarii de pământ să nu împiedece dela înrolare pe fiii popilor valahi, cări sunt iobagi.

Notarul Saal comunică în 21 Sept. magistratului, că loc.-col. Dambrovka l-a conșcris între grăniceri pe vechiul pușcăriaș Ion a Găvriluț, din Ilva.

Magistratul răspunde în 21 Sept., la scrisoarea din 1 Sept. a generalului Buccov, că s'a publicat orașenilor recunoștința preanaltă a împărătesei pentru cedarea Văiei Rodnei. Apoi adaugă că deși orașul Bistrița: 1. pierde toate alodiile posedate în districtul valah; mai departe, 2. orașul împreună cu districtul sășesc și cel valah sunt încărcăți cu mari datorii, și mai ales cel valah a rămas cu începere din 1755 multe interese dator orașului; în sfârșit, 3. nu se știe cum orașul care avuse 7000 contribuabili, acum cu 2000 va putea esista și împlini serviciul preanalt; totuș magistratul are să rămână totdeauna credincios și gata de serviciu. Dar îl roagă pe general să intervină la Mai. Sa ca orașul să primească despăgubire cuvenită; apoi Valahii cari stau în satele săsești să capete locuințe în Valea Rodnei, și să garanteze, ca până acum, pentru toate datoriile orașului, până la răfuirea complectă a acestora. Projudex Friedr. Klein n'a putut pleca până acum la Sibiu, conform dorinței generalului, din cauza bolii și a *fricii de tătari*; dar acum va pleca fără amânare.

Este semnificativă o notă făcută de magistrat cu privire la acest răspuns. Iată-o: Apoi urmează răspunsul la acea propoziție, în care se susține învoirea cu cesiunea, însă cu vorbele marcate în scrisoare, »că Bistrițenii presupun încă multe altele, deși ei repetă numai ce e spus la p. 9 al rezervatelor«.

Loc.-colonelul Dambrowka împărtășește în 6 Oct. că au să sosească în oraș 80 dragoni, în trecere spre Sibiu la serbarea zilei onomastice a împărătesei.

De aci încolo se ivesc tot mai multe certuri între sătenii sași ai districtului sășesc și conlocuitorii lor români, cari asemenea se oferiseră la serviciu militar grăniceresc. Dintre multele incidente, despre cari a fost vorbă la alt loc,¹⁾ vor fi amintite aci numai unele mai marcante.

1) V. Soarta Românilor din satele săsești, »Arh. Som.« Nr. 13 p. 319 și urm.

Sașii din Dumitrița se plâng că Valahii nu voesc să le îmblătească dijmele, iar cei din Iad acuză pe Valahii din Ilva că clădesc locuința ofițerului grănicer pe teritor săsesc. Magistratul trimite pe senatorul Schankebank și pe notar, în 6 Oct., la loc.-colonelul Dambrowka, care hotărăște astfel: Va da poruncă Valahilor să îmblătească dijma din Dumitrița și s'o care în sat; iar privitor la cazul Ilvenilor, deoarece ofițerul a greșit, lemnul pentru clădire va fi transportat »ad fundum valachicum«, și atât el, Dambrowka, cât și loc.-colonelul Raschütz vor griji că în viitor nimic să nu se'ntâmples — cum raportează Schankebank — »in prejudicium jurium nostrorum«.

Enoriașii luterani din Rodna, în cea mai mare parte Maghiari venetici, trimit în 11 Oct. o amarnică plânsoare comisiei directive din Sibiu, împărtaşindu-i pacostea că noii ofițeri grăniceri au numit în sat birău valah. Dacă nu se va pune capăt la proceduri de felul acesta, atunci maghiarimea trebuie să se pustiească. În altă rugare, fostul primar Bocskay Mihály, lăudându-se cu modul cum și-a împlinit totdeauna slujba, cere protecția amintitei comisii. Atât privitor la cazul din Rodna cât și la alte jalbe împărtaşite loc.-colonelului Raschütz, acesta dă în 14 Oct. delegaților magistratului următorul răspuns: Va ordona ca în Uifalău să se repare drumurile și să se îmblătească dijmele; sergentul din Ilva a primit ordinul să înceteze cu clăditul cvartirului ofițeresc și să transpoarte lemnele pe teritor valah; în cauza Rodnenilor să i se dea în scris un raport mai detaliat.

Dintr'o notă d. d. 16 Oct. aflăm că senatorul Daniel Czigler a fost trimis de către viceprimarul Klein la căpitanul grănicer *Homburg*, ca să-i predea acestuia *mondirile militare* lăsate de locot.-colonel la primăria orașului, și totodată să vorbească cu căpitanul și în chestia mondirilor albe, a nasturilor și a pânzei necesare, pe cari negustorii bistrițeni se angajează să le procure pe seama grănicerilor.

Funcționarul bistrițan Daniel Hennrich scrie în 17 Oct. din Sibiu că generalul Buccov a plecat spre Bistrița.

La un ordin gubernial privitor la încassarea restanțelor de contribuții, magistratul răspunde că cele mai mari restanțe le are districtul valah, pe care acum nu-l poate constrânge să le plătească.

Cârciumarului Peter Roth din Rodna îi scrie magistratul în 31 Oct. să rămână acolo, până ce va primi alt aviz; dacă însă ar fi alungat (*herausgeschmissen*) de către Valahi, atunci să vină la oraș, unde va fi îngrijit de el.

Către sfârșitul lui Octomvrie generalul Buccov, însoțit de consilierul gubernial conte Haller Gabor și de secretarul Cserei Elek, *inspecta în districtul năsăudean și cel bistrițan nouăle trupe grănicerești*, cu care ocazie fură desfășurate *primele stindarde*, sosite din Sibiu și primite cu mare pompă.

În scrisoarea dela 4 Noemvrie cârciumarul Roth din Rodna îi împărtășește magistratului următoarele: A venit la el maiorul *Mayersheim*, a cercetat amănunțit toate lucrurile și i-a spus că în câteva zile are să părăsească crâșma. A gustat în beciu vinul (vadra cu 1 fl. Rh., cupa 7 1/2 cr.) apoi împreună cu căpitanul Baron Toussaint au pus lacăt pe ușa pivniței și a grădinii. Totuși l-au mai lăsat pentru puțin timp să vândă vin și rachiu și să-și pacheteze obicetele, după expirarea cărui căpitanul iarăși veni la ospătărie strigând: »Canalii, încă nu sunteți gata?« Din nou i-au mai dat încă ceva răgaz, dar în 2 săptămâni Roth are să sosească în oraș.

La acestea, cu data Bistrița 8 Nov. magistratul bistrițan îi scrie loc.colonelului Dambrowka după un lung preambul că — cu toți pașii făcuți până acum în chestia cesiunei — până la finalizarea cauzei, orașul Bistrița posedă încă în Valea Rodnei »Grund-Obrigkeit, Jurisdiction, jus educilli, molarum et braxatorii«. Apoi continuă așa: »Ce s'a întâmplat dela înființarea regimentelor încoace, am suferit și trecut cu vederea, despre ceea ce la timpul său vom avea multe de spus. Cetind plânsorile cârciumarului nostru din Rodna asupra atrocităților comise, să nu se creadă că am uitat (*verschlafen*) de drepturile noastre, atunci când se încearcă să ni se ia casele și pământurile noastre, parte cumpărate, parte clădite. Butoaiele cari nici nu sunt ale noastre ci ale particularilor, vreau să le folosească pentru varză; pe crișmar vreau să-l alunge, nu-i lasă zarzavaturile din grădină, i se încuie pivnița și grădina, cu toate că aceste nu aparțin la cvartirul militar. Și toate aceste se fac când orașul a cedat maiorului și căpitanului Toussaint, ca locuințe, *case ca și cari nu aveți nici D-voastre nici loc.colonetul*

Raschütz, în Năsăud. Nu credem că puteți tolera și aproba un astfel de procedeu, știind că suportăm și alte sarcini, precum: căraușii (Vorspann) continue, expediere de scrisori etc. Deci Vă rugăm, împreună, cu pe dl loc.-col. Raschütz, să dispuneți ca »man lebe und leben lasse«, să rămână nealterată singura noastră mică gospodărie din Rodna, iar din cauza crășmarului să nu fim forțați la recurse etc.

În urma acestei plânsori, loc.-col. Dambrowka în răspunsul său dat din Năsăud în 9 Nov. dezaprobă procedeul maiorului Mayersheim și a căpitanului Toussaint, spune că va pleca însuși la Rodna și promite satisfacție. După primirea acestui răspuns, viceprimarul Klein imediat, încă în 9 Nov., îi scrie lui Roth despre toate, adăugând ca acesta să caute să aplaneze incidentul între patru ochi, cu Dambrowka; iar pe maior și pe căpitan să nu-i supere, căci probabil mai are să trăiască cu aceia împreună.

În 16 Nov. raportează exactorul Michael Frühm din lad, că Feldrihanii pasc cu oile în pădurea de fag a Sașilor, de unde au alungat porcii acestor, iar pe păstori i-au bătut. Satul se roagă de remediare, altfel va fi bătaie ca înainte cu cinci ani.

Comisariatul provincial ordonă magistratului ca să se ajusteze în mod convenabil căruțele datorite ca »Vorspann« miliției grănicerești.

Consitoriul reformat din Cluj din nou cere în 17 Nov. dela oraș dobânzile restante după datorii, la care magistratul roagă pe guberniu să constrângă pe Valahii districtuali la plata intereselor.

Intr'un ordin semnat la 18 Nov. de către generalul Buccov, Samuel de Bruckenthal și Stephanus Halmagyi, magistratul e avertizat să nu pună în cârca Valahilor toate restanțele contribuțiilor, ci să calculeze separat restanțele fiecărui Valah militarizat; numai așa se va putea vedea că cine și care are restanțe.

În 20 Nov. cârciumarul Roth raportează din Rodna următoarele: Indată ce a sosit vinul din oraș, primarul Petru Croitor împreună cu jurații au venit la mine zicând că dacă vinul e al meu, îl pot vinde, dar dacă-i al orașului, atunci nu-l suferă. S'au dus apoi la maior cu care nu știu ce au vorbit. Mergând însă și eu acolo, maiorul mi-a zis că sătenii nu vreau să mă lasă să vând vinul, deci pot plasa vinul în pivniță, însă nici nu mă lasă

și nici nu mă oprește să-l vând. Am descărcat vinul, însă după ce sătenii din nou merseară la maior, acesta mă chemă la sine, și în prezența căpitanului Toussaint, a căpitanului Virazdi și a cancelarului dela administrația minelor (Bergschreiber) îmi spuse că sătenii voiau să distrugă (zerhacken) toate buțile și să lase să curgă vinul. El însă i-a sfătuit să meargă la Năsăud la loc.-colonelul, să întrebe acolo ce se face; iar eu până atunci să stau pe loc și să nu vând. Vă rog însă să nu mă trădați cu raportul acesta, căci și așa am destui dușmani. Omul care Vă aduce vestea, mi-a făcut-o din bunăvoință și i-am dat pentru drum 6 cr.

În 22 Nov. din nou scrie Roth din Rodna: Cred că ați primit scrisoarea mea trimisă prin Saba Mihail. Cum văd aci cu greu se va putea susține cârciumar dependent de oraș, căci Valahii sunt foarte răsvrațiți (rebelisch) și ofițerul în secret ține cu ei. Nici nu știu cum să vând în curtea-Hochberg, deoarece pivnița pe care mi-a îngăduit-o căp. Toussaint n'o pot încuia; acolo e și ușa pentru servitorul căpitanului, umblă pe acolo oamenii lui, și nu poți să crezi și să te încrezi nimănui. Valahii zic că odată pentru totdeauna nu admit cârciumă, și dacă n'o capătă dela loc.-colonelul, atunci vor merge la generalul com. la Sibiu, și neprimind-o nici aci vor lăpăda mondirele și pușcile. *Căci dacă nici Mai. Sa nu ține ce le-a promis, atunci nici ei nu sunt datori să țină ce au promis.* Deci numai eu am să sufer multe în tăcere. Dacă totuși s'ar vinde vinul, ar fi bine să-mi trimiteți două cepuri de metal.

Magistratul raportează în aceeași zi loc.-colonelului Dambrovka noul incident din Rodna în toate amănuntele, îl rugă să pedepsească pe Valahi și să încuviințeze vinderea, căci dimpotrivă orașul nu poate plăti mici contribuții nici accize. Dambrovka răspunde în 23 Nov. că a ordonat maiorului să permită ca Roth să continue cu vinderea băuturilor.

În 18 Decembrie raportează cârciumarul Peter Roth magistratului următoarele: 1, Înainte cu 14 zile a venit la el dela șanturi un grănicer din regimentul Gyulai, cu numele Ion, înșurat, și i-a spus că a auzit vorbindu-se în casa lui Nicolae, ginerele lui Constantin Jugan, acestea: «Peter Roth a expediat de aci orașului câteva mierțe de bani; e timpul să plece de aci, și dacă nu va

ceda de bună voie, atunci îl omorîm. Satul pentru aceea nu va fi spînzurat, căci îi vom plăti capul». 2. Lunea trecută a trimis la el Grigore Moldovan pe sluga sa Cosma Ilvan cu avizul, ca împreună cu soția să meargă la Grigore, fiind acesta bolnav, încât nu poate merge el la Roth. Mergând Roth la Moldovan acesta scoțînd slugii din casă, îi zise: Deoarece în timpul cât a stat în Rodna i-a făcut mult bine, de aceea acum îi va descoperi ce au hotărît alții împotriva lui. Adică sluga sa împreună cu mulți alți tineri valahi au fost la Mihai Domide și s'au înțeles să meargă la Roth și să caute pricină de ceartă, apoi ori să-l sluțească, ori să-l toace în cap. Iar dacă tinerii nu vor avea destul curaj, atunci cei mai bătrîni îl vor lua de cap, îl vor târî afară în ogradă, și ori îl vor sluji, ori îl vor omori.

Tot atunci raportează exactorul Mich. Frühm vestea auzită ieri dimineața în Dumitrița dela Michel Fuhrmann și alți Sași, că Peter Roth a plecat din Rodna. A mai auzit dela doi Valahi și aceea, că dacă n'ar fi plecat, l'ar fi omorît Valahii.

În 21 Dec. raportează Georgius Todt din Rodna acestea: Cărciumăreasa Peter Rothin l-a chemat la sine Duminecă și în prezența soțului ei i-a spus că cu o zi mai înainte l-a chemat pe Petru Croitor și întrebat dacă e adevărat că Rodnenii amenință cu moarte pe Roth, căci atunci ei să depărtează cu binele și cu cinste, precum veniseră. Croitor răspunse: »Da, tinerii noștri nu se mai pot reține și au hotărît ori să vă alunge de aci, ori să bată pe crâșmar așa că numai cu viața să scape, căci nicidecum nu vreau să mai sufere ca să vindeți pentru oraș». Femeia zise atunci: »Cum puteți să lucrați așa, când nu v'am făcut nimic rău? Doar nu doriți să păgubim; așteptați până vom vinde acest vin și vom umplea iarăși buțile, căci trebuie să ne răfuim cu orașul». Croitor zise: »N'aveți să mai vindeți, ci *Johannes Klein* să vină încoace în persoană și să vîndă el în persoană. Dacă însă totuș voiți să rămâneți aci și să vindeți sătenilor, atunci vom face acord și vă vom da cărciumăritul în arendă». Femeia Rothin răspunse: »Nu putem să vă dăm răspuns, până când chestia noastră nu e finalizată». Croitor zise: »Chestia adevărat că nu je finită, dar tot momentul așteptăm veste din Sibiu, că putem dispune după libera noastră voință». Mai departe raportează Georgius Todt a

fi auzit dela primarul Mihail Botskai că Petru Croitor i-a zis acestuia vorbele: »Păziți-vă voi Maghiarilor și Sașilor dinaintea Valahilor — deși deocamdată n'aveți să vă temeți de ei, — căci în curând *și voi aveți să fiți ca și Valahii*; și nu mai merge ca Valahii să vă tot poarte în spinare (hinter dem Nacken). Valahii au hotărît că dacă Maghiarii și Sașii nu se vor lăsa înduplecați să servească ca și Românii, aceștia vor cere ca *hotarul să fie împărțit și ei să fie separați de Sași și Maghiari*«. Apoi continuă Todt: Inainte cu 5 săptămâni comisarul Verner a fost în Rodna spre a controla și constata pe contribuabilii restanțieri din 1761. Atunci Sașii și Maghiarii s'au plâns: »Cum să suferim în viitor ca Valahii să domnească peste noi?« Verner răspunse: »Aceasta în vecii vecilor nu se va întâmpla«. Atunci Andreas Schuller măcelarul observă: »Să nu-și închipue nimeni că orașul va mai recăpăta pământul Rodnean (Rodnaer Grund) căci atât acesta cât și locuitorii sunt acum regești (Königlich). Mai bine ar fi să mergem cu toții la loc.-colonelul la Năsăud, care să intervină, ca *Sașilor și Maghiarilor să nu aibă de a-le porunci nici Valahii nici magistratul*«. Todt se mai plânge că Sașii și Maghiarii singuri au să provadă paza la șanțuri cu lemne, sare, cereale, lumină și paturi, când dimpotrivă mai'nainte acestea trebuia să fie furnizate pe rând, câte pe 4 luni de către satele Maieru, Sângeorz și Rodna. Cutoateacestea zilnic trebuie să audă dela Valahi, că Sașii și Maghiarii n'au de purtat sarcini și trăesc ca domnii.

În 21 Dec. magistratul lasă să se publice în satele săsești, ca să nu mai fie năimiți păstori valahi cari au fost conscriși la miliția grăniceră, și aceștia n'au să-și mai clădească case în comune săsești.

1763

Un nou act de cedare — Alte puncte „rezervate“ — Instrucțiunile date de Bistrițeni delegaților la Sibiu — Revolta depe Mocirlă — Un raport al generalului Siskovici — Sentința dictată revoltanților — Informațiile trimise de către delegații la Sibiu — Prezentarea documentelor privelegiare

Locotenent-colonelul Dambrowka primi dela generalul Buccov ordinul d. d. Sibiu, 1 Ian. 1763, ca neamănat să ia dela magistratul bistrițan declarația privitoare la cesiune, în sensul rescriptului sosit dela Mai. Sa, împreună cu *toate documentele ce se refer la Valea Rodnei*, adaugând că domnitoarea va despăgubi orașul pentru toate venitele pierdute, dacă vor fi precis specificate. Apoi împreună cu Klein a Straussenburg și cu toate documentele cerute să vină Dambrowka la Sibiu; Klein să aibă la sine autorizație nelimitată din partea orașului, precum și sigilul Bistriții.

Tot în înțelesul acesta scrise Buccov și magistratului, accentuând beneficiile pe cari Bistrița le-a avut, și încă și azi le are, din districtul valah.

În 2 Ian. viceprimarul anunță magistratului că Sașii din Uifalău și Petriș au primit porunca să golească case săsești pentru încvartirarea ofițerilor grăniceri. Magistratul imediat trimite pe notarul Saal și pe viconotarul Teckelt la căpitanul *Sburlatti*, care le spune că dacă sunt trimiși ofițeri la încassări de contribuții, și aceia stau în gazdă la Sași, crede că faptul acesta nu prejudică nimic. Dacă însă va fi privit ca prejudiciu, atunci ofițerii vor fi nevoiți să stea în alte case valahe. Privitor la aceasta chestie magistratul face în protocol următoarea observație: Încvartirarea la Sas ar avea consecvențe grave, căci afară că Sasul va fi nevoit să presteze pat, lemne, lumină etc., va fi împiedecat în gospodăria lui chiar și numai prin faptul că se vor grămădi la casa lui Valahii (*Zulauf der Wallachen*). Dar se mai poate întâmpla că sub pretextul scoaterii contribuțiilor, ofițerul să locuească la Sas chiar și un an întreg.

În 4 Ian. căpitanul Trentsényi reclamă din arestul orașului pe servitorul valah Ion Meszaros din Nimigia, deoarece s'a anunțat la miliția grăniceră.

Loc.-colonelul Dambrowka se prezintă în 4 Ian. la magistrat

cu scrisoarea generalului Buccov, și declară că are autorizația să controleze (Richtigkeit zu pflegen) specificarea *beneficiilor pe cari orașul le are din districtul valah*. Apoi spune că după ce va fi redactat noul document cesionar, cu acesta, cu o procură și cu sigilul orașului vor avea să plece la Sibiu viceprimarul și încă un senator.

În 5 Ian. primește magistratul plânsoarea că grănicerii au deschis cu forța fântânile de saramură (slatină) din Dumitra și Dorolea și au cărat din ele slatină.

*

Văzându-se Bistrițenii nevoiți să înainteze *un nou act de cesiune*, și fiind privită chestia ca foarte importantă pentru oraș, viceprimarul convocă pe ziua de 7 Ian. pe reprezentanții comunității (centumviri) la o adunare care a decurs astfel: Projudele Klein vorbi cu mult patos despre procesul pe care din 1755 îl are orașul cu districtul valah, și cum districtualii valahi s'au oferit înainte cu un an Maiestății Sale să se facă soldați grăniceri. Acum Mai. Sa cere teritorul aceluia district cu hrizoavele referitoare la el, pentru care promite o despăgubire echivalentă. Să i se cetească comunității toate actele privitoare la chestia cedării districtului valah. Fiind aceasta de mare importanță, căci prin cedare se promovează interesul Mai. Sale, comunitatea e avertizată *să vorbească cuviincios și cu modestie la obiect, fără de a face critică*. Se cetesc apoi: primul act de cesiune care n'a fost acceptat, scrisoarea generalului din 1 Sept. 1762 în care cere documentele și renunțarea la toate drepturile asupra districtului valah, în fine scrisoarea din 1 Ian. 1763 în care se cere redactarea unui nou act de cesiune. După o consultare comunitatea declară că întreaga chestie a cedării districtului valah o lasă în grija magistratului în nădejdea că precum în trecut așa și în viitor acesta se va îngriji de binele public, mai ales că e vorba de o cauză atât de importantă.

Pentru de a constata preciz cari membri ai comunității bistrițene a luat parte sau nu la acea adunare memorabilă pentru oraș, magistratul alătură la protocol următoarea listă: Prezenți: Georgius Hertzog, Josephus Barth, Johann Lutsch, Math. Thomae, Mich. Veber, Simon Linckner, Andr. Teuchert, Petr. Theil, Daniel Carl,

Steph. Hoch, Mart. Kirtsch, Georg Franck, Georg Hennrich, Simon Honius, Mart. Meld, Sam. Engesser Orator, Georg Teckelt, Daniel Eger, Sam. Weber, Paul Barth, Joh. Rotarides, Joh. Hennrich, Joh. Klockner, Andr. Rostkopf, Dan. Dinges, Paul Herbarth, Mich. Werner jun., Georg Lang. sen., Joh. Kelp, Mich. Frühm, Joh. Lang, Andr. Lang, Petrus Binder, Daniel Schuster, Joh. Veber, Joh. Kleinmann, Mich. Knall, Georg Budacker, Jac. Gröllmann sen., Joh. Franck, Georg Ludwig, Joh. Albrecht, Georg Gottschick, Andr. Gottschick, Jos. Schuller, Mich. Gellner, Joh. Hamaredner, Paulus Zeiverth, Georg Fuhrmann, Andreas Franck, Andr. Schneider, Math. Berger, Mart. Pfingstgräb, Simon Frühm = 54; Absenți: Thomas Gellner, Georgius Horger, Michal Lang, Mart. Kreissel jun., Mich. Seifner, Mart. Kreissel sen., Mich. Verner sen., Georg Theil, Joh. Bresler, Georg Berger, Petrus Schuster, Samuel Gütsch, Jac. Schanckebanck, Math. Veber, Joh. Nussbächer, Jos. Gonzales, Petrus Krauss, Andr. Schuster, Math. Ripper, Math. Göbel, Georg Orth, Daniel Göth, Mart. Veinrich, Mich. Brandscher, Joh. Lutsch Binder, Mich. Nirescher, Math. Schuller, Paul Schuller, Math. Thumes = 29.

*

În 8 Ian. magistratul cetește scrisoarea loc.-colonelului Dambrowka privitoare la redactarea nouăi cesiuni și specificarea beneficiilor trase din districtul valah; apoi scrie cărciumarului Roth din Rodna că băuturile au să fie predate miliției, deoarece *cârciuma orașului e cedată grănicerilor*.

La scrisoarea din 11 Ian. a căpitanului Reinert care cere cheile morii din Nușfalău, magistratul hotărăște să comunice chestia ambilor loc.-coloneli cari sosesc în Bistrița.

În ședința din 14 Ian. viceprimarul Klein raportează că loc.-colonelii Dambrowka și Raschütz au urgentat mutarea Sașilor și Maghiarilor din Rodna în districtul săsesc, dacă va fi ca și Valahii din districtul săsesc să fie mutați în cel valah. Magistratul află că n'ar trebui să grăbească cu mutările aceste, înainte de ce »das ganze Werk in Ordnung und zur Wirklichkeit komme«. Deocamdată pentru acei Sași și Maghiari se desemnează satul Sântioana, în care ar fi să se mute.

Mai departe raportează Klein că loc.-colonelul Dambrowka

a rezolvat următoarele chestii: 1. Păstorii din districtul săsesc vor fi liberi de serviciu militar, dar să i se predea lista acelor. 2. Moara din Nușfalău aparține orașului. 3. În chestii de vânătoare n'au să se amestece ofițerii grăniceri. 4. Aceștia n'au să locuească la Sași, ci la Valahi grăniceri. 5. Ofițerii grăniceri n'au să rezolve cauze cari privesc națiunea săsească, ci au să le anunțe statului major. 6. Se va aplica pedeapsa corporală acelor grăniceri cari vor încerca să deschidă și folosească fântâni de slatină din districtul săsesc. 7. Să fie depărtate și distruse crucile ridicate de grăniceri pe teritoriul comunelor săsești Dumitra, Iad și Pintic.

Loc.coloneii Raschütz și Dambrowka se prezentară în 14 Ian. personal în ședința magistratului și urgentând chestia cesiunei, somară pe membri să se scuze în scris la general pentru faptul că n'au trimis încă actul cerut. Magistratul imediat scris și expedă generalului Buccov o scrisoare în care spune că a primit somația din mâinile loc.colonelului Dambrowka, dar fiind chestia foarte gîngășă și dificilă, comunitatea numai în 7 cor. a putut fi încunoștințată despre aceea; apoi fiind vorba de o mare reducere a drepturilor orașului, ar fi necesar un timp mai îndelungat de cumpănire, deci generalul să mai dea răgaz Bistrițenilor până la sfârșitul lunii. Buccov răspunde în 19 Ian. că acordă păsuirea cerută, dar pretinde apoi rezolvare promptă.

Într-o. notă magistratuală scrisă pe o foaie separată aflăm la data 14 Ian. 1763 următoarele: *Ștefan Cute* cere aceste scrisori: 1. Un duplicat al interogatorului ținut în chestia hotarului dintre Feldrihani și ladeni. 2. Câteva contracte despre pămînturi amanetate (versetzte oder verpfändete). S'au extrădat 9 bucăți, iar celelalte să fie căutate, specificate și apoi extrădate. Pe dosul filei stă scris: Literalia in frustis 9 occasione incaptivationis Kutye Stephan ex Földre per milites ex comissar. Bistr. ex domo dicti Kutye Stephan cum aliis multis literalibus Bistritionum abducta et deinde relutis Bistricii numerosis aliis hoc per D. Inspectorem districti Valachici in possessio Földre remissa Mgfico Dno Directori consignanda sunt Sign. 20 X br. 761.

Comunitatea orașului se adună în 17 Ian. și în urma rugării exprimată prin delegații Meldt, Linkner, Klockner și Mich. Gellner este admisă în fața magistratului. Centumviri declară aci că au și

ei câteva puncte rezervate (Reservations-Puncte) cu privire la cedarea districtului valah. După cetire magistratul le aprobă, cu excepția unuia care mai trebuie încă desbătut, anume dacă oare despăgubirea pentru alodiile din districtul valah să fie cerută »ex fundo bene meritor.«, sau »ex contributionali«.

În ședința din 17 Ian. a magistratului se cetește rescriptul curții din 1 Dec. 1762 expediat cu ordinul gubernial din 30 Dec. 1762 conform căruia Mai. Sa decide să fie avansați toți acei funcționari civili și camerali cari promovează cauza miliției grănicerești. Iar în ședința din 24 Ian. magistratul hotărăște să răspundă guberniului că e imposibil să dea muncitori pentru întărirea pasului Rodnei deoarece numărul contribuabililor actuali e așa de scăzut încât abia se pot întreține fortificațiile orașului.

Tot în 24 Ian. sunt însărcinați notarul Teckelt și arhivarul Hennrich ca împreună cu senatorul Georg Gunesch să colaționeze copiile cu originalele documentelor privitoare la districtul valah. Cu acestea și cu noul act de cesiune vor avea să plece la Sibiu senatorul Joachim Bedeus și arhivarul Daniel Hennrich, îndatăce amintitul act, după repetițele urgentări ale loc.-colonelului Dambrowka, va fi definitiv redactat.

În ședința din 27 Ian. magistratul desbate mult chestia cedării Văiei Rodnei, apoi cetește scrisoarea loc.-colonelului Raschütz, care promite să-l tragă la răspundere pe sublocotenentul Sprötter deoarece a luat cvartir la un Sas din Vermiş. În sfârșit »Quartir-Meister« Lang raportează în ce mod »fatal« a decurs procesul Dumitrenilor cu Vărărenii, și cât de mari sunt cheltuelile judecătoriei militare, căci căpitanul care a prezidat (der Gerichtssitzende) are să primească 6 fl. Rh. iar asesorii 4 fl. R.

În 29 Ian. din nou se cetesc actele privitoare la cesiune și instrucțiile de dat deputaților: viceprimarul Joh. Friedr. Klein a Straussenburg și senatorul Joach. Bedeus, cari au să stea gata de plecare la Sibiu.

Viceprimarul Klein anunță în 1 Febr. magistratului că loc.-col. Dambrowka vine din Năsăud la Bistrița în chestia actului de cesiune și ar fi bine »ca să fie tratat de oraș cu un supeu«.

Cu aceasta ocazie decanul și capitlul evang. bistrițan îi adresează lui Dambrowka următoarea rugare: Din timpuri imemorabile,

pe lângă alte drepturi și libertăți eclesiastice, aceia au avut și privilegiul de a ține la măieriști (gospodării câmpenești) câte 1—2 Valahi, căci Sași mai greu să puteau căpăta. Acei Valahi erau scutiți dela toate serviciile civile și militare, locuind ei »in fundo parochiali«, și erau de obicei oameni sărmani, neavând proprietate de pământ. Deoarece noi preoții contribuiserăm și în recentul războiu cu tot ce am putut pentru patrie, comisia directivă i-a scutit pe acei măiereni și pe familiile lor de »taxa capitis contributionali«. Acum cu ocazia conscrierii grănicerilor și Valahilor din satele săsești, măierenii încă au fost notați pe liste, deși nu ni se avizase prin Superintendentul, că am fi datori să-i extradăm. Deci ne rugăm ca în considerarea privilegiilor ce le posedăm, să interveniți ca să-i putem avea și păstra și pe mai departe în serviciu pe acei »oameni liberi«, absolut necesari pentru noi, ori cel puțin să primim pe alții în locul celor conscriși.

*

În preajma plecării la Sibiu delegații Klein și Bedeus primară în 10 Febr. dela magistrat și comitate următoarele instrucții:

Excel. Sa generalul comandant și președintele guberniului țerii bar. Adolf Nicolaus Buccov, în numele Mai. Sale domnitoarei, atât în 1 Sept. 1762 cât și în 1 Ian. 1763 a făcut orașului Bistrița propoziția reclamată de serviciul preanalt și de binele patriei, că precum în 24 Mai 1762 am cedat pentru serviciul nou înființat grăniceresc atât pe toți locuitorii valahi din Valea Rodnei, cât și pe Valahii cari locuiesc în satele districtului săsesc; astfel acum să cedăm cu desăvârșire toate drepturile pe cari le-am avut și le avem asupra opidului Rodna, a întregii văi și a satelor aflătoare în ea, precum și toate documentele în chestie — pe lângă o despăgubire pentru pierderea venitelor pe cari orașul le-a avut din acea Vale; apoi ca acel document de cesiune să-l desbatem cu loc.-colonelul Dambrowka delegat spre scopul acesta, iar rezultatul să-l înaintăm Exții Sale prin delegați autorizați.

În consecință am delegat pe projudete Johann Friedrich Klein a Straussenburg și pe senatorul Joachim Bedeus, bărbați de toată încrederea, să plece la Sibiu, să exprime cu toată reverința și promptitudinea obligația noastră omagială pe care o nutrim și la

această propoziție făcută în interesul serviciului preanalt; dar încă înainte de finalizarea acestei chestii foarte importante, și înainte de extrădarea documentelor cerute dela noi, să ceară și să și obțină aprobarea și asigurarea următoarelor »rezervate«:

Sperăm că rezervatele noastre vor fi cu atât mai puțin primate cu disgrație, cu cât rezultatele dovedesc, că noi din rezervatele făcute la 24 Mai 1762 și cuprinse în cesiunea aprobată de Mai. Sa, și maicuseamă în ce privește dreptul dominal și jurisdicția teritorială legată de acela, nu ne bucurăm de niciunul și nu-l putem exercita pe niciunul.

Dimpotrivă, cu cea mai mare mâhnire am făcut experiența că s'au comis lezări fătîșe contra jurisdicției noastre. Astfel:

a) Din muntele *Bârlea*, pe care Dumitrenii l-au posedat nestingheriți »justo titulo« dela 1563 încoace, la rugarea unilaterală a Rebrîșorenilor și fără de cercetare cuvenită judecătorească în chestie, li-s'a încuviințat în mod interimal jumătate acestora; prin care fapt s'a ajuns la consecința, că Dumitrenii din partea lăsată lor trag foarte puțin folos, căci Rebrîșorenii numai fac fân pe aceea, ci își mână și vitele acolo și strică pășunea.

b) Fără de știre prealabilă și înțelegere cu magistratul și cu satele săsești li s'a permis grănicerilor să care din pădurile învecinate săsești lemne de clădit pentru cvartirele ce li-se construiesc ofițerilor grăniceri. Cu astfel de ocazii aceia își cară lemne de clădit, ori de altele, și pentru trebuințele lor particulare; astfel prin aceasta numai devastează complet pădurile Sașilor, ci dau prilej la zilnice procese. Deci dacă lucrul nu va fi în curând remediat, atunci proprietarii acestor teritorii sunt îngrijați că le vor și pierde.

Pentru ca izvorul ataror inconveniente să fie într-o câțva săcat, pretindem încă odată în mod solemn ca în înțelesul cesiunei, grănicerii pe viitor să fie opriți între marginile teritorului lor, și să nu atace și diminueze »fundum saxonico-regium« ori districtul săsesc — mărginit de apele Someș și Ilva — prin nicio ocupare mai departe și păgubire ireparabilă; ci fiecare comună să fie susținută și apărată în folosința pacinică a teritorului ce-i revine în baza »privilegiilor«, a sentințelor judecătorești și și »antiquissimo usu«. Rugăm să fim astfel înțeleși.

Apoi să nu se dea niciunui grănicer »qua tali« dreptul să cumpere case și pământuri »in fundo regio«, ori să-și clădească acolo casă, căci altfel trebuie să urmeze neînconjurabil multe colisiuni între ambele jurisdicții. Iar aceia cari pe viitor vor ocupa ori au ocupat pe teritor săsesc locuri, apoi cu știrea și consensul superiorității orășenești și le-au semănat ori le vor semăna cu

cereale, să fie îndatorați să presteze dijmele cuvinite, așa că toți cei interesați să fie asigurați.

Mai departe delegații vor avea să sprijinească și acea rugare a noastră, ca Valahii grăniceri din satele săsești precum și cei din Sântioana și Nușfalău, care încă stau pe teritor săsesc, *să fie mutați în Valea Rodnei*. Iar cu acel prilej să se statorească măsura asigurată și observată ca toți acei grăniceri să-și pună casele la libera dispoziție a orașului Bistrița și, cutoatecă ei ca »*jeleri*« n'au niciun drept la apertinențele folosite până acum, totuși »pro superfluo« se renunțe »ad posteritates« în scris la acele.

Locuințele goale și pământurile rămase fără stăpân avem de gând să le ocupăm cu conaționalii noștri (sași), iar ce privește pe Sașii și Maghiarii din Rodna — cari acolo conform experiențelor de până acum făcute dela prima cesiune încoace, cu greu ori în nici un chip nu vor putea exista — pentru aceia rezervăm satul Sântioana. Dar ne rugăm ca cu prilejul mutării lor, să fie despăgubiți cu bani pentru pierderea edificiului bisericii evanghelice și a beneficiilor și apertinențelor aparținătoare la aceea, spre a fi puși în situația de a-și clădi (în Sântioana) biserică, școală și casă parohială.

Miliția grănicerească, care pretinde a fi respectată, să fie avertizată de a se conforma întru toate precis ordinelor preanalte cuprinse în regulamentul militar. Aceasta rugare e cu atât mai mult de împlinit, cu cât mica rămășiță a poporației săsești este mai puțin în stare de a suferi pe mai departe încălcările acelor preanalte ordine, fără de a fi amenințată cu totala peire. Accentuăm însă cu laudă culața actualilor comandanți de regiment, deoarece în toate cazurile, în cari i-am rugat, nu s'au arătat indispuși de a ne da satisfacția cuvenită.

Afară de aceste rezervate mai trebuie cerute și următoarele:

Atât Valahii grăniceri cari de prezent locuesc în Valea Rodnei, cât și cei mutați acolo din districtul săsesc să fie constrânși să plătească restanțele de interese vechi cu cari datoresc, și cari parte aparțin cassei de războiu, parte au fost destinate pentru de a plăti cu ele cerealele furnisate de oraș în magazia de proviant ces. reg. din morile orașului, din dijmele fiscale și de către diferiți moșieri maghiari; ori Mai Sa, după pilda altor orașe mai puțin lipsite, să absolve și orașul Bistriței dela plățirea amintitelor restanțe în cassa de războiu.

Privitor la răfuirea capitaliilor și a intereselor actuale și viitoare, — pe cari comisia Bethleniană le-a repartizat, în 1761 în Bistrița, în mod proporțional atât asupra satelor din Valea Rodnei cât și asupra satelor Sântioana și Nușfalău aflătoare în fundo

saxonico regio, apoi și asupra grănicerilor cari locuiesc în sate săsești; și tuturor le-a împărțășit sumele ce dătoresc, chiar și acelora ale căror rate sunt cuprinse în sumele datorite de Sași — să capete orașul asigurarea că pe viitor nu va fi făcut responsabil nici pentru răfuirea acelora, nici pentru cheltuelile împreunate cu somațiile cari privesc acele capitalii și interese.

Deoarece afară de datoriile repartizate odată pe sate, mai sunt încă unele stătătoare »sub lite în suspenso« și se mai pot ivi și altele, cu ori fără de știrea noastră; ne rezervăm ca toate acestea, dacă eventual prin sentințe judecătorești ar cădea asupra orașului, să fie plătite în rate proporționale și de către grăniceri. Așa spre pildă, dacă orașul contra tuturor nădejdelor și prevederilor, ar fi condamnat să răfuească încă odată datoriile plătite conform absoluturului generalului Steinvillle, ori datoria către Banffi Péter aflătoare »în suspenso«, ori datoria națională de 8.919 fl. Rh. 50 1/2 cr. care a fost repartizată asupra orașului încă în timpul când districtul valah aparținea la Bistrița și forma domeniul acestui oraș.

Mai departe orașul să fie complet despăgubit prin răfuirea sigură a tuturor restanțelor alodiale și a beneficiilor pe cari avea cu tot dreptul să le tragă din districtul valah, dar dela 1755 încoace în mod ilegal a fost lipsit de acele. Totodată pe viitor să fie asigurat că pentru vecie i se va plăti anual din oarecare fond o sumă corespunzătoare beneficiilor avute.

Să se comunice generalului comandant că dela cesiunea din 24 Mai 1762 încoace, orașul a aflat cu mare durere că sunt conșcriși la serviciul militar grăniceresc nunumai »măierenii« aflători în mahalaua orașului și în districtul săsesc precum și slugii preoților și orașenilor, ci și toți păstorii. Ex. Sa să dispună că atât slugii și păstorii cât și persoanele cari servesc pentru oarecare plată, că și »măierenii« cari pentru stăpânii lor sunt tot atât de indispensabili ca și oamenii năimiți, niciodată, chiar și dacă ar voi, să nu fie acceptați în serviciul grăniceresc. Altfel orașul, cu numărul diminuat de contribuabili, cum se vede din experiența acestui scurt timp, va ajunge în situația cea mai desastroasă.

Prin cedarea opidului Rodna se pierde și economia de var neînconjurat necesară pentru acest oraș de graniță foarte ruinat, și e de temut că, după ce în împrejurime nicăiri nu se arde var, și acesta pe viitor s'ar putea câștiga numai pentru un preț mai mare decât 9 monede de câte 17 bani de centenar (majă, 33 cupe) cu căraușie până la oraș cu tot, atunci orașul se va preface într'un morman de pietre. Delegații să determine pe general să ordone ca pe viitor Valahii să furnizeze orașului, ca și până acum, varul cu 9 m. de 17 bani, majă.

Este știut că orașul nostru situat la marginea acestui ținut, fiind el despărțit de națiunea săsească și de tot comerțul, trebuie să ajungă la situație miseră, cu toată s'au făcut toate eforturile spre a înlătura acest pericol. Sperăm că Mai. Sa va îngădui și de acum înainte ca orașul nostru sărac să se bucure și pe viitor de puținele și micile avantagii și resurse pe cari le-a gustat în trecut, și dacă cedarea Văiei Rodnei va fi definitivă, se va îndura să dispună ca *să nu se introducă în districtul valah târguri de țară (iar-maroaie) și săptămânale și să nu fie admiși acolo meseriași (profesioniști) armeni ori de alt neam, în dauna orașului, a breslelor și a comerțului făcut de aceste*

În sfârșit dupăce noi am cedat pe locuitorii satelor Văiei Rodnei și pe urmașii acelor în scop militar pentru ridicarea corpului grănicerilor ardeleni, și i-am liberat din starea iobăgească, sperăm că ei pe veci vor rămânea în acest serviciu și vor sluji cu credință neclintită domnitoarei. Dacă însă contrar prevederii și dorinței noastre își vor atrage prin purtare necuviincioasă ori criminală disgrația Mai. Sale, și sau vor renunța în mod nelegiuit la actualul lor serviciu, sau Mai. Sa ori succesorii ei îi vor demite pe grăniceri din serviciu; atunci ne rugăm ca *orașul Bistrița să-și recapete dreptul avut asupra Văiei Rodnei și a locuitorilor ei*, și aceasta nu numai în mod gratuit, ci să fie solemn introdus în posesiunea legală a Văiei, iar locuitorii ei să fie restituiți orașului Bistrița ca și domnilor terestri legali, în aceeași situație, în care se găseau înainte de cesiune.

Delegații să întreprindă toți pașii pentru conservarea orașului mic și decăzut și să insiste ca cedarea definitivă a Văiei Rodnei și predarea documentelor să nu se forțeze atât timp, cât rezervele noastre toate nu vor fi confirmate de Mai. Sa. Iar documentele aflătoare în mâinile noastre să se predea numai în schimbul altora, că așa în această chestie să ne putem legitima în fața celor în viață și a posterității, dacă ni s'ar face imputări. Signatum in Curia Bistriciensi die 10 mensis Februarii A. 1763. Conradus Dinges iudex primarius, Georgius Gunesch senator, Samuel Keller senator, Paulus Carolus Klein a Straussenburg, Johannes Schanckbank, Georgius Theophilus Teckelt iurati senatores, Samuel Saal iuratus, Notarius Bistr. Publ. Samuel Engesser orator comunitatis, Georgius Lang senior, Georgius Herzog senior, Martinus Meld senior, Jacobus Grellman senior, Andreas Teuchert Stadthauptmann, Georgius Ludwig, Michael Frim, Johann Kelp, Martin Veinrich, Michael Lang, Josephus Barth, Andreas Lang, Johannes Lutsch, Michael Nirescher, Andreas Frank, Georg Berger, Johann Rotarides, Paulus Barth, Georgius Gottschick, Johann Klokner med., Michael Weber, Johann Hennrich, Paul Herberth, Daniel Schuster,

Mathias Göbel, Johann Kleinmann, Georgius Budaker, Mathias Ripper, Michael Seiffner, Georg Markler, Martin Kirsch, Simon Frühm, Paulus Schuller, Johann Hamerödner, Georg Frank, Simon Honnius, Mathias Berger, Mathias Thomae, Samuel Veber.

Prevăzuți cu aceste instrucții, delegații Klein și Bedeus pleacă la Sibiu ducând cu sine un întreg morman de acte, documente, scrisori, note, tablouri și specificări spre a uza de ele când și cum vor afla necesar. Vom reproduce aci pe unele despre cari credem că e bine să fie reținute, începând cu așa zisele »Rezervanda«:

1. Dumitrenii să folosească nestingheriți muntele Bârlea ca și pân'acum sau apoi pe veci să li se plătească pentru el o anumită taxă anuală. Hotarul ladului merge până în apele Someș și Ilva. Teritoriul acesta să-l folosească (Sașii) necontrariați, iar ordinul magistratului privitor la o bucată de hotar spre Feldru precum și celelalte ordine ale magistratului să fie păstrate neștirbite, în vigoare.

2. Dacă grănicerii călătoresc în chestii fie particulare fie regești, nunumai să plătească întreținerea »pretio regulamentali«, ci să plătească ce datoresc și pentru găzduire peste noapte.

3. Căraușiile să nu fie plătite reglementar, ci cum dispun Pand. VIII par. 6. și cu asemnare comisarială.

4. Ofițerii să plătească orașenilor pentru cvartire.

5. Grănicerilor să nu le fie permis să cumpere în fondul regesc (teritor locuit de sași) casă ori pământ »ob collisionem jurisdictionis, onerum civilium praestationem, et sexcenta alia«.

6. În fondul regesc să nu se clădească cvartire pentru ofițeri grăniceri. Aci aparțin și Nușfalău și Sântioana.

7. Moara din Nușfalău rămâne necondiționat orașului.

8. Valahii locuitori la Sași să fie asemenea mutați.

9. Până când Valahii locuiesc în districtul săsesc să plătească toate impozitele sătești și orașene, asemenea Sașilor, »in recognitione fundi«.

10. Valahii din districtul săsesc, conf. uzului, să presteze dijme din tot ce seamănă »in fundo saxonico regio«; căci atât preoții cât și orașul dau în arendă dijmele.

11. Impozitele provinciale și naționale repartizate pe orașul

Bistrița pe viitor să se stabilească conf. numărului micșorat al contribuabililor.

12. Din cotingentul silitrei să i se ierte orașului jumătate.

13. Tot mobilierul orașului aflător în Rodna, să-i fie extrădat.

14. Dacă Sașii și Maghiarii locuitori în Rodna cari de noi totdeauna au fost priviți ca liberi, azi ori mâne nu vor fi tolerați acolo, atunci cu prilejul mutării lor »ad fundum nostrum regio-saxonicum« atât ei cât și succesorii lor să fie declarați liberi de către Mai. Sa, pentru toate timpurile.

15. Valahii din Sântioana, Nușfalău și alte sate săsești, la mutarea lor în Valea Someșului să nu fie autorizați de a face și cea mai mică pretenție la ele ori la apertinențele lor; căci ele »pure pute« sunt »fundus saxonico-regius« care a fost dăruit Sașilor și păstrat de către aceștia. Acești Valahi tolerați, dacă ei ar fi fost tratați conform condiției lor de coloniști, niciodată nu deveneau atât de puternici și n'ar fi putut pretinde drepturi similare cu ale Sașilor. Vid. protoc. magistratuale ex 10 Mart. 1620, 6 Apr. 1621, 20 Apr. 1630, 21 Mart. 1644.

16. Să se caute »absolutorii« lui Steinvile.

17. Dacă s'ar purta procese cu grănicerii, atunci să se institue comisie mixtă din egal număr de asesori și actuari (secretari), iar acuzatorul să urmeze »Foro rei«.

Printre actele delegaților se găsea și următoarea constatare:

Prin cedarea districtului valah cad pe districtul săsesc următoarele sarcini:

1. Căraușiile, cari întratâta apasă pe Sași, căci aceștia afară de mondire trebuie să care chiar și pentru grănicerii din district: puști și multe unelte casnice.

2. Fânul, lemnele etc. repartizate dealtădată pe ambele districte, și furnizate creditorilor.

3. Muncitorii zileri (salahorii) la fiertul silitrei, căratul pământului pentru silitră, al lemnului, paelor, cenușei etc.

4. Zilerii în brutăria provianturei, lemne și care la moară.

5. Lucrările în oraș la clădirile orașenești și ale comandantului, curățirea orașului, reparația zidurilor, căraușii, cositul și făcutul fânului pentru oraș, și multe alte servicii.

6. Lemne de foc pentru casa sfatului, școala piaristă, gimnaziu etc.

7. Lemnele de brad pentru clădit, leături, rude etc. furnizate altădată de către districtul valah.

8. Restanțe de interese. Districtul valah datorește peste 11.000 fl. r. cari de drept ar trebui încasați și plătiți în cassa restanțelor, ca orașul să poată răfui restanțele în cassa de războiu și să plătească cerealele cari, pentru răfuirea acelor restanțe, s'au scos din morile orașului și spitalului, precum și din dijma fiscală. Iar escedentul să fie folosit pentru răfuirea datoriilor.

Mai duceau cu sine delegații încă și o constatare că oare dintre »rezervatele« statorite cu prilejul cesiunei în 24 Mai 1762, care și într-un câț s'au realizat. Astfel:

1. Orașul cedează pe toți locuitorii valahi din Rodna și 20 sate precum și pe copii și nepoții acelor, la serviciul militar; își rezervă însă etc. Ad 1. Unora li-se permite să fie înlocuiți (substituiți) cu alt om și astfel se zădărnicește prin bani rezervatul principal al orașului.

2. Proprietatea (Grund Obrigkeit) și jurisdicția teritorială. Ad 2. Nu se poate exercita.

3. Jus Educillii. Ad 3. În cele 20 sate cârciumăresc parte ofițerii parte grănicerii. Singur în Rodna, până la finea Oct. 1762, am putut puțin cârciumări, căci contra cessionales Valahii și-au însușit și acest drept. De atunci încoace amenință pe cârciumarul nostru cu moarte, dacă va cuteza să vândă beuturi pe seama orașului

4. Molarum. Ad 4. Din morile de pe Someș nu s'a furnizat nimic, iar din moara din Nușfalău, care zace pe fond regesc și nu în Valea Rodnei, încă vreau să alunge orașul.

5. Braxatorii. Ad 5. Grănicerii pretutindeni fierb bere, cât voesc.

6. Transportarea Valahilor liberi locuitori în sate săsești, în districtul valah. Ad 6. Până'n prezent locuiesc la Sași și le fac toate mizeriile (Herzeleid) posibile.

7. Dacă Valahii oferiți ca grăniceri s'ar dovedi nedemni, atunci să întoarcă în fosta lor situație de iobagi, iar orașul să fie introdus solemn în »jus possessorium«. Ad 7 Ieremie Bucșa din Mocod s'a făcut nedemn de această grație, avea să și fie predat conform sentinței orașului, dar pân'acum nu s'a întâmplat aceasta.

8. Sașii aflători în Rodna rămân scutiți de serviciu grăniceresc. Ad 8. Acest rezervat s'a observat, însă în urma amenin-

țarilor Valahilor aceia se află în pericol de moarte, dacă nu se alătură la Valahi, ori nu pleacă de acolo.

9. Valahii din oraș și satele săsești să nu ceară servicii și oficii. Ad 9. Dumitrițenii au dovedit contrarul, au și fost plătiți pentru servicii, dar cine știe ce se va întâmpla în viitor.

10. Fondul regesc să nu fie diminuat prin ocupare de terenuri și grănicerii să rămână între granițele lor. Ad 10. Dumitrenii au pierdut în 1762 jumătate din muntele Bârlea, pe care au posedat-o necontrariați timp de peste doi secoli. E probabil că și cealaltă jumătate va avea asemenea soartă. Valahii din Vărarea au ridicat cruci pe hotarul Dumitrei, Ilvenii pe al ledenilor și Feldrihanii pe hotarul Pinticanilor. E ușor de ghicit, ce intenționează. Că Valahii au pășit peste granițele lor să poate vedea limpede din plânsorile ledenilor, Pinticanilor, Dumitrenilor și a Ferihăzenilor despre pagube în câmpii și păduri.

11. Toate rezervatele s'au făcut în nădejde că vor rămânea așa pe veci. Ad 11. Din fapte se vede cât de scurtă este aceea vecinicie.

Cei doi delegați ai magistratului își făcură un extract din toate actele, însemnând ce au să isprăvească în Sibiu. În acest extract ei mai adaugă aceste puncte:

1. Intre terenul săsesc și valah erau și sunt ridicate la granițe cruci.
2. Restul de contribuții până 1754, ce cădea pe grăniceri, face: 7910 fl. r.
3. Să nu mai fie luat la miliție niciun servitor al orașului (vătășei, argați etc.).
4. Să nu se admită negustori strein în Valea Rodnei.
5. Noilor locuitori așezați în locul Valahilor mutați din satele bistrițene în Valea Rodnei, să li-se acorde de M. Sa câțiva ani scutire de dări.
6. Orașul să fie liberat de răspundere pentru iobagi reclamați.
7. Să nu se ofere asil în Valea Rodnei niciunui delicvent, chiar și dacă ar voi să intre în serviciu militar, ci să fie extrădat jurisdicției municipale săsești.
8. În memoria faptului cedării Văiei Rodnei de către oraș,

Mai. Sa să acorde pentru totdeauna magistratului »jus in realibus et territorialibus« în acea Vale, și orașul să primească gratuit copii de pe toate documentele ce le extrădează Mai. Sale, privitor la Valea Rodnei.

9. Documentele orașului să fie predate numai atunci în schimb când Mai. Sa va aproba toate rezervatele, iar Valahii din ținutul bistrițan, din Nușfalău și din Sântioana vor fi mutați în Valea Rodnei.

În sfârșit sunt de amintit încă următoarele trei acte duse la Sibiu pentru orici eventualitate :

1. Documentul extrădat de magistratul Bistriței în 8 Februarie 1620 privitor la *Poiana Lușca Cârști a Cucului*, că aceasta nu aparține Rebrîșorenilor ci Năsăudenilor »jure emptitio haereditario«.

2. Un extract deîn vechile protocoale, în care se zice că locuitorii valahi ai depertinenței au fost datori să presteze robote senatorilor ; apoi că satele *Sântioana și Nușfalău au fost comune săsești*. Se citează și condițiile sub cari Valahilor din aceste sate, precum și celor din Vermiş, li se permisesse să se așeze printre Sași.

3. Absolvirea dată de generalul Steinville pentru unele datorii pe cari orașul le făcuse în timpul Curuților la creditori, ale căror averi din cauza infidelității trecuseră la fisc.

*

Văzusem că între reclamațiile Bistrițenilor era și chestia litigioasă pentru hotarele dintre patru sate românești someșene și trei săsești megieșe, chestie care timp de mai multe secole agitau continuu pe ambele partide. Astfel și în 11 Febr. sosește în oraș știrea că atât Valahii Feldrihani, cat și Ilvanii s'au opus soldaților grăniceri trimiși să distrugă crucile ridicate de Valahi între hotare, amenințându-i cu moarte ; apoi că Ilvanii continuă să clădească pe hotarul Sașilor din lad casa ofițerului comandant. Magistratul hotărăște că, fiind faptul acesta »gegen allen Wohlstand« și contrar principiilor cesiunii, să fie raportat cazul loc.colonelului Dam-browka ; acesta în 14 Febr. promite că va trimite alți soldați cari au să distrugă crucile.

Continuă plânsorile Saşilor din Vermiş, Ferihaz şi Budac despre excese şi atrocităţi pe cari le-ar fi comis grănicerii.

*

Cu data 18 Febr. primarul şi magistratul Bistriţii le scriu delegaţilor la Sibiu următoarele: După plecarea Dvstre ne-au venit în minte încă câteva rezervate, pe cari vi-le comunicăm, ca să le isprăviţi încă înainte de cedarea definitivă a Văiei Rodnei şi extrădarea documentelor: 1. Să nu fie luaţi la serviciu militar grăniceresc servitorii oraşului, argaţii, vătăşiei etc., iar cei luaţi după expirarea serviciului la oraş să fie constrânşi să iasă din casele ţinute în arendă. Apoi măieranii atât la oraş cât şi în districtul săsesc, dacă de bună voie vor intra în serviciu grăniceresc, să fie constrânşi să plece »solutis solvendis« din măieriştile proprietarului şi să se aşeze în Valea Rodnei ca să se evite colisiunile în jurisdicţie şi alte consecinţe rele inevitabile. 2. Saşi, chiar şi dacă ar voi, să nu fie acceptaţi la miliţia grăniceră, căci şi aşa avem puţini contribuabili şi dimpotrivă oraşul se prăpădeşte total. 2. Să nu fim constrânşi la completa cedare a proprietăţii Rodnene şi extrădarea documentelor respective, pân'ce nu vor fi mutaţi de fapt Valahii locuitori în Sântioana, Nuşfalău şi în districtul săsesc, şi aceştia nu vor renunţa pentru vecie la întoarcerea lor acolo, precum şi la toate pretenţiile şi drepturile avute asupra caselor lor. 4. Casele golite să fie ocupate de contribuabili aparţinători rudelor din naţiunea noastră, cari »advenae« să fie scutiţi de către M. Sa dela plătirea contribuţiilor. În fine să fim absolviţi de a ne prezenta în faţa tablei reg. în procesele iobagilor reclamaţi, cari acum intraseră în serviciu grăniceresc, şi în chestiile aceste pe viitor sub nici un pretext să nu mai fim atacaţi (angefochten).

Deputaţii Klein şi Bedeus la rândul lor îi scriu tot în 18 Febr. magistratului, tânguindu-se că înzadar protestează în Sibiu împotriva exceselor tot mai temerare ale grănicerilor, căci ori nu sunt ascultaţi de nimeni, ori rămân numai cu promisiuni de satisfacţie, deoarece ofiţerii îi ajută şi apără pe grăniceri.

În 2 Martie deputaţii întreabă pe magistrat că ce restanţe de contribuţii au Valahii din districtul Săsesc în anii 1754—1762; apoi raportează că chestia cesiunei este urgentată de către »Staats

Rath der allerhöchsten Majestät»; în fine recomandă să fie tratată chestia berăriei în așa mod încât să aparțină orașului.

În 8 Mart. deputații cer dela magistrat: 1. O copie de pe privilegiul munților, și 2. Rezoluția curții privitoare la »absolutorul« generalului Steinvile. Apoi în chestia cesiunei raportează acestea: Ieri seara am primit scrisorile aduse de Johann Grosz. Azi la 9 1/2 chemați prin col. baron Schröder am mers la general. Cerând acesta scrisorile, i-am predat deocamdată numai extrasul instrucției făcute la sfatul »primorum der Nation«, adaogând și punctul că ne rezervăm jurisdicția »in realibus et teritorialibus«. Ex. Sa se irită foarte tare (wurde sehr empfindlich) zicând: »Acum voiți să restrângeți și mai mult pe Mai. Sa decât în prima cesiune, și mai ales în scrisoarea din 21 Sept. 1762. Voi trimite toate actele M. Sale, *ca să vadă cu cine are a face*«. Noi am răspuns că nu merităm reproș, căci avem în vedere numai promovarea serviciului preanalt, conservarea orașului și a districtului săsesc. Situația e primejdioasă și critică (gefährlich und misslich). În materia restanțelor înaintarăm un recurs la cancelar rugând să ni se ierte restanțele către cassa de războiu ori să se plătească din fondul restanțelor districtului valah. Cancelarul ne dojeni aspru (beschuldigte uns hart) că deși primiserăm ordinul guberniului, totuși niciodată n'am arătat câte restanțe posibile și imposibile de încassat stau în sarcina contribuabililor noștri. Noi ne aducem aminte că trimisesem o specificare în chestie contelui de Adlershausen.

În 11 Martie scriu delegații Klein și Bedeus din Sibiu acestea: Aci e așteptat un anume general Siskovici, despre care se zice *că ar fi unul dintre primii consilieri aulici*, și e trimis de curte să stea Exței Sale comandantului general în ajutor la lucrările atât de importante. Probabil va veni și la Bistrița împreună cu Buccov, la inspecție.

Era vorbă despre generalul baron *Iosif Siskovici de Ontopa*, încredințat din partea consiliului aulic de război cu desăvârșirea organizării miliției grănicerești, pentru care lucrare — cum vom vedea — Buccov nu prea era bărbatul destoinic și corespunzător.

Din toate »rezervatele, condițiile, gravaminele și doleanțele« amintite până acum, delegații bistrițeni stabilesc 25 puncte, la cari în 15 Mart. mai adăugau încă următoarele »anotări«, asemenea de înaintat locurilor competente:



Ad. 1. Stabilirea grănilor în amintire eternă și în mod imutabil, cu movile să se facă în prezența comisiei formate de ambii loc.-coloneli, de delegații maghiarilor, auditorii grăniceri și actuarii orășenești.

5. Măiereni din satele sășești, din Nușfalău și Sântioana să fie mutați toți în Valea Rodnei.

6. Casele lăsate de aceia în satele amintite să le fie bonificate conf. prețurii imparțiale; tot astfel și casele Maghiarilor și Sașilor cari pleacă din Rodna.

7. Biserica, casa parohială și școala din Rodna încă să se prețuească și bonifice.

9. Dacă Mai. Sa va ierta orașului datoria de plătit până în 1754 cassei de răboiu în suma de 7732 fl. (corectat 7910 fl.) atunci și orașul iartă districtului valah restul de contribuție de 11.003 fl. 51 cr.

10. Capitalurile și restanțele cari apasă districtul valah le preia M. Sa și privitor la datoriile alodiale și naționale se va face o învoială.

11. Din alte datorii necunoscute până acum și constatate ulterior să se repartizeze quantumul corespunzător pe districtul valah.

13. Să se încheie o învoială cu privire la beneficiile avute de orașul Bistrița în districtul valah, maicuseamă din cârciumărit și măcelărit, precum a fost arenda în primul an.

15. Punctul privitor la varnițe e de omis.

16. În Rodna și în district să nu se introducă alte târguri de săptămână și de an afară de cele obișnuite până acum conf. privilegiilor.

17. Dacă s'ar desființa sistemul de graniță, M. Sa conf. cesiunii din 24 Mai 1762 să redea întreagă Valea Rodnei orașului Bistrița, și nu altcuiva.

19. Orașul nu mai are a face cu procesele de reclamare ale iobagilor și fugarilor.

20. Orașul poate să-și mâne vitele pe munți pelângă taxă, fiind avantajat.

21. Niciun delicvent al orașului să nu afle azil în Valea Rodnei.

24. Orașul să primească copii de pe toate documentele predate.

25. Ex. Sa va extrăda certificat de primire a tuturor documentelor din chestie.

În 16 Martie delegații Bistrițenilor scriu din Sibiu privitor la crucile ridicate de grăniceri pe teritoriul Iadenilor și Pinticanilor; iar în 31 Martie împărtășesc magistratului următoarele: Ex. Sa generalul Buccov între altele le-a reproșat că unii Sași bistrițeni

au vorbit rău și seductiv despre serviciul militar grăniceresc, ceea ce a pricinuit că *Rodnenii, Măierenii și Sângeorzenii se arată cam indispuși (unwillig)*. Deci orașenii să ia bine seama ce vorbesc, deoarece generalul a amenințat că *lasă să spânzure pe cel dintâiu despre care se va dovedi că a vorbit astfel*. Probabil în luna proximă ambii generali vor fi în Bistrița la inspecție și în suita lor, afară de soția lui Siskovici va fi și adiutantul acestuia, căpitanul Magdeburg.

În 31 Martie delegații Klein și Bedeus înmănară generalului Buccov următoarele documente: 1. Un extract al instrucțiilor și autorizației primite de ei dela oraș. 2. Un tablou al restanțelor cari privesc districtul valah și pe Valahii din districtul săsesc. 3. Alt tablou despre beneficiile pe cari anual și cu tot dreptul le-a tras și încasat orașul, din districtul valah. 4. Conspectul datoriilor repartizate de către comisia Bethleniană asupra orașului și a ambelor districte. 5. O specificare a proventelor alodiale cu cari districtul valah mai datorește orașului. 6. Un apel la »restricțiile« făcute de general la »rezervandele« Bistrișenilor. 7. Un extract din scrisorile magistratului, în cari acesta constată că mai stau încă crucile pe hotarul ladului.

La nenumăratele scrisori cu cari delegații bistrișeni neincetat asaltau pe Buccov, guberniul și chiar și curtea, aceia primiau răspunsuri și decizii cari nu le conveniau, și atunci imediat ei erau gata cu alte reclamații și apeluri, dintre cari reproducem aici următorul apel mai lung din 2 Aprilie:

A) Privitor la notele făcute la rezervatele Bistrișenilor:

Ad 1. Pentru înconjurarea certelor de hotar dintre lad, Pintic și Dumitra și comunele vecine grănicere, comisia constătătoare din ambii loc.-coloneli și delegații magistratului, apoi din auditorii grăniceri și un notar al orașului, să stătorească precis mejdele și, întrucât n'ar forma granița riul Someș, pentru vecnică memorie să se construească movile.

Ad 5. Toți grănicerii locuitori în oraș și satele săsești până la Sânmărtinul a. c. iar cei din Nușfalău și Sântioana până cel mult la Sânmărtinul anului proxim 1764, fără excepție să fie mutați, în Valea Rodnei.

Ad 6. Privitor la răscumpărarea caselor grănicerilor mutați, nu știm ce să ne facem, căci fiind ele prețuite cât de ieftin, totuș suma face mai multe mii floreni și toate fondurile noastre ar fi insuficiente. Dar orașul nici nu s'a putut gândi la o bonificare,

dupăce personalul acel numărös, ca jeleri ai oraşului, s'a oferit de bunăvoie la miliţie, şi a părăsit proprio motu casele, pe cari şi le clădise din pădurile şi pe pământul oraşului, şi prin îndelunga folosinţă i-a fost răsplătită munca. Peste tot în prima cesiune nu e vorba despre o atare bonificare.

Ad 9. S'a făcut greşală la înşirarea datoriiilor restante către cassa de războiu, căci acele în loc pe 7.732 fl. fac 7.910 fl. r.

Ad 13. Chestia cesiunei să se finalizeze astfel, ca pe viitor să nu mai dea nici într'un chip motiv la neînţelegeri între oraş şi corpul grănicer. Deci privitor la arende să nu se zică că oraşul a cerut o despăgubire mai mare decât s'ar cuveni. Aşa şpre pildă după constatarea venitelor am descoperit o sumă dearendă de 100 galbeni pe care un anumit Evreu a oferit-o în 1757 pentru cârciumărit în cele 20 sate, adică cu excepţia Rodnei; ceea ce dovedeşte că între datele înaintate oraşul n'a estimat excesiv arenzile avute.

Ad 16. Fiind Bistriţa tăiată dela orice comerţ, să se interzică în Valea Rodnei alte iarmaroace şi târguri săptămânale decât cele câştigate prin privilegii, şi să se oprească introducerea de negustori şi meseriaşi.

Ad 25. Privitor la documente, de aceea se cer copii, căci în cursul transportului la curte în Viena originalele ar putea suferi de foc, apă sau alte nenorociri, precum s'a întâmplat şi în Bistriţa că privilegii importante au ars. Apoi ca să nu reproşeze posteritatea.

B) Privitor la reflexiunile curţii la pretenţiile de bonificare:

1. Să se examineze din nou, căci ele sunt mai mici decât cum ar fi să fie.

2. Suma cerută de 38.481 fl. r. 43 $\frac{2}{4}$ cr. fundus de practerito va fi cu greu suficientă să acopere tot ce a avut oraşul de plătit anul trecut, căci: a) sunt mari restanţele salariaţilor, cari ar fi nenorociţi să li se mai scadă din retribuţii, dupăce au trăit pe datorii; b) mulţi sărmani meseriaşi, a căror contribuţie e scoasă cu forţa, au pretenţii diferite faţă cu oraşul şi zilnic lamentează jalnic; c) oraşul datoreşte pentru lucruri diferite luate pe credit, aşa aci în Sibiu pentru hârtie 52 fl. u. şi alte multe; d) casele din oraş sunt foarte dărăpănate încât nu corespund să fie folosite ca cvartire pentru ofiţerii garnizoanei. Zidurile sunt neacoperite, turnurile gata să cadă, aşa că oraşul de graniţă ar avea aspectul unui sat. Reparaţiile ar costa circa 20.000 fl; e) este neînconjurat de lipsă clădirea unui nou spital, în locul celui ars în 1758; care ar necesita deja la început circa 2000 fl; f) e de reclădit casa din Sibiu, aparţinătoare oraşului, care casă e aproape de prăbuşire. Reclamă cel puţin 2000 fl.; g) e nevoie de taxa de depus de către

oraș la câștigarea privilegiului berăriei orășenești, solicitat de atâta vreme.

Trebuințe de aceste ar putea fi încă înșirate.

3. Capitalurile prevăzute ca bonificare pro futuro deasemenea nu sunt mari, căci:

a) După ce caselle domestice sunt vărsate în cassa provincială, iar orașului pentru trebuințele interne îi stau la dispoziție numai 2.326 fl. 30 cr. această sumă nu e suficientă pentru scopul arătat.

b) Pentru salarii trebuiesc neînconjurat minimum 6.738 fl. 40 cr.

Pentru călătorii 600—700 «

Pentru cheltueli de târg 400 «

Pentru cheltuelile administratorului orașului
(căci dacă valurile duc podul, numai acesta ne-
cesită atât) 600 «

Pentru repararea anuală a cvartirelor ofițerilor
și a caselor orașului 1.000 «

Pentru rechizite de cancelarie, hârtie etc. 60 «

Total: 9.498 fl. 40 cr.

Dacă din această sumă se scad sus amintiții 2.326 « 30 «

rămâne deficit de 7.172 fl. 10 cr.

Suma aceasta e foarte mică și apoi se mai ivesc și momente neprevăzute, ca spre pildă anul trecut (1762) groaza (Lärmen) de Tătari, când orașul pentru reparația porților și a parapetelor a trebuit să cheltuiască 698 fl. 27 1/4 cr. luați pe datorie. Apoi garnizoana încă poate să devină mai mare. Districtul săsesc poate puțin contribui la acoperirea susamintitului deficit, căci are de purtat acum toate sarcinile pe cari le purta mai'naintea împreună cu cele 4000 familii cedate graniței. Dacă cele 1459 familii rămase contribuabile, pe lângă interese după capitale luate împrumut, vor trebui să presteze toate căraușiile, toate cele necesare la fiertul silitrei, ca pământ, lemne, cenușă, pae, și lucrările de zileri; apoi carele și zilerii la brutăria provianturei; lucrătorii la oraș; lemnul de foc pentru oraș, ca la casa sfatului și cancelarii, paznicii orășenești, cheltueli cu creditorii veniți la Bistrița pentru bani împrumutați; apoi lemne de clădit; și aceste toate ele singure, — atunci cu greu vor putea plăti contribuțiile normale.

De aceea din suma preliminară ca bonificare orașului nu se va putea scădea aproape nimic, sau chiar nimic. Deci ne rugăm ca Ex. Sa să se milostivească a mijloci la Mai. Sa ca pentru pretențiile de praeterito să i se asigure orașului sumă de minim 35.000 fl., iar pentru cele viitoare cel puțin un venit anual de 7000 fl., așa că prima sumă s'o primească deodată, iar a doua

de 7000 fl. în anul 1763 curent să i se plătească în două rate, iar pe viitor anual la cvartale.

Orașul nostru sărăcit numai așa nădăjduște scăpare, și Ex. Sa să se milostivească a realiza asigurările făcute cu prilejul primei cesiuni. Altminteri ne supunem întru toate dispozițiilor M. Sale.

*

După sosirea generalului Siskovici în Sibiu, deputații bistrițeni imediat i se prezentară căutând să-l câștige pentru cauza lor. Înainte de toate Klein și Bedeus îi înmănară influentului general în 5 Aprilie un memoriu lung intitulat »Species facti«, în care erau expuse amănunțit, cu colorit săsesc, toate fazele prin care trecuse până atunci chestia cesiunii. Vorbind la sfârșit despre însărcinarea lor, numiții delegați își încheie memoriul cu următoarele constatări și reflexiuni:

Atunci orașul Bistriții își trimise delegați la Sibiu, cari conform instrucții primite înmănară Ex. Sale generalului comandant Rezervatele și extractul instrucției lor. La aceste rezerve aparține la p. 12 tabela alăturată despre 38.481 fl. Rh. 43 $\frac{2}{4}$ cr.; la p. 13 specificarea venitului anual din districtul valah în suma de 7009 fl. 20 $\frac{2}{4}$ cr. și specificarea generală a sumei de 104.520 fl. 6 $\frac{15}{16}$ cr.

Urmează apoi răspunsul dat de Ex. Sa la aceste Rezervate, precum și excepțiile delegaților la acel răspuns.

Din toate acestea se poate vedea că nimeni nu era încă exact orientat asupra multor circumstanțe importante; dar de acum din 31 Martie, delegații bistrițeni erau totuși forțați să redacteze actul definitiv al cedării Văiei Rodnei și să extrădea documentele în cauză.

Pentru cunoașterea faptului că în ce mod se aranjau lucrurile la grănicerii bistrițeni, se anexează cele mai nouă știri sosite de acolo. Este de temut că se vor naște dificultăți cu prilejul când se va împărtași grănicerilor din satele săsești precum și celor din Sântioana și Nușfalău, că vor fi mutați, deci vor fi constrânși să-și părăsească casele și pământurile; mai ales că la conscripția lor pentru serviciu militar nu li-se spuse despre aceasta, cu știrea noastră, niciun cuvânt. Ba mai mult, dacă acești oameni vin la oraș, la târguri de țară și săptămânale ori cu alt prilej, în afaceri de ale serviciului lor actual sau în alte afaceri particulare, la gaz-

dele lor și la alți cunoscuți cu cari conversează *își trădează adesea nemulțămirea cu statul lor actual* și se exprimă limpede că se gândesc la modalități și căi, cum să se poată scutura de el. Invinuesc când pe unul când pe altul, zicând că într'un mod pe care nu l-au știut au fost băgați în serviciul actual, și nu li-s'au spus dinainte toate urmările.

Dacă serviciul preanalt pretinde să se facă lumină asupra tuturor acestor întrebări și să se știe, că conform propoziției Ex. Sale generalului comandant la p. 5, cine s'a oferit prin memoriu la serviciu grăniceresc; atunci persoanele amintite la p. 3 (Popa Mitru și Protopop Lațcău), cari după toată probabilitatea așternuseră acel memoriu, ar ști să spună că de ce și la a cui cerere s'au rugat ei.

Intr'o notă particulară delegații mai adaug: Această scrisoare împreună cu acluzele le-am înmănat în 5 Apr. 1763 dimineața la 7 ore în Sibiu generalului baron de Siskovits, când Ex. Sa era chiar gata să plece la drum spre Brașov, Trei Scaune, Ciuc și Bistrița. Adiutantul Exței Sale este căpitanul Magdeburg.

*

În 6 Aprilie magistratul primește dele delegați informația că Ex. Sa generalul Siskovici împreună cu generalul Buccov nu vor putea sosi la Bistrița înainte de 20 cor.; apoi că generalii, *cu amenințarea pedepsei capitale, au interzis să fie opriți ori împiedecați grănicerii de a-și exprima și prezenta păsurile*. În urma acestei comunicări magistratul în 7 Apr. publică în oraș că generalii vin la inspecție (Musterung der Gränzer) și orașenii să-i întâmpine călări, cu toate onorurile; apoi urmează avertizarea adresată comunității și publicului, ca nimeni să nu îndrăznească a le vorbi grănicerilor ceva *cu scop seditios (verführerisches)*, căci și așa unii Bistrițeni sunt bănuți și ușor se poate nămpla să fie spânzurați. Deci fiecare să ia bine seama, căci poate cădea în mare pericol.

Tot în 7 Apr. magistratul primește dela Iacob Moldovan, noul morar dela moara din Nușfalău, plânsoarea că Nușfălenii nu vreau să-l sufere. Hotărîre: Să fie rugat căpitanul Ricord de a interveni la colonel ca acesta să acorde asistență militară.

Dupăce generalii pleacă din Sibiu, iar membrii guberniului nu prea aveau dispoziție să le asculte nesfârșitele lamentații, delegații Klein și Bedeus căutau acum o platformă pentru retragere, pe care găsiindu-o, în 13 Apr. înaintară un memoriu cu acest cuprins: Delegații trimiși în chestia cedării definitive a districtului valah bistrițan nu îndrăznesc să trateze mai departe în acea materie; deci roagă să fie demiși și să li se dea permisia ca, înainte de a se putea ajunge la hotărâre definitivă, ei să se mai consulte cu publicul bistrițan; și aceasta din următoarele motive:

1. S'au dat asigurări că cedarea are să se facă în mod spontan, însă deputații nu se găsesc în situația de a trece peste dorința comunității bistrițene ca nimic să nu se încheie fără știrea prealabilă a națiunii (săsești) și a guberniului; ceea ce fusese comunicat și Exței Sale general-comisar.

2. Rescriptul d. d. 14 August 1762 împărtășit Sașilor din Reghinul săsesc și Bateș pare să se referă și aplice și la însărcinarea primită de către delegații comunității bistrițene, cari sunt îngrijați de răspunderea ce o au și de reproșurile ce li-se pot face; căci ei privesc ca o datorință omagială: deoparte promovarea intenției preanalte privitoare la cauza grănicerească, de altăparte neștirbita conservare a orașului mărginaș Bistrița și a districtului său săsesc.

3. În primul act de cesiune d. d. 24 Mai 1762 s'a arătat că respectivii locuitori sunt cedați numai în scopul promovării serviciului preanalt prin înființarea unui corp grăniceresc transilvan; dacă însă acesta vr'odată s'ar desființa, atunci districtul valah iarăș va avea să treacă la domeniul publicului bistrițan. În timpul cât au stat delegații bistrițeni deastădată aci, ei au observat că fiind cedarea definitivă, chiar și dacă miliția grănicerească oarecând s'ar desființa, Bistrițenii totuși n'au să recapete acel district valah. Pentru un astfel de caz delegații n'au dela oraș nicio instrucție.

4. Șederea deputaților aci se prelungește făr'de a avea vr'un rezultat, și din 12 Febr. până azi orașul extrem de sărăcit are și așa destule cheltueli zadarnice.

5. Nu este niciun »periculum in mora«, iar în districtul valah serviciul preanalt militar se desfășură așa ca și când acel district ar fi fost și de primadată definitiv cedat, precum se cere astăzi.

În 22 Apr. se plâng Sașii din Sângeorzul săsesc că Valahii mutați de acolo întorc în sat și își cer îndărăt pământurile. În 23 Apr. senatorul Schankebank raportează că Feldrihanii ară »potentiose« pe hotarul Sașilor din Pintic și că grănicerii cauzează

cu vitele mari pagube Sașilor din Dumitra. Decizie: Ambele cazuri să fie comunicate colonelului Schröder.

În 26 Apr. sublocotenentul grănicer Sprötter raportează din Vermiş colonelul Schröder, că Valahii mutați din Lechința și apoi întorși în sat, în 24 c. din nou au fost mutați, însă au plecat fără femei, care cu consimțirea Sașilor au rămas în Lechința, până soții lor își vor găsi locuințe sigure.

Tot în 26 Apr. magistratul cetește pâra lui Iacob Maierean împotriva Pinticanilor; iar colonelului Schröder cere să fie trimis secretarul orașenesc Ziegler la Năsăud spre a fi față la cercetarea plânsorilor săsești împotriva Vărărenilor și Feldrihanilor.

În 27 Apr. colonelul Schröder împărtășește magistratului că generalii Buccov și Siskovici au să fie siguri în 8 Mai în Bistrița, deci să fie îngrijit de locuințe și trăsuri. Iar în 9 Mai se constată și înseamnă în protocolul magistratului acestea: Excel. Sa generalul comandant Buccov a sosit ieri aci, iar azi dimineața *a plecat la Năsăud la inspecție (zur Musterung)*. Hennrich să procure trăsuri suficiente. Ex Sa va întoarce la oraș în 11 c. seara, iar în 12 va pleca din Bistrița. Generalul și colonelul pretind ca Miercuri să fie în Salva notarul cu încă un membru al magistratului, care va fi Keller. La întrebarea receptorului Frühm dacă ar fi permis ca cele trei sate săsești Iad, Dumitra și Pinticul să predea generalului un memoriu cu rugarea să dispună ca hotarul și pădurile Sașilor să nu fie distruse de grănicerii megieși; se hotărăște că amintitul memoriu să fie predat magistratului, care la rândul său prin delegații săi îl va înmâna cu recomandare Excel. Sale generalului comandant.

*

Sosise ziua de 10 Mai în care generalul Buccov, înconjurat de o mare suită militară și civilă în frunte cu episcopul unit *Petru Paul Aron*, avea să facă inspecția batalioanelor grănicerești năsăudene și să le ia noilor soldați jurământul, pe platoul Mocirlă delângă Salva. Când se ajunse la luarea jurământului, deodată printre grăniceri se iscă un tumult care la instigațiile bătrânului *Todor Todoran din Bichigiu* trecu într'un act de adevărată răsvrătire, așa

că Buccov împreună cu suita sa trebui să plece de acolo fără de nicio ispravă.

Înainte de ce am vorbi despre amănuntele acelei întâmplări, să vedem care au putut fi cauzele subitului caz de insubordonare.

Conform datelor ce le găsim în istoria regimentului de infanterie austriac Nr. 50 scrisă de Treuenfest¹⁾, la înființarea regimentului năsăudean²⁾ corpul ofițerilor consta din:

Comandantul regimentului, loc.-colonelul Georg Raschütz.

Maiorul Hohn.

Căpitani: Taubenthal, Sburlati, Fluck, bar. Toussaint, Ricord, Bouquier, conte Dittrichstein, Hambourg, Cosimelli, Schneider, Linden.

Locotenent-căpitani: Ehrenstein, Virazdi.

Locotenenții: Leibinger, Barath, Zaborsky, Schlang, Belloni, Albrecht, Rosenberg, Gauthojos, Koller, Schmidt, Eisenberg, Tamon, Schottenstein, Schmiden v. Freihoffen, Baumgart.

Sublocotenenții: Fröhlich, Heindl, Göppert, bar. Schirnding, Halbmann, Saagmüller, Sprötter, Delvardi, Wurtzer, Farkas, Feringer, Stoianich, Kravath, Godofredo, conte Laszy.

Stegarii: Micle, Rechberger, Zapata, Jellaszitz, Laurenti, Knall, Mallich, Löwensfeld.

Capelanul Theodor Naszodi; auditor-secretarul Josef Urli, Sergent-locotenentul Johann Angermeyer; maistrul de cvartire Josef v. Tesch; chirurgul Franz Eberle.

Cum vedem toți acești ofițeri — cu excepția capelanului — erau streini, nu cunoșteau obiceiurile locului, desprețuiau pe Valahi, iar pe grănicerii încă nededați cu serviciul militar îi tratau cu severitate excesivă. Iată unul dintre cauzele adâncei nemulțămiri vârite în sufletul grănicerilor.

Alt motiv a fost faptul, că deși li se promisese noilor soldați să fie priviți de acum înainte ca oameni liberi, ei

¹⁾ Geschichte des K. K. Infanterie-Regimentes Nr. 50 »Friedrich Wilhelm Grossherzog von Baden« 1762 bis 1850 »zweites Siebenbürger Romanen-Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 17« — von Gustav Ritter Amon v. Treuenfest. Wien, 1882.

²⁾ E de notat că de câte ori se vorbește despre »regimentul grăniceresc năsăudean« e de înțeles regimentul de infanterie, iar nu cel de dragoni care deasemenea înființat în 1762 — sub comanda loc.-colonelului Johann v. Dambrowka — a rămas incomplet; deja în 1764 a fost redus, iar la 1770 desființat, trecând ultimii dragoni la regimentul de infanterie.

și după trecere la miliție erau considerați tot ca iobagi, chestie care încă lung timp a rămas neclarificată¹⁾.

În sfârșit, o profundă indignare cuprinse inimile credincioșilor din satele districtului când ei observară că ofițerii regimentului își bat joc chiar și de religia și biserica românească; apoi că întreaga sistemă grănicerească pare să aibă, între altele, și scopul deghizat *de a converti pe grănicer la catolicism*. Aceștia, dar chiar și unii dintre preoții lor, deși declarați uniți cu biserica Romei, nu erau încă destul de orientați asupra amănuntelor și subtilităților unirii²⁾. Ei cari ținuseră morțiș din moși-strămoși la vechile deprinderi și obișnuințe, se îngrozeau acum la gândul că vor fi despoiați de legea și datinile lor adânc înrădăcinate.

Cert este că pe lângă alte influențe externe, atățări și instigații din partea Sașilor bistrițeni ori și ale unor organe din guberniu etc., căror nu le convețea ca Valahii districtului năsăudean să se emancipeze ridicându-se din robia seculară; susamintitele trei cauze de căpetenie au pricinuit izbucnirea revoltei de pe Mocirlă, despre care în cursul timpurilor trecute s'a vorbit și scris mult, însă în cele mai multe cazuri în mod nedocumentat și exagerat.

Trecând peste diverse informații, articolașe ori mici tratate — ca spre pildă »informațiile autentice« date despre »Tănase« Todoran de către un ofițer, în »Istoria regimentului Il rom. grăn.« a lui George Barițiu; ori descrierea »episodului Todoran« în Nrele 13—14 ale »Revistei ilustrate« (1902) din Bistrița etc. — scrise cu bune intenții, dar și cu multă fantezie, vom reproduce aci unele texte și extracte în chestie, lăsând în grija cetitorului să-și formuleze din acele opinii cu privire la incidentul de pe Mocirlă și la antecedentele sale.

Amon Treuenfest, cărui la compunerea opului său citat mai sus i-au stat la dispoziție toate arhivele militare din Viena, spune numai atât: Generalul de cavalerie baron Buccov întâmpină la executarea proiectului său mari piedeci, iar când în 10 Mai 1763

¹⁾ V. »Arh. Som.« Nr. 10, pag. 41—65.

²⁾ V. »Arh. Som.« Nr. 21.

erau să fie sfințite cinci steaguri pe platoul dinaintea comunei Salva, fiind față nouă companii, *soldatii refuzară să depună jurământul, lepădară armele și echipamentul* și se iscară scene de rebeliune, iar bătrânii satelor cari încercau să domolească spiritele agitate, fură nemilos maltratați. După această revoltă urmă o cercetare severă făcută în cercul regimentului de către o comisie aulică; capii rebeliunii fură pedepsiți cu moarte prin roată, iar alții prin ștreang. În sfârșit oamenii se împăcară fără opunere cu noua situație care cu timpul le deveni atât de plăcută și prețioasă, încât *desființarea graniței în 1851 fu primită cu mare regret* din partea populației din cercul regimentului. —

Între niște note istorice scrise, rămase din timpul graniței, aflăm la a. 1763 însemnate acestea: În 12 Mai sfințire de steag în Salva. Douăsprezece companii de câte 250 soldați, deci 3000 cătane. *Revoltă religioasă împotriva unirii*. Todor Todoran din Bichigiu, bătrân de 104 ani, ca instigator executat cu roata, iar alți mai mulți cu spânzurătoare. O comisie aulică instruește pe grăniceri și, asistată de infanterie germană cu tunuri încărcate, le ia a celor jurământul. —

Dintr'un raport — despre care va mai fi vorbă — adresat de către generalul Siskovici consiliului aulic de război, în 24 Aug. 1763, reproducem cu referire la întâmplările de atunci acest pasaj: În timpul ce am stat acolo Valahii n'au privit condiția lor grănicerească ca o sarcină, ci dimpotrivă *au prețuit foarte mult avantajele obținute prin ea. Au trecut multe, foarte multe familii la unire*, numai spre a fi acceptate la statul grăniceresc, și chiar și cancelaria aulică a reproduș în »deducția« ei o scrisoare a secretarului gubernial Halmagyi, în care acesta raportează cancelarului aulic conte Bethlen, că în chestia aceasta, în prezența sa mi s'au înmănat petiții din partea Valahilor. Nu trebuie decât să se compare conșpectele uniților făcute înainte cu cele făcute după înființarea granițelor, și deosebirea e evidentă. Întâmplarea dela Bistrița nu poate dovedi contrarul, deoarece *urzitorul acelei este un moșneag de 120 ani*, deci nici nu e grănicer. Dar chiar și dacă cazul ar fi fost pus la cale aievea de către grăniceri, totuși n'ar dovedi nimic, deoarece fapta alor 10 ori 20 nu se poate atribui tuturor, și dacă există în Valea Rodnei câțiva oameni răi, cari azi gândesc

într'un fel iar mâne altfel, nu se poate zice că toți locuitori Rodneni sunt oameni răi și îndoelnici. —

Într'un articol¹⁾ publicat în rev. germ. »Transilvania« din Sibiu găsim următoarea comunicare: În acelaș timp se începu cu organizarea graniței militare și în districtul bistrițan, și adică în comunele valahe. Cu tot progresul dovedit în general, totuși nu lipsiră nici aci diverse cazuri de opunere. Fiindcă aceste amenințau să se'ntindă tot mai mult, veni însuși Buccov, ordonă să fie prinși circa 50 de oameni și să fie pedepsiți ca instigatori (ad quinquaginta enim ex ipsis intercepti, partim rota fracti, partim suspendio necati aliisque cruciatibus affecti, tumultuari cessarunt). Aceasta se întâmplă numai după ce oamenii cutezară să i se opună chiar și lui, iar *generalul a putut scăpa din primejdia ce-l amenința numai cu mare nevoie*, pierzându-și vizitiul și un cal care se înneacă la trecerea peste râul Bistriții. —

Istoriograful maghiar *Bod Péter* ne descrie în opul său²⁾ întâmplările de pe Mocirlă astfel: În luna Mai a mers la ei la inspecție generalul Buccov, însoțit de episcopul unit care avea să le ia jurământul militarilor adunați la ordinul generalului lângă comuna Năsăud. Când era să depună jurământul și să li se distribue steagurile cu obișnuita ceremonie solemnă, la mijlocul serbării ei protestară împotriva unirii și a miliției, tăiară în fața lui Buccov pe un delegat care îi amăgise cu speranța libertății, pe alții îi maltratară, pe protopopul din Năsăud care tănuise unele decizii ale curții îl înjură și bătură, iar cu Buccov se certară furcă strigându-i că au fost înșelați și amăgiți cu nădejdi false. Văzând că nu pot aplica forță, atât generalul Buccov cât și episcopul Aron aflară cu cale să-și caute în văzul tuturor mântuirea în fugă. Când alergau călare grăbiți, cel mai agreat servitor a lui Buccov se înneacă în râul Sieu, care atunci se revărsase foarte tare. Sosit dela acea rebeliune la Sibiu, Buccov după puține zile fiind citat la curte în Viena, plecă împreună cu cancelarul Bruckenthal, însoțit de dorința provincialilor ca să nu mai întoarcă nicio dată în Transilvania. —

¹⁾ Beitrag zur Geschichte der »siebenbürgischen Militärgrenze v. Wilhelm Schmidt, »Transilvania« 1863—64 p. 48.

²⁾ »Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium historia«, se găsea numai în manuscris în biblioteca (muzeul) din Cluj.

Intr'un mic studiu¹⁾ publicat de *Friedrich Kramer*, fostul director al liceului evang. din Bistrița, găsim următoarele șiruri, de cetit în parte cu rezervă: Cu ocazia executării organizației militare în teritoriul cedat, îndată în anii următori se dovedi că militarizarea fusese dorința unor conducători, dar nu a poporului. Crezuseră că vor câștiga libertate, »dar numai schimbare supușenia anterioară blândă cu alta nouă, neobișnuită, soldățească«; apoi nu puțini trebuiră să-și părăsească casă și ogradă și să plece în străinătate spre a-și întemeia nouă locuințe. Depunerea jurământului în 11, 12 și 13 Mai 1763 prilejui mari furtuni. Li se explicase grănicerilor că în calitate de soldați vor avea să servească numai la granițele lor, iar nu și afară din țară, cu ceea ce nu părea să fie plătită prea scump liberarea de jurisdicția bistrițană. Însă vorbele dictate: »Jurăm să servim pe apă și pământ, și să mergem oriunde ne va ordona regina«, le deschiseră ochii. Atunci declară limpede și hotărât că în chipul acesta nu voesc să fie soldați. Unii mai modești se rugau ingenunchind, cei mai îndrăzneți înjurau, așa că ofițerii erau primejduiți de moarte în stațiunile lor. Pe toți aceia cari îi sfătuiseră să se facă soldați — între cari și pe Klein — îi injurau grozav ca pe trădători ai Valahilor, ba chiar și omorîră pe câțiva din mijlocul lor, cari se arătaseră mai flexibili și se supuseră. »Își exprimau dorința să fie iarăși supuși Bistriței«, promițând că vor plăti tot ce va pretinde orașul dela ei, numai să scape de militărie. Mulți se refugiară în așezările anterioare, ori în satele comitatelor învecinate, unde, sau steteau ascunși, sau umblau liberi, clădindu-și case nouă. A fost nevoie de toate mijloacele promisiunii, amenințării și groazei până ce în sfârșit Valahii au putut fi determinați să ia din nou armele pe cari le lepădaseră. Mai mult contribui la liniștirea spiritelor agitate amenințarea, că nu e nevoie de ei și că vor fi înlocuiți cu alți iobagi din comitate. Măsuri mai severe au trebuit să fie aplicate în Rodna. Când grănicerii de acolo declarară sus și tare că nu voesc să fie soldați și lepădară armele, *aceste au fost transportate în noua magazie din Năsăud*, iar Valahii fură demși acasă. Apoi li se ordonă ofițerilor să cheme pe foștii lor soldați cu tragerea clopo-

¹⁾ Beiträge zur Geschichte de Militärisirung des Rodnaer Thales, in: Programm des evang. Obergymnasiums A. B. etc. Bistrița 1880.

tului, la biserică, aci să le explice înc'odată chestia militarizării, dar totodată să noteze numele prietenilor și contrarilor cauzei. Capii răsvrătirii au fost mai târziu prinși și executați. —

Din fragmentele istorice ale lui *Hurmuzaki*¹⁾ — în cari la locul indicat se face o expunere mai lungă a certelor religioase de atunci — reproducem următoarele: Încă înainte de a se face conscripția (ordonată de col. Schröder), unii preoți uniți încercaseră cu noroc să amăgiască pentru scopuri proprii, cu promisiuni frumoase și cu daruri bogate, pe zece Români slabi de inger din acel district. Acești oameni mituiți, cari nu posedau nici autorizație și nici instrucții dela cercul lor, fără știrea acestui, declarară în numele cercului și cu jurământ că întreaga populație militară românească a districtului bistrițan este devotată bisericii unite, cărei vrea să-i aparțină exclusiv și pe vecie. Fiind mai târziu informată despre declarația obligatoare a falșilor mandatar, populația contestă pe față acel fapt și se desolidariză de preținșii mandatar, cari nicidecum n'au fost îndreptățiți să le impună un astfel de angajament. Dupăce însă declarația reprezentativă obligatoare — carea reamintește foarte mult timpurile rele ale uniunei forțate sub domnia lui Leopold I (1698—1701) — a fost menținută de către autorități, deci *unirea a fost impusă cu forța populației* și fiecare opozant pedepsit corporal ori bănește; astfel acum Românii refuzară să se facă uniți și să între în miliția grănicerească, iar ceice deja intraseră, declarară acum hotărât că repășesc, lepădără armele și nu mai voră nici să audă de ascultare și disciplină. La această veste generalul Buccov plecă în luna Mai 1763 la Bistrița și Rodna și luă cu sine pe episcopul unit Aron, pentru a mări cu prezența și participarea sa serbarea luării jurământului dela soldați, precum și a sfințirii și distribuirii steagurilor, care avea să se țină la regimentele grănicerești deja formate, parte în Bistrița parte în Valea Rodnei. Liturghia solemnă și sfințirea steagurilor se celebră cu mare pompă și cu salve de arme. Unele grupuri ale trupelor erau mai puțin cuprinse de agitația generală, astfel și un regiment de dragoni români, care și depuse în Bistrița jurământul pe steag, unde însă din precauție nu se cetiră chiar articolele marțiale care

¹⁾ Fragmente zur Geschichte der Rumänen, von Eudoxius Freiherrn von Hurmuzaki; t. II p. 176—179.

erau să fie acceptate cu jurământ. Când însă veni rândul la al doilea regiment românesc din infanterie, acesta refuză cu toată hotărîrea depunerea jurământului, maltrată mortal pe doi dragoni români cari sfătuiau să jure, lepădă armele și declară brusc că Românii n'au poftă să devină atari soldați, cari totodată *să presteze impozite și contribuții ca și iobagii, iar pe deasupra să-și piardă și legea-moștenită*. Generalul Buccov încercă să mulcomească pe cerbicoși cu oferte vremelnice: că adică nu vor fi obligați să servească la trupele de linie, vor fi liberați de sarcinile încvartirărilor, vor presta dări și contribuții numai ca locuitori liberi, vor fi scutiți de prestarea dijmelor și cerealelor în contul ofițerilor din Bistrița, și că vor avea să contribue la alte sarcini publice numai în interiorul cercului lor. Cu toate aceste Românii refuzară depunerea jurământului, deși Buccov ordonă să fie adus un detașament de infanterie și cavalerie care să-i înfrângă; ba mai mult, aceia declarară categoric că numai așa vor jura pe steag, dacă pretențiile și privilegiile lor — dintre cari acum numai o parte le-a oferit generalul — vor fi recunoscute și întărite chiar de către împărăteasă cu iscălitură proprie. Neurmând o promisiune de felul acesta, oamenii prudenți își ridicară dela pământ armele și plecară acasă, făr'de a se mai lăsa înduplecați cu vorbe. Generalul Buccov împreună cu episcopul Aron deasemenea întoarseră făr'de nicio ispravă. —

Canonicul *Aug. Bunea* în cartea sa¹⁾ despre episcopul Aron vorbește pe mai multe pagini despre revolta dela Salva și antecedentele sale, din care extragem acestea: Un caz grav de turburare religioasă s'a petrecut în districtul Rodnei în primăvara și vara anului 1761. Imprejurarea că Românii din acest district se declaraseră uniți, îndemnă pe generalul Buccov să-i înroleze în miliția națională grănicerească, deoarece era intențiunea lui ca această miliție să se compună numai din Români uniți. Lucrul a mers fără mari dificultăți și astfel în 10 Mai 1763 generalul Buccov avea să primească jurământul și să sfințească steagurile regimentului românesc de dragoni la Năsăud și a celui de infanterie la Salva lângă Năsăud, unde concentrase 9 companii, având celelalte

¹⁾ Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau Istoria Românilor transilvăneni dela 1751 până la 1764, Blaj 1902.

3 companii să joare ceva mai târziu în Bistrița. La această solemnitate Buccov invită și pe episcopul Aron ca să sfințească steagurile. În 10 Mai regimentul românesc de cavalerie jură pe steagul sfințit de episcopul Aron, la Năsăud. De aci generalul și episcopul meraseră în aceeași zi la Salva, unde erau concentrate 9 companii din regimentul românesc de infanterie. Episcopul sfinții steagul, dar când veni rândul la jurământ, și în special la cuvintele, că soldații vor lupta oriunde, și pe uscat și pe apă, toți ca unul denegară jurământul și depuseră armele. În urma cercetării făcute de o comisiune aulică, »Tanase« Todoran fu executat cu roata, iar ceilalți complici cu ștreangul, tocmai pe locul unde soldații răsvăriți depuseră armele. —

La cele de sus se mai pot adauga din însemnările despre vizitația episcopului Aron în 1763 în districtul Rodnei — însemnări făcute probabil de *Grigore Maior* care a însoțit pe episcop, și publicate de dl Z. Pâclișanu ¹⁾, — următoarele: Sosind (episcopul) în 4 Mai la Bichigiu n'a putut intra în biserică, fiindcă sătenii conduși de un anume Todoran au luat cheile pe care abia le-au restituit în ziua următoare. În Poieni, Găureni, Zagra și Runc, enormă agitație între femei din cauza înrolării bărbaților în regimentul grăniceresc. Însemnările spun că în Zagra »impudenter indecentibus etiam verbis aggreduntur, blasphemant, militiam recusant et post suam Illustritatem clamando et metanizando ad quartirium usque apud parochum paratum comitantur«. La Salva în 10 Mai, în cursul liturghiei, revoltă între soldați, cari prind pe »quemdam antea ipsorum ducem« Ioan și pe tovarășul său Ștefan din Rebra, îi trântesc jos și îi bat de moarte (ad necem concutiunt). De față era și generalul, care a părăsit biserica plecând la Năsăud.

Din toate vocile și comunicările, în parte instructive și interesante, reproduse mai sus, încă nu suntem destul de lămurii asupra multor amănunte în legătură cu cele întâmplate pe Mocirlă, iar unele date citate se contrazic. Scriitorul acestor șiruri am încercat de repetite ori zadarnic să găsească vr'un document autentic în chestie, fie vr'un act rămas dela episcopul Aron, fie vr'un raport detaliat al gene-

¹⁾ Vechi vizitațiuni canonice în Ardealul veacului al XVIII-lea, în rev. »Cultura creștină« Nr. 1—1936, Blaj.

ralului Buccov ori al comandantului regimentului năsăudean. Regretatul canonic Bunea, în opul citat la p. 240 spune într'o notă că »despre acestea vom produce documentele în scrierea ce o vom publica despre grănicerii români«, dar oricât am încercat, n'am putut afla că ce s'a ales cu amintitele documente, scoase sigur din arhiva mitropolitană a Blajului. Auzind că arhivele fostei comande generale transilvane au trecut la »Astra«, încercasem și aci să primesc vr'o informație; dar din toate răspunsurile primite dela prieteni și cunoscuți am văzut că încercările sunt zadarnice. În sfârșit, prin mijlocirea directorului Dr. Lebzelter dela muzeul de stat din Viena am încercat să găsesc ceva în arhiva de război austriacă (Österreichisches Kriegsarchiv), al cărei director răspunde în 12 Sept. 1932 cu o comunicare privitoare la numirea primului comandat al regimentului năsăudean: Georg Raschütz; dar mai încolo adaugă că despre revolta urzită de Todoran nu se găsește nimic (Weder in den Akten des Hofkriegsrates noch in den Feldakten und Musterlisten finden sich Hinweise auf die vom T. Todoran angezettelte Revolte).

Se adeverește din nou ceeace în atâte rânduri, împreună cu alții, am accentuat și am scris: O greșală ireparabilă s'a comis din partea tuturor organelor în drept, cari dela 1919 până azi n'au aflat încă cu cale să reclame arhivele ardelenе cărate la Viena și Budapesta, prin ceeace s'a dat pierzării imens material valoros privitor la viața neamului românesc din Ardeal.

Rămâne să mai comunicăm aci relativ la persoana lui Todoran câteva date găsite în vechile protocoale bistrițene, și referitoare la timpul dinaintea înființării graniței.

În scrisoarea d. d. Bistrița 20 Mai 1750 adresată de către magistratul Bistriței primarului care se găsea în Sibiu, se amintește despre un slugă valah originar din Bichigiu care în Sept. 1749 fusese extrădat din închisoarea orașului »bărbuncașilor« (Werber), dar a dezertat dela miliție și a stat câțva timp în Bichigiu la »bătrânul Todoran«. Acesta l-a lăsat apoi pe dezertor să plece liber, și pentru aceasta atât Todoran și fiul său cât și sora dezer-

torului, cari toți l-au găzduit pe acesta, au fost prinși și încarcerați în 19 Mai.

La 25 Mai magistratul hotărăște ca Todoran să fie încă ținut în arest, deoarece s'a mai semnalat cazuri de dezertăune; iar în 2 Iunie 1750 Todoran, care încă dezertase odinioară din regimentul Prințul Carl, e pus de magistrat pe picior liber, »în considerație față de adâncile sale bătrânețe«. Chezeșuesc pentru el: Todor a lui Macavei jude, Dolha Ionașc, Ion Hopan, Ursul lui Filip, Todor Zăgrean, Precup Zăgrean din Bichigiu, Ion Coșbuc din Hordou și Leon a Nechiti jude în Telciu.

În sfârșit mai avem să facem aci o comunicare de o anume importanță din mai multe puncte de vedere. Înainte cu mai mulți ani bibliofilul I. Marțian aduse cu sine dintr'o călătorie un pachet cu diferite scrisori, pe cari după o examinare sumară negăsindu-le vrednice să se ocupe mai amănunțit cu ele, le dete scriitorului acestor șiruri pentru selecționare și eventuală utilizare. Erau scurte rapoarte militare din timpul graniței, diferite ordine și tablouri etc. de mai puțină valoare. Printre acele era însă vârat în disordine un manuscris constatător din multe coale, pe cari aranjându-le am aflat că întreagă lucrarea era o monografie a districtului militar năsăudean scrisă în nemțește și conținând o scurtă descriere geografică, apoi mici capitole despre locuitori, ocupație, școale, drepturi politice etc. citate fiind și câteva documente cunoscute; mai departe o cronică a regimentului, la sfârșitul căreia stă scris: »Der Abschrift gleichlautend, Johann Brzuska, K. K. Postexpeditor in Borgoprund, im Jahre 1863«. E vorbă — cum se vede — despre o copie luată de pe o altă copie, despre al cărei original nu se spune nimic. După multă răs gândire am ajuns la convingerea că nucleul acelei monografii, alcătuită cam incoherent, a putut fi istoria regimentului năsăudean scrisă de fostul director al școlii normale Nistor (Ernst) Istrate, despre care spuneau bătrânii noștri Petru Tanco, Florian Porcius etc. și mai târziu chiar Vasile Petri că o învățau în școlile năsăudene, copiindu-o elevii de pe manuscrisul lui Istrate. După moartea acestuia în 1834, sigur ofițerii-institutori și dascălii cari i-au succedat au mai adaus apoi la acel manuscris evenimentele însemnate până la desființarea graniței.

În acel manuscris monografic, care la timpul său va fi pu-

blicat în întregime, aflăm descrise întâmplările din Mai 1763 precum / urmează:

Primul comandant al regimentului de infanterie, care rezolva și chestiile administrative, a fost loc.-colonelul Raschütz, iar primul comandant al cavaleriei, loc.-colonelul Dambrowka. Cel dintâiu sta cu statul său major în Salva, al doilea în Năsăud.

În 12 Mai 1763 au fost sfințite steagurile alor două batalioane de infanterie și stindardele dragonilor.

Mulți dintre ofițeri își exprimau deschis repulsiunea și disprețul lor față de datinile religioase ale grănicerilor: faptul acesta pricinui o răsvrătire împotriva unirii și în curând o revoltă formală împotriva ofițerilor. Revolta grănicerilor fu promovată și prin faptul că magistratul biștritan la predarea, în administrația militară, a locuitorilor din Valea Rodnei, *i-a clasificat pe aceștia ca iobagi*, cu scopul să poată extorca pe calea aceasta ilegală un milion de floreni dela stat.

Grănicerii indignați de acea clasificare — deoarece bine știau că încă din timpurile regelui Matia sunt declarați liberi (libertini) — cerură dela comandanții lor să intervină la împărăteasa Maria Terezia și să le câștige confirmarea libertăților politice, căci ei nu pentru aceea poartă arma, își varsă sângele pentru tron și patrie și pedesupra mai plătesc și impozite, ca în schimbul tuturor acestor jertfe să fie tratați ca iobagi și să fie excluși dela orice avansare.

Amândoi comandanții de regiment se dezinteresară cu totul de grăniceri, și adresară ofițerilor ordine severe ca să supravegheze pe grăniceri și imediat să-l bage în carceră militară pe cel ce se va ocupa cât de puțin cu drepturile politice ale grănicerilor.

La un astfel de tratament indignarea populației grănicere creștea din zi în zi, și acum ea aștepta numai momentul favorabil spre a-și manifesta supărarea și nemulțămirea.

Acest moment curând și sosi cu ocazia exercițiilor pe batalioane. Când cele două batalioane de infanterie și opt

companii de cavalerie steteau înșirate lângă comuna Salva în fața generalilor și a episcopului greco-catolic Aron de Bistra, fără de a se sinchisi de generalii prezenți, *deodată ieși călare înaintea frontului săteanul bătrân de 104 ani Todor Todoran din Bichigiu*, care slujise ca soldat încă sub împăratul Carol VI, și le rosti grănicerilor următoarea cuvântare¹⁾: »*De doi ani mai, suntem cătane adecă grăniceri, și carte n'am căpătat dela înalta împărăteasă, că suntem oameni liberi. Ne-au scris iobagi, dăm dare, facem slujbe cătănești; copiii noștri vor merge până la marginile pământului să-și verse sângele, dar pentru ce? Ca să fim robi, să n'avem nici un drept, copiii noștri să fie tot proști, ori vor învăța ceva, ori ba? Așa nu vom purta armele, ca și sfânta lege să ni-o ciufuluească tisturile. Jos cu armele! Alungați afară păgânii dintre hotarele noastre! Auziți creștini români, numai atunci vom sluji, când vom vedea carte dela înălțata împărăteasă, unde-s întărite drepturile noastre; până atunci nu, odată cu capul! Ce dă gubernia și cancelaria din Beciu, e nimica, îs minciuni goale de azi până mâne!*«

La aceste vorbe amândouă batalioanele de infanterie își trântiră armele la pământ, încât acesta se cutremură, apoi iarăși le ridicară, cu somația adresată ofițerilor *ca imediat să părăsească teritorul regimentului*. Dragonii procedară la fel. *Generalii, episcopul și toți ofițerii o apucară la fugă.*

A doua zi după acest tumult se sfătuiră grănicerii că ce să se facă cu armele și steagurile. Armele le reținură, iar *steagurile le transportară la Năsăud* și le predeteră preotului satului spre păstrare în biserică.

Scurt timp după această întâmplare veni o comisie aulică la Salva spre a face cercetare în chestie. Todor Todoran care perseveră la pretențiile sale, fu executat cu roata, iar alți mai mulți bătrâni au fost spânzurați. Chiar și la executare își păstrară sângele rece declarând cu dârzie că *nu regretă de a suferi moarte pentru dreptate*, deoarece e mai bine să-și piardă viața decât să trăească în robie.

Dupăce însă din depozițiile celor executați, ale bătrâ-

¹⁾ Textul scris în mongrafie în românește.

nilor satelor și maicuseamă din ale protopopului districtual comisia constată că grănicerii nu se răsvrătesc împotriva împărătesei, ci sunt numai îngrijați din cauza clasificării lor ca iobagi; cercetarea fu brusc curmată și într'un raport adresat domnitoarei se arătară adevăratele motive ale răs-vrătirii.

Notăm că unele date și din aceasta descriere difer de datele acelor comunicări anterioare cari se bazează pe documente oficiale.

Despre pedepsele dictate și executate în urma revoltei de pe Mocirlă va fi vorbă la locul său.

*

Să întoarcem la evenimentele curente.

La data de 3 Mai aflăm pe o filă această notă a magistratului: Înainte de a ajunge la cedarea definitivă, grănicerii bistrițeni au să știe următoarele: 1. Că vor avea de plătit din datoriile orașului și dobânzile restante partea ce cade pe ei; 2. că vor avea să răfuească restante vechi de contribuții 11.003 fl. 51¹¹/₁₆ cr., dacă Mai. Sa nu va ierta orașului cei 7910 fl. de restituit casei de războiu; 3. că din satele săsești, apoi din Nușfalău și Sântioana vor fi mutați în Valea Rodnei. La aceste se mai adaug următoarele dificultăți: 1. Despăgubiri pentru casele părăsite de grăniceri. 2. Toți creditorii vor fi achitați și de către grăniceri? 3. De unde va fi despăgubit orașul pentru pretenții de praeterito et futuro? Ce să facă orașul cu multele clădiri de construit pe seama ofițerilor? 5. Nu e stabilită jurisdicția în realibus. 6. Orașului nu-i convine să cedeze și documentele posedate.

În 17 Mai comunică viceprimarul Klein că Peter Roth, cârciumarul din Rodna, nu mai posedă vin, și sfătuește, că nefiind încă cedat locul Maieștii Sale iar hrizovul încă nu e extrădat, să se procedeze conform cesiunii din 24 Mai 1762, prin care orașul are dreptul de cârciumărit și peste tot »jus economicum«. Deci colonelul să fie rugat să intervină ca orașul sub oarecare pretext să-și poată vinde »den Zehend-Wein pro publico«.

Delegații Fr. Klein și Joach. Bedeus, cari fuseseră în Sibiu în chestia cedării districtului valah, raportează în 20 Mai comunității amănunțit despre toate pertractările avute în acea materie.

Intr'o notă din 25 Mai magistratul accentuând dificultățile ivite privitor la contribuții prin înființarea sistemului grănicerești, constată următoarele: 1. În 14 Febr. s'au înmănat loc.-colonelului Dambrowka tabelele restanțelor contribuționale de 2490 fl. 20 cr. cari încă din 1762 stau în sarcina districtului valah, precum și tabelele produselor pe care satele valahe le-au furnizat în iarna 1761—62 regimentului Modena și sunt de bonificat. 2. Mulți contribuabili trebuie să fie despăgubiți pentru dobânzile plătite în 1762 în plus. 3. În 1762 s'au ivit o mulțime de înșălătorii, tăinuri și evaziuni fiscale, cari din cauza renitenței districtului n'au putut fi urmărite. Loc.-colonelul Dambrowka ar trebui să încasseze amenzile. 4. Confruntările s'au făcut în 1763 în prezența ofițerilor delegați de loc.-col. Dambrowka, de aceea multe din declarațiile făcute în materia dărilor, sunt false. 5. Din restanțele anului 1762, de plătit pentru întreținerea companiei de dragoni din regimentul Sachsen-Gotha, ofițerii au încassat numai 348 fl. 42 cr., iar din dările curente, încă nimic.

În 31 Mai groful Bethlen Pal îi scrie din Bahnea magistratului că el încă e de părere să se amână comisia în munți (reambularea maramureșană) spre a evita o nouă revoltă a Valahimii și o eventuală primejdie a vieții delegaților (életünkét is kockára vetnök). Spune că bar. Barkoczi recomandă să se întâlnească comisia între Țibleș și Șetref.

Viceprimarul Klein raportează în 16 Iunie acestea: Colonelul Schröder, cu consimțirea loc.-colonelului Dambrowka și în prezența loc.-colonelului Luchsenstein, a declarat că Sașii pot să-și mână vitele în munți. Apoi Klein recomandă magistratului ca cu acea ocazie să fie numărate în taină și vitele grănicerilor, pentru ca la timpul său să poată fi cerute taxele stabilite în 1753, iar comisarul orașului să-l instruească pe ofițerul prezent la acea lucrare.

Colonelul Schröder interzice în 7 Iulie Bistrițenilor să mai converzeze cu grănicerii lucruri care nu-i privesc; mai departe, fără știrea comandantului de regiment să nu cuteze a le imprumuta bani ofițerilor; în sfârșit cere tabloul tuturor păstorilor valahi din districtul sășesc, cu promisiunea că-i va scuti de serviciu militar.

În 9 Iulie loc.-colonelul Dambrowka cere pentru construirea cvartierelor ofițerești din Nușfalău și Sântioana lemne de construcție

dela comunele săsești învecinate, la ceea ce magistratul hotărăște să i se răspundă lui Dambrowka că »se opune principiului cesiunii faptul ca să se clădească cvartire în amintitele două sate«.

În 11 Iul. loc. col. Dambrowka le promite Dumitrenilor că nu numai va permite să-și repare drumul »în muntele lor Bârlea«, ci să-și mână și vitele acolo la pășune.

În 17 Iul. scrie din Rodna cărciumarul Peter Roth că în 10 c. i s'a interzis vinderea de beuturi, dar i s'a oferit arendarea; în-țreabă că ce să facă.

În 20 Iulie raportează viceprimarul că »grănicerii mahalagii« refuză să mai facă servicii orașului, special Andrei Corbu nu mai vrea să facă cărămizi. *Rezolv.* Deoarece grănicerii locuitori în comitate »in fundo nobilitar.« trebuie să presteze »Frohn-Dienste in recognitionem fundi«, așa și grănicerii locuitori în suburbiile orașului trebuie să îndeplinească lucrările la oraș.

Tot în 20 Iulie generalul conte Hadik îl somează pe magistrat să termine în sfârșit cu actul cesiunii (dasz der weitere lange Umtrieb un Verhalt der Sache beendet werde).

Dumitrenii se plâng în 1 Aug. că Quartirmeister Tesch, însoțit de încă un ofițer și un caporal, a dus cu forța din casa primarului amanetele luate dela grănicerii năsăudeni, cari au cărat de pe hotarul satului săsesc papură de acoperit case.

Cărciumarul Peter Roth iarăși scrie din Rodna că el nu mai poate sta acolo, deoarece miliția grănicerească a dat în arendă toate cărciumile. Cere slujbă dela oraș.

Viceprimarul Klein îi scrie în 13 Aug. o lungă scrisoare lui Bruckenthal la Sibiu, în care între altele îi comunică și acestea: Ofițerii grăniceri își construiesc case în sate săsești. Apoi colonelul Schröder nu-și mai ține promisiunea dată în fața primarului și a preotului evang. din oraș că va interveni să nu fie păgubit orașul din cauza dijmelor restante ale grănicerilor. În sfârșit ce e mai grav, Schröder avuse până în Mai la dispoziție în ținutul Năsăudului 4 companii Angerer, 2 Escadroane husari Bethlen și 120 infanteriști Gyulai; dar el n'a folosit acele detașamente în favoarea Bistriței, ci dimpotrivă a oprit pe grăniceri să plătească ceva orașului, până când nu va primi dela comanda generală o hotărîre definitivă.

Magistratul roagă în 14 Aug. pe colonelul Schröder să libereze din arest pe sasul Andreas Schuller din Rodna; apoi să permită ca grănicerii din districtul valah și din cel săsesc, cât timp nu fac alte servicii, să fie trimiși la paza plaiurilor. În 17 Aug. magistratul îi comunică căpitanului Sburlati jalba lui Martin Hofgraef din Uifalău că grănicerii au năvălit în livadă și i-au cosit fânul.

*

Dintre multele acte militare rămase din acest timp, acte redi-jate și expediate dela curte ori dela consiliul de războiu la adresa generalilor Buccov și Siskovici, apoi răspunsurile acestor în diverse chestii privitoare la organizarea graniței ardelene, ne vom ocupa aci pe scurt de două, întrucât privesc și granița năsăudeană,

Avem mai întâiu un act semnat în Viena, 17 Aug. 1763 de către mareșalul conte *Leopold Iosif Daun*, prezidentul consiliului aulic de războiu, în care acesta cheamă pe generalul Buccov pentru ziua proximă la ședința acelu consiliu spre a da deslușiri în următoarele chestii: 1. Deoarece dorința împărătesei este ca înființarea graniței să se facă fără de nicio silă, se naște întrebarea că după cedarea Văiei Rodnei de către magistratul Bistriții, ce formă ia chestia dreptului de proprietate, nu întru atât privitor la locuitorii acelei Văi *cari vor poseda pământuri proprii*, cât mai mult la grănicerii mutați din alte părți, ca din sate sășești ori din comitatele învecinate, unde aceia au aparținut la diferiți proprietari. 2. Noilor grăniceri va trebui să li se asigure mijloacele de existență, din cari să-și poată confecționa mondirele și procura echipamentul; apoi vor trebui destinate locuri pentru nutreț pe seama cailor ofițerilor. 3. E de chibzuit că din ce fonduri să se acopere cheltuelile împreunate cu înființarea noilor trupe. 4. În sfârșit e de gândit și la faptul dacă oare prin înființarea regimentelor grănicerești, nu va suferi contingentul regimentelor deja existente în Ardeal, deoarece chiar în anul trecut fiind insuficient numărul recruților pentru regimentul Bethlen, a trebuit să i se avizeze acestui alte câteva districte de recrutare în Ungaria.

Interesant este conținutul actului următor semnat în Viena 24 Aug. 1763 de către generalul bar. Iosif Siskovici și adresat consiliului de războiu, care pe act înseamnă cu creionul cuvintele:

Combaterea opiniilor cancelariei aulice împotriva militarizării Valahilor etc. Din acet document — care altminteri conține destule inexactități, maicuseamă când vorbește de drepturile Sașilor la pământul ardelean, și când susține că Valahii ar fi fost mulțămiiți în trecut cu starea lor de iobăgie — extragem și reproducem următoarele:

În introducere¹⁾ Siskovici combate părerea nedreaptă a cancelariei aulice că Valahii n'ar fi potriviți pentru serviciul grăniceresc, produce dovezi contrare, și mărturisește că *toți Valahii împreună nu i-au cauzat atâtea supărări și griji ca o singură companie săcuească*. Știe încă prea bine — continuă generalul — că o astfel de organizare nu se poate realiza repede, căci la orice națiune poporul de rând rămâne credincios naturii și prejudiciilor sale, și numai timpul și o neconținută sânguință îl pot abate dela acele, și îl pot îndruma la viață rațională, obținută la acest gen de oameni prin ordine și obișnuință. Un motiv de căpetenie, pentru care ar fi necesar să se facă tot atâți grăniceri valahi câți și secu, este gelozia acestor două națiuni, cu care una ține în frâu pe cealaltă.

Privitor la explicările și dispozițiile documentului de donație a Văiei Rodnei către orașul Bistrița, ar fi vai de Bistrițeni, dacă conții Lazar și Bethlen le-ar fi judecătorii. Siskovici e sigur că Bistrițenii îi vor îmmâna documentele și posedă scrisoarea magistratului în care acesta declară să se conformeze ordinelor împărătesei; pentru scurtarea procedului însă ar fi bine să fie desemnați de către Mai. Sa 4 ori 5 juriși maghiari și sași cari să-și dea părerea asupra donației regelui Matia. Altminteri serviciul preanalt nu suferă și așa nimic, deoarece Valea Rodnei cu toate venitele și beneficiile sale stă deja complet în mâinile grănicerilor, jurisdicția este curat militară, bazată pe un regulament preanalt.

În chestia unirii — zice generalul — a urmat dispozițiile împărătesei și ale consiliului de stat. Se știe că încă pe timpul împăratului Carol s'a publicat rezoluția, conform căreia vor fi pedepsiți cu moarte toți aceia, cari vor părăsi religia catolică pentru care odată s'au declarat. Acea rezoluție se referă cu atât mai mult la Valahii bistrițeni, cu cât acestor li se îngăduise destul

¹⁾ V. »Arh. Som.« Nr. 2, p. 57.

timp de cugetare și li s'au explicat urmările unei eventuale schimbări a hotărârii odată luate. »Cancelaria îmi reproșează«, adaugă Siskovici »că pe oarecine l-am tratat cu indulgență și moderație. Da, l-am tratat bine pe *Sofronie*, dar nu din motivele arătate de cancelarie, ci pentrucă îi dădusem salv-conduct, pe care nu puteam și nu voiam să-l încalc. Dovedisem doar și în chestii religioase că pot deosebi pe vinovatul de cel nevinovat, și știu să și pedepsesc, precum am arătat când *am lăsat să fie spânzurați și pedepsiți matadorii mișcării*. Poporul a rămas liniștit, nici unul nu s'a jertfit pentru altul. Tot ce timp de mulți ani se trecuse cu vederea și ceeace măsurile luate, dar numai în parte aplicate, stricaseră și lăsaseră să izbucnească, eu am potolit în câteva luni cu puțină asprime, am îndrumat la ordine și am liniștit. Exemplele, în deosebi la poporul valah, produc efect bun, numai cât omul trebuie să-și țină cuvântul, să remunereze și să pedepsească pe fiecare precum merită.

Urmează multe alte observări făcute de Siskovici, maicuseamă privitor la viața grănicerilor săcui, asupra căror în cadrul acestui studiu nu ne putem întinde.

*

Afară de unitățile grănicerești tot se mai găseau și acum în ținutul bistrițan și năsăudean încă alte trupe detașate, căci în 18 Aug. magistratul ia dispoziții privitoare la mai bună încartiruire a soldaților în comunele Uifalău, Dorolea, Leșu, Rodna și Ilva-Mare.

În 2 Septembrie trimite colonelul Schröder un interogator ținut de el în chestia unei păduri, pe care Mocodenii o reclamă dela locuitorii din Piatra.

Comisarul Samuel Weber raportează în 9 Sept. că în Sântioana s'a îngrădit un loc de 150 urme pentru cvartirul ofițerului, iar în Nușfalău cvartirul căpitanului e construit până la acoperiș și s'a îngrădit un loc de 200 urme.

Magistratul hotărăște în 12 Sept. că deoarece Sașii și Maghiarii din Rodna sunt într'atât de chinuiți (so geplagt werden) încât nu mai pot suporta sarcinile (onera), să se raporteze faptul acesta guvernului și loc.-colonelului Urbani, care în prezent se găsește chiar în Sibiu.

Se anunță în 19 Sept. că comisia »limitrofă« constând din președintele general Siskovici și din membri curții Lázár János și Bethlen Miklós au să sosească săptămâna viitoare la Bistrița. Deci secretarul Ziegler este îndrumat să aranjeze *toate plânsorile împotriva grănicerilor* spre a putea fi înaintate comisiunii.

În 22 Sept. guvernul trimite magistratului ordinul cesarocrăesc din 9 c. în care iarăși se cere ca să se facă toate formalitățile necesare pentru cedarea Văiei Rodnei, și să se expedieze la Viena toate documentele pe care orașul își bazează »dreptul de stăpânire« în acea Vale.

În 26 Sept. comunică senatorul Schankebank, că fratele său la ordinul căpitanului Sburlati pleacă la Dumitrița spre a lua în primire pe grănicerii neapți pentru serviciu.

Magistratul ia la desbatere în 9 Oct. ordinul gubernial din 22 Sept. în care se repetă somația dată de curte ca după ce magistratul a cedat Valea Rodnei »pro facilitanda militiae limitrophae« să fie expediate »incunctanter« toate documentele în chestie. Magistratul hotărăște ca pentru acest act important să fie convocată comunitatea. Mai departe, să fie ales un deputat care să plece la Sibiu. Primarul Dinges se scuză că nu e destul de versat în această chestie, iar viceprimarul Klein afirmă că e mai necesar să stea în Bistrița spre a fi față la sosirea generalului Siskovici. Trebuie să se adune și aranjeze însă toate plânsorile împotriva grănicerilor, toate privilegiile și copiile documentelor, împreună cu argumentele redactate de Bruckenthal și Simenfalvi, spre a putea susține (behaupten) și dovedi dreptul orașului (unser jus) asupra districtului valah. În proxima zi 10 Oct. comunitatea se prezintă în sala sfatului (Rats-Stube), unde membrilor li se comunică ordinele sosite în chestia cesiunii și documentele privitoare la districtul valah. Pentru ca comunitatea să fie complet orientată asupra modalităților cedării, se cetesc înc'odată dela început toate scrisorile în această materie. În fine se hotărăște să fie trimiși câțiva deputați la Sibiu, cari se expună guvernului chestia și să-l roage pe acesta de sfat (um Rat und That), maicuseamă din pricina că actul cedării încă nu e terminat (ausgearbeitet), iar »rezervatele« publicului n'au fost luate în considerare așa, precum ar cere folosul și conservarea orașului. La caz dacă deputații expediați la Sibiu

nă vor fi așa norocoși, precum se așteaptă dela acest demers (dieser Vorgang) atunci — la propunerea comunității — va trebui să se trimită o deputație la Viena la curte, pentru care caz deputații au să ceară din Sibiu permisia necesară. În 11 Oct. din nou se prezintă oratorul Engesser, apoi orășenii Herzog, Meld, Linkner, Werner, Schneider și Kleinmann și roagă pe magistrat, ca pe »părintele publicului«, să procedă cât se poate mai bine (das Beste zu verordnen) în privința cedării districtului valah și a extradării documentelor, și să lucreze ca rezervatele publicului să aibă reușită (wirksam machen) la guvernul. Magistratul promite să îndeplinească totul conform îndatoririlor sale (pflichtgemäß), dar află necesar ca și din sânul comunității să plece câțiva deputați la Sibiu. Din partea sa magistratul delegă pe primarul Dinges, pe arhivarul Hennrich și pe senatorul Bedeus; acesta cam ezită. În 12 Oct. continuă consfăturile, ca acțiunea delegaților să reușească cât de bine. Senatorul Bedeus în fine acceptă misiunea, promite la rândul său să facă totul spre binele publicului, dar roagă pe magistrat să »reflecteze« bine, că ce oferă. Apoi cu toții își exprimă dorința fierbinte ca Dumnezeu să-i dea puternicul său sprijin acestei importate delegații. În 15 Oct. magistratul complet se prezintă la colonelul Schröder, spre a-i preda felicitările de ziua onomastică a împărătesei Maria Terezia. În 1 Noemvrie se continuă cu lucrările de aranjare a jalbelor împotriva grănicerilor, și tot în acea zi comunitatea alege din partea sa ca delegați la Sibiu pe oratorul Engesser și pe orășanul Daniel Schuster. În sfârșit la 8 Nov. li se predă deputaților documentul de cedare a districtului valah, repetându-li-se cu insistență să observe cu sfinte instrucțiuni date în 10 Februarie. Documentul semnat în 7 Nov. de primar și întreg senatul orașului liber regesc Bistrița are forma unei adrese înaintate guvernului regesc al Transilvaniei, care adresează însoțește documentele privitoare la cedarea Văiei Rodnei pentru înființarea regimentului de graniță, și în care orașul roagă să se ia act de marea danie, în urma căreia orașul *pierde peste 4000 capete de familii valahe, precum și toate venitele legate de districtul valah.*

Cercetările în chestia revoltei din 10 Mai a grănicerilor năsăudeni au durat timp de 6 luni, după care în 12 Noembrie 1763 s'a publicat în fața cvartirului din Bistrița a colonelului baron Schröder sentința. Aceasta ne-a rămas în-tâmplător printre actele arhivei bistrițene, scrisă pe o filă separată și comunicată — cum se vede — în mod extraordinar și magistratului bistrițan, care altfel după militarizare nu mai putea avea niciun amestec în afacerile militare din districtul năsăudean.

Sentința sună astfel:

1. *Todoran a lui Dănilă din Bichigiu, de 120 ani, să fie frânt cu roata de sus în jos, iar corpul lui să fie legat (geflochten) de o roată, pentru că a reținut pe oameni dela unire și dela înrolarea (Amplectierung) în statul militar grăniceresc, precum și pentru că la cererea stăruitoare a fiului său muribund, n'a lăsat să i se ofere acestuia sfânta cuminecătură.*

2. *Vasile Dumitru a Popii alias Vasoc din Mocod să fie trecut dela viață la moarte prin ștreang pentru rebeliune.*

3. *Many Grigore din Zagra să fie spânzurat tot pentru aceeași crimă.*

4. *Vasile Oichi dela Telciu să fie pedepsit la fel.*

Trupurile acestor criminali să fie lăsate neînmormântate pe locul de pierzare, ca pildă de groază pentru alții.

5. Iuon Scuturici, 6. Dumitru Scuturici, 7. Miron Natul și 8. Dumitru Homei din Telciu; 9. Apostol Moldovan și 10. Petru Bârzo din Rodna, 11. Dâmbul Alexa și 12. Iuon a Popii Petre din Zagra, 13. Petre a Popii Nicolae din Bichigiu, 14. Zinvel Vasile din Poieni, 15. Iuon Angelini din Runc, 16. Ieremie Bucșa din Mocod, 17. Finigar Samuilă din Găureni, 18. Iuon Hanț din Năsăud, și 19. Andrei Nicolai din Sângeorz — acestor 15 criminali încă li se cetește sentința să fie spânzurați, dar după publicare sunt grațiați dela moarte, și li se dictează pedeapsă să *treacă de 10-ori în sus și de 10-ori în jos printre loviturile de vergi alor 300 soldați.*

Nu este spus în sentință că în ce loc are să se în-

tâmples executarea, dar din datele citate în cartea canonicului Bunea precum și din tradiția rămasă în ținut ar urma că executarea celor pedepsiți cu moarte s'a săvârșit pe platoul Mocirlă de lângă Salva.

*

Delegații Bistrițenilor sosiră în 13 Nov. în Sibiu, unde din nou aveau să continue nesfârșitele pertractări în materia cesiunei, pertractări garnisite cu fel și fel de alte jalbe și pretenții, pentru cari continuu se pândea momentul potrivit spre a le așterne locurilor competente. Erau atâtea chestii mărunte dar binevenite spre a forma obiectul neîntreruptelor pâri, ca spre pildă: Ordinul colonelului Schröder ca Sașii să dea carele necesare confruntătorilor de dare în districtul valah; plânsoarea că grănicerii invadează fântâna de saramură din Ferihaz; ofițerul Schlang cumpără pământuri în Dumitrița, iar Valahii de aci interzic Sașilor accesul la munți; Dumitrenii sunt nevoiți să furnizeze fân soldaților detașați la Rodna, căci Valahii de acolo spun că n'au fân. Și așa zeci și sute de văicăreli săcăitoare.

În 22 Nov. delegații Klein și Bedeus îi raportează magistratului următoarele:

În 13 Nov. am sosit aci și în 14 am mers la baronul Seeberg, spre a cere sfat în chestia cesiunei, deoarece M. Sa cere să se extrădea în original privilegiile asupra districtului valah, iar documentul de cesiune să se aștearnă în forma cuvenită. Seeberg zise că nu știe nimic despre asemenea ordin, căci a absentat 3 săpt. din birou apoi a fost tot bolnav; dar ne sfătuiește ca și altădată, să nu ne opunem ordinului expres al M. Sale; acum însă să mergem la consilierul gub. Hutter, care cunoaște bine chestia și zilnic vorbește cu generalul comandant; să facem cum ne va sfătui el.

Am mers la Hutter și i-am împărțit și adresa noastră către guberniu. Acesta ne sfătui să mergem imediat la general și să i-o înmânăm.

Mersem la comandantul general care ne primi grațios, dar imediat ne întrebă dacă am adus privilegiile. Noi răspunserăm afirmativ și îi întinserăm adresa. Întrebând Ex. Sa de conținut, îi răspunserăm că sunt scrisori în chestia cesiunii. Atunci Ex. Sa ni le înăpoia zicând: »Toate acestea le-am cetit și n'am nevoie de ele. Extrădați, conform ordinului pozitiv, privilegiile!« După care Ex. Sa ne lasă stând în picioare, și plecă la guberniu.

După masă mersem la consulul provincial Sachsenfels, care, la rugarea noastră de sfat și ajutor, asemenea zisă că nu știe nimic de ordinul amintit, dar ne sfătuiește să mergem la consilieri și să ne îndreptăm după sfatul lor.

Mersem de aci la consilierul Rosenfeld, și neputând fi primiți de el iarăși am întors la consilierul Hutter și i-am spus ce am isprăvit la E. Sa. I-am întins lui Hutter adresa noastră cu toate anexele, zicând că o copie îi vom da și Ex. Sale episcopului¹⁾ pentru informare, ca să ne ajute. Hutter zise că e bine, și adause să înaintăm adresa și guvernului; apoi că el va vorbi cu Ex. Sa și ne va comunica »sentimentul« acestuia.

În 15 și 16 am copiat de două ori adresa și anexele pe 42 coale de hârtie, iar în 17 dim. încercăm să îmmănăm o copie episcopului, dar acesta neavând atunci timp, ne invită la masă la 12, unde să vorbim în chestie.

De aci plecăm la cons. Rosenfeld cărui îi împărtășirăm ordinul gubernial și rescriptul alăturat; ne îndreptă și el la episcop.

La amiază am mers la episcop, și după masă îi împărtășirăm toate amănunțit, adaugând că înainte de masă intenționasem să-i facem vizită reverențioasă împreună încă cu doi delegați ai comunității Bistriței. Ex. Sa zisă că regretă a nu fi știut de aceasta căci i-ar fi invitat și pe aceia la masă, apoi ne-a dat sfatul să înaintăm guvernului un memoriu anexând toate scrisorile în chestie și rugând să fie trimise cu recomandare Mai. Sale. Apoi adause că vom isprăvi mai mult dacă vom face tot ce ni-se cere, decât dacă vom fi »dificali«; Mai. Sa ar fi milostivă și niciodată nu va lăsa să decadă și piară orașul Bistrița; să nu desperăm nici dacă se va amâna un an chestia; va urma sigur consolare pentru noi; iar în taină ne poate împărtăși că deja sunt numiți doi comisari cari au să plece la Bistrița în această chestie, spre a examina baza pretențiilor noastre.

De seara trimiserăm prin arhivarul Dan. Hennrich și lui Hutter scrisorile și copiile, anunțându-ne pe ziua proximă.

În 18 la 8 o. a. m. mersem la Hutter, îi spuserăm tot ce am vorbit cu episcopul, iar Hutter ne zisă să-i spunem episcopului tot ce am vorbit cu generalul.

Am mers apoi iarăși la episcop și i-am împărtășit că fără consimțământul orașului noi nu putem așterne un memoriu la guvern și la M. Sa. Atunci Ex. Sa zise să scriem acasă, dar lucrul să nu dureze prea lung timp, ceace poate să enerveze pe general.

Eu Bedeus am mers apoi la Hutter, i-am referat despre toate, iar el zise să nu scriem încă acasă, până ce nu va vorbi el cu Ex. Sa generalul.

¹⁾ Episcopul rom.-cat. baron Anton Iosif Bajtai.

Rugându-l în aceeași zi de sfat și pe consilierul conte Ladislau Teleki ne răspunse: Dumnezeu să vă povățuească (Az Isten tanitsa Kegyelmeteket!).

În 19 și 20 Hutter n'a fost acasă și numai în 21 am putut vorbi la 8 ore dim. cu el, când ne-a spus că a vorbit cu Ex. Sa generalul și părerea lui (Hutter) ar fi să împărțăm guberniului, că urmăm porunca sa și înaintăm cesiunea etc. Fiindcă orașul mai are însă față de districtul valah pretenții, ca restanțe alodiale, de interese, contribuționale vechi, etc., așa că publicul va avea pagube și deficite își rezervă dreptul să ceară anume despăgubiri etc. Dar, zise Hutter, să scriem mai înainte orașului și să-i trimitem o ciornă pe care însă el, Hutter, să o vadă înainte de trimitere.

Toate aceste le raportăm și lui Rosenfeld, care zise că acum nu ne mai putem rățoi (auf die hinteren Beine treten). Ordinul pozitiv al M. Sale e aci. Se poate scrie ceva și guberniului, dar să nu se încerce în chestie nici prea mult și nici prea puțin.

Comisarii despre cari le amintise episcopul Bajtai delegaților bistrițeni erau numiți »pentru lichidarea pretențiilor magistratului bistrițan față de opidul și Valea Rodnei cesionate«. Membri comisiei instituite spre acest scop erau: din partea miliției generalul *Roth*, din partea provinciei președintele tablei regești și consilierul gubernial contele *Adam Nemes*, iar din partea fiscului avocatul fiscal *Ladislau Szombatfalvi*.

În 6 Decembrie delegații orașului adresează din Sibiu magistratului armătoarea scrisoare:

Dupăce la prima întâlnire în chestia cesiunii, am fost așa scurt tratați (abgefertigt) de Ex. Sa generalul, am mers la cons. Hutter și i-am împărțat că adresa și anexele trimise de magistrat generalul n'a voit să le primească, ni le-a restituit și a cerut cu insistență (nachdrüksamst) numai așternerea documentelor și privilegiilor; noi însă la aceasta nu suntem imputerniciți, ci numai la predarea adresei magistratului, ca atât guberniul cât și M. Sa să afle în ce stadiu se află chestia, și apoi să hotărască cum va voi — noi ne supunem. Am rugat pe Hutter — ca pe un Sas care are deplina noastră încredere — să ne stea în ajutor. Ne-a și promis tot sprijinul.

Am copiat apoi actele și documentele, din cari un exemplar l-am predat lui Hutter, iar altul Ex. Sale episcopului, și aceasta cu învoirea lui Hutter și Rosenfeld. Acest din urmă nu le-a cetit complet. Toate aceste se întâmplară în 17 Nov. și în aceeași zi mersem la episcop și-i spuserăm totul, ca și lui Hutter. După care Ex. Sa ne comunică de ce a pășit generalul așa cum a făcut

și n'a primit scrisorile, adică: nu se cuvine să se mai întreprindă alți pași în chestie, dupăce Mai. Sa a dat ordine pozitive să se extrădea documentele, ceea ce trebuie urmat. La aceasta am răspuns episcopului, că Mai. Sa pare a nu fi clarificată în chestie, când cere documentele și actul cesiunei înainte de a fi finalizată cauza. De aceea magistratul a voit să aștearnă adresa cu rezervele sale, despre care M. Sa poate n'are cunoștință, și să dovedească că la baza cererilor nu stă morocâneala magistratului, ci stau hotărârile restante în chestii importante pentru noi. Episcopul răspunse că în răspunsul către guvernii sunt expresii prea îndrăznețe, ca: 1. »Ut nullos prorsus inter praecipuos sequentes consolationis sancte appromisae fructus percipere valuerit«. 2. »Quoniam praeter recensita, id quoque mente anxie agitamus, quod Documenta Jus publici in Districtum Valachicum ab Ao 1475 evincentia, antequam Cessionales in debitam formam redigantur, nihilo secius tamen fors extradanda veniret, fatendum sine nobis illum in eventum est, nos inter malleum et incudem tam avete compressos esse, ut nobis neque Consilii ullius locus, neque auxilii ulla copia super-relinqui videatur«. Aceste ar fi expresii grele (harte) într-o chestie, unde supuși au a face cu o domnitoare, și s'ar putea rău tălmăci pentru noi. Deci Ex. Sa nu ca gubernialist ci ca prieten sincer ne sfătuiește nouă și magistratului: Să așternem o scrisoare în care să spunem că într-o toate ne acomodăm dorinței M. Sale spre binele patriei, cedăm nu numai oamenii ci și Valea Rodnei, cum zise generalul, în schimbul unei bonificări corespunzătoare; cedăm și documentele, încredințați că M. Sa va afla calea să ne bonifice și sprijinească. Apoi Ex. Sa mai adăugă să accentuăm în memoriu că M. Sa însăși să redacteze actul de cesiune, și să nu ne temem ci să dovedim că întrecem pe M. Sa în generozitate. Nu e posibil ca M. Sa să vrea păgubirea orașului, și să ne ofenseze. Așa prin generozitate vom ajunge mai mult de cât prin toate celelalte apeluri. La curte e deja hotărât să se trimită doi înalți comisari, cari îndatăce comisia Siskovici-ană și-a fi terminat lucrările, va sosi în Bistrița și va examina tot ce am amintit în apelurile și rezervatele noastre. În fine va hotări Mai. Sa. Faptul că în acest an ni s'au luat crâșma din Rodna, și alte venituri alociale din Valea Rodnei, de către miliție, să nu ne sperie »chiar și dacă ar mai trece un an«; căci M. Sa sigur nu ne va lăsa neconsolați. Ce privește scrisoarea către guvernii, în aceea încă e de amintit că actul cesionar încă nu s'a putut redacta, dar magistratul așterne toate documentele și roagă pe guvernii să primească și înainteze curții și memoriul (apelul) magistratului. La acestea îi ziserăm episcopului că așa noi am așterne ceea ce odată generalul n'a vrut să accepte, deci temându-ne de resentimentul

generalului, ar fi foarte bine să raportăm magistratului și să așteptăm instrucții. Episcopul aprobă intenția noastră cu asigurarea că nu va urma pedeapsă.

De aci merserăm la Rosenfeld, îi povestirăm totul, și el zise că avem grea misiune, și ar valora mult acum un sfat bun, căci M. Sa a hotărât definitiv militarizarea, care nu e posibilă fără districtul valah; a ajuns lucrul acolo de unde nu există întoarcere; noi nu putem purta proces cu domnitoarea. În memorii n'ar fi să se spună prea multe, ci să se accentueze bunătatea și favoarea împărătesei.

Mergând la Hutter, acesta ne zise să așteptăm pân'ce va vorbi cu generalul. După câteva zile ne asigură că toate scrisorile în materia aceasta au fost la curte și s'au trimis de acolo comisiei Siskovici-ane, care a încercat în tot chipul să convingă pe M. Sa, că orașul Bistrița prin cesiune nu-și poate *nici într'un chip revendica onoarea vr'unui deosebit zel și condescendențe (Bereitwilligkeit) întru promovarea serviciului preanalt, cu atât mai puțin ar merita ceva bonificare pentru venitele cedate*. Căci cauza ar trebui dată în mâna Directorului fiscal spre a proceda în mod legal, și atunci lucrul va căpăta altă față, așa că Mai. Sa ar putea primi Valea Rodnei *fără cedare și fără bonificare*. Când el Hutter, află despre acest lucru, îl raportă imediat cancelarului Bruckenthal, care imediat înaintă un contra-apel, așa că M. Sa încă tot stă pe lângă acordarea unei bonificări și încă a altor avantaje. Deci magistratul să procedă așa, ca să merite favoarea domnitoarei și cu prilejul predării documentelor să predea guvernului și un memoriu adresat M. Sale, în care să repetăm credința și zelul nostru și să amintim promisiunea bonificării. Apoi Hutter ne promise să stilizeze în linii generale memoriul și să ni-l predea spre a-l comunica magistratului. Hutter mai zisă că el nu vrea să încarce cu sila nimic magistratului, ci să-i dea numai sfat. Promisiunea și-a împlinit-o azi.

Ex. Sa episcopul la început ne-a desfătuit ca să înaintăm rezervatele guvernului care să le aștearnă apoi curții. Vorbind însă Hutter cu episcopul, ambii (probabil și cu știrea unui al treilea) au convenit ca documentele cu rezervatele și alte acluse să le înaintăm guvernului. Deci ca scrisorile să alibă exterior plăcut și să-i facă cetitorului *apetît mai bun*, le va copia însuși cu toată atenția Hennrich. Rămâne ca memoriul să fie redijat de către magistrat, cum zise Hutter. Noi îl vom comunica încăodată lui Hutter și altor interesați.

La primul moment n'am sperat să ajungem așa departe, și dacă cei doi patroni nu s'ar fi interpus pentru noi, n'am fi știut cui să ne adresăm, căci nu s'a aflat nimeni care să fi cutezat să zică și numai o vorbă în chestia aceasta generalului. Consi-

lierul Teleki László de mai multe ori repetă cuvintele: »Isten tanitsa Kegyelmeteket«. Din toate va urma ce va voi M. Sa. Dacă căpătăm tot ce cerem, suntem mulțumiți. De nu căpătăm cum așteptăm, ne putem mângăia cu aceea că dacă M. Sa ar avea cunoștință despre toate, ar urma altă decizie. Din discuțiile cu episcopul vedem că e puțină nădejde să primim copii de documentele noastre. Privitor la reținerea documentelor în cari sunt și lucruri cari ne privesc districtul valah, toți zic să se raporteze despre aceasta generalului. Vom mai face și alți pași. Astfel în textul memoriului stă că M. Sa să numească în comisile ce vor avea să examineze cererile noastre persoane desinteresate cari ne cunosc situația. Aci s'ar putea adăuge: »să fie din gremiul guberniului«, ceea ce ar fi bine pentru noi.

Deci magistratul să decidă în grabă privitor la memoriu și să ne trimită totul până în 17 c. printr'un vătășel, ca noi în 18—20 să fim gata cu toate și în 21 să putem pleca acasă. Dacă însă magistratul intenționează să facă încă alți pași, atunci nu putem prevedea cât se va mai amâna chestia, și ușor se poate întâmpla, ca Ex. Sa generalul pe neașteptate să-i pună un capăt.

*

Cu ordinul semnat în Viena la 7 Dec. de către contele Gabriel Bethlen se cere ca despre lucrările susamintitei comisiuni în frunte cu generalul Roth, să se redacteze proces verbal în trei exemplare, dintre cari unul să se predea tezauriatului, al doilea guberniului, iar al treilea să se trimită Maiestății Sale.

Privitor la trupele detașate în districtul valah magistratul le scrie în 7 Dec. delegaților în Sibiu să protesteze la guvernii împotriva faptului, că Sașii trebuie să furnizeze pâine pentru soldații regimentului Gyulai aflători în Năsăud, iar puținii Sași și Maghiari din Rodna să furnizeze diverse lucruri pentru o întreagă companie a regimentului Angerer și pentru husarii de acolo. Acești soldați stau în amintitele comune *din cauza nebuniilor (Thorheiten) valahe, deci cum vine să suferă Sasul pentru acelea?*

Tot în 7 Dec. îi scrie magistratului avocatul Simentfalvi din Sibiu că nu poate nicidecum să călătorească acum la Oșorheiu »ad tablam reg. judiciorum«. Să fie trimis însă translatorul Kereső, căci vor fi pertractate »extraserialiter«: *procesul lui Horvath din Ilișiu »ratione repetitionis jobagorum« din Hordou (Coșbuc etc.) și »debiti Davidi Bethlen«*. Rezolv.: Să fie trimis Kereső, iar deputa-

șilor din Sibiu să li se scrie, că în cauza iobagilor reclamați din districtul valah să protesteze la guvernul »deoarece avem cu ei multe neplăceri, deci să tim absolviți de aceste chestii«.

În ședința din 12 Dec. se cetește scrisoarea delegaților la Sibiu în materia cesiunii, și apoi să ia la pertractare ciorna memoriului de înaintat împărătesei. Conținutul memoriului ar fi următorul:

Când înaintea cu 2 ani generalul Buccov ne-a împărtășit intenția M. Sale de a înființa corpul de graniță ardelean, noi la cerere am fost gata să cedăm spre scopul acesta cele 21 sate din Valea Rodnei, erezite dela antecesori și donate acestora prin regele Matia pentru servicii prestate lui, în 1475, și posedate până acum »jure donatorio«. Cu prilejul acela am voit să dăm dovadă de fidelitatea noastră, însă ne-am rugat să ni-se lase »exercitium juris territorialis« și venitele alodiale emanate din acel drept, căci n'aveam alte mijloace de subsistență. Dar generalul ne-a declarat că avem să cedăm și »jus teritorialis« pentru care vom primi despăgubire cuvenită. Apoi ni s'a cerut și extrădarea documentelor. Ne rugăm acum ca în satele districtului săsesc și în Nagy-falu și Szt. Ivan să nu mai fie grăniceri, căci altfel se amestecă ambele jurisdicții și constituția civilă a orașului se nimicește. Contribuabilii ce ne-au rămas, sunt supraîncărcați cu contribuții și despoiați de mijloace. De aceea M. Ta să te înduri a ne decerne despăgubirea promisă, și numai așteptând împlinirea acestor rugăminți, am amânat până acum cedarea formală și predarea documentelor.

În 15 Dec. se convoacă comunitatea orașului, cărei »nach der Complementierung« i se comunică proiectul memoriului de înaintat Mai. Sale. Comunitatea roagă să se mai adaugă în memoriu, că mutarea Valahilor de pe teritor săsesc să fie accelerată, căci stând în continuă colizie cu jurisdicția militară, Sașii nu mai pot exista. Ca dovadă poate servi raportul lui Herzog, în care se spune că Sașii din Dumitrița au luat hotărârea să ceară alt loc unde să-și clădească case, căci n'o mai pot duce (bestehen) cu Valahii (bei den Walachen). În 16 Dec. li se citesc membrilor comunității punctele aداuse la memoriu către împărăteasă, puncte în cari se cere ca niciun grănicer să nu mai poată locui în oraș și lângă oraș, apoi în districtul săsesc precum și în cele două comune aparținătoare Bistriței, adică în Nușfalău și Sântioana, »ab collisionem jurisdictionis«.

Sașii din Dumitrița roagă în 16 Dec. ca pentru banii încasați dela evazori și tănuitori, și întrebuințați pentru nevoile satului, ori să li se ierte de către guvernium greșeala (nachgelassen dieses Versehen) ori să fie obligați și grănicerii să contribuie în proporție cuvenită la restituirea banilor și eventual la ispășirea pedepselor.

În 19 Dec. i se împărtășește magistratului ordinul curții privitor la lucrările comisiei — Roth, care la termenul fixat de contele Adam Nemes își va începe lucrările în Târgul-Mureș. Comunicarea e semnată de baronul Buccov și de secretarul Ștefan de Hanneenheim.

Cu data Sibiu 20 Dec. 1763 delegații bistrițeni îi adresează magistratului o scrisoare, expediată prin cursorul Mich. Pfingstgräf și sosită în Bistrița în 26 Dec. Iată-o:

În 15 c. am primit prin curierul orașenesc Pfingstgräf scrisoarea trimisă, și spre nemulțămirea noastră am văzut din ea nemărginita purtare necuviincioasă a grănicerilor, în paguba sârmanilor noștri Sași. Am comunicat totul atât consilierului Hutter cât și secretarului gubernial Hanneenheim, și vom căuta să ne plângem și aiurea, unde nădăjduim remediere. Însă ne cam dispăre speranța când vedem cum și aci grănicerii cutează să excedeze (auszuschweifen) fără de a putea noi primi satisfacție pentru purtarea lor. Vom comunica unele după întoarcere, acum însă raportăm, că în Dumineca trecută, în 18 când comunicăm secretarului gub. Hanneenheim scrisorile noastre privitoare la cesiune, am primit dela el rescriptul în copie aci alăturat, care în 15 c. s'a cetit în consiliul gub.; și care este atât de neclar (dunkel) încât nici guvernium nu poate interpreta cu singuranță, dacă avem noi oare să așternem înaintea comisiei determinate dela curte privilegiile noastre asupra districtului valah și să dovedim legalitatea aceloră, sau avem să dovedim în fața acelei comisii adevărătatea cererilor și pretențiilor noastre. Chiar când voiam în 19 c. să ne informăm deaproape la Hutter, am fost chemați prin doi cursori expresi la general cu ordinul să aducem cu noi toate documentele.

Eu Bedeus am mers imediat la cons. Hutter spre a-i spune despre ordin și acela ne sfătui să ascultăm de poruncă și cu acel prilej să raportăm Ex. Sale că noi am trimis orașului spre revizie și aprobare un memoriu adresat M. Sale în chestia aceasta și așteptăm să sosească răspunsul în 2 zile; deci Ex. Sa să fie cu paciință până atunci.

Astfel am mers la Ex. Sa care ne zise: M. Sa a numit o comisie constătătoare din Ex. Sa contele Nemes, generalul Roth și avocatul fiscal Szombatfalvi, care va conveni în Oșorheiu și

va examina documentele noastre. Dacă comisia va afla că noi am posedat districtul valah »jure nobilitari« atunci și rugărilor noastre vor fi rezolvate în conformitate. Dacă s'ar dovedi contrarul, ceea ce odată s'a întâmplat, atunci n'am avea motiv să ridicăm pretenții atât de mari. Acum însă să prezentăm privilegiile în două exemplare; pe una va semna-o Ex. Sa și va confirma primirea privilegiilor originale, pe cealaltă s'o semnăm noi și să confirmăm că documentele le-am predat Ex. Sale. La acestea am răspuns că vom urma porunca dar generalul să ne dea încă ceva amânare pentru predarea documentelor, până ce vom primi dela oraș răspunsul privitor la memoriul adresat M. Sale și trimis acasă. Am avut însă nenorocirea de a primi următorul răspuns neașteptat dela general, după care am trebuit să plecăm: »Mâne voi raporta împărătesei, ce și cum lucrați, sunt sătul de tergiversările Dvoastre.«

Toate aceste le-am raportat eu Bedaeus, consilierului Hutter, care însuși recunoscă că am merita mai multă considerație, în loc să se procedă așa față cu noi; și că va căuta să predisună în spre bine (eines Besseren überreden) pe Ex. Sa.

Azi în 20 c. ne-a adus argatul orășănesc Hannes Daichend scrisoarea magistratului d. d. 16 c. Și aci sunt dovezi limpezi și neîndoelnice cum sărmanul district săsesc suferă până la deseperare din partea grănicerilor. Altfel ne mângăie întrucâtva asigurarea de ieri a Ex. Sale generalului, că grănicerii vor fi mutați delângă Sași ca să se evite multe coliziuni jurisdicționale. Și secretarul gub. Hanneheim ne-a spus înainte cu câteva zile că la o adunare a comisiei sanitare, vorbindu-se în prezența Exței Sale despre Bistrița, generalul a zis că grănicerii din districtul săsesc vor fi separați de Sași.

Indatăce am cetit scrisoarea de azi a magistratului, am mers cu primarul (Klein) la cons. Hutter și i-am împărtășit observările marginale ale magistratului la memoriul de trimis Mai. Sale. Hutter recomandă să fie omise, căci în rezervate este destul spus. Apoi îmi promise să comunice încă azi memoriul Ex. Sale și să-l predisună.

Ce se va mai întâmpla, vom raporta oral, însă ar fi necesar ca toate scrisorile în materia cesiunei să fie traduse în latinește, căci la prezentarea privilegiilor vor trebui înaintate și acele, iar dintre membri comisiei numai unul, adică generalul Roth, știe vorbi nemțește.

Neputând fi pe Crăciun acasă, Vă felicităm etc.

În 30 Dec. delegații scriu că au predat privilegiile.

1764

Delegații la Sibiu și Oșorheiu -- Nouă pretenții ale Bistrițenilor -- Rescriptul consiliului de război -- Memoriul comisiei din Oșorheiu -- Patenta împărătesei Maria Terezia -- Un raport al generalului Siskovici -- Certuri și pâri -- Pertractări cu Siskovici -- Comisia pentru stabilirea mejdinelor -- Actul de garanție al împărătesei

În 4 Ianuarie Magyarosi Mihály din Jeica anunță că nefiind sigură în Nușfalău vama morii (Maut-Frucht), să fie cântărită și dusă în alt loc. Magistratul ordonă căpitanului orașenesc Seiverth să plece la Nușfalău, să cântărească cerealele și să le predea spre îngrijire lui Magyarosi în Jeica.

Ordinul gubernial din 6 Ian. dispune ca plăieșii să fie înlocuiți cu grăniceri.

Sașii din Uifalău, Petriș și Dumitrița se roagă în 7 Ian. că, deoarece au avut mult de suferit din partea grănicerilor și au mai hrănit și pe husari, să contribuie și alte sate la întreținerea acestor. Magistratul hotărăște că de acum înainte să furnizeze alimentele satele Jelna, Budac și Monari.

*

Dupăce delegații Bistrițenilor immânaseră generalului Buccov în 30 Dec. 1763 documentele cerute, plecară acasă. Dar abia sosiseră în Bistrița, când în 7 Febr. magistratul primește din Sibiu dela consulul provincial *Petrus Binder de Sachsenfels* următorul ordin: Pentru examinarea pretențiilor de stabilit în urma cedării satelor valahe pentru graniță, s'a instituit o comisie. Chestia e de o atare gravitate (Bedenklichkeit) încât trebuie să fie desbătută și de către consilierii guberniali naționali. Deci neamănat să fie trimiși la Sibiu din gremiul magistratului doi membri versați în materia cesiunii, iar din partea comunității încă doi membri, toți prevăzuți cu instrucții și plenipotențe, ca în menționata chestie să poată lua hotărâri bazate (einen guten gegründeten Schluss abfassen) atât privitor la punctul despăgubirii cât și »ratione fundi pro futuro«. Totul să se facă în plin acord cu consilierii săsești, pentru de a preveni prejudiciilor cari ar putea eventual urma din acel demers pentru întreagă națiunea. Magistratul cetește tot atunci și ordinul generalului comandant adreșat în 4 Febr. colonelului Schrö-

der ca acesta să dispună neamânata (auf das schleunigste) expediare a deputaților la Sibiu și Oșorheiu, unde în 10 c. își va începe lucrările comisiunea instituită de curte în materia cedării. Membri magistratului încep să discute că cine să fie delegat în ambele locuri. Primarul orașului Dinges se scuză că nu poate pleca la Oșorheiu »deoarece încă nu are destui servitori« și peste tot vorbește în ton cam desprețuitor despre această delegație; dar apoi totuș declară că va merge. Senatorul Bedeus cu motive fundate și »cu ochii plini de lacrimi« declară că nu poate primi însărcinarea. Însfârșit se decide, că la Târgul Mureș vor merge primarul și translatorul Kereső, iar la Sibiu senatorul Georg Teckelt și notarul Samuel Saal¹⁾. Schröder pretinde expres ca deputații să plece încă în acea zi. Kereső propune că, deoarece publicul n'are în Oșorheiu cvartir sigur, iar croitorul Virág János se oferă să dea acolo oricând cvartir deputaților, magistratul să primească oferta și în schimb să-i acorde numitului croitor un loc de șatră la târgurile Bistriții. Comunitatea desemnează ca delegați din partea sa pe oratorul Engesser și pe Johann Klockner. În 10 Febr. i se împărtășesc comunității instrucțiunile și plenipotențele date deputaților în materia cesiunii. Comunitatea lasă toată afacerea în grija magistratului, se roagă numai ca să se ia toate măsurile spre a obține o despăgubire cât de mare.

Instrucțiunile și autorizațiile date de magistrat și de comunitatea Bistriții în 10 Febr. delegaților trimiși la ordinul din 4 c. la Sibiu, în materia cedării districtului valah, sună astfel:

Delegații sunt trimiși la ordinul Ex. Sale generalului comandant, iar consulul provincial scrie că cu ajutorul și mijlocirea unor consilieri naționali se va putea efectua chestia spre binele orașului, și se va finaliza, așa ca nici națiunea și nici Bistrițenii în viitor să nu poată fi învinuiți, că au neglijat ceva, iar cu sprijinul consilierilor guberniali naționali (săsești) se vor afla modalitățile ca să se înconjure orice prejudiciu.

Delegații vor avea să lucreze în așa fel încât Ex. Sa generalul să împiedece ca dela delegații noștri din Oșorheiu să se stoarcă vr'o declarație înainte de a primi în privința aceasta îndrumare din Sibiu.

Dacă apelurile noastre vor fi favoritor primite, atunci ei vor

¹⁾ Între delegați figurează mai târziu și Daniel Hennrich.

avea să se declare privitor la despăgubirile noastre »de praeterito și pro futuro«, în acest înțeles:

Cu toată mizeria noastră și cutoatecă dela cesiune încoace orașul a fost lipsit de multe venit, vom fi satisfăcuți »de praeterito« cu 30.000 fl. r.: iar »pro futuro« cu un venit anual de 6000 fl. r. Astfel am renunța nu numai dela toate provenitele (venitele) ci și dela prețul celor două case posedate în Rodna și dela pământurile aparținătoare la ele. Neputându-ne hotărî pentru un fond care ne-ar bonifica venit avute, în înțelegere cu naționalii noștri delegații se vor decide în direcția care li se va părea mai sigură.

Apoi vor căuta în tot chipul să nu fim reduși și în ceea ce ne mai rămâne. Mai ales să fim scutiți de amestecul cu orice grăniceri, fie ei ofițeri de ștab, alți ofițeri ori soldați de rând, în oraș, suburbii și în districtul săsesc; iar Nușfălenii și Sântionenii ori să ne fie restituiți, ori să fie mutați.

Iar delegații trimiși la Oșorheiu, primiră aceste instrucții:

1. Vor informa comisia instituită acolo cu ajutorul scrisorilor și documentelor duse. 2. Îndată după sondarea situației, au să raporteze magistratului. 3. Să arate comisiei decadența orașului și nespusele sarcini la care este expus. 4. Să stea în continuă legătură cu deputații din Sibiu, ca să nu se producă contraziceri.

Pe lângă instrucțiile primite delegații duceau cu sine încă următoarele cereri și pretenții detaliate, numite de ei »Petita«:

Orașul afară de despăgubiri se roagă de următoarele: 1. Grănicerii din districtul săsesc, din Nușfalău, Sântioana și din mahalalele orașului să fie mutați, iar orașul niciodată să nu fie obligat a le bonifica casele și pământurile părăsite. Iar amintitele două sate să fie ocupate de Sașii și Maghiarii din Rodna și de alți coloniști (adventi) sași. Totodată Sașilor și Maghiarilor cari părăsesc Rodna să li se acorde despăgubiri pentru biserica evanghelică, casa parohială, moara parohială, și pentru toate aparțințele, iar clopotele bisericii să le fie predate. 2. Pentru încunjurarea certelor să se stabilească limitele între districtul săsesc și Valea Rodnei, și să se înlăture crucile ridicate. 3. Grănicerii să nu aibă dreptul a-și clădi și cumpăra case și pământuri »în fundo regio saxonico«, iar dacă ar face-o aceasta cu știrea magistratului, să fie obligați a plăti contribuții și dijme. 4. Orașul să fie absolvat de procese pentru iobagi reclamați. 5. Orașul să fie despăgubit pentru cele 2 case, pământuri și silitra în Rodna. 6. Să nu se admită în Rodna și Valea ei negustori meseriași noi, și târguri de țară și săptămână, afară de cele fixate »privilegialiter«. 7. Să nu fie primit între

grăniceri, chiar și dacă ar voi, niciun contribuabil sas din oraș și districtul sășesc, fără învoirea magistratului, apoi niciun păstor, slugă plătită, ori servitor la oraș, niciun măierean fie la preoți fie la mireni, cari se află în mahalale ori în sate ori în parohii. Cei primiți între grăniceri, mai întâi să-și răfuiască contribuțiile și arenzile. 8. În caz de desființare a graniței, Valea Rodnei să fie retrocedată orașului. 9. Copiile documentelor de proprietate și copia autentică a cesiunii să fie dată orașului pentru eternă amintire.

La aceste pretenții (petita) în 27 Febr. se mai adăuagă următoarele: 1. Numai în acel caz să fie despăgubiți grănicerii mutați pentru casele și pământurile lăsate în satele săsești, dacă pe acele le cumpăraseră dela Sași. Iar Sașilor din Rodna cari vor fi mutați în Nușfalău ori Sântioana să li se clădească biserică evanghelică din ofrande adunate cu milogeli din țară. 2. La o eventuală desființare a graniței, Valea Rodnei să nu fie alipită de vr'o jurisdicție comitatensă, ci să fie retrocedată Bistriței. 3. Orașul să primească privilegiu de a-și construi fabrică de bere.

Mai aveau la sine delegații și alte multe însemnări și jalbe, Astfel pe o coală sunt însemnate sub titula »nota« următoarele:

De când Valahii din oraș și ambele districte au fost înrolați la miliția grănicerească, pentru Sașii orășeni și districtuali s'au ivit următoarele incidente păgubitoare: 1. În Sântioana și Nușfalău se clădesc cvartire ofițerești, lemnul de clădit îl cară Valahii din Ferihaz. Se zice că pricinuesc mari pagube în pădure. Protestele magistratului făcute în chestie la col. bar. Schröder n'au avut efect și nici faptul, că noi am cedat Maieștii Sale numai pe locuitorii amintitelor sate și nu și »fondul regal« care »vi cessionalium« nu poate fi alterat. 2. S'au conșcris și măiereni orașului, pe cari doar nu i-am oferit. 3. Valahii locuitori dincoace de Ilva pe hotarul ledenilor, au căpătat dela br. Schröder permisiunea să clădească câte case voiesc și și biserică. Valahii au și ridicat pe hotarul ledenilor două cruci, ca semn cașicând pământul ar fi proprietatea lor. 4. Valahii din Rodna pretind pentru sine, acolo, demnitatea de primar »contra cessionales nostras«. 5. Valahii districtuali refuză de a împlini serviciul preanalt și orășenesc prestat până acu; nu vreau să care silitră și lemne în brutăria proventelor; iar Valahii din districtul sășesc asemenea încep a se sustrage dela serviciul orășenesc. 6. Valahii ocupă teritorii de pe munții orașului destinați pentru Sași, și i pășunează, iar acestora le interzic să pășuneze peste granițele impuse de ei. 7. Dumitrenii au folosit peste 2 secole singuri muntele Bârlea situat pe hotarul Rebrîșorenilor. Acum »usque ad ulteriorem decisionem« colonelul în anul acesta l-a

împărțit, și a predat jumătate din el Rebrîșorenilor ca pășune. 8. Colonelul a interzis, cu pedeapsă de 30 bastoane, să se mai arate vr'un comisar în districtul valah. 9. Între astfel de circumstanțe vom sta foarte rău cu dijmele și cu vamsug-ul, deși colonelul a ordonat Valahilor ca până la finea lui Octombrie să presteze orașului ce îi datoresc, și să răfuească și datoriile.

În fine se enumără și următoarele »gravamine« împotriva corpului grăniceresc:

Contra dispozițiilor din prima cesiune dela 24 Mai 1762 i s'au cauzat orașului »suferințe« (Wehe) în următoarele cazuri: 1. I s'a luat orașului peste tot jurisdicția teritorială, apoi »jus educilli și molarum«, iar cârciumăritul s'a dat, fără știrea noastră, în arendă, și s'au luat și casele publice din Rodna, fără bonificare. 2. Grănicerii locuitori pe pământ săsesc n'au fost mutați dintre Sași. 3. Persoanele cari, cum auzim, s'au opus înființării corpului grănicer, nu s'au restituit orașului. 4. Grănicerii din satele districtului săsesc nunumai pretind servicii și oficii, ci au ocupat atari, și în fiecare sat unde grănicerii se află în număr mai mare, ei își au judecătoria lor valahă. 5. La toate solicitările privitoare la crucile ridicate pe hotarul ledenilor, acele nu s'au înlăturat, cutoatecă Ex. Sa a dat ordin în primăvară.

Contra instrucțiilor delegaților din 10 Febr. 1763 și anume a punctelor din rezervate: 3. Grănicerii »in fundo saxonico regio«, adică în Nușfalău, clădesc o casă pentru ofițer și alți grăniceri, în alte sate ale districtului săsesc, își clădesc și cumpără case particulare. 4. Deja în anul curent au refuzat prestarea dijmelor, și încă înainte de dijmuire și-au cărat acasă cerealele, din ceace s'a iscat confuzia, că deși au primit poruncă să presteze dijmele, aceste nu se mai pot constata, iar fiscul și preoțimea de aci nu poate fi despăgubită. Ba căpitanul Ricord a explicat în Ferihaz (Weiskirch) ordinul așa, că acela privește numai porumbul. 5. Grănicerii din Sântioana și Nușfalău nu au fost mutați în districtul valah. Dimpotrivă, în paguba contribuabililor sași, la aceia, precum și la grănicerii locuitori în alte diferite sate săsești, s'au alăturat încă și alți grăniceri imigranți din comitate. 10. Cutoatecă Ex. Sa gener. Buccov în răspunsul dat publicului (orașului) la rezervatele sale a asigurat că, în înțelesul cercetării făcute de comisia Bethleniană, districtul valah va avea să plătească rata din capitalul și interesele datoriei publice orășenești și districtuale, ce cade pe el, până acum nu se observă niciun pas în direcția aceasta. De altă parte însă magistratul zilnic e urgentat de creditori pentru plata intereselor, și e necesitat să întrețină pe expresii și executorii trimiși de aceia, uneori mai multe zile, din cassa ordinară, —

la care districtul valah nu contribuise nimic — până se adună din oraș și din districtul săsesc »hoc titulo« ceva, ce li se poate preda. 12. Districtul valah nu plătește nimic din restanțele alodiale, cari privesc, conform amintitei comisiuni Bethleniane, pe districtul valah și satele Sântioana și Nușfalău, și din cari ar fi să se plătească salariile restante ale sârmanilor salariați ai orașului. 13. Orașul nu primește nimic din venitele posedate în districtul valah și predate conform cesiunei. Miliția grăniceră dimpotrivă a dat în arendă cârciuma de vin și rachiu din Rodna și district; a folosit o parte din varul pe care orașul l-a ars în Rodna în 1762, și a lăsat să se prelucreze pietrele de var clădite pe cheltuiala orașului în al doilea cuptor (varniță). Scurt i s'a luat orașului în întregime »jus economicum«. 14. Valahii aflători în suburbiile (mahalalele) orașului și intrați în serviciul grănicer, locuiesc tot în casele stăpânilor anteriori și nici nu se fac pregătiri pentru mutarea lor, promisă în mod solemn.

*

Cum amintisem și la alt loc, prin înființarea graniței militare se iviră pe teritoriul districtului năsăudean o mulțime de chestii complicate cari priviau dreptul public, jurisdicția teritorială, raportul cu statul civil și cu organele militare, cauze pendente și nerezolvate între Valea Rodnei și orașul Bistrița etc. Spre a îndruma succesiv afacerile pe o cale determinată și stabilă curtea și consiliul de războiu din Viena redijară încă în Ianuarie un așa numit *Regulament provizoriu*, pe care generalul Buccov îl comunică în 6 Febr. și magistratului bistrițan.

În 10 Febr. cusătoreasa Bartin părește pe căpitanul grănicer Sburlati, că acesta »propria autoritate« s'a încvartirat în casa ei, pe care un lăcătuș i-a descuiat-o cu forța.

Cu data Bistrița 12 Febr. viceprimarul Klein le scrie delegaților la Sibiu acestea: Sper că vătășelul Kirtsch a sosit în Oșorheiu cu scrisorile rămase aci și cu blana și pantalonii notarului. Ieri la 1.1/2 ne-a adus Daichendt răspunsul contelui Nemes, din care se vede în ce mod nevrednic s'a forțat plecarea delegaților noștri la Oșorheiu. Cred că — precum vi s'a împus și de către magistrat — nu veți neglija să împărtășiți consilierului Hutter toate aceste proceduri nemeritate aplicate față cu noi, și îl veți ruga să lucreze »pe sub mână« ca colonelul nostru în viitor să trateze cu noi mai omenos (glimpflicher). E de nesuferit ca totdeauna să fim

ocăriți ca mincinoși (als Lügner gescholten) și, precum știți, continuu să fim tratați cu atât dispreț (so abject). Cine o mai poate suferi atât de'ndelung? Dumnezeu să vă ajute.

Delegații scriu în 14 Febr. din Oșorheiu că acolo a sosit numai contele Nemes, iar generalul Roth »e așteptat azi«.

În 17 Febr. delegatul Daniel Hennrich adresează din Oșorheiu viceprimarului Klein această scrisoare:

Din însemnările ce le trimit magistratului și din ceeace scrise Ex. Sa bar. Buccov generalului baron Roth, reiese ce zisese de curând Ex. Sa în Sibiu, adică: »Noi încă știm calcula, și voim să vă facem o socoată, din care nu veți avea mult folos etc.« E de nedescris cum m'a întristat această scrisoare la prima vedere, iar de altă parte cu atât mai puțin pot înfățișa în adevărata sa mărime bunăvoința (Aequanimität) generalului Roth. El este afaibilitatea și dreptatea personificată. Poți vorbi cu el ca cu un copil, mai ales dacă ai de vorbit în chestii drepte și echitabile. Aș dori mult să vii încoace și să convingi în chestia noastră pe acest om nepărtinitor, așa cum noi, cu toate intențiile bune pentru oraș, n-o putem face. D-Ta ai reuși să-l aduci acolo ca, împreună cu ceilalți comisari și peste așteptare, să prezente guvernului o opinie favorabilă în chestia noastră, altfel pierdută. Numele D-Tale îi este bine cunoscut, căci la prima vizită m-a întrebat: »D-Ta ești Klein v. Straussenburg?« Și alții dintre Domnii maghiari aflători aci, cari au fost rău informați de acțiunea D-Tale în materia cesiunii, și pe cari Kereső i-a readus la păreri mai juste, sunt de părere că prezența D-Tale aci ar fi foarte necesară. Eu însumi am auzit când pe stradă baronul Szent-Kereszti, auzind dela Kereső că nu ești aci, a zis: »Bárha volna«. Dacă e numai posibil, te rog în tot chipul să nu lași ocazia aceasta din mâni, spre a servi nefericitului oraș Bistrița. Rămân etc. — P. S. Din pricina multor ocupații n'am putut face specificarea scrisorilor aduse cu mine. Am căutat cămeși și ismene pentru Cărbune, dar nu se pot găsi acum aci. Kereső trimite două cravate (Hals-Tücher), din cari însă se pot face și patru; costă 68 cr.

Tot în 17 Febr. delegații din Sibiu adresează magistratului acest raport: Am sosit aci după lung și greu drum în 14 c. după 4 ore, și în aceeași seară am mers la comandantul general, ne-am anunțat la adiutantul Kraus și am primit ordin să așteptăm. Dar cutoatecă am așteptat până la 8¹/₂, n'am fost învredniciți (keine Gnade) de a fi primiți, căci Ex. Sa plecase la bal, iar nouă ni se ordonă să ne prezentăm când ne va porunci. Ieri înainte de masă ne prezentăram la el conf. ordinului primit, și am plecat de acolo cu avertizarea: ca să nu ur-

măm sfaturilor rele, ci la cele ce ne va sfătui națiunea, și să ne purtăm ca Sași credincioși; așa vom fi norocoși (glücklich fahren) în chestia noastră; apoi ambii, Saal și Teckelt, am fost chemați la masă unde se aflau toți funcționarii sași. Ieri înainte de masă am fost chemați la consulul Sachsenfels, unde am aflat pe consil. gub. Rosenfeld, Mich. Bruckenthal, Mich. Hutter, Mich. Rosenfeld, Filtsch și pe notarul Seiverth. Cons. Rosenfeld ne împărtăși că Ex. Sa generalul a chemat la sine pe unii din națiunea săsească și le-a propus să examineze funcționarii naționali pretențiile de despăgubire ale orașului Bistrița, pentru Valea Rodnei, că oare în ce măsură ar fi acele bazate și îndreptățite. De aceea au fost citați noi delegații din Bistrița, și s'a așteptat că va veni cel puțin unul dintre cei mai distinși (potioribus) membri ai magistratului. Am spus că aceasta nu s'a putut deastădată. Apoi continuă Rosenfeld că în sesiunea această au de gând să examineze »fraterne« pretențiile noastre, și să le stabilească conform provenienței; deoarece ar servi orașului de mare prejudiciu, dacă comisia aflătoare în Oșorheiu ar statori pretențiile noastre. Mulțumind pentru bunele intenții am comunicat că comisiunea Bethleniană fostă în 1761 în Bistrița a declarat lichide toate pretențiile »de praeterito« și ne rugărăm ca și națiunea să le privească cu aceeași ochi, recomandând astfel mizerul nostru oraș. Cons. Rosenfeld răspunse că comisia Bethleniană n'a fost autorizată să declare ceva lichid, fără consensul guvernului; totuși guvernul atunci a ordonat să fie observate hotărârile acelei comisii, până când ele vor fi examinate special. Apoi se luă în mână tabelele noastre examinându-se fiecare poziție. Despre dijme s'a zis că în chestia aceasta magistratul a fost acționat (evociert) de fisc, deci pretenția aceasta stă »sub lite« și depinde dela Mai. Sa sfârșitul procesului. Ne-am referit la un interogator (inchiziție) în această chestie, prezentat și comisiei Bethleniane. S'a hotărât să fie cerute din arhiva gub. actele comisiei. S'a contestat apoi și contribuția liberă (freiwilliger Beitrag) ori zlotul economic (Wirtschafts-Gulden), căci dispoziția aceasta s'a luat de comisia Seebergiană fără consesul guvernului, și chiar dacă s'ar fi și acceptat, nu se poate aproba decât așa ca fondul acesta să se întrebuinteze pentru răfuirea datoriilor. Deci ceeace datoresc Valahii »hoc titulo«, nu ar fi plătit orașului ci creditorilor; căci altfel Valahii ar plăti îndoit datoria. Noi am observat că comisia Seebergiană a statorit acel procedeu la ordin preanalt, și că și Sașii au prestat acele contribuții, cari n'au fost folosite pentru răfuirea datoriilor ci pentru plățirea salariilor; apoi chiar restanța Valahilor a făcut că restanțele salariaților au crescut atât de mult. Bruckenthal zice că Valahii totdeauna au protestat împotriva acestei contribuții și n'au voit s'o plătească.

Noi am răspuns că rubrica »Dedit« arată că ei au plătit ceva; iar dacă n'ar merita despăgubire aceea ce, în anii de renitență, Valahii au refuzat să plătească, atunci comisiile Telekiană și Bethleniană nu le-ar fi impus Valahilor să efectueze astfel de prestații. În privința cărciumăritului în satele districtului s'a opinat, că acela s'a introdus mai întâiu prin comisia Seebergiană, iar mai înainte n'a fost în uz. Referindu-ne noi însă la actele comisiei și observând și Bruckenthal că în acele au fost cercetate de către comisia Bethleniană toate întrebările, așa întrerupsem conversația, pân'ce vor sta la îndemână actele. Din aceste concludem că națiunea s'a oferit să bonifice pretențiile noastre, cu toată că nimeni din partea națiunei nu ne-a spus-o aceasta.

În 19 Febr. iarăși scriu delegații din Oșorheiu, mai ales despre pretențiile vechi și nouă ale orașului față de Valea Rodnei deslipite (abgetrennten) de Bistrița.

Perceptorul Hennrich împărtășește în 24 Febr. Sașilor și Maghiarilor din Rodna, că conf. hotărîrii colonelului Schröder, până la finea lunii au să răfuiască cei 11 cr. adaus de impozit.

În 18 Febr. sosește scrisoarea delegaților din Sibiu adresată magistratului în care aceia spun că li s'a cerut autorizațiile și li s'a recomandat să accepte sfaturile bune ce li se dau. Magistratul hotărăște să li se scrie deputaților ca ei să-i comunice precis »intențiile bune (gute Gesinnungen)» despre cari e vorbă, căci magistratul e »prea mic« spre a putea trata singur, fără comunitate, în chestii atât de importante. Apoi la punctul unde se cere să se arate creditorii districtului valah, să se caute și afle (ausfindig gemacht) argumente, spre a dovedi că orașului îi este imposibil s'o facă aceasta.

Aproape în toate ședițele următoare ale magistratului se cetesc scrisori primite dela delegații la Oșorheiu și Sibiu, apoi răspunsuri la acele; mai departe continue pări de ale Sașilor districtuali împotriva grănicerilor pentru încălcări, bățai, pășunat etc. Colonelul Schröder pare că părtinește pe grăniceri, iar Sașii au mare frică de el, căci are dreptul să decidă în chestii de ordine și disciplină, să supraveheze și controleze afaceri cari privesc curățenia publică, starea sanitară, măcelării, încvartirări etc.

*

Între actele bistrițene aflăm la dala 1 Martie următorul rescript al consiliului de războiu din Viena adresat generalului bar. Siskovici: Sosind aci raportul comisiunii militare-camerale și provinciale în chestia despăgubirii magistratului bistrițan pentru Valea Rodnei cedată, precum și declarația națiunii săsești trimisă de gen. de cav. bar. Buccov, prin care aceasta ia asuprași indemnizarea orașului Bistrița, pe lângă unele condiții (Bedignisse), și e gata să fie de acord cu Bistrița în chestia aceasta; consiliul de războiu în înțelegere cu cancelaria aulică transilvană și-au formulat propunerea către Mai. Sa. Deaceea acum cu prilejul regulării chestiei grănicerești militare din Valea Rodnei, Vi se comunică următoarele:

1. Mai. Sa primește nunumai cesiunea Văiei Rodnei precum și declarația națiunii săsești cu care aceasta ia asuprași »pro futuro« despăgubirea magistratului pentru venite pierdute, ci își exprimă și mulțămirea pentru fapta aceasta.

Dupăce magistratul a ridicat pentru pierderea folosului avut în 7 ani 1756—1762 prin Renitența Văiei Rodnei, pretenția de 38.481 fl. 43²/₄ cr., iar aceasta s'a redus la 12.000 fl., să se convină cu magistratul resp. cu națiunea săsească asupra termenelor plățirii acestei sume.

3. Conf. stabilirii comisiunii datoriile districtului fac: datorii vechi cu interese 47.062 fl. 24¹/₃ cr.; datorii față de națiunea säs. 4.459 fl., resturi vechi de contribuții 11.322 fl. 39¹⁵/₁₆ cr., resturi mai nouă 2.766 fl. 17 cr., suma: 65.610 fl. 21 cr.

Deoarece din timpuri străvechi orașul a contractat datorii atât pentru Sași cât și pentru Valahi, e echitabil ca fiecare district, cel săsesc și cel valah, să ia asuprași numai partea din datorie care cade pe el. Din aceste se iartă districtului valah restanțele vechi cari n'au fost încă încassate de oficianții magistratuali.

Din restanțele mai nouă au să fie plătite cele ce se cuvin și se vor constata.

Fiindcă chestia aceasta privește soarta ambelor districte, așa M. Sa dorește ca la stabilirea datoriilor și districtul valah să aibă de față un reprezentant juridic (Rechts-Verständiger Sachwalter).

Ce privește alodiile orașului, aceste sunt precis de fixat, și de stabilit întrucât ele se unesc cu *stățul liber actual al Valahilor grăniceri*; așa că e întrebare dacă magistratul va avea să fie boni-

ficat pentru ele de către erar, ori dacă pentru încunjurarea supra-încărcării erarului, acele alodii mai bine vor avea să treacă în administrația ofițerilor grăniceri.

4. Privitor la dorința magistratului ca grănicerii să fie concentrați la un loc, M. Sa dispune că întru cât se poate aceia să fie mutați în Valea Rodnei, și anume *întâiu limitrofii din măieriști, apoi cei din satele săsești, în fine cei din satele Nușfalău și Sântioana*. Dorința ca cei mutați să-și lase sadea pământurile Sașilor, s'ar putea încă accepta, fiindcă Valahii mutați în Valea Rodnei vor primi locuri; dar casele trebuie să li-se răscumpere, căci au muncit la ele. Deci cei ce le ocupă casele părăsite vor trebui să-i despăgubească, ori să le ajute la construirea celor nouă în Valea Rodnei. Deoarece Maghiarii și Sașii ies din Rodna și ocupă în Nușfalău și Sântioana casele Valahilor mutați, aceștia au să le ocupe casele acelora posedate în Rodna, iar dacă careva casă va fi mai încăpătoare, atunci noul proprietar grănicer să ajute în proporție altor grăniceri la clădirea de case mai mici. Mutarea să se facă în pace, fără certe.

Minerii rodneni să fie scutiți, și să rămână unde se găesc, iar în privința jurisdicției să convină regimentul cu orașul. Dupăce biserica din Rodna e cedată cu toate apartinențele grănicerilor, pentru ridicarea unei biserici pentru acatolicii ieșiți din Rodna M. Sa permite să se milogească, însă fără de nicio silă, așa ca să se adune numai ofrande benevole.

5. M. Sa e de acord să stabilească granițe fixe între teritoriul grăniceresc și cel săsesc, și că Valahii să nu poată cumpăra pământuri și case pe teritor săsesc, iar dacă vor cumpăra ceva cu permisia magistratului, să fie obligați a plăti contribuții și dijmă.

6. Privitor la dispensarea magistratului în cazuri de reclamare de iobagi M. Sa hotărăște că magistratul nu poate fi absolvat, dar procesele au să curgă repede la tablă și cauza grănicerilor eventual reclamați are s'o reprezinte respectivul auditor militar.

7. M. Sa încuviințează ca delicvenții să nu afle azil în Valea Rodnei, ci să fie extrădați orașului ori să fie pedepsiți acolo de judecători militari; și ca să nu se introducă nouă târguri de săpt. și de țară, afară de cele existente în graniță.

8. Privitor la cererea magistratului ca să nu fie primit între

grăniceri niciun contribuabil sas, chiar și dacă ar voi, apoi niciun păstor, slugă, servitor orășenesc, la parohii, înainte de ași împlini anul de slujbă etc. M. Sa hotărăște că Valahii declarați liberi, dacă și-au răfuit contribuțiile, pot oricând să fie încorporați la graniță.

9. M. Sa promite că dacă s'ar hotări cândva să doneze ori vândă teritorul Văiei Rodnei, acesta va fi predat în prima linie orașului Bistrița, iar documentele vor fi predate în copie orașului.

10. În privința privilegiului berăriei M. Sa își va exprima mai apoi hotărîrea.

Deci are să urmeze acum cedarea definitivă. Magistratul are să predea toate documentele: »donationales, statutoriae et confirmatoriae litterae«, are să renunțe la ori ce nouă pretenții față de comunele Văiei Rodnei și alodiile posedate, să renunțe la restanțele de alodii. În fine orașul are să predea toate urbariile împreună cu »pleno jure et Dominio terestrali« regimului militar, toate actele procesuale, cu un cuvânt tot ce privește Valea Rodnei.

Generalul Buccov îi adresează în 8 Martie din Sibiu colonelului bar. Schröder la Bistrița următoarea scrisoare: Privitor la interdicția ca Sașii să nu mai arendeze grănicerilor pământuri pentru bani, ce e drept demersul lui Klein e penibil. Dar motivul zace mai ales în faptul că Valahii, dacă ei au arendat vr'un pământ 3—4 ani consecutiv, vreau deja să-și formuleze »jus possessorium« din aceasta. Deci spre a împiedeca cazuri similare, — căci Valahii »in fundo saxonico« nu pot avea »jus possessorium«, — grănicerii să nu fie opriți cu totul de a lua în arendă unele case, locuri și pământuri; însă când vor încerca să le ia în proprietate, atunci aceasta totdeauna să se facă cu știrea magistratului, și proprietarii să fie datori a plăti contribuții și dijme după acele proprietăți.

Cu data 9 Martie comisiunea instituită spre a stabili despăgubirile cerute de orașul Bistrița pentru cedarea Văiei Rodnei înaintă guvernului un lung memoriu, din care extragem următoarele:

Comisiunea menționată s'a întrunit la Târgu Mureș în 18 Februarie 1764 și a deliberat asupra postulatului orașului Bistrița, care și-a făcut pretențiuni asupra Văiei Rodnei în suma de 105.144 fl.

5^{15/16} cruceri. În afară de aceasta a mai pretins drept compensare pentru pierderea veniturilor economice câte 7209 fl. 20^{2/4} cr. de fiecare an începând cu anul 1756.

Delegații orașului au prezentat și documentele necesare, prin care își susțineau dreptul asupra Văii menționate și anume:

1. Un document liberat de Regele Matia în anul 1472 la sărbătoarea fericitului Duce Emeric, în laurinum (Győr), prin care toți Valahii din Valea Rodnei au fost scoși de sub jurisdicția județului Someș și trecuți în proprietatea orașului Bistrița *cu drepturile, de care s'au bucurat în județul menționat.*

2. Un alt document liberat de același rege în anul 1475 în Buda cu un conținut la fel cu cel dela punctul 1 și cu adausul, că Valahii trecuți în stăpânirea Bistriței *se vor bucura de aceleași libertăți și drepturi ca și Bistrițenii*, plătind toate impozitele convenite. În același timp a dat ordin voivozilor și vicevoivozilor transilvăneni, să îngrijească ca *opidul Rodna și Valea Rodnei să nu fie stânjenite în exercitarea privilegiilor și drepturilor date de Regele Matia.*

3. Un document de introducere în posesiunea Văiei Someșului emanat din mănăstirea Fecioarei Maria din Kolozsmonostor și care cuprindea ordinul de introducere în posesiune al Regelui Matia dat în anul 1475.

4. Document privilegial liberat de același rege în anul 1488, Mai 17.

5. Documentul privilegial, liberat de regele Vladislau în Buda, în anul 1492 la sărbătoarea tăierii capului lui Ioan Botezătorul, prin care document se confirmau cele cuprinse în documentele liberate de regele Matia.

6. Actul privilegial liberat de același rege în anul 1494, prin care se confirmă actul din 1488.

7. Actul privilegial liberat în anul 1520 de Regele Ludovic al Ungariei, prin care dreptul de crâsmărit, cesionat mai înainte cetățenilor Bistrițeni Wolfgang Forster și Iohann Lulai, *se revocă și se dă cetățenilor din Rodna*, cu condiția, ca aceștia să restaureze vechile mine, să deschidă altele noi și argintul găsit să-l administreze camerei regiști.

8. Un document privilegial liberat în 21 Mai 1639 de principele Transilvaniei Gheorghe Rákoczi, în Alba Iulia, în care do-

cument — pelângă o deciziune în chestiunea de controversă teritorială ivită între câțiva cetățeni din Bistrița și comunele Moisei, Săliște și Dragomirești din Maramureș — se vorbește și despre starea socială a locuitorilor valahi din Valea Rodnei, chestiune amintită și în copia anchetei îndeplinite la 24 Februarie 1755. Magistratul încearcă să combată părerea, că valahii în temeiul actului donațional al Regelui Matia, unde se spunea, că Valahii se vor bucura de aceleași privilegii, libertăți și drepturi, cași cetățenii Bistriței, sunt liberi și nu iobagi.

Memoriul e semnat de generalul Iosif baron Roth, contele Adam Nemes, președintele tablei regești din Transilvania și Ladislau Szombatfalvi avocatul chestiunilor fiscale.

În acest memoriu — intitulat: »Relatio comissionis ad postulatam magistratus et districtus saxonialis Bistriciensis pro Valle Rodnensi bonificationem per Suam sacratissimam Majestatem clementissime ordinatae demissime altioribus instantiis submissa. Dat. Maros-Vásárhely die 9 Martii 1764« — după multe preambule și sofisme întortochiate se constată că pretenția magistratului bistrițan e justă, deci orașului îi compete despăgubirea cerută.

Cancelaria aulică transilvană răspunzând în două acte — una intitulată »Deductio«¹⁾ iar alta »Observări« — combate constatările și concluziile acelei comisii, arătând că *Bistrița n'a avut niciun drept dominal în Valea Rodnei*, deci pretențiile Bistrițenilor sunt nefundate.

În 14 Mart. deputații bistrițeni întorși din Sibiu raportează cu amănuntul magistratului despre toate discuțiile avute acolo în materia cesiunii.

*

Din 16 Mart. avem o importantă *patentă* semnată de împărăteasa Maria Terezia și expediată generalului Siskovici spre a servi ca directivă în chestiile grănicerești nășăudene. Conținutul aceluia act, intitulat: Entwurf deren Patentium für die Walachische Gränitz Militären des Rodnaer Thalls, este în rezumat următorul :

Îndată după urcarea pe tron ne-am propus să promovăm în tot chipul fericirea și prosperarea supușilor noștri și să facem ca să se bucure de liniște și siguranță. Cu gândul la Ardeal și la asigurarea granițelor acelei provincii iubite împotriva ciumii, contra-

¹⁾ V. »Arh. Som.« Nr. 3 p. 21—30.

bandelor și altor rele care amenință liniștea provinciei și a întregii monarhii, am hotărît să încadrăm în statul militar grăniceresc și Valahi nobili și liberi, făcându-i părtași la toate imunitățile și prerogativele aceluia stat.

Intenția noastră este ca din locuitorii Văiei Rodnei cari s'au oferit deja la miliție, să se formeze un *regiment de infanterie cu 12 companii, în total 3000 capete, apoi un regiment de dragoni cu 8 companii, în total 1500 capete* fiind prevăzute ambele regimente cu ofițeri și subofițeri destoinici. Fiindcă acei locuitori nu puteau însă fi priviți până acum ca liberi, după ce magistratul bistrițan ne-a înmănat toate documententele în baza căror credea că are dreptul să-i privească ca pe supușii săi și a renunțat solemn la orice drept posedat, am voit să facem în cazul acesta special o excepție dela regulă, decretând că *atât acei locuitori cât și descendenții lor, scoși din orice supușenie, să fie priviți ca liberi și investiți cu toate prerogativele și imunitățile acestor*. Declarăm precis că proprietățile individuale și venitele din ele, scutite de dijme, rămân nealterate și pentru moștenitori, fiind apărute de legile țerii și articolele militare. Ne încredem că acum Valahii liberi din Valea Rodnei, în semn de mulțămîtă pentru această grație, vor observa cu cea mai mare exactitate îndatoririle lor militare.

În cazuri când grănicerii vor fi dispuși în timp de pace la serviciu de graniță, la pasuri, plaiuri, contumațe și cordon ori la alte servicii între sau afară de granițele provinciei și ale țerii, fiecare infanterist va primi zilnic pentru întreținere câte 4 cr., iar cavaleristul câte 8 cr., excepționând numai serviciile regulate de pază, cari nu se retribuesc. Subofițerii, frunțașii și muzicanții deasemenea vor primi leafă zilnică.

În timp de războiu li se vor acorda soldă, pâne și furaj ca și altor trupe grănicerești, în sau afară de țară. Vor primi gratuit arme și muniția necesară, dar curele numai odată. Aceste vor trebui conservate bine, fiind proprietarul lor răspunzător pentru orici stricăciune cauzată din vina lui. Dragonii vor fi despăgubiți de fisc pentru caii proprii de serviciu despre cari vor putea dovedi că au fost omoriți de pismași ori la urmărirea tâlharilor și prevaricanților.

Grănicerii vor fi scutiți în timp de pace de plata unei treimi

din contribuția regulată, iar în timp de războiu familiile din cari stau în serviciu unul sau mai mulți bărbați, vor fi scutite de orice impozite, pentru acel timp. Asemenea vor fi scutite și văduvele celor căzuți în războiu, până ce se mărită din nou, ori fii ajung vârsta în care sunt capabili de serviciu.

Deși grănicerii sunt îndatorați să facă ori unde servicii împotriva dușmanilor totuși *ei nu vor fi duși din țară în ținuturi depărtate, decât numai dacă necesitatea va pretinde în mod extraordinar.* Iar în cazuri de aceste vor primi gratuit corturi și alte rechizite necesare.

Pentru susținerea ordinei și disciplinei militare la grăniceri vor fi dispuși ofițeri probați în războaie, dar e de nădăjduit că prin zel și sirguință *și grănicerii valahi își vor deschide calea la acele posturi onorifice, la cari cu plăcere vor fi numiți.* Tot așa dacă vor nizui să ajungă la grade de subofițeri și fruntași bravi și destoinici, vor primi soldă și în timp de pace acasă.

Privitor la uniforme, neputându-se procura deocamdată mon-dire militare, grănicerii vor purta hainele proprii, însă trebuie să caute să fie uniform croite și să se poată cunoaște la gulere coloarea regimentului.

Privitor la jurisdicție se va redija un regulament în consonanță cu constituția țerii.

Grănicerii nu vor avea să presteze nimic ofițerilor ori funcționarilor districtului bistrițan, dar nici nu e permis să le cauzeze acestor neplăcere și nedreptate. Apoi vor fi scutiți de sarcinile publice comunale și districtuale; dimpotrivă vor presta însă munca necesară la lucrări obștești ca: construcția și repararea podurilor, iazurilor, șanțurilor, îngrăditurilor, drumurilor, etc.

Grănicerii din districtul săsesc bistrițan se vor bucura de aceleași prerogative și libertăți, de cari beneficiază locuitorii Văiei Rodnei, îndatăce vor fi mutați pe Someș.

Pentru gospodăriile ofițerilor nicidecum nu se vor destina pământuri sătești /sau de ale particularilor, ci acolo unde își au locuințele, ofițerii vor putea uza pentru caii lor de pășunile comunale. Tot așa vor uza și de lemne din pădurile comunelor fără de a abuza de acest drept. Caii grănicerilor dragoni vor fi scutiți de orice contribuție.

Grănicerii înscrși în listele de conscripție și repartizați pe companii nu mai pot fi înrolați ca recruți la alte regimente.

Fiecare grănicer rămâne în enoria sa, plătește preotului său taxele stolare ca mai înainte și recunoaște jurisdicția ecleziastică de până acum.

Averea mobilă și imobilă a grănicerului decedat nu trece la stat, ci asupra erezilor și urmașilor săi cu îndatorirea serviciului militar legată de respectiva moșie.

Pentru ca grănicerii valahi din Valea Rodnei să aibă și mai mult motiv de a se dedica statului militar, hotărîm să fie radiate vechile lor restanțe de contribuții, cari nu fuseseră încassate de funcționarii magistratuali bistrițeni.

În sfârșit ca un semn al deosebitei noastre grații încuviințăm ca toate persoanele unei familii militare locuitoare pe o moșie indiviză vor uza de toate prerogativele militare, dacă în acea familie va fi chiar și numai un bărbat apt de serviciu militar.

În schimb, ca recunoștința pentru toate aceste beneficii, libertăți, scutiri de contribuții și alte diverse prerogative și binefaceri, grănicerii vor trebui să-și câștige merite prin fapte onorabile, curaj și eroism, să se adapteze cu totul statului militar, să apere cu credință și vitejie steagul dăruit lor, să observe cu jurământ îndatoririle militare, să asculte de ordinele și dispozițiile înalte comunicate lor prin generalul comandant al provinciei și prin ofițeri; să urmeze precis regulile și statutele militare, să îndeplinească cu grijă serviciile de pază în munți și la pasuri, să execute întocmai tot ce va cere regulamentul, cu un cuvânt să se compoarte așa cum se cuvine și se cade soldaților grăniceri bravi și credincioși.

*

În 17 Mart. magistratul îi cetește comunității petițiile redijate cari, împreună cu tablourile restanțelor de contribuții ale grănicerilor, au fost expediate Măiestății Sale.

Magistratul răspunde în 16 Aprilie ofițerului de încvartirări Tesch că în chestia lemnelor cerute pentru construirea în Năsăud a cvartirului noului comandat al regimentului *loc. col. baron Enzenberg*, se va consulta mai întâiu cu satele Iad și Pintic,

Generalul Siskovici în raportul său d. d. Sibiu 28 Apr. adresat consiliului de război, își exprimă părerea cum ar putea fi aduse la o mai bună »conzistență« regimentul de infanterie și cel de dragoni. Recomandă să se facă încă o conscripție generală a Valahilor din Valea Rodnei și ținutul Bistriții. Din aceștia 3000 să fie destinați pentru regimentul de infanterie, iar din restul celor apți să se formeze câteva companii de dragoni. Intru cât va fi cu puțință și mai ales cei cari locuiesc împrăștiați prin satele săsești și prin unele sate din comitatele învecinate, să fie mutați în Valea Rodnei. Accentuează că privitor la aceste mutări comandantii de până acum ai regimentelor și-au dat prea puțină osteală, zicând că în Valea Rodnei nu mai stau la dispoziție locuri pentru acest scop, și chiar și grănicerii streini cari au avut intenția să se mute aci, și-ar fi schimbat părerea după ce au văzut pământurile neproductive. Adevărul însă este — zice Siskovici — că de s'ar lua în scopul acesta chiar și numai pământurile, *pe cari funcționarii bistrițeni le foloseau pentru sine* și cari în cele 21 comune valahe produceau peste 3000 cubuli (1 cubul = 4 ferdele) cereale, s'ar putea pe acele ușor plasa 300 grăniceri. Mai departe, dacă s'ar pune odată capăt certelor de hotar cu Maramureșenii, atunci ușor s'ar putea plasa chiar și peste 200 familii pe hotarul satului Suplai. În sfârșit totul s'ar putea săvârși fără de a inrola în cele două regiamente »un singur Valah schismatic«.

Consiliul de război îi adresează în 1 Mai generalului Siskovici următoarea scrisoare:

Pentru ca cesiunea să fie făcută în toată regula și să fie legală, magistratul Bistriței nunumai trebuie să restituie »donationales statutoriae et confirmatoriae litterae« primite odinioară, ci să renunțe la tot dreptul de a pretinde vr'odată alodiile comunale posedate în Valea Rodnei, afară dacă M. S. conf. p. 9 ar hotări altminteri. Apoi trebuie să recunoască că supușii valahi de odinioară sunt liberați de restanțele alodiale. Mai departe are să predea toate urbariile, cărțile funduare (fonciare) și altele ce aparțin Văii cedate, fie privitor la economii ori la altele, cu o listă, administrației militare »cum pleno jure et dominio terrestri« fără excepție; în fine toate procesele, actele — și numai după predarea aceasta primește magistratul bistrițan documentul amintit la p. 9 că adică

în caz dacă s'ar hotări cândva donarea ori vinderea teritorului aceluia district, el va fi dat în prima linie oraşului Bistriţa.

*

În 4 Mai cărciumarul Peter Roth din Rodna raportează că colonelul Schröder a cerut uneltele dela varniţă şi adică: 6. »Kratzen, 6 Schlägel, 1 Mauer Hammer, 4 Keil-Hauen, 2 Brech Stangen, und das Schiess-Zeug« toate în valoare de 5 fl. R. 51 cr. Lipsind însă dintre unelte: »1 Bohrer, 1 Stauchen, 1 Kratzer u. 1 Raum Nadel« colonelul dă ordin ca Roth să fie arestat şi ameninţă către soţia acestuia că va fi legat »kreutzweise«. Roth e liberat din arest numai după ce magistratul prin senatorul Schankebank dă asigurarea că uneltele cari lipsesc, vor fi refăcute pe cheltueala casei oraşului.

Magistratul primeşte în 21 Mai avizul că generalul Siskovici a plecat ieri din Sibiu şi va sosi peste câteva zile în Bistriţa. Col. Schröder cere cvartire pentru general, adiutantul Magdeburg şi comisarul de războiu Röhlm.

În 8 Iunie se publică ordinul loc.-colonelului Enzenberg din staţiunea Feldru, că cu începere din 15 c. nimeni să nu împrumute bani, ori alte lucruri în preţul banilor, ofiţerilor grăniceri, căci de se va întâmpla fără ştirea lui, loc.-colonelul nu va ordona niciunui ofiţer să restituie banii împrumutaţi.

Senatorul Gunesch primeşte în 14 Iun. ordinul să controleze şi aranjeze toate pârlile împotriva grănicerilor, pe cele »in civilibus et territoribus« să le predea primarului Bistriţii, care iarăşi era acum Fr. Klein a Straussenburg, iar cele »in injuriis realibus« să le ducă la colonel spre rezolvare.

Magistratul hotărăşte în 21 Iunie următoarele: Fiind în garnizoana Bistriţa mare nevoie de cvartire ofiţereşti, deoarece multe sunt ocupate de oficeri grăniceri, deşi colonelul a asigurat că aceia vor fi trimişi în staţiunile lor pe sate; magistratul roagă pe colonelul Schröder să expedieze (heraus disponieren) din oraş pe *căpitanul Cosimelli*. Şi fiindcă dela dl colonel arareori se primeşte un răspuns neîndoelnic (zuverlässig), aşa să fi rugat să dea răspuns şi decizie în scris. În 22 Iun. Schröder trimite îndărăt scrisoarea magistratului cu observarea: că magistratul să nu-l mai

săcăe cu chestii de natura aceasta; va cerceta afacerea, însă căpitanul Cosimelli a închiriat (gemiethet) cvartirul și-l plătește; pe dl primar Klein are să-l facă »klein« (mic).

În 25 Iun. raportează secretarul Ziegler aceste: Colonelul Schröder a trimis după el și i-a comunicat că generalul Siskovici va sosi în 7 ori 8 Iulie; să fie îngrijit de cvartire pentru Ex. Sa, 1 căpitan, 1 comisar și 1 ofițer. Bagajele vor sosi cu câteva zile mai'nainte. Când Ex. Sa va trece în districtul valah, să fie duse acolo alimente din districtul săsesc.

Tot în 25 Iunie magistratul desbate rugarea Sașilor din Iad, să fie rugat comandantul regimentului grăniceresc să admită ca Sașii, pentru o anume taxă, săși poată mână vitele la pășunile din munții »cari aparținuseră ma'nainte orașului«. Se hotărăște să fie întrebat comandantul, că ce răspuns să li se dea Sașilor, și eventual cât vor avea să plătească de cap de vită.

*

Din 26 Iunie avem două acte al căror conținut merită să fie cunoscut.

Văzusem din cele expuse până aci că magistratul bistrițan se simțea adânc jignit de modul cum colonelul Schröder trata cu orășenii, dar mai cu seamă cu senatorii, cari încercau să-și păstreze deplină autoritate. Nu e de mirare că Bistrițenii căutau tot prilejul să adune și producă dovezi spre a putea ridica acuze împotriva colonelului. Pentru acest scop fusese redijat în 26 Iun. și procesul verbal semnat de senatorul Ioach. Bedeus și secretarul Daniel Ziegler, în care aceștia iau și pun pe hârtie următoarele depoziții;

1. Catarina Bergerin mărturisește că Vineri în 22 c. seara au venit la ea, ca să bea, ofițerul de pază, sergentul regimentului Karolyi și ordonanța colonelului Schröder, cu numele Schultz. N'a ascultat ce vorbesc când deodată ordonanța o întreabă dacă a auzit ce s'a întâmplat azi. Primind răspuns negativ, ordonanța îi spuse acestea: Era să fie dus la gardă »înțeleptul domn«,¹⁾ din cauza că la cererea colonelului n'a voit să extrădea din temnița orașului pe un țaran care găzduise tâlhari; și să se ia pe seamă și să nu mai

¹⁾ Înțelege pe nou instalatul primar al orașului: Klein.

comită excese ca cele imediat după instalare, căci baronul Schröder a jurat să-l ducă la gardă pe »porcul de câne (Hundsfothen). Șase dintre soldații de pază au fost trimiși la primar, au năvălit (hinein gebrochen) în casa lui și conform ordinului primit au voit să-l ducă la gardă. Refuzând el să plece, la raportul făcut colonelului acesta a doua oară ordonă să-l ducă pe porcul de câne și pe mișelul. Deoarece nici acum nu voi să asculte, Schultz — care încă era între cei 6 soldați — le strigă acestor: »Apucați-l, puneți mâna pe el!« Unul îl și apucă de braț și-l ridică de pe scaun, dar neputând isprăvi mai mult, iarăși raportară colonelului, care atunci ordonă că dacă porcul de câne și mișelul nu va vrea să plece, atunci să-l lovească în coaste și să-l ducă brânciș. Văzând primarul că n'are încotro, îi rugă pe soldați să aibă milă și să-i îngăduie ca să trimită doi senatori la colonel cu rugarea să nu fie dus la gardă. După plecarea senatorilor fu chemat și căpitanul Mocsári și rugat de primar pentru intervenție; toate aceste însă n'ar fi schimbat nimic, dacă primarul n'ar fi extrădat în fine pe țaranul reclamat. Două zile mai apoi — continuă martora — Duminică seara iarăși veni Schultz, însoțit de servitorul colonelului, și declară că el s'ar fi bucurat dacă ar fi putut escorta pe primar la gardă, căci e alta de a duce astfel de oameni, decât numai oameni de rând, și e cert că primarul *căpăta acolo și 50 lovituri cu bastonul ca și primarul Clujului, care pățise la fel*. Dar încă nu e prea târziu, căci colonelul a jurat să-l pedepsească așa, îndatăce va comite proximal exces, fiind el porc de câne.

Alt martor: Secretarul orășenesc Andreas Schuller depune: Duminică trecută în 24 c. seara a fost la serata muzicală a gimnaziului și a stat acolo până după 10 ore. Plecând apoi spre casă în trecere pe lângă casa sfatului auzi că înăuntru se discută. Intră în odaia din parter unde locuște cuțitarul Georg Berger și află acolo pe Schultz, ordonanța colonelului, pe servitorul acestui și încă pe un soldat din regimentul Károlyi. Ordonanța chiar spunea cele împărtășite crăsmăriței Catarina Bergerin adică: Trebuia dus primarul la gardă și pedepsit cu 50 lovituri de baston, precum o pățise și primarul Clujului.

Se mai amintește cu acest prilej că Schröder amenințase în Iunie 1763 și pe secretarul Hennrich că-l va duce cu forța la

gardă, dacă nu-i dă momentan două straje pentru trebuințele personale.

Al doilea act este acuza — adesea repetată¹⁾ — a Sașilor din Dumitra împotriva Rebrișorenilor pentru muntele Bârlea. Iată-o

1. Martin Hansel și Georg Alm în 23 și 24 Iunie trimiși din mijlocul nostru au umblat pe muntele Bârlea spre a ex mina paguba ce ne-au cauzat-o Rebrișorenii.

2. Înainte de toate pe Marceriș, unde obișnuiam să pășunăm caii, au dat de o mare turmă de oi mânate acolo de vr'o 20 de gazde, dupăce deja stricaseră cele mai bune două locuri.

3. Afară de această parte a muntelui, ei stricaseră cu oile, boii și caii lor cu totul locul prim și mai bun numit Săcătură, apoi au mers la locul Tăușor și l'au distrus așa că nu se mai află nimic pe el.

4. Dupăce au isprăvit cu aceste două locuri au mers pe Piciorul Calului unde i-au aflat și lăsat oamenii noștri. Aceștia au vorbit cu păstorul lor de cai, care la întrebarea: pentru ce au stricat ei așa munții noștri? a răspuns: »Eu n'am ce face, că așa mi-a poruncit satul«, adaugând că ar fi între ceilalți și caii ofițerilor. La cai au aflat și 23 boi, iar restul vitelor il mânau Rebrișorenii Dumineca trecută pe munte, chiar când oamenii noștri coborau muntele.

5. Păstorul de pe Piciorul calului le-a zis că acesta, după spusa Rebrișorenilor, le aparține lor, cu toatecă este al nostru, ca și celelalte locuri de pe muntele Bârlea, pe care niciodată nu le-am dat lor.

6. Conform declarației păstorului, unii dintre boii aflați acolo sunt ai lui Grigore Galbenul, iar ceilalți ai preotului Dumitru Popa.

7. Din toate aceste reiese că oamenii aceștia vr'au să ne nimească cu desăvârșire. În partea de hotar aflătoare dincoace de Someș numită Tinoasa pășunează totul, până ce sosim noi acolo cu vitele noastre. Cu muntele încă fac la fel, cutoatecă li se avizase muntele de fosit. Toate vitele noastre cornute au fost parte bolnave, parte sunt și acum. Sperăsem că se vor mai apuca pe munte, dar acum dispare și aceasta nădejde.

8. Caii noștri asemenea puteau să se apuce pe acel munte

¹⁾ V. »Arh. Som.« Nr. 13 p. 258 și urm.

al nostru. Unde să aflăm însă acum pășune pentru ei? Și cum să împlinim, pe lângă diversele noastre lipsuri, și multele cărașii (Vorspann)? Deci rugăm magistratul să putem obține ce e al nostru; dacă vitele Valahilor ar fi mânațe în jos, atunci ar putea crește în timp de 2 săpt. iarba din nou, așa ca vitele noastre încă ar mai avea ce paște. Rugăm deci, supuși și contribuabili credincioși, să ni se ajute în chestie.

La această acuză în 29 Iunie magistratul adresează loc.-colonelului Dambrowka următoarele scrisoare:

Veți vedea din cele alăturate plânsorile Dumitrenilor. Precum reiesă din documentele pe cari ei le au în mâni și le-au immănat și colonelului Schröder, muntele Bârlea aparține »justo titulo« Dumitrenilor și l-au și folosit nestingheriți din timpuri imemoriale totdeauna până în 1762, când au fost atacați (turbieret) în dreptul lor, și când numitul colonel, la rugarea lor, le-a restituit muntele. La cedarea Văiei Rodnei n'a fost vorbă și despre cedarea acestui munte ci li s'a lăsat Dumitrenilor ca proprietate indisputabilă.

Ne rugăm să dispuneți, ca satul acuzator să rămână și pe mai departe în beneficierea muntelui său, și pentru atrocitățile săvârșite să capete satisfacție cuvenită; iar violențe de felul acesta să se curme, cel puțin până când generalul bar. Siskovici va dispune atât față de chestia asta cât și față de altele în conformitate cu hotăririle preanalte.

Loc.-colonelul Dambrowka cu d. Năsăud 29 Iunie 1764 răspunde magistratului, că imediat va lăsa să se examineze exce-sele cauzate de Rebrișoreni și va da satisfacție.

Iar cu d. Bistrița 11 Iulie 1764 loc.-colonelii Joh. v. Dambrowka și Enzenberg decid:

Dumitrenii să folosească nestingheriți muntele Bârlea, după cum s'a convenit; iar grănicerii cari îi vor neliniști în proprietatea pacinică, vor fi pedepsiți exemplar atât de către infanterie cât și cavalerie.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Comisarul orășenesc Toldalagi raportează în 30 Iun. că vama dela moara din Nușfalău dispăre, servind ca nutreț pentru pășările căpitanului Riccord, ca și pentru alte scopuri. Magistratul hotărăște că, deoarece morarul e grănicer, să se ceară dela generalul Sisko-

vici să poată fi instituit un morar sas, pentru care să se ceară protecție și din partea loc.-colonelului Enzenberg.

Loc. Tesch (Quartirmeister) anunță în numele loc.-colonelului Dambrowka magistratului, că e mulțumit cu dispozițiile colonelului Schröder privitoare la pășunile de munte; ar fi însă mai bine să se lase chestia aceasta pentru timpul când va sosi generalul Siskovici. Tesch cere totodată cvartire pentru suita generalului.

Căpitanul orașului, Joh. Frank, raportează în 9 Iulie că pentru serviciul personal al generalului Siskovici ¹⁾ — care sosise în 7 c. în Bistrița — se cer 6 streji, care ar trebui aduse din districtul săsesc, căci mahalagii nu pot presta acel serviciu.

La cererea din 16 Iulie a loc.-colonelului Enzenberg, care staționa în Feldru, ca să i se acorde în oraș »ein Gewölz zu einem depositario«, magistratul răspunde negativ, însemnând în protocol că orașul n'are nevoie »de un Brigadier în Bistrița«.

Loc.-colonelul Dambrowka cere deslușiri cu privire la boii cari i se luaseră odată lui Macavei a Popii din Mocod. Magistratul decide să i se trimită un extract din actele și rezoluțiile comisiei Bethleniane din 1761, cu observarea că această chestie s'a discutat adeseori (oft vorgewesen).

Motivând că ofițerii grăniceri, fără de a încunoștiința în prealabil orașul, dictează să li se presteze grănicerilor cărăușii (Vorspann), nu plătesc reglementar și maicuseamă pe Sașii din Dumitrița îi ruinează complet; magistratul hotărăște să fie rugat loc.-col. Enzenberg se ordone grănicerilor că, precum o fac Mocodenii când merg în marș până la Rodna, așa și ceice trec prin Dumitrița spre Gura Mureșului, să se îngrijească înșiși de care și să nu ruineze pe Sași.

Consilierul de mine conte *Ignaz de Ybarra* scrie în 19 Iul. că Mai. Sa i-a încredințat direcția minelor rodnene și în 26 ori 27 c. va sosi în Bistrița, se roagă de cvartir pentru sine și familia sa. Rezolv. Deocamdată vor sta în cvartir la primarul Klein.

Primarul Klein întreabă în 22 Iulie pe magistrat că ce ar fi de întreprins în chestia străjilor pe cari colonelul Schröder le ține în serviciul său contra tuturor regulamentelor. Se hotărăște să se protesteze la comisarul suprem gub. conte Bethlen.

¹⁾ V. »Arh. Som.« Nr. 20 p. 217 și urm.

Deoarece magistratul aduna toate datele ce pot servi ca puncte de acuză împotriva lui Schröder, reproducem aci în extract, privitor la menționatele străji, următoarele note semnificative: În 10 Febr. 1762 a sosit colonelul baron Schröder în Bistrița și până la 11 Martie n'a cerut străji. În 11 Martie a plecat cu întreaga suită și cu senatorul Bedeus peste Bârgău în districtul valah, de unde a întors în 19 Martie. În zilele de 21 și 22 Martie a odihnit în oraș și pentru acele zile n'a cerut străji. În 22 Martie a plecat la Nușfalău și Sântioana, de unde a întors în 23. În 24 a cerut dela administratorul orașenesc Georg Decani 2 străji, pe care le-a reținut până în 11 Mai, când a plecat la Sibiu. Deci acele străji, luate din mahalalele orașului, i-au făcut 98 zile de serviciu. Întors în 23 Iunie din Sibiu la Bistrița stete până în 28 liniștit în oraș și nu ceru străji. În 29 plecă la Sântioana și Nușfalău apoi trecu în districtul valah, de unde după terminarea conscripțiilor întoarse în 10 Iulie la Bistrița. Amintitele două străji iarăși fură cerute de el în 11 Iulie și făcură serviciu până în 19, când colonelul plecă la Sibiu; deci 18 zile de serviciu. În 19 Martie 1763 întoarce colonelul din Sibiu și imediat reclamă străjile care până în 7 Mai îi făcură 100 zile serviciu. În 8 Mai pretinse colonelul căte 3 străji cari îi serviră până în 23 Iulie 1764, timp de un an și 2 1/2 luni, adică 441 zile cari înmulțite cu 3 (străji) fac 1323 zile. Deci în total străjile i-au făcut colonelului 1539 zile de serviciu, aprovizionându-se de acasă cu alimente. Din acest tablou cunoaștem și o parte din intinerarul colonelului Schröder, care rugat de magistrat să demită străjile acasă în timpul lucrărilor la câmp, răspunde din Feldru în 24 că »străjile pot pleca în fiecare moment, căci el nu le-a cerut dela magistrat, ci i s'au trimis de către acesta«.

Senatorul Bedeus comunică în 23 Iul. că generalul Siskovici a interzis tuturor ofițerilor să mai pretindă, împotriva regulamentelor, căraușii, cu excepția când vor face parte din vr'o comisie, ori când vor fi trimiși să scoată contribuții.

Noul comandant general al Ardealului *contele Andrei Hadik* numește în 9 August, pentru statorirea granițelor dintre Valea Rodnei și teritoriile învecinate, o comisie constătătoare din: *contele Adam Vass de Czege, Iosif Béli de Uzon judele boierilor comitatului Cluj, și Mihail de Hanneheim pretor în Sighișoara*, care

avea să lucreze paralel cu comisia militară numită în persoanele loc.-colonelului *Enzenberg*, a maiorului *Mayersheim* și încă un căpitan.

În vederea sosirii generalului Siskovici în Bistrița, anunțată de primarul Klein în 17 Aug. pentru aceeași zi, Bistrițenii își confecționaseră o lungă listă de cereri și pretenții cu cari, după primirea făcută cu mare tămbălău, aveau să asalteze pe general. Lista intitulată »*Agenda bei der Ankunft Sr. Excell. des Generalen*« are următoarele 25 puncte:

1. Grănicerii și aci (în Bistrița) — ca și în Oșorheiu și Teaca — să plătească taxele fixate la târguri.
2. Să se protesteze contra faptului că comitatensii invadează în mod arbitrar hotarele districtului, invocându-se procedeul ilegal din Sigmir și Beșineu.
3. Să fie redusă taxa contribuțională pe vin, deoarece în mulți ani recolta e slabă — dupăcum se prevede și în anul curent din cauza înghețului — iar bonitatea vinului nu e proporțională cu taxa fixată.
4. Să se desființeze taxele pe case (în oraș) fiindcă aceste nu produc aci niciun venit.
5. Să se reducă »taxa capitis« a orașenilor.
6. Să se ceară despăgubire pentru cei doi cai ai Sângeorzenilor săsești, pieriți cu ocazia vizitei generalului *Colloredo* în districtul militar valah.
7. Să i se arate generalului Siskovici documentul despre datoriile orașului.
8. Chestia pădurilor satelor Ferihaz și Jeica.
9. *Terenul litigios de lângă Someș, aparținător satelor Dumitra, Pintic și Iad.*
10. Procesul dintre satele Sigmir și Orheiu pentru terenul arat de Orheieni.
11. Proiectul de ajutorare a »sărmanului oraș«, cerut expres și de către Ex. Sa cancelarul.
12. Chestia despăgubirii pentru satele Nușfalău și Sântioana.
13. Privilegiul berăriei orașului.
14. Restituirea vechiului obicei ca în zile de târg să le fie interzis streinilor, *deci și grănicerilor, să cumpere înainte de amiazi cereale ori alte lucruri, »în prejudiciul sărmanilor (blutarmer) orașeni.*
15. Despăgubiri pentru cheltuelile făcute de cassa orașului în două rânduri *de frica invaziei tătărești.*
16. Taxa capitis a servitorilor, haiducilor și vătășeilor.
17. Despăgubiri pentru cvartirele ofițerilor.
18. Curmarea multor cărașii cari sunt de prestat.
19. Dislocarea grănicerilor din oraș, din cauza multelor furturi.
20. *Comerț liber cu Moldova prin pasul Bârgăului.*
21. Mijlocirea la locurile înalte pentru obținerea *interzicerii luxului în haine.*
22. Chestia plătirii datoriilor publice.
23. Comerțul în comitate și

districtul militar. 24. Despăgubiri pentru *lemnul furnizat la podul dela Năsăud*. 25. Interzicerea cumpărării de cereale (în oraș) *pe seama fabricii de bere din Năsăud*.

Primarul orașului amintind chestia morii din Nușfalău împărtașește în 21 Aug. că la scrisoarea magistratului loc.-colonelul Enzenberg răspunsese să se aștepte sosirea generalului Siskovici; apoi că morarul Tănase a delapidat mult, și totuși arată o pretenție de 27 fl. Pentru ca acest morar să poată fi depărtat de acolo, e necesar ca secretarul Ziegler împreună cu câțiva morari sași să censureze pretenția morarului Tănase. Tot în aceea zi primarul ordonă senatorilor să nu se departeze din oraș, căci în fiecare clipă pot fi chemați de Ex. Sa generalul.

În 22 Aug. raportează decimatorul Weber că împreună cu comisarul Werner au fost față când grănicerii din Vermeș împărțiseră iarba dijmei. Subloc. Stoianik declarase privitor la dijmă că grănicerii înșiși s'o măsoare și împărțească, partea orașului s'o lase în câmp, iar partea lor de cereale s'o care acasă. Mai departe spune Weber că l.-col. Enzenberg i-a ordonat lui Stoianik să-și aleagă un cvartir între Sași ori Valahi.

Magistratul cetește în 23 Aug. scrisoarea semnată de loc.-col. Enzenberg și de maiorul Mayersheim, în care aceștia cer hrizoavele privitoare la Valea Rodnei și aflătoare în arhiva orașului. Cele pritoare la satele valahe să se extrădeze în original, iar cele cari privesc hotarele districtului săsesc, în copie.

În 24 August generalul Siskovici, sosit în Bistrița, lasă să se publice următoarele porunci adresate companiilor grănicerești aflătoare în districtul săsesc, precum și în cele două sate valahe Nușfalău și Sântioana:

1. E interzis strict ofițerilor, subofițerilor și infanteriștilor să ocărăască, injure (schmähen) ori șicaneze pe funcționarii scaunelor precum și pe locuitorii provinciali, ci au să trăească cu ei în pace și bunăînțelegere. 2. Nimeni să nu le atace (anfallen) arbitrar bunurile și casele, căci va fi foarte aspru pedepsit. 3. Nimeni să nu le mâe, închidă ori sechestreze fără motiv just vitele, numai spre a-i șicana. 4. Dacă oficianții ori locuitorii sășești districtuali vor ridica plânsori motivate, atunci ofițerii după cercetare au neamănat și imparțial să dea satisfacția cuvenită. 5. Ofițerii au să sprijinească pe magistrații sași în oficiul lor, în bunăînțelegere și armonie, și au să oprească pe grăniceri dela injurii față de oficianți și locuitori.

6. Dacă vr'un grănicer ridică plânsoare contra senatorilor ori locuitorilor sași, atunci pe lângă aspră pedeapsă trupească e interzis să-și ia el satisfacție în mod arbitrar, ci chestia are să urmeze calea legală. 7. Precum grănicerii din satele săsești ale districtului până acum s'au împărțășit la pământurile comunale și alte foloase publice, așa până la mutarea lor nici locuitorii săsești n'au să-i oprească sub niciun titlu și să-i excludă. 8. Dacă provincialii au de pretins dela grăniceri datorii legale, atunci ofițerii au să-i determine pe grăniceri să plătească. 9. Pe lângă statul grăniceresc trebuie conservați toți ceilalți locuitori, apărați și susținuți în drepturile lor. Deci ofițerii sunt datori să aducă pe grăniceri cu frumosul, ori dacă va fi trebuință și cu pedepse aspre la conștiința că statul militar nicidecum nu-i îndreptățește să trateze pe alți oameni cu brutalități, șicane și nedreptățiri, sau să comită și cele mai mici excese. Dimpotrivă statul militar e creat spre scopul ca prin el să se conserve liniștea și siguranța internă. 10. Privitor la judecățile prevăzute în constituțiile date de M. Sa grănicerii cu procesele lor privitoare la imobile sunt avizați la magistratul săsesc bistrițan. Au s'o facă aceasta chiar și dacă poartă între sine procese de aceste, și nu pot să se împace în fața ofițerilor. 11. Cu toatecă grănicerii sunt liberi de sarcinile (oneribus) comune sătești și districtuale, totuși au să ajute la utilități publice cari le servesc și lor spre folos și conservare, ca clăditul și conservarea podurilor, iazurilor, construcția șanțurilor, îngrăditurilor, drumurilor etc. spre care scop ofițerii au să convină cu oficialii scaunelor din caz în caz, și au să facă repartizările necesare, ca locuitorii de ambele părți (Sași și Români) să dea muncitorii necesari. 12. Precum ofițerilor grăniceri li-e interzis să ceară trăsurile (Vorspann) dela grăniceri, așa ofițerii, subofițerii și gregarii grăniceri sub grea pedeapsă n'au să cuteze să ceară pe orice motiv dela provinciali cai de munte (Plaien-Vorspann), trăsurile ori încartiruire fără asigări. Pot să tocmească însă cai și trăsurile cu acord benevol. 13. Dupăce grănicerii au să presteze gratuit trăsurile pentru servicii militare ca transport de puști, muniții, mondire etc. nicidecum n'au să-i împovăreze pe provinciali cu similare servicii.

*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În 24 Aug. 1764 generalul (locotenent-mareșalul) bar. Siskovici, chemă pre primarul Bistriții să vină împreună cu doi senatori și cu un actuar la el, și le propuse că cetind înc'odată hotărârile guberniului privitoare la cesiunea districtului valah, — hotărâri comunicate magistratului în 21 Mai și redijate conform rescriptului

consiliului de războiu adresat în Martie generalului — acesta își va face reflexiunile iar reprezentanții orașului să-și facă observările pe cari le vor afla necesare. Desbaterile au decurs conform procesului verbal astfel:

La p. 1. Delegații observară că cei drept națiunea (universitatea săsească, s'a obligat să ia asuprași despăgubirea orașului bistrițan pentru pierderea foloaselor în urma cesiunei Văiei Rodnei. Deoarece însă ea până acum nu s'a declarat că în ce formă să se facă acea despăgubire, așa Ex. Sa să mijlocească la Mai. Sa ca despăgubirea să fie stabilită cât de în grabă în proporție cuvenită cu foloasele pierdute, și orașul să fie asigurat pe veci că o va și primi.

La p. 2. Deși pe magistrat îl doare ca în locul sumei de 38.481 fl. 43 ²/₄ cr. statorită de comisia Bethleniană, să se mulțamească cu 12.000 fl. el supoartă cu resemnare și aceasta și roagă numai să i se plătească în grabă suma precum și ratele scadente în 1763 și 1764.

La p. 3. După ce Mai. Sa a ordonat că atât districtul săsesc (teutsche) cât și cel valah să ia asuprași partea din datorii »a proportionee«, astfel pentru evitarea multelor consecințe, Ex. Sa să mijlocească ca guvernul să informeze despre aceasta atât pe creditorii orașului și districtului săsesc cât și pe cei ai Văiei Rodnei. Spre acest scop se alătură lista creditorilor și modul cum a repartizat datoriile comisia Bethleniană. Apoi în chestia datoriilor litigioase, districtul militar valah să desemneze un avocat. Mulțumind M. Sale pentru hotărîrea că și districtul valah să răfuească ratele pentru datorii pendente, se alătură specificarea acestor fel de datorii.

Apoi Ex. Sa cere să se arate unde sunt de plătit resturile mai nouă de contribuție în suma de 2766 fl. 17 cr., ca grănicerii să fie somați a le plăti.

Hotărînd Mai Sa că resturile vechi de contribuție în suma de 11.322 fl 39 ¹⁵/₁₆ cr. cari zac atât pe districtul militar valah cât și pe cel săsesc, precum și suma de 7561 fl. 30 cr. pe care orașul o datorește casei de războiu, sunt iertate, așa magistratul roagă pe Ex. Sa să mijlocească ca despre aceasta să se primească documente de descărcare; iar privitor la restanțele mai nouă să efec-

tueze ca după ce orașul le plătise în locul districtului, să i se restituie orașului.

Privitor la datoria națională de 4459 fl. roagă ca dacă națiunea va cere dela Bistrița interesele cuvenite, aceste să fie plătite și de către grăniceri.

În sfârșit Ex. Sa cere specificarea alodielor pe cari orașul le-a exercitat în Valea Rodnei, care se și alătură aci.

La p. 4 Ex. Sa declară că nu află oportună acum mutarea grănicerilor și cu atât mai puțin în Valea Rodnei, deoarece atât grănicerii cari deja se mutaseră cât și cei ce vor fi mutați *vor fi alungați de acolo*.

În considerarea că dacă Valahii rămân în districtul săsesc, prin aceasta orașului — cu toate ordinele binevoitoare ale Ex. Sale — i se fac greutăți imense, așa că acela e pus în imposibilitate de a satisface serviciului preanalt; magistratul își susține »rezervatul«¹ său, crezând că prin cesiunea celor 21 sate, apoi a foloaselor și drepturilor sale, a binemeritat ca mutarea, cerută și de repetite ori încuviințată de Mai. Sa, a grănicerilor din districtul săsec și din satele Nușfalău și Sântioana ca din fond săsesc, să se facă în tot chipul posibilă. La greutățile înpreunate cu cedarea districtului valah să se ia în considerare și faptul că, deși orașul e redus dela 46, la 25 sate, el totuși trebuie să întrețină o garnizoană de trupe regulate constând din un ofițer de stat major și 4 companii, deci mai mare ca cea de 3 companii fostă până acum, iar contribuabilii cari dau ofițerilor cvartire nu primesc nici o bonificare.

La rugarea magistratului ca să nu fie răscumpărate casele părăsite de grănicerii mutați, Ex. Sa observă că Valahii n'au posedat gratuit toate ogoarele și livezile, ci și ei le cumpăraseră pe bani, și le-au fost spre folos orașului, maicuseamă în timpurile când contribuțiile se impuneau scaunelor în mod sumar (global) și nu »a proporzione«².

La aceasta delegații răspunseră că află juste observările, însă adaug că Valahii au fost răfuiți complet de Sași prin folosința de mulți ani a pământurilor cedate lor gratuit, și chiar și la o vindere mutuală și-au văzut de interesele proprii, fără ca orașenii să fi avut din aceasta vr'un folos. Deci orașul își susține rugarea cu mutarea.

Privitor la mutarea Saşilor şi Maghiarilor din Rodna în satele Nuşfalău şi Sântioana, Ex. Sa declară că aceia nu se pot muta, deoarece Mai. Sa a ordonat ca minerii din districtul rodnean să fie scutiţi, iar cei mai mulţi dintre susamintiţi sunt mineri. Privitor la acei Saşi şi Magiari însă cari nu se aplică la mine, Ex. Sa observă că la caz dacă ar fi să se schimbe vr'un Maghiar ori Sas rodnean cu vr'un grănicer mai sărman din districtul săsesc, atunci în locul aceluia s'ar putea muta 2 resp. 3 dintre aceştia mai lipsiţi.

La propoziţia Mai. Sale ca grănicerilor cari vor fi mutaţi în Valea Rodnei, Saşii ori să le plătească casele părăsite ori *să le ajute să-şi clădească case nouă*, delegaţii saşi observă că contribuabilii saşi sunt sărmani; Ex. Sa însă declară că chestia aceasta se va limpezi când se va vedea unde vor fi mutaţi aceia. Iar privitor la *biserica din Rodna* se va hotări chestia atunci, când eventual se va şti sigur dacă coreligionarii saşi vor fi mutaţi din Rodna, ori nu.

La p. 5. Privitor la ordinul preanalt al punerii mejdelor între districtul militar valah şi celelalte comitate şi districte învecinate, Ex. Sa porunceşte să fie extrădate toate documentele aflătoare la oraş şi privitoare la mejdele, fie înspre comitate ori înspre districtul bistriţan săsesc, pentru ca comisarii militari să-şi poată începe cu uşurinţă operaţiile. Se alătură toate documentele existente.

Privitor la hotărîrea preanaltă că grănicerii »qua tales« nu sunt îndreptăţiţi să-şi cumpere case ori locuri pe pământ săsesc, şi la caz dacă cu ştirea magistratului câştigă pe pământ săsesc proprietate, atunci au să plătească contribuţia şi să dea dijma cuvenită, Ex. Sa observă că ordinele în chestie s'au şi publicat grănicerilor.

La p. 6. Cere Ex. Sa o specificare a iobagilor aflători în districtul militar valah, pe cari i-au reclamat »domini terestres« şi stau în proces în chestia lor. Să dă specificarea.

La p. 7. Ordinele în chestie s'au dat districtului militar.

La p. 8. Se vor da porunci fixe în chestie. Oraşul se roagă ca păstorii, maierenii şi argaţii precum şi fii şi slugile acestora, în timpul anilor de serviciu, pentru evitarea eventualelor şicane, şi dacă vor voi, să nu fie conscrişi, iar cei deja conscrişi să fie liberaţi dela serviciul militar.

La p. 9. Orașul roagă înc'odată să i se extrădea copiile de pe toate documentele privilegiate predate încă generalului Buccov.

La p. 10. Cere Ex. Sa urbariile și toate catastifele privitoare la economiile etc. districtului valah. I se răspunde că nu există altele decât cele cari deja s'au predat.

Cesiunea de făcut în acest înțeles Ex. Sa va lăsa să fie redactată în Sibiu.

În 25 Aug. primarul Klein raportează magistratului despre toate discuțiile avute cu generalul Siskovici, iar după cetirea observațiilor făcute la acea consultare de către delegați, magistratul decide să se apeleze înc'odată în scris la toate punctele desbătute.

*

În 27 Aug. generalul Siskovici din nou cheamă pe delegați și mai cere unele precizări și deslușiri, la care se fac observări de ambele părți:

La p. 3. Să se precizeze datoriile, să se producă obligațiile și să se calculeze interesele detaliate la fiecare creditor. Ce a plătit orașul la fisc? Ce zice »absolutorul« lui Steinvill? Să se constate »individualiter« restanțele contribuționale ale grănicerilor din districtul săsesc și cel rodnean. Deoarece conform noului sistem contribuțional niciun individ n'are să plătească pentru altul, nu e de'nțeles cum de orașul a plătit restanțe *în locul Valahilor districtului rodnean*? Să se faca liste speciale individuale de către perceptori privitor la restanțe. Dupăce însă aceste nu se pot face fără răvașele de atunci aflătoare în mâinile juzilor valahi, Ex. Sa să ordone ca juzii să fie obligați a prezenta toate răvașele.

Delegații mai răspund Ex. Sale, că perceptorul orașului nu e absolvat de către fisc până nu varsă suma întreagă anuală a contribuțiilor, deci el a plătit restanțele Valahilor din fondul »domestic« orășenesc, numit și »fondul de 13 cruceri«.

Datoriile naționale încă trebuie specificate, că sub ce titlu datorește orașul, și dacă până acum nu i s'au cerut interese, cum i se pot cere de acum înainte? Răspuns: Datoria întreagă pe orașul Bistrița e de 9.003 fl. 13 ²/₄ cr. din cari pe districtul valah, ca pe »moșie nobiliară«, au căzut 4459 fl. Dacă națiunea nu va cere interese, nici Bistrița nu va cere dela districtul valah.

Să se numească »munții orașului«, apoi unde a avut orașul prisacă, ferestre etc.? Cari au fost pământurile domnești în Rodna, Maieru și Sângeorz? Apoi un delegat al magistratului are să arate precis »praediul Lușca Cârștii« unui ofițer delegat de loc.-colonelul bar. Enzenberg, în ziua pe care vor fixa-o în prealabil. Răsp.: Numirea munților se alătură. Prisaca a fost în Poiana de lângă Valea Popii în satul Maieru. Un ferestruu se află în sus de șanțul Rodnei iar al doilea pe *Arieș* (Anieș) înspre Maieru. Pentru arătarea locurilor domnești în Rodna, Maier și Sângeorz și a prediului Lușca Cârștii va fi desemnat un delegat.

La p. 4. Cutoatecă Valahii locuitori în districtul săsesc eventual și-au cumpărat ogoarele și livezile dela alți Valahi, totuși nu se poate simplu susține că orașul dela ei n'a avut nici un folos, căci Valahii au purtat împreună cu Sașii toate »onera publica« și au promovat încassarea venitelor particulare ale orașului. Răsp.: Orașul a zis numai că din astfel de vinderi n'a avut niciun folos, căci celui d'întăiu i-a dat pământul gratuit, iar acesta apoi l'a vândut altuia.

La p. 8. Păstorii și măieranii conform intenției preanalte nu pot fi cu totul excluși dela miliția grăniceră. Dar trebuie înaintată lista acelora, cari nu și-au servit încă complet timpul obligat, nu și-au plătit contribuțiile restante, chiria caselor ori alte datorii, și totuși au fost conșcriși. Pân'ce își vor împlini îndatoririle, vor fi excluși. Răsp.: Fiindcă Ex. Sa observase că mutarea grănicerilor depe fondul saxon deocamdată n'ar fi practicabilă, rugăm ca cel puțin cu atât să fim consolați, ca să nu se conșcrie niciun păstor și măierean ori argat în timpul serviciului său, spre evitarea multor colisiuni; iar după aceea dacă vor voi să se facă grăniceri atunci »solutis solvendis« să și părăsească casa de păstor ori măierean.

La p. 10. E surprinzător că despre astfel de moșii domnești extinse și despre iobagi nu există urbarii și cărți fonciare, nici alte documente. Răsp.: Ce privește administrarea districtului valah orașul s'a îndreptat exclusiv după cărțile de contribuție, iar iobagii la națiunea săsească totdeauna au fost tratați blând și robotele nu li s'au cerut așa sever ca de către alți domni terestri.

Acest proces verbal a fost semnat în 29 Aug. și de generalul Siskovici, care încă în 27 Aug. primise dela primarul și magistratul Bistriții și în scris această observare și rugare:

Privitor la cesiune, orașul Bistrița niciodată nu s'a exprimat către nația săsească ca pentru trecut, pentru foloasele pierdute să mulțamește în loc de cu 38.487 fl. 43 ²/₄ cr., cu suma de 12.000 fl. Propunerea aceasta au făcut-o alții fără știrea orașului. Deoarece însă rezoluția M. Sale a urmat în acest sens, ne mulțămim și cu 12.000 fl., dar Ex. Vstre să lucreze ca cel puțin să ni se împlinească celelalte rugări, ca să nu păgubim.

Tot privitor la acest fapt aflăm dintr'o notă magistratuală următoarele amănunte:

Intr'o zi din Martie a. c. au fost trimiși la generalul Buccov următorii delegați naționaliști: Mich. v. Bruckenthal, Andr. v. Hanneenheim, și M. Hutter din universitatea săsească spre a-i înmâna un memoriu relativ la cesiune. Deputații bistrițeni cari încă primiră ordin să meargă cu aceia, se rugară ca mai întâi să li se comunice și lor memoriul. Primiră însă răspuns că-l vor auzi cetindu-se acolo. Deci meraseră și ei. Fură cu toții introduși în sala roșie. Imdată vini și consilierul gub. Hutter. Pășind în sală generalul Buccov, Bruckenthal îi întinse memoriul, acela îl ceti și întrebă dacă magistratul Bistriții știe despre memoriu și dacă e mulțămit cu despăgubirea »pro futuro« numai »ad tempus«. Deputații bistrițeni răspunseră că nu știu despre memoriu, iar generalul observă că mai întâi trebuie isprăvit lucrul cu Bistrițenii, căci el este echitabil totdeauna în orice cauză și așa va fi totdeauna. După cetire memoriul li se restituî deputaților. Despre faptul cum s'a mai modificat acela, universitatea săsească n'a comunicat nimic magistratului bistrițan. Intr'o scrisoare din Martie 1764 națiunea promitea magistratului că va veni la Bistrița o comisie națională și va informa orașul. Ceeace însă nu s'a întâmplat. Numai din rezoluțiile M. Sale au aflat Bistrițenii că nația săsească a luat asuprași de a despăgubi »pro futuro« orașul Bistrița.

*

Amintisem despre cele două comisiuni: civilă și militară, instituite pentru delimitarea teritorului aparțiitor satelor militarizate

și separarea celui de către districtul săsesc bistrițan. După ce linia despărțitoare avea să formeze și mejdinile hotarelor dintre satele săsești Dumitra, Iad, Pintic și comunele românești Rebrîșoara, Vărarea, Feldru și Ilva-Mică, astfel acum avea să se continue un foarte vechiu proces¹⁾ dintre acele sate, proces care încă nici astăzi nu e definitiv tranșat. Nu se pot aci înșira toate fazele prin care trecea la înființarea graniței chestia litigioasă multi-seculară, ci se vor menționa numai cazurile cari intră în cadrul acestei expuneri.

Magistratul Bistriței încă avea și ținea să trimită delegați, cari cel puțin să asiste la operațiile susamintite și în cursul nesfârșitului proces așa numitei comisiuni Vass. La începutul lui Septembrie în câteva zile fu discutată în mod foarte agitat chestia delegaților. Se pare că primarul Klein, fără de a o mărturisi pe față, voia să fie singur delegat, însă întâmpină rezistență din parte unor senatori. Când era să fie ales între delegați Schankebank, acesta refuză zicând că »er nicht dazu eingemacht wäre«. Asemenea refuză și Paul Klein, iar când primarul Fridr. Klein se oferă să ia asuprași sarcina, senatorul Bedeus declară »că el n'ar putea să primească singur o misiune atât de grea, pentru care ar trebui să se numească mai mulți deputați, cum — conform vechilor hrizoave — se facea și în trecut în cazuri similare«. Apoi când fură aleși spre acest scop senatorul Bedeus și notarul magistratual, protestă la rândul său primarul Klein afirmând că notarul nesmintit are să stea în oraș, căci s'au îngrămădit în birou o mulțime de acte de rezolvit. În fine în 11 Sept. totuș fu delegat primarul, care însă observând ținuta ostilă a senatorilor, de repețite ori în cursul discuțiilor vehemente amenință că renunță la slujba de primar și declară că aceasta e ultima delegație pe care o acceptă între astfel de manifestații puțin respectuoase. Din acte însă reiese că la lucrările comisiei au asistat pe rând mai mulți membri din magistrat.

E de amintit că cu ocazia acestei »reambulări metale« Bistrițenii iarăși prezentară cele două privilegii faimoase, a lui Stiboriu 1412 și a lui Sigismund din 1414 din cari ei ceteau și încercau să documenteze că orașul și provincia Bistriței, și în specie comuna Iad, aveau libertatea de a pescui nestingherite în riurile ce curg

¹⁾ V. »Arh. Som.« Nr. 13 p. 243—311.

pe lângă (*herum vorbei*) Rodna: ca »Szamus oder theutonice Times« și în riul Bistrița; deci (consequenter) aceste riuri sunt granițele dintre districtul săsesc și cel rodnean, »ceea ce delegații îndcosebi au se accentueze«.1)

Tot aci e de notat că spre a obține o delimitare favorabilă pentru oraș, magistratul se adresează către fibirăul Mosa László și funcționarul Jánosi Peter din comitatul Solnocului cu rugarea să ordone satelor comitatense învecinate să trimită la cerere martori experți la actul delimitării. Mosa răspunse că a dat poruncă satelor să se prezente »ad instituendam reambulationem metalem« altfel vor fi pedepsite cu 12 fl., iar Jánosi refuză — cum zice primarul Klein — ajutorul, răspunzind magistratului în termeni sarcastici. Magistratul hotărî să fie expediat argatul Toldalagi în satele Cepan, Lușca etc. și să le comunice și explice sătenilor ordinul lui Mosa, iar din lad, Pintic și Dumitra să fie citați bărbați cari știu precis arăta (*zurecht deutlich anzugeben*) semnele de hotar (*Hattert Zeichen*).

În 21 Sept. primarul Klein raportează magistratului despre mersul lucrărilor la comisiuni, care nu se puteau înțelege. Altfel Bistrițenii continuu corespundau cu comisarii Vass și Hanneenheim, iar delegații bistrițeni își făceau neîncetat observările. Trebuie să se menționeze aci și faptul semnificativ că în cursul acestor lucrări se puse la magistrat și întrebarea că oare ce »discreții« ar fi de dat comisarilor civili.

În 28 Sept. raportează Klein că Hanneenheim a sosit în Bistrița cu actele comisiei civile în chestia reambulării, care s'a isprăvit așa »cum mai bine nu putem să dorim«. Nu e de mirare că Bistrițenii erau mulțumiți cu raportul acelei comisii, în care — ca să cităm numai un pasaj — între alte să ziceau acestea: Satele Feldru și Rebrîșoara din Valea Someșului nu au drept la părți din moșia Pinticanilor și Dumitrenilor, fiindcă nu există niciun document privitor la afirmația locuitorilor din Feldru și Rebrîșoara, că o parte din pământul lor a fost luată și incorporată satelor Pintic și Dumitra. Dacă au folosit cândva acele teritorii, lucrul

1) V. »Arh. Som.« Nr. 9 p. 14—15. Nu e vorbă în documente despre Bistrița aurie, ci despre riulețul Bistrița care curge prin Valea Bărgăului, pe lângă orașul Bistrița și se varsă în Șieu; deci interpretarea cu Bistrița aurie era falsă.

s'a făcut cu îngăduința magistratului bistrițan, fără însă a li se atribui ca proprietate. Râul Someș a fost și este hotarul natural între districtul militar și districtul săsesc al Bistriții.

Tot în ședința din 28 Sept. magistratul constată că unul dintre cele două exemplare ale procesului verbal redactat »în materia distinctionis Vallis Rodnae et districtus saxonici« nu e semnat de comisarul Béli; deci hotărî ca acesta să fie rugat într'o scrisoare »complezantă« să semneze și acel exemplar, mulțămindu-i-se totodată respectuos pentru dreptatea (Billigkeit) dovedită față cu orașul.

În sfârșit e de notat că despre operațiile săvârșite din 5—29 Sept. comisia militară redactă și expedie locurilor competente raportul său datat: Mocod, 29 Sept. 1764, iar comisia civilă pe al său datat: Zagra 27 Sept. 1764. Acesta era cu totul nefavorabil pentru amintitele comune românești, și în general pentru districtul militar; iar raportul comisiei militare, deși apăra interesele grănicerilor, nu era destul de argumentat din cauza că ofițerii nu cunoșteau de ajuns antecedentele chestiei precum și documentele latinești, prezentate și explicate cu totul fals de către comisarii civili, respectiv de către Bistrițeni. Astfel lucrările și rapoartele misiunilor rămaseră nerezolvate și trebuia să se institue în chestie o altă comisie, ale cărei lucrări în 1765 cum vom vedea, deasemenea n'avură rezultat.

*

Alte întâmplări. La rugarea Sașilor din Aldrof să se mute de acolo compania de grăniceri, căci în fiecare casă stau câte 3 soldați, magistratul hotărăște în 8 Sept. să scrie în chestie loc.col. Enzenberg; iar pentru »reambulare în munți« delegă în 10 Sept. pe senatorul Bedeus și pe căpitanul orășenesc Rosenberg. În 11 Sept. se plîng Sașii din Dumitrița că grănicerii le cauzează mari pagube cu vitele, apoi cară acasă cerealele fără de a presta dijele.

Din Nușfalău comunică Magyarosi Mihály că căpitanul Riccord urgencează foarte serios repararea morii de acolo. Magistratul hotărăște în 24 Sept. că Sașii din Jeica să furnizeze materialul necesar și tot ei să repare moara, dar să fie absolvați dela reclădirea caselor arse în Uifalău.

Într-o scrisoare din 28 Sept. adresată consulului provincial Sachsenfels se plâng Bistrițenii că ei n'au fost de fel informați despre faptul cuprins în rezoluția Mai. Sale că națiunea săsească ia asuprași despăgubirea »pro futuro« a orașului Bistrița pentru pierderile suferite din cedarea Văiei Rodnei, și-l roagă pe acela să lucreze pentru efectuarea cauzei. În răspunsul din 11 Oct. Sachsenfels asigură că împărtășind universității săsești plânsoarea Bistrițenilor »aceea a fost adânc impresionată și întru cât se poate, va sări în ajutor orașului Bistrița.«

În 4 Oct. primește magistratul scrisoarea loc.-colonelului Enzenberg, cu care acesta îi înapoiază memoriul comisiei civile în chestia stabilirii granițelor, și comunică că privitor la »terenul ladenilor« numit *Budin*, n'are încă niciun ordin dela comanda supremă, caii prinși însă îi extrădea »ex harmonia vicinali«. Iar la rugarea magistratului să fie demis din serviciul militar păpu-carul bistrițan Nicolaus Faber, care pe nedreptul a fost înrolat ca grănicer, Enzenberg răspunde în 20 Oct. cu promisiunea că Faber va fi demis.

În 14 Noemvrie se vorbește în acte despre căpitanul grănicer Taubenthal și locotenentul Koller, cari câțva timp au stat în spit-alul (Invalidenhaus) orașului dar au plecat lăsând după sine datorii. Loc.-colonelul Enzenberg declară mai târziu că garantează pentru plata datoriilor, reținând pentru ficare dintre debitori jumătate din leafă.

Magistratul primește în 19 Nov. ordinul gubernial d.d. 12 Nov. în care i se împărtășește proiectul loc.-colonelului Enzenberg pentru construirea alor *două poduri peste Somes* și i se cere părerea (Re-flexions). Tot atunci i se trimite magistratului și o copie a actului prin care colonelul Schröder se desculpă la pâra magistratului că el s'ar amesteca în jurisdicția civilă.

La pâra fiilor Filimon și Filip ai lui Macavei a Popii din Mocod, că acestui i s'a luat 8 boi și s'au vândut din cauză că mersese la Viena în procesul contra Bistriții, magistratul răspunde guberniului în 27 Nov. că dela Macavei de fapt s'au sechestrat 6 boi iar dela complicele său Iacob a Lazar 2 boi, dar nu din motivul amintit, ci pentrucă numiții indivizi au folosit pe seama lor dijmele și alte venituri cuvenite orașului Bistrița.

Un ordin gubernial datat din 16 Nov. și trimis și la adresa magistratului bistrițan, dispune următoarele:

Soldații uniți, trecuți în miliția de graniță valahă, se plâng mereu, că sunt batjocoriți de locuitorii neuniți de același neam, că sunt încărcăți de ocări și nedreptăți și că de câte ori sunt nevoiți să călătorească în cauzele proprii, nu sunt nici primiți în gazdă de aceia. Guvernul crede, că acest lucru e cu atât mai mult de reprobabil, fiindă disprețul arătat soldaților uniți, — de cari cu dreptul trebuie avută mare grijă, — e și în detrimentul lățirii sfintei uniri și a miliției de graniță de o parte, de altă parte aceasta se opune evident și intențiunii Majestății Sale, apoi simțului de umanitate reciproc al locuitorilor și al conlocuirii pașnice. În urmare pentru înconjurarea acestora Vi se impune serios prin prezența, ca acest ordin al guvernului să fie publicat în circumscripția fiecăruia în modul obișnuit și anume *ca Valahii neuniți, să se abțină dela orice cuvinte indecente față de soldații uniți, dela ocări, nedreptăți*, atât în ce privește persoana, cât și lucrurile acelora. Dimpotrivă să fie cu toată dragostea, bunăvoința și omenia față de dâșșii și să nu dea ansă și motiv la ceartă, neînțelegere sau orice altfel de animozități. Totodată să li se aducă la cunoștință, că transgresorii nu vor scăpa de sancțiunea exemplară stabilită față de dâșșii. Ca acest ordin să fie adus și la cunoștința comandanților și a regimentelor de graniță, D-voastre veți avea grijă, ca să se distribuie copii de pe el funcționarilor superiori, iar prin aceștia comandanților. Dela guvernul regesc al Transilvaniei, Sibiu la 16 Noemvrie 1764. Andrei comite de Hadik, Ștefan de Hannenheim, secretar gub.

•

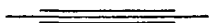
Spre a ajunge odată la definitiva cedare a Văiei Rodnei din partea Bistrițenilor, în 8 Decemvrie împărăteasa Maria Terezia emite un așa numit *act de garanție (Gewährleistungs-Urkunde)* semnat și de *mareșalul Daun și de Teodor Thoren*, în care — după ce se constată că Bistrițenii au cedat benevol, în schimbul unei despăgubiri, cele 21 comune din Valea Rodnei pentru scopul militar; iar națiunea săsească a luat asuprași îndatorirea de a despăgubi »pro futuro« orașul Bistrița pentru pierderea venitelor

trase din acel district; și generalul Siskovici e autorizat să aranjeze definitiv chestia cedării și se înainteze actul respectiv — se aprobă și încuviințează condițiile stabilite în următoarele puncte:

1. Pentru pierderea veniturilor din anii 1756—1762, orașul are să primească dele fisc suma de 12.000 fl.
2. Districtul valah militarizat are să ia asuprași cota proporțională din datoriile comune contractate pentru scopurile orașului, districtului sășesc și ale celui valah.
3. Grănicerii valahi din comunele săsești vor fi mutați în districtul militar. Minerii necesari la minele rodnele vor rămânea acolo, iar ceilalți locuitori maghiari și sași din Rodna vor fi mutați în locul grănicerilor plecați din comunele săsești, aranjându-li-se în mod satisfăcător cheștiile de proprietate. În locul bisericii cedate din Rodna acatolicii mutați de acolo își vor putea clădi în noua lor așezare biserică numai în cazul, dacă nici aci și nici în apropiere nu s'ar afla altă biserică; și pentru ridicarea unei eventuale noi biserici se încuviințează numai milogeala neforțată.
4. Pentru evitarea certelor s'a instituit o comisie, care are să controleze faptul că grănicerii »qua tales« n'au facultatea de a-și clădi case ori a lucra pământ pe teritor sășesc; dacă însă își câștigă aci locuri cu știrea magistratului, atunci au să presteze contribuțiile și dijmele obișnuite.
5. Privitor la iobagii reclamați din district înainte de militarizare se hotărește, că dacă unii proprietari cred să aibă dreptul la aceia, să se stabilească un termen peremptoriu pentru finalizarea procesului în fața tablei regești (curții de apel); iară fiindcă e vorbă de extrădarea unui grănicer, la acea pertractare finală totdeauna să fie față și auditorul (judecătorul militar).
6. Criminalii nu pot afla azil în Valea Rodnei, ci dimpotrivă conform circumstanțelor, ori vor fi extrădați magistratului, ori vor fi pedepsiți acolo.
7. Sunt liberați de condiția grănicerească contribuabilii sași din orașul Bistrița și din districtul sășesc bistrițan, și chiar dacă ar vrea să se facă grăniceri, o pot face aceasta numai cu învoirea magistratului. Mai departe sunt liberați păstori, slugii, servitorii orașului, măierii preoților și mirenii sași, fie din mahalale fie din sate, pentru timpul pe care sunt nămiți; iar în momentul când sunt transportați în Valea Rodnei, au să răfuească toate contribuțiile restante, chiriile și alte eventuale datorii.
8. Sunt exceptați Valahii libești, cari dacă își plătesc datoriile, oricând pot

întra la statul grăniceresc. 9. Privitor la privilegiul fabricii de bere cerute de magistratul Bistriței, hotărîrea preanală se va comunica prin cancelaria aulică transilvană guberniului. 10. În amintirea cedării districtului valah de către magistratul bistrițan, i se vor extrăda acestui copii legale semnate de comanda generală transilvană de pe toate documentele privitoare la acel district și înmânate decedatului general comandant Buccov. Totodată i se promite numitului magistrat, că dacă domnitoarea ori urmașii ei cândva nu vor mai voi să păstreze Valea Rodnei, ci se vor decide să o dăruască ori vândă, o vor oferi-o în prima linie publicului Bistrițan și nu vr'unei alte jurisdicții comitatense. —

După înmânarea acestui act de garanție Bistrițenilor, consiliul de războiu în două rânduri, în 8 și 30 Decembrie, zadarnic somă pe generalul Siskovici să scoată în fine dela magistrat și să expedieze curții documentul cedării Văiei Rodnei.



Două acte remarcabile

Ioan Vaida

DI *Dr. Ioan Vaida* ne trimite spre publicare două importante documente din timpul când bunicul D-sale, regretatul *Alexandru Bohățel*, era numit și funcționa în calitate de căpitan suprem (prefect) al Districtului Năsăud. Primul document este o scrisoare de felicitare a consilierului aulic *Dumitru Moldovan*, despre care DI Vaida în notele sale dă lămuririle necesare. Iar al doilea document — copie de pe originalul scris în românește — este un avertisment dat în 1865 de către guvernul transilvan căpitanului suprem Bohățel pentru ținuta și demersurile acestui cu ocazia alegerilor dietale din acel an. Referitor la acest act DI Vaida, în scrisoarea ce ne-o adresează, face observarea foarte potrivită: Cred că acest document merită să fie publicat, căci din el reiese atitudinea bărbătească atât a căpitanului suprem, cât și a fruntașilor districtului în toamna anului 1865 împotriva octroării uniunii Transilvaniei cu Ungaria prin »preagrațiosul« domnitor Francisc Iosif. E de regretat numai, că această atitudine a Năsăudenilor a rămas atunci »un exemplu singur stătător între toate comitetele reprezentative, căci numai Năsăudul s'a compromis într'o măsură așa de mare prin nesupunerea și purtarea sea ceia fora tact«. Cred însă că chiar această purtare merită să fie reamintită acum în cercuri mai largi. *Dir. „Arh. Som.“*

I.

Scrisoarea de felicitare alui Dumitru Moldovan către Alexandru Bohățel cu ocasiunea denumirii acestuia de căpitan suprem al Districtului Năsăudului (23-24 Mai 1861)

Textul original

Deasupra textului se află observarea scrisă cu creion de mâna lui Alexandru Nemeș, fost jude cerc, nepot de soră al lui Alexandru Bohățel: Dela Dumitru Moldovan, fost consilier aulicu

Viena 23/V 861. Frate Alexandre, Intrigele nu reusara, ci reusaramu noi — astadiu tocma fiindu inca in sesiune — veni dela Imperatulu denumirea tua de Capitanu a Districtului Nasaudu —

prin denumirea aceasta la postul cel mai insamnatu in Transylvania, insamnatu pentru organisarea constitutionala unui Terenu pana acum parte militareste, parte biraucratice — in urmare de totului absolutistice domnitu — de era fiecare altulu din fratii et amicii mei denumitu, altuia dicu — nu i gratulamă, ca ei vedeamă pericolulu caderei facie cu intrigile si machinatiunile ce sunt a sa lupta; mă speriamu totu odata, ca cauza limbei per consequentiam nationalitateri nostre nici pe terenulu acesta curatu romanu nu sa va pune fundamentu destulu dea tare (sic), pa care redicandu muri solidi — înalti si in altindusa lembea nostra in culmea lor, sa cunosca lumea superba, ca lembea romanului ei cu multu mai stralucita, de catu a sa pote despretiui, a nu sa baga sama la petrundetorele radie a ei — Tie insa ti gratuledu frate Alexandre, tu o sa tai nodulu gordianu, nodulu legilor apasatore, ne asteptandu buna vointia, si gratia legiuitorilor in Dieta — o sa tai nodulu gordianu si o sa reesi, cum au reesitu macedoneanulu ca triumphatoriu — pune epistola aceasta bine, si pesta ani incolo — candu eu — pote! numai in societate cu umbrele paterne ma voi imbucura de reesirea tua — cauta la ea, si vei dice: ca amiculu teu Dimitrie cu dreptu au calculatu la energia tua — la caracterulu teu!! —

Acum sa cotamu la luptele ce ai a lupta:

Mai inteiu sa sti: ca esti denumitu provisorie, adeca organisarea Districtului nostru dara si organele lui sunt provisorie — eata prima lupta spre învingere contra intentiunei, ce sa pregeteste a bucatati — apoi anexa bucatile districtului in tote partile. —

»Argumentele vostre trebue sa fie: Districtul Nasaudului e totu odata Districtulu fostului Regimentu II romanu, acesta ei dela militaridiare un corpu compactu, unu complexu naturalu — statatoriu din comune curatu romane, cu averile fondurile — si lembea lor — este una *individualitate* (substras în orig.) historica«. — II Juramentulu inca va fi un objectu de lupta:

Daca ellu depuneti dupa Art.: IV dein Annulu 744 et 791 nu e pricina, daca insa dela tine si cei lalti officiali dupa Arti: V ex 791 — aprobate pars III tit I ar: I sa cere juramentu, aceasta nici de cum, cu o vorba pa constitutia Ardealului nu veti depune juramentu — (șters: nu) pana atunci nu pana candu blastamatele

si inhumanele legi nu sa delaturescu, adeca legile cele dehonestare de natiunea romana. —

III Suplenirea posturilor e a tria lupta: nu ma indoiescu, si totu deauna amu leudatu energia si zelulu fratilor nostri grenitari zelulu celu exactu nationalu, acia in sa ei vorba nu de a cerca, a experimenta, ci de locu a exercita, a practidia dreptulu constitutionalu — tu dara trebue sa vedi a castiga coadjutori practici, constitutionali — luptatori puna una alta cu peana — te facu acia atentu la Georgie Bardosi, cunoscatoriu de lemba (șters: germana ungureasca si) romana — magyara si germana — juristu absolutu, officialu practic — si cunoscatoriu a legilor austriace, dupa care ai a judeca — mai încolo te facu atentu la Spiridon Feti, cunoscatoriu de lemba romana et germana — luptatoriulu constitutionalu dela Deva — ei minciuna cine dice: ca Bardosi ei renegatu — acela care sau ingriditu de scola pentru romani, ca Bardosi in Zarandu, care copii sei nescuti din aristocrata magyara calvina contesa Rhedei da suptu botiediu romanu, merita tota atentiunea si onorea nostra, acela ei romanu nu e renegatu — ellu ti va purta greumentulu judecatorescu, apoi Feti corespondintia germana si cea romana — ca notariu mare —

a IV-a lupta! ei lupta cea mai mare lupta pentru lemba — cugetu ca dara nici unului din Districtulu intregu nu va fi, care de locu sa nu pretinda lemba romana de lemba officiosa, — dara lemba corespondentiei cu officiolaturi coordinate — la guberniu, Canzelaria — Representatia la imperatulu care sa fie? hic labor hoc opus! — mai nainte de anul 847 — in care sa introdusa lemba ungara de lemba officiosa la Comitatu guberniu — nainta dicu cu unu seclu etc. exista limba latina de officiosa: la militarisarie fu pentru grenitari regula militare cu limba germana cu totu introdusa, si pentru ei tinu aceasta pana in 20 Octob, 860 Octoberulu le dadu autonomie si lor. da nu cu lemba magyarilor, ca in anulu 847 erau ei militari, si asa ei nu ave a face nimica cu legile acele, nici Dieta cu ei — ei au dara a dispune: care sa le fie lemba officiosa facie cu officiolaturi coordinate — guberniu — Canzelarie — Imperatore.

Voi pe lenga acea ca in leuntrulu purtati tóte romaneste: eti purta treaba dupa reciprocitate. Spre exemplu: Scaunulu Bis-

tritei vo scria germaneste, voi da de locu — omenindu lemba lor, veti raspunde romanește, da de loc cotatei altu obiectu si scriati romaneste, poftiti raspunsu, si de nu veti capata raspunsu din pricina lembei — apoi începeti cearta activa interpelându — sau passiva adeca ponendu actele lor in latura, asa faceti si cu Comitatele et scaune — secuești —

Scrierile catra guberniu — Canzelarie — Imperatore sa fie romaneste ca tu pôte ca ai scria ungureste — vei *dice* (substras în orig.) — dar nu este in Districtu mai nimene — care sa stie magyarește a concepe — a puridia —, catra Imperatore pôte ca ai scrie germaneste, dar tu nu sti germanește — apoi la Imperatore s'o primitu si sa primeste representatiuni magyaresti dela Comitate — de ce sa nu sa primească dela voi si in lemba acea, care multu seamana cu acea deplomatica europeana — francesă; apoi gubernia — canzelaria — scriava cum va voi — voi veti tine totdeauna si unu oficialu, care sa stie si lemba magyara. Frate aceasta lupta ei lupta cea mai ponderosa, eu in tine speru, si daca tu vei reesi, am nedesdie ca la Gubernie acusu nu va fi destulu cu denumirea de translatiori romanesti, ci va fi neaparatul de lipsa, ca totu Consiliarul etc. cu Gubernatoriulu cu totu sa stie si romaneste — asa si canzelaria — apoi scaunele — Districtulu, Comitatele sesesci et unguresti — Universitatea — Tabla regeasca.

Aceste sunt frate deocamdata luptele primarie pa lingua multe alte nenumerbare — tu in sa — talpra eset ember — esti, si vei fi totu deauna la tate intemplanza si asa inca odata eti gratuledu — ne avendu vreme a gata epistolala la tempul otaratei remasa pa astadiu expeditia — si mi adusei inca amente de uniforma romana — apoi si de acea: ca ar fi bine de locu dupa organizare sa vini la Viena — sa te representedi la Impăratulu — apoi cu titula de multemita — sa pipeesti si cugetele Cantelariului — ar fi bine ca Districtulu sa trimeata o Deputatia la Imperatulu sa multemieasca pentru înfiintierea Districtului romanu — inca din sesiunea voastra prima. Viena 24 Maj 861. Al Teu Dimitrie.

Note. *Scrisoarea de felicitare a lui Dumitru Moldovan către Alexandru Bohățel* își are istoria ei proprie. Intre scrisorile bine aranjate referitoare la activitatea fostului căpitan suprem această scrisoare nu s'a aflat și probabil s'ar fi pierdut pentru totdeauna,

decumva furtuna din 18 August 1914 n'ar fi ridicat coperișul de pe podul magazinului de bucate (clădirea ce se numește în Ardealul de nord *găbănaș*, după cuvântul maghiar *gabonás*) al moșiei mele din Olpret, unde s'au aflat multe scrisori și tipărituri nearanjate, parte fiindcă nu păreau a avea o deosebită importanță, parte pentru că sub domnia ungurească era mai consult să nu fie prea înaintea ochilor tuturor. Un vânt mare a răscolit și a dus mai multe scrisori la o distanță destul de îndepărtată. Am fost curios să văd ce scrisori sboară mânite de vifor și am dat între ele de aceasta, care cred, că e de un interes general istoric, arătând gândurile politice cele mai intime ale unor fruntași români, prietini de absolută sinceritate și însuflețiți de aceleași sentimente naționale. Armonia relațiunei prietinilor o dovedește în mod evident împrejurarea, că scriitorul știe că adresatul și din vorbele aruncate repede rapsodic fără interpuncțiune strictă, o să priceapă mersul ideilor sale. Nefiind limba, nici ortografia obicinuite azi, am crezut de oportun să reproduc în adaus și textul modificat pentru înțelesul cetitorilor mai tineri, înlocuind anumite expresiuni prin cuvinte mai moderne și a-i da interpuncțiunea necesară. Unde a fost de lipsă am adaus în paranteza câte-o vorbă lămuritoare.

Dumitru Moldovan, consilier la Cancelaria Aulică (Hofkanzlei) ardelenescă, conform datelor biografice din Enciclopedia Română a lui Dr. Corneliu Diaconovich s'a născut în 1811 și a murit în 1889; a fost deci cu cinci ani mai bătrân decât Alexandru Bohățel (născ. 1816, mort 1897).

Forma *reusară* e alcătuită după vorba hibridă nemțească: *reüssieren*, luată din franceza: *réussir*. Mai la vale e întrebuințată și forma a *reeși*, mai apropiată de neologismul de astăzi: *a reuși*.

Sesiune = ședință.

Individualitate (h) istorică e traducerea expresiunei *historisch (-politische) Individualität*, folosită de majoritatea *consiliului imperial (Reichsrat)* convocat la Viena pe data de 31 Mai 1860. Părerea acestei majorități a servit de bază la redactarea diplomei imperiale din 20 Oct. 1860.

Formula jurământului după art. IV din anul 1744 și 1791 conține o declarațiune de lealitate exclusivă față de domnitor și dinastie, până când *articolele V din 1791 și art. I al titlului I al părței III a aprobatelor* pretind o atare declarațiune referitoare la vechea constituțiune ardelenescă, accentuând valabilitatea sistemului alor 3 națiuni și 4 confesiuni privilegiate. Un atare jurământ, declarat de absolut neacceptabil în scrisoarea lui Dumitru Moldovan, nu s'a nici poftit, precum se vede aceasta din textul jurământului depus de Alexandru Bohățel, publicat în Nr. 21 al »Arhiv. Som.« pag. 597—598.

Talpra esett (scris în text greșit *eset*) *ember* expresiune maghiară ce înseamnă tradusă din cuvânt în cuvânt: *om căzut în tăpi*. Înțelesul propriu îl aflăm mai ușor, dacă ne dăm seama, că imaginea e luată dela volubilitatea pisice, care căzând din orice direcțiune, ajunge la pământ stând în tălpi, fie că a fost aruncată, fie că a sărit de bună voe. Așa dară »talpra esett ember« e un om cu firea resolută, care nu-și pierde capul nici între împrejurări neașteptat de grele, ci întâmpină prin o atitudine isteată, acomodată momentului, orice piedeci i se ivesc în cale, învingându-le.

Uniforma română se referă la obiceiul introdus între fruntașii români ardeleni de atunci, de a se presenta la ocațiuni solemne într'un costum croit după forma celor purtate de boierii din Muntenia și Moldova, accentuând și prin aceasta românismul față cu costumele de gală purtat demonstrativ de magnașii maghiari (așa numitul »diszmagyar«).

Dr. Ioan Vaida

Adaus

Transcrierea textului scrisorii în limba română mai modernă

Viena 23/V 861. Frate Alexandre, Intrigile nu reușiră, ci reușirăm noi. Eu fiind astăzi încă tocmai în ședință, veni dela Împărat denumirea Ta de Căpitan al districtului Năsăud. Decumva era oricine din frații și amicii miei denumit, pe altul nu-l felicitam, căci îi vedeam primejdia cădereii față cu intrigile și mașinațiunile ce vor fi de combătut în urma denumirii acesteia la postul cel mai însemnat în Transilvania, însemnat pentru (necesitatea) organizării constituționale a unui teren administrat pân'acum parte militară, parte în mod birocratic, deci cu totul absolutistic. De aceea repet, nu felicitam pe altcineva, fiindcă mă speriam, că nu se va pune nici pe terenul acesta curat românesc cauza limbii și prin urmare și a naționalității noastre pe o atare bază îndestulătoare, pe care ridicându-se ziduri solide, înalte și înălțându-se limba în culmea lor, să cunoască lumea (străină) îngâmfată, că limba Românului e cu mult mai strălucită, decât să se poată desprețui și decât să nu fie băgată în seamă cu razele ei pătrunzătoare. Pe Tine însă, frate Alexandre, Te felicit, Tu o să tai nodul gordian, nodul legilor apăsătoare, neașteptând buna voință și grația legiuitorilor din Dietă. O să tai nodul gordian și o să reușești, cum a reușit Macedoneanul ca triumfător. Pune scrisoarea aceasta bine și peste ani încolo, când eu, poate! numai în societate cu

umbrele străbunilor mă voiui bucura de reușirea Ta, privește-o zicând: că prietinel Tău Dimitrie cu drept a calculat la energia Ta, la caracterul Tău!! —

Acum să ne dăm seamă de luptele ce Te așteaptă.

Mai întâiu să știi: că ești denumit provisoriu, adecă organizarea Districtului vostru, deci și organele lui, sunt provisorie — iată prima luptă, în care trebuie să'nvingi împotriva intențiunei, ce pregătește îmbucătățirea și apoi anexare bucăților districtului în toate părțile.

»Argumentele voastre trebuie să fie: Districtul Năsăudului e totodată districtul fostului regiment II român. Acesta dela militarizare e un corp compact, un complex natural compus din comune curat românești, cu averile, fondurile și limba lor — este o *individualitate* (substras în orig.) istorică.

II Jurământul încă va fi un obiect de luptă:

Dacă îl depuneți după Art. IV din anul 1744 și 1791, nu e pricină. Dacă însă se va cere dela Tine și ceilalți oficiali după Art. V din 1791 — aprobat pars III tit. I art. I — aceasta nicidecum să n'o faceți — cu o vorbă pe constituția Ardealului nu veți depune jurământ, pânăcând blăstămatele și neomenoasele legi nu se delătură, adecă legile dezonestătoare pentru națiunea română.

III Suplinirea posturilor e a treia luptă. Nu mă îndoiesc de energia și de zelul fraților noștri grănițeri și totdeauna le-am lăudat zelul cel exact național. Aici însă e vorba nu de a încerca, de a experimenta, ci de a exercita numai decât, de a pune în practică dreptul constituțional. Tu deci trebuie să vezi a-ți câștiga ajutători practici, constituționali, luptători până una alta cu peana. In asta privință Iți atrag atențiunea asupra lui George Bardoși, cunoscător de limba română, maghiară și germană, jurist cu studii terminate, oficianț cu practică și cunoscător al legilor austriace, după cari ai de a judeca. Mai încolo te fac atent de Spiridon Feti, cunoscător de limba română și germană, luptătorul constituțional dela Deva. Cine zice că Bardoși e renegat, minte. Acela care s'a îngrijit de școală pentru Români ca Bardoși în Zarand, care și-a botezat de Români pe copiii săi născuți din aristocrată maghiară calvină, contesă Rhedei, merită toată atențiunea și onoarea noastră — acela

e Român, nu e renegat. El îți va purta sarcina de judecător, iar Feti ca prim-notar corespondența germană și cea română.

A IV-a luptă! e lupta cea mai mare, lupta pentru limbă. Cuget că doar din districtul întreg nu va fi nimeni, care să nu pretindă numai decât limba română de limbă oficială. Dar limba corespondenței cu oficiile de acelaș rang, cu guvern, cancelarie, limba reprezentațiilor la Impărat, care să fie? Hic labor, hoc opus! Mai nainte de anul 1847, în care s'a introdus limba ungară de limbă oficială la comitate, guvern, nainte, zic, cu un secol etc. exista limba latină ca oficială. La militarizare fu pentru grănițeri introdus regulamentul militar cu limba germană în toate, și pentru ei ținu aceasta până în 20 Oct. 1860. Diploma din Oct. le dădu autonomie și lor, dar nu cu limba Maghiarilor, căci în anul 1847 erau ei militari și așa nu aveau nimic de a face cu acele legi, nici Dieta cu ei. Deci ei au a dispune: care să le fie limba oficială față cu oficiile egale'n rang, guvern, cancelarie, Impărat.

Voi pe lângă împrejurarea, că înăuntru purtați toate românește, veți purta trebile după reciprocitate. Spre exemplu: Scaunul Bistriței vă va scrie nemțește; voi numaidecât — omenind limba lor — veți răspunde românește. Dar îndată căutați alt obiect și scrieți românește, poftind răspuns. Iar dacă nu veți căpăta răspuns din pricina limbei, aveți să începeți ceartă activă, interpelând, sau pasivă, adevă punând actele la o parte. Așa să faceți și cu comitatele și cu scaunele secuești.

Scrierile câtră guvern, cancelarie, Impărat să fie în românește. Tu vei *zice* (substras în orig.), că tu poate ai scrie ungurește, dar nu este în district mai nimeni, care să știe face o ciornă în limba maghiară și a o scrie în curat. Către Impărat poate că ai scrie nemțește, dar Tu nu știi nemțește. Apoi la Impărat s'au primit și se primesc reprezentanțiuni ungurești dela comitate; de ce să nu se primească dela voi în limba aceea, care mult seamănă cu cea diplomatică europeană — franceza. Apoi guvernul, cancelaria vor scrie cum vor voi, voi veți ține totdeauna și un oficial, care să știe și limba maghiară.

Frate, această luptă e cea mai importantă. Eu în Tine sper, și dacă Tu vei reuși, am nădejde că la guvern acuș nu vor putea denumi destui translaatori români, ci va fi neapărat de lipsă ca

fiecare consilier cu guvernor cu tot să știe și românește. Așa (are să fie) și la cancelarie, apoi la scaunele, districtele, comitatele săsești și ungurești — (tot așa la) Universitate și la Tabla regească.

Aceste sunt, frate, deocamdată luptele primare, pe lângă multe alte nenumerbare. Tu însă ești talpra eset ember (sic) și vei fi totdeauna la toată întâmplarea. Și așa te felicit încăodată. Neavând vreme a găta scrisoarea la timpul hotărârii, expedarea a rămas pe astăzi. Și-mi adusei încă aminte de uniforma română, apoi și de aceea că ar fi bine imediat după organizare să vi la Viena, să Te prezinți la Împărat. Apoi sub titlul de mulțămită să pipăi și cugetele cancelariului. Ar fi bine ca districtul să trimită o deputăție la Împărat să mulțamească pentru înființarea districtului român, încă din prima voastră ședință. Viena 24 Mai 1861. Al Tău Dimitrie.

II.

1865 Nr. 30.763. In numele Maiestatei Suale, ces. si apostolice reg. Marele Principe alui Transilvaniei, Comitele Secuiloru, prea gratiosulu nostru Domnitoriu.

Ilustritatei Sale Capitanu Supremu districtuale Domnului Alexandru Bohatielu liubitului alu Nostru confrate!

Protocolulu comitetului reprezentativu alu acelu districtu despre sedintiele din 15 și 16 Novembre tienuta (sic) in privintia alegerei deputatiloru dietali, asternutu cu relatiunea din 18-n Novembre a: c: Nr. pres. 656. luandulu regiu Guberniu la esaminare, a aflatu asupra aceluia urmatoarele de observatu: Induranduse Majestatea Sea c: r: apostolica cu preagratiuosulu rescriptu regescu convocatoriu de dieta ddto 1-a Septembre a: c: Nr. aulicu 3.853 a inputernici pe antistii comitatelor, districtelor, și a scaunelor secuești, spre a convoca Comitetele reprezentative in sensulu instructiunei din anulu 1861 in sa eschisivu numai pentru efeptuiera alegeriloru de deputati la dieta presenta, nu a intardiatu acestu Guvernu Regescu in urma acestui Mandatu prenatalu cum si a instructiunei prescise pentru alegerea deputatiloru dietali cu emisulu presidialu alu Cancelariei Transilvanico aulice ddto 6 Septembre Nru pres. 999.865 a emite sub Nr. Gubern: 25183. ddto 12 Septembre 865. dispositiunile debuintiose la totii antistii juris-

dictionelor, prin urmare si D-Tale demandanduse strinsu, ca comitetulu reprezentativu constituindu in intielesulu instructiunei mai susu mentionate, eschisivu numai pentru efeptuirea alegeriloru de deputati va avea se se infiintedia si impunenduse totuodata Chefiloru jurisdictionali sub propria responsabilitate detorintia de a impedece veri ce agitatiuni seu demonstratiuni si a preveni veri ce cercari de a produce astfelu de demonstratiuni. Protocolulu comiteteloru reprezentative din comitate, districtulu Fagarasiului si din scaunele secuiesti asternute acestui Gubernu regescu dovdescu pre deplinu, ca aceste Comitete retienenduse dela desbaterea cestiuniloru de dreptulu statului si suponendusa Mandatului Majestatei Sale c: r: apostolice, si-au datu tota silintia de a coresponde aceluiasi Mandatu prenatalu, amasuratu cercustariloru de mare importantia; cu atota e mai batatoriu la ochi, ca in asta privintia tocmai in districtulu Nasaudului sa facut esceptiune, a caruia jurisdictione de sine statatoria isi lie inceputul din gratia Majestatei Sale a imperatului numai dela anulu 1861 in coce, candu acestu districtu castigandusi organisatiunea constitutionale asemenea districtului Fagarasiu, de atunci incoce regimulu a fostu catra acestu districtu, ca catra una jurisdictione noua, cu atata blandetia, incatu aceasta jurisdictione e aceia, care, privindu a totu la trecutul, catu la prezentulu ei, are mai paucinu de a se plange, si care mai paucinu pote se aduca inainte gravamene.

Cumca alegerea deputatiloru dietali in aceia jurisdictione nu sa condusu in direptiunea cea adevarata, aceia sa vediutu inainte si de acolo — ca precandu Comitetele, districtului (sic) Fagarasului, si scaunele secuiesti au datu mai multe semne despre pasii facuti in asta privintia, dein districtulu Nasaudului n'a venit nuci una aratare — nici despre adunarea comitetului reprezentativu, nici despre pregatirile pentru alegerea deputatiloru, asea catu acestu Gubernu sa vediutu silitu a face intrebare in aceasta privintia prin ordinatiunea din 30. Optobre a: c: Nr. 29.070. 865. Intr'aceia insa a sositu relatiune Domniei-Tale din 31-a ale (sic) aceleiasi luni Nr. pres. 495. din care, precumu si din listele alegatoriloru asternute cu aceia relatiune s'a convinsu reg. Guberniu despre mai multe neregularitati, si anume, precumca conscrierea alegatoriloru s'a facutu, si s'a statoritu fara intervenirea comitetului repre-

sentativu, aceia nu s'a facutu dupa prescriptulu rescriptului prenatalu regescu din 1-a Sept. ci s'a estinsu arbitrarie preste margi-nile acelu rescriptu, ca comitetulu reprezentativu sa convocatu pe 14-a Novembre, si asia numai cu vreo cateva zile inainte de a se deschide dieta, si inca s'a convocatu anume pentru alegerea deputatiloru.

In urma acestora esaminanduse de catra Gubernulu regescu listele asternute despre conscrierea celoru indreptatiti la alegere, una paria a listeloru sa retransmisu Domniei Tale pe lenga Ordinatiunea din 6. Novembre a: c: Nr. 29,551.865. cu aceia observatiune: ca deorece in pregratiosulu regescu convocatoriu de Dieta ddto 1-a Septembe 865 N. Aulicu 3853. publicatu cu ordinatiunea Guberniale din 12 ale acelei luni, Nr 25,183 cum si in instructiunea data in privintia alegerii si emisa totu atunci cu ordinatiunea citata e apriatu si chiaru prescriptu, ca la alegerea de deputati pentru Dieta presenta au de a lua parte afara de cei indreptatiti dupa articolulu de lege XI-lea din a. 1791. si aceia, carii dupa tabelele de dare din urma inchiate, adeca dupa cele din 1864, platescu afara da darea Capului, si de adausuri o dare direpta de 8 fl. v: a: asia dara reg. Guberniu cu privire la aceste determinatiuni prenatalte nu se simte imputernicitu a estinde dreptulu de alegere — cu schimbarea acestei determinatiuni prenatalte, prin urmare nici ca pote recunosce pe honoratori pe oficiali municipali si pe membrii comitetului reprezentativu din 1861. ca atari de indreptatiti la alegere — daca dinsi de altumentrea nu se tienu de veri una din categoriile celoru dupa rescriptu indreptatiti la alegere.

Defigarea terminului pentru alegerea deputatiloru dietali din acelu districtu pe 14 Novembre s'a luat spre sciintia in sa in privintia conchiamarei comitetului reprezentativu totu pe acea die s'a observatu precumca acelu comitetu in sensulu ordinatiuniloru Guberniali emanate in asta privintia — si observate cu acuratetia — din partea celorulalte jurisdictiuni — aru fi debuitu se se conchieme la inceputu spre ducerea in deplinirea a conscrierii alegatoriloru, ear acuma afacerea acelu Comitetu nu se pote estinde la altu ceva, decatu ca se ise publice si dinsului rescriptulu regescu si se incunosciintia dia despre dispozitiunile facute in privintia alegeriloru, — fiindu apriatu detiermurita activitatea acelu comitetu

pentru acestu casu de catra Majestatea Sea c: r: apostolicu, si precumu acelu comitetu nu se pote amesteca in alte afaceri — asia nici deputatiloru dietali nu le pote da instructiuni, de orece acestia nu sunt trimisi comitetului centrale, ci suntu reprezentantii celoru indreptatiti la alegere.

Dupa emiterea acestei ordinatiuni numai decatu a sositu aratarea Domniei Tale ddto 5. Novembre Nr. 608.865. prin care voindu a face destulu ordinatiuni Guberniali din 30. Optobre Nr. 29,070.865. ai asternutu aici nescai protocoale despre conferintiele tienute mai cu seama numai cu amploiati districtuali cu totulu in Nru de 15 *insi*, afirmandu ca amasuratu decisiunei acestei conferintia ai facutu dispositiunile pregatitoare pentru alegere si ai conchiematu comitetulu reprezentativu pe 14. Novembre numai spre conducerea actului de alegere — respective spre a da deputatiloru instructiune.

De ore ce Gubernulu inainte de sosirea acestei aretari a emis dispositiunile debuintioase in acesta privintia cu ordinatiunea de sub Nr. 29551.865 asia nu a aflatu de debuintia a mai repeti acele dispositiuni — totusi cu privilegiul acesta nu pote intrelesa regulu Guberniu de a observa, precumca dispositiunile facute din partea Domniei Tale cu atatu mai pucin suntu justificate prin decisiunea conferintiei mentionate, de orece una conferintia dupa natura ei nu e autorisata de a aduce concludu decisivu, cu atota mai virtosu caci Domniei Tale prin prenatalulu rescriptu regescu din 1-a Sept. prin instructiunea data pentru alegerea deputatiloru ti sa fostu prescisu apriatu ca de ce ai se te tieni, eara convocarea comitetului reprezentativu a fostu unu dreptu alu chefului jurisdictiunei basatu pe lege — si in casulu presentu pe imputerirea data de catra Majestatea Sa a caruia intrebuintiare nu se potu (sic) face dependinte dela decisiunea niciunei conferintia.

Dupa astfeliu de premise adunanduse comitetulu reprezentativu, aceluia dupa cumu arata protocolulu siedintieloru nerespectandu prenatalulu rescriptu regescu, cumu neci ordinatiunile emenate de aici — i sa propus uastfeliu de cestiuni spre pertraptare, care de sene au fostu destoinice de a rapi adunarea preste marginile prescise dela locurile prenatalte, mai cu seama dupa ce Domnia Ta nunumai ca nu ti ai datu silintia de a conduce con-

sultarile între marginile prescrise — ba încă ai aflatu de bine la finea consultarilor — de ați manifesta multemirea cu curgerea pertraptarilor.

Asia a luat Comitetulu sub punctu III alu protocolului listele alegătorilor la esaminare, de și acele fusere superrevadite de catra acestu Gubernu regescu însă nu s'au incuviintiati intru tote, totusi comitetulu le-a incuviintiati preste totu — și le-a verificatu incompetente; mai încolo luandu Comitetulu sub punctu IV ordinațiunea acestui Gubernu regescu ddto 6. Novembre Nru 29551.865 la pertraptare și lesanduse în desbaterea principiale a cestiunei despre capacitatea de alegere, nerespectandu ordinațiunile Guberniului regescu emise în urma determinatiunilor prenalte — a decisu propria autoritate ca persoanele eclesiastice — honoratorii — amplotatii municipali — și membri comitetului reprezentativu, ca atari se lie parte la alegeri, și totu odata se se faca una reprezentatiune la Majestatea Sa în contra mai susu mentionatului decretu Guberniale. Asia comitetulu sa tienutu de indreptatitu de a modifica decisiunea Majestatei Seale în privintia capacitatea de alegere și totu odata și pe membrii sei adeca pe sene însusi asa dechiara de capace de alegere.

Ba luandu Comitetulu incompetente o astfelu de pusetiune nu s'a sfiitu a lua chiaru și rescriptululu Majestatei Seale convocatoriu de dieta la desbatere și a decide incompetente și asupra acelei cestiuni: ca ore se alege deputati seu ba? nesocatindu acea, ca deputatii dietali nu mai sunt obligatii comitetelor reprezentative ci reprezentantii tuturor celor indreptatiti la alegere, și prin urmare ca comitetulu nu pote dispune despre dreptulu de alegere acelorualte sute de alegatori. Si de sa și dechiaratu comitetulu pentru alegere, totus aceasta sa facutu cu aceia rezervare de dreptu, ca se se faca o reprezentantiune la Majestatea Sea în care se se scria tote durerile și gravaminele adunarei districtuale.

Representatiunea acesta sa și facutu, însă necuviintiia acestui actu nemotivatu s'a mai crescutu încă și cu aceia, ca aceia reprezentatiune s'a substernutu Majestatei Seale cu ocolirea acestui Guberniu regescu, și de și ai asternutu Domnia Ta mai tardiu aceasta reprezentantiune aici în Copia, Gubernulu regesc nu afla de lipsa a

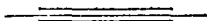
se lesa in meritulu aceleia, de orece Majestatea Sea si fara de aceia s'a induratu a respinge aceia representatiune si reprobarea in privintia acesta ti s'a si intimat Domniei Tale cu emisulu presidiale de aici ddto 9. Decembre a: c: Nr. 6094,865.

Tote aceste treceri preste marginile competintiei s'au incheiat in fine după punctu V a protocolului cu aceia ca luanduse înainte in urma propunerii facute din partea presidiului, ordinatiunea Guberniale din 1-a Iunie a: c: Nr. 17,576.865 aceia sa luatu la perptaptare. Care actu dupa ce comitetulu a fostu chieamatu singuru numai pentru alegere de deputati, si objectulu susu atinsu cu alegerea deputatiloru nu sta in neci una legatura — nu se pote privi altcumu, ca o demonstratiune netrebnica face (sic) cu pragratiusele determinatiuni a Majestatei Seale, mai cu seama — dupace spiritulu inpaciure (sic) a reesit peste totu si egala indreptatire a natiunei romane si a confesiuniloru ei nime nu o pune sub intrebare.

Dein tote aceste se vede ca Domnia Ta uitanduti datorintia cu care esti oblegatu dupa starea oficiului in care te afli a implini ordinatiunile regimului cele mai innalte si prenalte, ujtandu (sic) de aceia ca organu esecutivu a regimului nuti este ertatu a lucră in contra regimului, nu numai ca ai transgres inputernicirea data dela Majestatea Sa c: r: apostolica pentru conchiamarea si tienera Comitetului reprezentativu, dara peste tote ai lucratu in afacerile concrediute Domniei Tale intru un modu care nu numai ca n'a fostu destoinicu de a preveni agitatiunile si demonstra-tiunile dar din contra aceste tocmai le a provocatu — si asia Domnia Ta ai fostu medilocitoriulu la aceia, ca comitetulu repre-sentativu din acelu districtu ca un exemplu singuru statatoriu intre tote comitetele reprezentative sa se compromita intro mesura asia de mare prin nesupunerea si purtarea sea ceia fora de tactu.

Dein siedintia Guvernului Regescu Transilvanu tienuta la Clusiu in 19. Decembre 1865. *Crenneville m. p. Páll Sándor m. p.*

Il. S. D. *Alesandru Bohatielu* Cap. S. D. alu Nasaudului.



Conștiința națională și eroismul grănițerilor năsăudeni

Motto: »Prin noi înșine«.

Regele Carol I

Iuliu Moisiu

Conștiința națională românească la grănițerii năsăudeni a fost întotdeauna foarte vie.

Deși militarizați, când în anul 1762 s'a înființat Regimentul al II-lea de grăniță român în Ținutul Năsăudului, — militarizare, care a durat până în anul 1851, deci aproape o sută de ani, — deși au trebuit să treacă și să învețe prin școli cu limba de propunere germană, — căci era atunci o tendință a statului de a germaniza pe Români ca și pe alte popoare din Austria; — totuși la năsăudeni sentimentul național era foarte puternic, din mai multe cauze.

O primă cauză a fost că Împăratul *Iosif al II-lea* a recunoscut pe Români, și deci și pe grănițerii năsăudeni, ca urmași ai vechilor Romani. Fiindcă pe aceea vreme Împărății Austriei purtau titlu de »*Împărat roman*«, — după un vechiu obicei — Iosif al II-lea, având supuși pe Români, era mândru de dănișii și se considera ca adevărat împărat roman.

Firește că și grănițerii l-au priceput și s'au folosit de aceasta mândrie împărătească exprimată de Iosif al II-lea, întărindu-le acesta sentimentul național și mândria lor românească. Și mai ales această

mândrie li s'a intensificat, când Impăratul vizitând ținutul grănițesc al Năsăudului, în 1773, 1783 și 1786, și încredințându-se, că limba românească este o limbă latină a exclamat: »*Salve parva Nepos Romuli*« = mântuit să fii micule nepot a lui Romul«, — adică neamul românesc, care exclamațiune s'a păstrat în urmă exact până în ziua de astăzi. Căpitanul *Cosimelli*, din regimentul de grăniță năsăudean, italian, de naștere din Roma, »un roman învățat și bun poet«, pentru a o eterniza, aplică aceasta exclamațiune, numind satul Lunca Vinului: *Parva*, satul Vărarea: *Nepos*, satul Strâmba: *Romuli*, iar satul *Salva* de lângă Năsăud, cu acest nume care exista încă din vechime.

*

Grănițerii năsăudeni erau sever crescuți în școala lor militară, înființată în 1784, li se da o educație serioasă, erau bine tratați, li s'a infiltrat gustul de a ceti cărți bune și cu toate că în cea mai mare parte li se predau cursurile în limba germană, totuși li s'a dezvoltat foarte puternic sentimentul național românesc, grație maximei »*Virtus romana rediviva*«, exprimată întâi, declarată și impusă de Impăratul Iosif al II-lea ca *maxima* regimentului grănițesc năsăudean și gravată pe toate sigiliile oficiale. Maxima aceasta a fost înțeleasă foarte bine de grănițeri și folosită de dânsii cu orice ocazie.¹⁾

În sala festivă a școlii militare din Năsăud era o tablă cu inscripția »*Literae et virtus vestra felicitas*«. ²⁾ Educația primită aici a format bărbați corecți și disciplinați.

Toți ofițerii noștri români, toți intelectualii și cărturarii formați în această escelentă școală au fost deci puternic influențați în sens național și cu toții aveau sentimente naționale românești foarte puternice.

Deși cu toții vorbeau și scriiau perfect în limba germană și simțiau mult lipsa cuvintelor și expresiunilor potrivite în limba română, sentimentul lor național și dragostea de limbă și de neam le-au păstrat complet.

¹⁾ Mai târziu, la 1870, profesorii gimnasiului din Năsăud au înființat o societate a școlarilor gimnasiului, numind-o »*Virtus romana rediviva*«, care și astăzi există.

²⁾ O asemenea inscripție: »*Literis et virtuti*« se găsește și în sala de festivități a liceului »A. Șaguna« din Brașov.

După cum Românii uniți cu biserica Romei nu s'au catolicizat, ci au rămas tot așa lipiți de biserica vechii legi românești și au devenit cu mult mai buni români, tot așa nici prin militarizare, nici prin școalele nemțești nu s'au germanizat; — n'am avut trădători.

Dar la menținerea simțului național a contribuit, chiar îndată dela înființarea Regimentului de graniță și comandantul lui, colonelul baron *Carol Enzenberg* în foarte mare măsură. Enzenberg, tirolez de neam, îndată ce a luat comanda regimentului (în 1764), a învățat limba românească, a tratat foarte drept și uman pe grănițeri, le-a studiat viața și starea lor în toate amănuntele, i-a apărut în modul cel mai energic și i-a ridicat pe »*Romulizii*« din Valea Someșului mare moralicește, cultural și economicește. Înaintă militari români la gradul de ofițeri — lucru ce înaintea lui nu s'a întâmplat — le da mereu sfaturi, indemnuri zilnice, îi învăța, îi proteja.

Ear când Dumnezeu i-a dăruit mai mulți copii, colonelul Enzenberg nu chieamă ca nași la botez grofi sau baroni din împrejurime sau ofițeri de rang înalt, cum făceau subalternii săi, ci luă ca nași pe caporalul grănițer *Mihail Seni* cu *Vârvara Figan*, în două rânduri pe grănițerul (soldat) *George Sângeorzan* cu *Maria Catarig* și altă dată pe caporalul *Mihail Catarig* cu *Vârvara Figan*.¹⁾

*

Din nenumerate dovezi, de cele mai caracteristice fapte de conștiință națională, de demnitate, de cultură, de eroism, vom înșira din istoria grănițerilor nășăudeni, câteva în aceasta lucrare a noastră.

Militarizarea grănițerilor

Militarizarea s'a făcut pe baza unui contract cu stăpânirea țării. Dar până la realizarea planului de militarizare, comandantul general, care era totodată și prezident al guvernului transilvan, a întâmpinat mari greutăți. Mai întâi cancelaria aulică *transilvană* a lucrat hotărît împotriva înrolării Românilor în noua armată. Gene-

¹⁾ Din volumul omagial »Fraților Alex. și I. Lapedatu în articolul »Comandanții Regimentului grănițeresc nășăudean« de *V. Șotropa*. București 1936 p. 816 și »Arh. Som.« Nr. 19 1936 p. 19—20.

ralul Siskovici, în raportul său din 29 August 1763, adresat *consiliului aulic de războiu*, combătu părerea amintitei cancelarii *maghiare*, lăudând pe Români și exprimându-și nădejdea sigură că ei vor fi harnici și buni soldați.

De altă parte magistratul bistrițan văzând că se pregătește militarizarea și temându-se că chestia Românilor din ținutul Năsăudului, luată acuma în apărare și de directoratul cauzelor fiscale, ar putea să aibă pentru orașul Bistrița rezultat nefavorabil, ba mai mult, acest oraș va putea fi eventual pedepsit și cu plățirea sumelor, cu cari visteria țerii a fost păgubită și frustată prin înscrierea Someșenilor ca iobagi;¹⁾ mai departe văzând că la chemare toți Românii noștri sunt gata să între în serviciul militar; pentru a încunjura urmările marelui și îndelungatului proces național, acel dârz și neîmpăcat magistrat oferi el, în 1762, cu nemaipomenită »marinimie«, Valea Rodnei și comunele Nușfalău (azi Marișel) și Sântioana din Valea Șieului, casei domnitoare din Viena pentru scopul militarizării.

Dar și de astădată magistratul Bistriței, în înțelegere cu Universitatea națiunei săsești din Sibiu, avea îndrăzneala ca — cu ignorarea drepturilor antice imprescriptibile, bazate pe privilegiile regelui Matia din 1475 și ale regilor Vladislau și Ludovic din 1492, 1494, 1498, 1508 și 1520, în fine cu ignorarea sentinței guverniale din 15 Februarie 1760 — se ofere și stranspună comunele noastre românești cu pretinsul »jus dominale«, pe locuitori ca »iobagi«, iar terenurile acestor comune sub titlu de »fundi allodiales. Și mai avea îndrăzneala magistratul să pretindă dela regimul militar ca despăgubire pentru pierdere de alodii (moșii feudale), prestații și venite de natură urbarială, suma de 105.144 florini, în contul căruia regimul militar, din eroare și necunoștință temeinică a chestiei, a și apucat să-i plătească o sumă avansată de 12.000 florini.²⁾

¹⁾ Ținutul Someșului — Valea Rodnei — a fost din timpuri străvechi liber și niciodată iobag. Magistratul Bistriței însă întrebuință tot felul de mijloace pentru a robi pe Români.

²⁾ Ce privește relațiile dintre Românii din Ținutul grănițesc și magistratul bistrițan a se ceti foarte interesantele studii ale dlui V. Șotropa: 1. *Sorta Românilor din satele săsești* în »Arhiva Someșană« Nr. 18 p. 275—345 și 2. *Revolta districtului năsăudean 1755—1762* în »Arh. Som.« Nr. 22—24.

În astfel de circumstanțe trecură în 1762 cele 21 comune din Valea Rodnei (Someșului) și 2 din a Șieului de sub jurisdicțiunea Bistriței la statul militar, sub numirea de: »*Districtul militar al Rodnei*«, formându-se din ele la început 8 escadroane de draconi și 12 companii de infanterie sub numirea de: »*Regimentul al II-lea român de graniță Nr. 17*«.

Steagurile necesare regimentului și batalioanelor sosiră dela Comanda generală din Sibiu, la 15 Octomvrie 1762, și urma ca la 10 Mai 1763 să se depună jurământul soldaților. În aceeași zi în prezența Episcopului *Petru Pavel Aron* dela Blaj și a generalului de cavalerie baron *Adolf Buccow*, comandantul general și president al guvernului transilvan, cu ale lor suite, eclesiastice, militare și civile s'au sfințit steagurile, și cu această ocazie — dupăce încă mai înainte înțeleseseră Românii noștri, că ei au fost transpuși din partea Bistrițenilor ca iobagi, iar moșiile lor ca alodii — sub conducerea moșneagului *Todoran* din comuna Bichigiu, nouii grănițeri se răsculară și depuseră armele, refuzând depunerea jurământului și zicând că nu vor purta arme cât timp vor fi priviți ca foști iobagi și până nu li se va asigura dreptul de proprietate la moșiile lor.¹⁾

Dar și alte nemulțumiri, ivite dela înființarea regimentului până în ziua depunerii jurământului, au contribuit să revolteze sufletele grănițerilor, precum: ofițerii aduși pentru organizarea și instrucțiunea militarilor nu înțelegeau să trateze cu indulgență și bunăvoință pe grănițerii români, încă nedeprinși cu aspra disciplină militară; dimpotrivă pentru orice greșeală și vină mai mică le dădeau (măsurau) pedepse aspre și inumane. Încă și mai mult păcătuiau însă unii ofițeri, cari cu orice prilej își manifestau disprețul față de poporul nostru și de datinele lui, își băteau joc chiar de credința și biserica românească, ba se svonise că vor să-i și catolicizeze pe Români. Apoi i se mai imputa generalului Buccow, că favorizează pe Sași, că persecută pe preoți și că în toate acțiunile sale aplică o rigoare brutală și excesivă. Aceasta a simțit-o Românii, cărora le-a închis și nimicit o mulțime de biserici și mănăstiri.

Toate aceste fapte au produs grave nemulțumiri și fierbere

¹⁾ »Arhiva Someșană« Nr. 9/1928 p. 20—21.

în populație și în urmă refuzul jurământului, deci o revoltă, cu mari pedepse pentru cei ce luptau pentru dreptate, naționalism și lege.

Cu acea ocazie, pe platoul Mocirlă de lângă Salva unde erau concentrate batalioanele, Todoran le ținu grănițerilor o cuvântare atâțătoare, vestejind guvernul și pe ofițerii streini pentru tratamentul și procedeele lor inumane și ilegale față cu populația grănițerească, și declarând că — deoarece ofițerii le batjocoresc grănițerilor chiar și legea — aceștia nu vor mai purta arma, și vor alunga peste hotarele lor pe »păgâni«.

Rezultatul acestei resmiriți, — după ce comisia de anchetă a recunoscut dreptatea grănițerilor și greșala comandai generale, — a fost emiterea unei *patente* (decizii imperiale), dela 16 Martie 1764, în care se fixară drepturile, datorințele și privilegiile grănițerilor români, declarați fiind de acu înainte »*liberi*«. ¹⁾ La 12 Noembrie 1766 s'a emis și »*Statutul grănițeresc*«, în limba latină, semnat de Impărăteasa Maria Terezia. ²⁾

La Arcole

În secolul al XVIII-lea și XIX-lea regimentele românești de graniță au fost trimise și ele în multe războaie pe care le-a avut Austria cu Germanii, Turcii, Francezii (în »Războiul cel lung«) și Italienii. Pretutindeni grănițerii noștri au dat cele mai strălucite dovezi de disciplină, curaj, demnitate, devotament și onoare militară, au purtat multe victorii și au stors până și admirațiunea marelui general Napoleon Bonaparte.

Vom reproduce aici un strălucit episod din istoria militară a Regimentului de graniță năsăudean, pe care poetul nostru *George Coșbuc* l-a descris sub titlul: *Românii ținând drumul lui Napoleon cel Mare*. ³⁾

»Din istoria campaniei lui Napoleon în Italia (1796—1797) e cunoscut faptul, că războinicul împărat — pe atunci numai general tânăr, de 27 ani, — trei zile s'a zvârcolit de geaba să respingă

¹⁾ »Arhiva Someșană« Nr. 2 p. 1—12.

²⁾ Act de mare importanță tradus de dl Vasile Bichigeanu în românește și publicat în »Arhiva Someșană« Nr. 8 și 9, 1928, p. 76 și 104.

³⁾ Publicat în »Universul literar«. Anul 1902 Nr. 13.

un batalion de Austriaci pe care dacă l-ar fi putut birui, ar fi zdrobit întreaga armată austriacă.

În raportul ce-l face însuși Napoleon către Directoriul republicii spune limpede, că singur acest batalion l-a adus în neputință de a înconjura și de a nimici cu totul armatele imperiale ale Habsburgilor. Admiră statornicia și vitejia acestui batalion »în-drăcit« și n'are destule cuvinte să laude îndărădnicia acestor »Nemți«, a căror rezistență a fost într'adevăr neînchipuit de eroică. Cronicarii pun în gura lui Napoleon cuvintele, că dacă ar avea un asemenea batalion, ar ajunge la Viena în trei zile.

Napoleon însă nu știa pe cine lăuda. Acest batalion nu era de Nemți. În întreg batalionul era un singur neamț, maiorul, și-l chema Voestenradt; toți ofițerii și soldații erau Români.

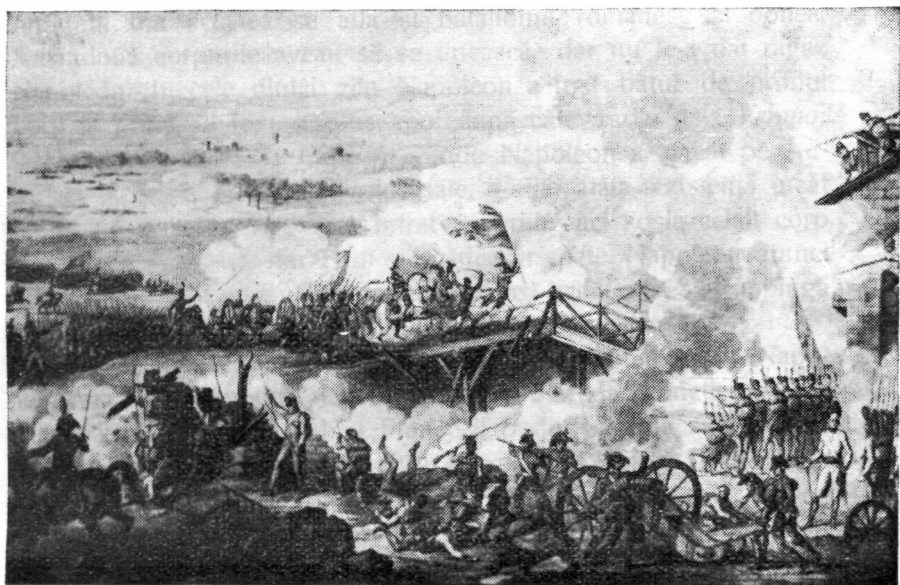
Ei, Românii au apărat podul, peste care n'a putut trece Napoleon trei zile de-arândul, cu toate că el după însăși spusele sale, s'a opintit în chipul cel mai desperat să forțeze podul și zăgazul de peste *Apone*¹⁾ și mocirloasele lui maluri. Era batalionul *al II-lea dintr'al doilea regiment de plăeși români*, din Nordul Ardealului. Celelalte două batalioane ale regimentului se luptau pe vremea aceasta la Rin cu oștirile republicei.

Regimentele aceste românești de graniță erau »oaste de elită, o dorobănțime despre care un istoric austriac zice că »era singura oaste, pe ale cărei urme puteau Habsburgii s'alerge cu încredere pe câmpul de luptă«.

Termenul obicinuit de »phalanx valachica, prima, secunda, tertia« pentru batalioanele unui regiment și ale celui alt se regăsește prin toate ordinele de zi ale armatei austriace, până la 1866, date pe timpul luptelor câte le-au purtat Habsburgii dela 1796 încoace. Ele au fost avantgarda oștilor imperiale, și de nenumărate ori generalii își cereau onoarea de a li se da câte un batalion »transilvanico-valah« sub comanda lor.

Și iarăși de multe ori, după lupte mari, câte o »phalanx valachica« era scoasă și lăudată în fața întregii armate »în conspectu totius exercitus«, cum era termenul întrebuințat de generali, în rapoarte, căci și la militarie ca și în administrație era latina oficială pe aceea vreme.

¹⁾ Un afluent al râului Adige, la satul *Arcole*, spre sud-est de orașul Verona.



La Arcole

În luptele dintre Austrieci și Generalul Napoleon Bonaparte din anul 1796, la Arcole (sud-est de Verona) în zilele de 15—17 Noembrie (25—27 Brumaire Anul 5), Batalionul al 2-lea din al II-lea Regiment grănițeresc român năsăudean, încredințat cu apărarea podului peste râul Apone, a ținut trei zile pe loc armata lui Napoleon, — punând în uimire și admirație și pe acest mare general. O frumoasă pildă de vitejie românească: »Virtus romana redi-viva«; dându-se apoi prin înalt ordin de zi, de comandamentul superior, ca exemplu de statornicie și eroism, pe întreaga armată austriacă.

Ilustrația după o stampă franceză din grandioasa operă: »Campagnes mémorables des Français par Roullion Petit. Paris 1817.

(Arhiva Someșană« Nr. 24 — 1938.)

Dupăce Napoleon veni în Italia și luă comanda supremă, oștirile austriace au fost bătute mereu. Împăratul Austriei, văzându-se strâmtorat, a trimis în Italia alte două corpuri de armată. Intr'unul din acestea se afla și batalionul românesc al doilea. Amândouă corpurile aveau să se unească, dar nu le-a dat răgaz Napoleon. În cele dintâi zile Napoleon a fost bătut de primul corp la *Piave*, a fost respins apoi după câteva zile dela *Verona*, iar în a treia luptă la *Caldiero*, unde Napoleon a atacat pe Austriaci cu toată puterea oștirilor sale, a aflat atâta rezistență încât a trebuit să se retragă și a intrat în griji, căci sosia celalt corp de armată austriacă din Tirol și-i cădea în spate. Napoleon atunci a atacat din nou corpul de oaste ce-l avea în față, ca să-l împingă îndărăt și să-și facă larg.

Pozițiunea cea mai importantă pe care trebuia s'o ia Napoleon era tocmai podul dela *Arcole*, la Areda Venetiei (Areda Venetiarum). Dacă ar fi luat Francezii podul, armata austriacă ar fi fost la rândul ei înconjurată și atacată dela spate, și ar fi fost doar și poate nimicită.

Apărarea podului a fost încredințată batalionului românesc. Se înțelege, malul era apărat de altă oaste, dar podul însuși era dat în sema Românilor. Chiar în capul podului stetea căpitanul *Rotar*, care a și fost ucis în ziua d'întâia. După datele oficiale, cei ce s'au luptat în fruntea frunții au fost stegarul *Toader Răul*, sergentul *Găvrilă* și căpitanul *Herța* cu cetele lor.

»Nu e de comparat, bine înțeles«, zice Coșbuc mai departe, »dar cu toate cu acestea pomenesc aci lupta dela *Călugăreni*, pentrucă amândouă aceste lupte au puncte de asemănare«. Francezii izbiră pe Români cu adevărată furie. Generalul *Augereau* cu steagul în mână mergea însuși în fruntea ostașilor; neisprăvind nimic, a luat atunci *Napoleon* steagul și a comandat atacul în persoană. În învălmășeală, adjutantul său, *Muinon*, a căzut lângă el; *Lannes* generalul a fost rănit, și însuși *Napoleon* apucat de vârtejul soldaților săi, cari fugiau, a ajuns în mocirlă și a scăpat cu mare greutate din noroiu.

A doua-zi lupta la pod, cu Românii, a ținut din zori până seara. Napoleon însă, prin mișcări dibace, a încunjurat poziția și a făcut a treia zi pe la ameazi să se retragă Austriacii din poziția

lor. Românii însă la pod au ținut lupta până în amurg și apoi s'au retras și ei.

Intr'acele trei zile¹⁾ au murit din batalion un căpitan și 135 de ostași; trei căpitani, doi locotenenți și 654 soldați au fost răniți. Un căpitan cu 45 oameni au ajuns în captivitate. Dintre răniți au murit în zilele viitoare 260, așa că apărarea podului au plătit-o Românii cu viața a 396 de oameni. În mâinile Românilor au încăput 350 de Francezi, luați ca prizonieri. Intr'aceste trei zile a fost o luptă grozavă, cea ce se vede din numărul morților, care se ridică la 20.000, cam pe atâta Francezi câți și Austriaci.

Acesta a fost deci »îndrăcitul« batalion pe care-l lăuda Napoleon cu așa de mari cuvinte. O »falangă valahică«. Iar fapta ei, care i s'a părut așa de eroică și îndrăzneată celui mai eroic și mai îndrăzneț general al timpurilor moderne, a fost și atunci recomandată prin ordin de zi, ca exemplu de statornicie și vitejie, și este și astăzi preamărită și neuitată. Și acum se dă ca exemplu, fie prin scrieri istorice, fie prin cărți de cetire tineretului, numai cât — se înțelege — batalionul e numit »de Nemți« sau cel puțin »batalion austriac«, dar nime nu-și mai aduce bine — bine aminte, că el într'adevăr era »*transilvano-valah*«²⁾ dela Năsăud.

Acest capitol singur, din istoria Regimentului grănițesc, poate constitui o mândrie de vitejie românească: »*Virtus romana rediviva*«.

*

Din vremea Vicarului Ioan Nemeș

a) Printr'o circulară, dela 24 Aprilie 1814, a Vicarului episcopesc al Rocnei *Ioan Nemeș* se rânduește ca cântăreții și feții bisericești să nu-și părăsească portul obicnuit, ci să poarte »suman

¹⁾ Luptele acestea au fost în zilele de 15, 16 și 17 Noemvrie 1796 (25—27 Brumaire. Anul 5).

²⁾ Relativ la luptele dela *Arcole* ale lui Napoleon cu Austriacii, la care a luat parte batalionul al 2-lea dela Năsăud, a se vedea și: 1. Istoria Regimentului de *G. Bariț*, 1874. 2. *Campagnes memorables des Français par F. Roullion-Petit*. 2 vol. folio. Paris. 1817 p. 140. 3. *Thiers M. A. Histoire dela Revolution française*. Nouv. edition. Paris 1866 p. 454—56. 4. *Treuenfest: Geschichte des Inf. Regim. Nr. 50*. Wien 1882. 5. »Poemation de secunda legione valachica« de *Silvius Tannoli* (1786), ediția 2-a din 1830. 6. »Arhiva Someșană«, red. de dl *V. Șotropa*.

negru și lung ca a militarilor grănițeri și ceva mai scurt ca al preotului; cămașa scurtă și băgată în cioareci, părul dinainte ră-tunzit și pieptenat, dinapoi mai lung; pieptul închis și la grumazi năframă neagră. Acesta este portul grănițesc. Muierile să nu-și schimbe și schimonosească portul românesc, ci să-și facă ele zadiile și pânzeturile (cătrințele.¹⁾

b) În Ianuarie 1834 același vicar trimite o circulară preoților în care poruncește ca: »*Dela prima Ianuarie încoace protocoalele să se scrie cu litere sau slove latinești adevă vechi rumânești, nu cu acelea sârbești*, că puțini sunt care nu știu, și care nu știu, pot, în tot satul, afla scriitori«.2)

Din vremea Vicarului Ioan Marian

În anul 1833 fu numit director al școalelor din Năsăud și apoi vicar episcopesc *Ioan Marian*,³⁾ fost profesor la gimnasiul din Blaj (1819—1821). Acest mare român și temeinic pedagog a organizat biserica și școalele din Ținutul grănițesc al Năsăudului într'un mod exemplar. Din multele sale inițiative și realizări însemnăm aici câteva:

a) Într'o circulară din 1841 scrie preoților: S'au poruncit mai de multe ori că grecește sau sârbește să nu se cânte (în

¹⁾ *P. Grapini*: Monografia comunei Rodna nouă (Șanț) 1773—1903. Tip. Bistrița 1903 p. 113, 117, 118.

²⁾ Până în acest timp Românii scriau cu slove chirilice. Abia în 1835 Timoteiu Cipariu a tipărit cea dintâi carte rituală: «Ceaslovul, sau cum îi zice în noua formă: Orologiul cel mare. Acum întâia oară — se spune în titlul cărții — intru acestu tipu. Cartea apare cu binecuvântarea Măriei Sale Domnului D. Ioanu Lemeni, prin marele principatu al Ardealului și părților împreunate, Archiepiscopului de legea grecescă catholică al Făgărașului, etc.» Blasiu, În tipografia românească. 1835. — Este o carte care deschide epocă nouă în cultura românească. Din broșura: *Timoteiu Cipariu*. La a 50 aniversare dela moartea lui 3 Septembrie 1887, de *Dr. Ilie Dăianu*. București p. 31—32.

³⁾ Biografia lui I. Marian, foarte instructivă în »Arh. Som.« Nr. 19 1936 p. 135 din care s'au extras datele acestui capitol. Trebuie să amintim că Vicarii episcopoești ai Rocnei (Năsăudului) au fost în tot cursul secolului al XIX-lea factori foarte importanți și conducători nu numai ai bisericei, ci și ai școalelor, a culturii românești și a trebilor naționale. Ei colaborau cu comandantii Regimentului și șefii districtului pentru ridicarea poporului din toate punctele de vedere.

biserică) nimic și totuși se află unii cantori de dărlăesc cu scandală cuvinte neînțelese. Preoții greșesc mai tare îngăduindui. Deci aceasta sub aspră canonire se oprește.

b) Pentru a asigura existența școalelor naționale, adică sătești, în care limba de propunere era cea românească și a putea asigura plata salariilor învățătorilor, a înființat »fonduri școlare comunale« din venitul dreptului de cârciumărit de 3 luni, de cari dispuneau atunci comunele. Aceste fonduri au durat până la Unire.

c) El a dispus clădirea de școale de piatră în toate comunele.

d) Marian avea de gând să înființeze și un gimnasiu românesc în Năsăud, dar trebuia mai întâi să organizeze, întărească și asigure învățământul primar.

e) A înființat însă, în 1837, cursuri pedagogice pentru cei ce voiau să devină învățători la școalele sătești.

f) A înființat la sate școli (cursuri) de iarnă și de Duminecă, — de repetiție — pentru școlarii, cari au terminat școalele naționale.

g) A organizat școala de felițe, înființată încă în 1826, îndemnând preoții și populația, prin circulara Nr. 182 din August 1835, »să-și trimită fiicele lor la această școală, ca să le înzestreze cu știință în lucrări frumoase, a toarce, țese, a coase și curăi haine de tot felul, a face mănuși și colțuni; a semăna și griji legume în grădină, a fierbe mâncări — pe lângă celelalte învățături; — că fata care nu va ști lucrurile, cari se învață în acea școală nu va fi slobodă să se mărite după cel ce va să fie preot sau după scriitori (funcționari), ca să poată fi doamnă«.

h) Pentru ridicarea bunei stări a țărânimii a introdus în cl. IV a școalei primare superioare din Năsăud pomicultura, agricultura și albinăritul, el însuși predându-le nu numai teoretic, ci și practic în grădina școalei și apoi introducându-le și în școalele sătești. Pilda aceasta a lui Marian, de a introduce învățământul agricol în școalele primare înainte cu o sută de ani, a fost mult mai târziu urmată și în școalele din vechiul Regat (pe la 1898). Un fost elev al școalelor năsăudene, Sol. Haliță, — care devenise consilierul și colaboratorul marelui Român și om al școalei, care a fost *Spiru Haret*, adevărat sincer iubitor al ridicării poporului, — a inspirat Ministrului de vecinică amintire ideile lui Marian pe baza unui »Raport privitor la înființarea de grădini și pepiniere

pe lângă școalele normale de învățători și școalele rurale, Nr. 511 dela 6 Decembrie 1898«.

i) Marian a recomandat preoților cu cea mai mare stăruință reintroducerea complectă a »îmbrăcăminte românești, cea adevărat romană — de sub munte a Țării Românești, — căci observase că portul românesc se cam părăsise și îmbrăcăminte se cam împestrăse«. (Circulara Nr. 116 — 27 Martie 1835 în »Arhiva Som.« Nr. 10 (1929 p. 121).

k) De asemenea a îndemnat pe preoți și învățători a se abona la »Gazeta Transilvaniei, la Cronica Românilor de G. Șincai, la Istoria Românilor de Micu Clain și alte cărți românești.

Din vremea Vicarului Macedon Pop

a) În anul 1848, după marea adunare a Românilor ardeleni dela 3/15 Mai la Blaj, pe *Câmpul libertății*, și grănițerii năsăudeni au cerut dela preoți și dela conducătorul lor spiritual și cultural *Vicarul Macedon Pop*, să-i convoace la o adunare în care să-și exprime dorințele și postulatul lor. Marea adunare s'a ținut la 10 Iulie, în capitala grănițerismului, în Năsăud, în actuala Piața Unirii din centrul orașului, în care grănițerii au cerut între multe altele, în primul rând, să li se respecte conservarea naționalității, a religii și a limbii lor. Apoi orice petiție scrisă în limba română să fie primită de autorități. Ofițerii și funcționarii străini în regiment să fie numiți numai cei cari cunosc limba românească. Constituția pe care grănițerii vor avea să jure să li se comunice și explice în limba românească. În a doua mare adunare dela 13—14 Septembrie 1848, grănițerii declară, că rup orice contact cu ministerul unguresc revoluționar, care pregătește trădarea și ruperea Ungariei de Austria, și introduce cu sila limba maghiară în școalele și bisericile celorlalte popoare și prigonește pe Români. Grănițerii protestează contra unirii Ardealului cu Ungaria ș. a.¹⁾ și cer revocarea ei. Ei nu voiau nici să audă de un *crai* unguresc și cu nici un preț să jure pe constituția ungurească, bine știind că aceaste ar însemna moartea națiunei române.

¹⁾ A se vede cererile amănunțite în »Arhiva Someșană« Nr. 19 1936 p. 164 seq. și 169 seq.

b) În 1848 batalionul I al Regimentului grănițesc fu trimis spre Banat și Bacica pentru a lupta contra Sârbo-Croaților, care, ca și grănițerii năsăudeni »nu vreau să știe în nici un chip despre ministerul maghiar și despre legile maghiare, și o armată de 15—16 mii de Croato-Sârbi, cu două tunuri, se apropie de Carloveț.²⁾ Grănițerii năsăudeni, cari încă erau de acelaș gând, refuzară »ordinele« Ungurilor de a se război cu frații lor de arme, cu toții credincioși Împăratului. Din această cauză grănițerii fură purtați prin multe orașe, ca: Orade, Seghedin, Beba, Leopoldstadt, Vaț, Pesta refuzând însă ascultare Ungurilor revoluționari și trădători. Fiind duși la Vaț, aici generalul *Hrabowsky*, care și-a tradat pe Împăratul, trecând în slujba revoluționarilor maghiari, încercă în tot chipul să înduplece pe ofițerii, subofițerii și pe soldații grănițeri să pună jurământ pe constituția și legile revoluționarilor unguri, iar dacă se vor opune, amenință că toți ofițerii vor fi scoși din slujbă, vor fi proscriși și predați furiei poporului, iar soldații vor fi desarmați și declarați prizonieri.

Amenințările rostite în forma aceasta de către un fost general împărătesc nu fură în stare să-i clinească pe grănițerii noștri, nici să-i abată dela fidelitatea datorită Domnitorului legal, căci la cele 3 întrebări puse lor urmă o tăcere a tuturor. Generalul dete apoi un termen de câteva ore de gândire, cu condiția ca ofițerii să influențeze până atunci pe soldați. După amiază fură scoși cu toții pe un câmp afară de oraș. Ajunși aci grănițerii auziră, că garda maghiară din Vaț și o baterie de artilerie stă gata să-i desarmeze cu forța, ba chiar să tragă cu tunurile într'înșii, dacă vor refuza jurământul. Ofițerii, neliniștiți la auzul acestor știri, se înțelesesă cu soldații, că dacă vor fi chemați la jurământ, ofițerii și subofițerii să pășască înaintea frontului, dar soldații să-i impiedece dela punerea jurământului. Veni generalul cu o mare suită de ofițeri honvezi și întrebând »cine voiește să jure pe constituția maghiară?« nimene nu se mișcă, nimene nu răspunse. S'a repetat de trei ori, înzădar, toate opintirile generalului au fost zadarnice. Atunci generalul intră printre șirurile compăniilor întrebând pe subofițeri: »Vrei să te faci ofițer, ori îți dorești glonț și streang?« repetând că imediat îi avansează la rangul de ofițeri. În clipa aceea

²⁾ »Arhiva Someșană« Nr. 14—1931, p. 379 seq.

însă soldații *Ion Moroșan* și *Luca Crețu* (binecuvântată să le fie vecinic amintirea!), din compania a treia eșiră înaintea frontului, își împlântară baionetele pe pușcă și amenințară *că imediat îl vor împușca pe cel ce va cuteza să iasă spre a pune jurământul*. Nimeni nu ieși. Atunci generalul ordonă maiorului Pop să comande companiilor să pună puștile în piramidă și se așeze pe ele cartușierele și curelele baionetelor și apoi să se depărteze zece pași dela piramide. Hrabovsky intenționa adică să desarmeze batalionul. Comandele maiorului n'au fost ascultate, nici executate; iar când generalul îi amenință cu intervenția gărzii maghiare, întreg batalionul strigă: »*Nu dăm armele!*«, declarând în fața tuturor, — ofițeri, gardă și publicul adunat, — că ei rămân vecinic credincioși Împăratului, pentru care sunt gata viața a-și jertfi, iar dacă acuma vor fi atacați, se vor apăra până la cel din urmă om. Atunci deodată, fără nici o comandă, se auzi zăngănitul armelor, și când mai mulți soldați grănițeri din rândul al treilea începură să țintească spre generalul Hrabovsky, acesta speriat de moarte strigă: »*Cei asta? Trădare, trădare! Indărăt! Marș!*« Apoi repede își întoarse calul și părăsi în fugă batalionul.

În aceeași zi, adică la 23 Octombrie 1848, la orele 5 d. m. batalionul fu expedit cu trenul la *Pesta*, unde sosi în noaptea de 24 spre 25 Octombrie la orele 12 noaptea și încuartirat în casarma »*Neugebäude*«, în care erau încarcerăți diverși prizonieri, păziți de gardiști unguri. Aci se aflau încă o sută grănițeri din alte două companii, cari fuseseră detașați la *Pojon*. Steagul batalionului fu așezat într'o cameră a casărmii, iar ofițerii încartirați într'un otel. Dupăce soldații s'au așezat în casarmă, maiorul Pop trimise pe adiutantul său să aducă steagul la locuința comandantului. Garda steagului însă în frunte cu caporalul *Tănase Borgovan*, nu voi să predea steagul, fapt care a contribuit la salvarea lui. Soldații temându-se să nu fie surprinși în timpul nopții de vr'un atac al gardiștilor unguri, fără nici un ordin ori dispoziție specială, s'au ales câte 12—24 feciori, din fiecare companie, complet armați, cari steteau de pază steagului (pretextând să nu izbucnească foc).

În *Pesta* se făcu din nou o tentativă de a sili pe grănițeri să depună jurământ. De aceea într'o Duminică ei fură duși la

biserica grecească, în care Ungurii puseseră pe un preot român să le țină soldaților o predică, »*în limba română, dar în spirit maghiar*«. Grănițerii n'au ascultat ce le-a vorbit preotul, înțelegând intenția Ungurilor și se gândiau mereu nu cumva să le fure puștile lăsate în piramidă înaintea bisericii. Intorși la casarmă, câțiva ofițeri maghiari încercară din nou a le cere jurământul și le-au permis chiar să-și alcătuiască grănițerii formula jurământului, la care se mai adaugă numai cuvintele: »*și nu vor lupta contra Ungariei*«. Toate propunerile fură energic respinse, căci pentru grănițeri este sfânt și valid singur numai jurământul vechiu depus pe propriul lor steag.

Urmarea fu că batalionul fu mutat în altă casarmă, alături de un batalion de honvezi și în vedere de a fi neapărat desarmat. Pentru a-i slăbi, se ordonă ca două companii ale batalionului să se mute în *Buda*. Dar grănițerii refuzară ascultarea acestui ordin, care îi despărția de frații lor. Un colonel, ordonă să scoată în curtea casărmii soldații batalionului, fără ofițeri și fără arme. Toate sfaturile, care durară apoi trei zile, n'avură nici un rezultat. În fine la 15 Noemvrie când un general ungur însoțit de doi comisari vorbeau cu soldații, în curtea casărmii, batalionul de honvezi ocupă toate intrările, scările etc. și puse mâna pe armele grănițerilor din camerile casărmii, în timp ce un alt batalion secuiesc și o baterie de artilerie cu șase tunuri se iviră în fața casărmii.

Soldații grănițeri revoltați în gradul cel mai mare de cursa ce li se puse, neavând nici o armă la mână, cu furie alergară la stânenii de lemne din curtea casărmii, apucară bucăți aruncându-le asupra honvezilor, cari stăteau cu puștile încărcate. Lozinca lor era acumă să-și salveze cu orice preț steagul, de care le era legată onoarea lor. Ofițerii unguri rămaseră înmărmuriți la această privești și voind să evite vărsare de sânge strigară: să se dea grănițerilor steagul. Dându-li-se și văzându-și steagul salvat s'au supus forții majore, apoi batalionul în ordine, în frunte cu steagul salvat fâlfâind, fu escortat într'o altă casarmă depărtată, o clădire părăsită și nesănătoasă, fără paturi și fără lumânări, unde grănițerii durmind pe dușumele umede, se bolnăviră de holeră.

La 22 Noemvrie batalionul fu transportat pâna la *Solnoc*, cu calea ferată, iar de aici soldații se împrăștiară și înapoiară, fiecare

cum putu la Năsăud. Steagul fu deasemene înapoiat, — un grănițer înfășurându-l pe trup sub haine — și predat comandantului Regimentului.

În anul 1851 Regimentul primi dela înalta comandă supremă a armatei următorul ordin împărătesc pe armată, Nr. 14:

Primul batalion al Regimentului al II-lea român grănițesc, acum »Principe de Thurn și Taxis Nr. 50« în anul 1848 și-a păstrat cu credință jurământul pe steag, între cele mai grele împrejurări; n'a dat ascultare diferitelor ademeniri și strălucitelor promisiuni făcute din partea conducătorilor rebelilor; cu dispreț a respins toate amenințările că prin decimare va fi forțat să rupă credința; invocând jurământul depus a rezistat cu onoare tuturor maltratărilor; iar când a fost împresurat, desbinat, desarmat și declarat prizonier de forță preponderantă (precumpănitoare), totuși și-a știut salva steagul.

Pentru ca să se dea cinste acestei credințe și amintirea ei să se păstreze pentru toate timpurile, îi dăruiesc o medalie de aur cu portretul meu și cu inscripția: »Pentru perseveranța neclintită la jurământul depus; dovedită în 1848«. Această medalie să se poarte la toate ocaziile solemne, să se poarte atârnată de steagul batalionului. Schönbrunn la 27 August 1851. Franz Iosef.

Tot atunci au fost decorați cu medalia pentru eroism clasa I de argint sublocotenentul *Dumitru Rus* din Rebra, pe atunci sergent major, și *Macarie Pop* sergent major tot din Rebra, cari au salvat steagul și au îndemnat și încurajat soldații să rămână statornici și credincioși jurământului. Cu aceeași medalie cl. II au fost decorați soldații: *Tănase Borgovan* din Leșu; *Ion Moroșan* din Măgură; *Luca Crețul* din Poiana Ilvei; *Dionisie Nicolau* din Nepos. Li s'a mai comunicat soldaților că din înalt ordin toți primesc gratificații. Astfel 24 grănițeri, cari în 1848—49 au luat parte la toate evenimentele prin cari a trecut batalionul, sunt numiți, din ordinul împăratului, păzitori ai steagului cu leafă de grenadieri.

Acești grănițeri au fost: *Trifon Titieni, Ștefan Cârțu, Ion Slăvoacă, Ilie Bretan, Grigore Vermeșan, Todor Cosma, Petru Petrașcă, Gavril Gabor. Vasile Pop, Vasile Marcu, Grigore Filip, Ion Ureche, Gavril Muscan, Vasile Hordoan, Vasile Bota, Vasile Vărăean, Ion Iedeau, Grigore Cionca, Cirilă Moldovan, Todor*

*Neamț, Ion Cira, Alexandru Ionel, Gavril Pop și Arsente Eremie.*¹⁾

Vecinică să le fie amintirea eroilor grănițeri! Țăranii aceia, în minunata lor conștiință, au înțeles marea primejdie ce venea din partea Ungurilor. Ei s'au opus eroic desarmării cu acelaș curaj și cu aceeași hotărîre ca cei dela Salva sub Todoran și aci ca și la Vaț și oriunde au dat de dușmanul secular mascat sau nemascat, salvându-și steagul și-au salvat onoarea și nația!

*

În timpul absolutismului austriac, ce urmă revoluției din 1848—49, adică între anii 1849—1861, grănițerii au luptat mereu pentru a li se respecta străvechile lor drepturi de oameni liberi și pentru recăștigarea averilor lor. Mulți dușmani și multe intrigi au trebuit să fie înlăturate prin energia câtorva din marii grănițeri, până când Împăratul prin rezoluția împărătească, datată din Laxenburg, la 27 August 1861, *a recunoscut toate drepturile și averile grănițerilor năsăudeni.*

Recunoscându-li-se grănițerilor averile ca ale lor, într'o mare adunare *au hotărît ca toate fondurile și averile, ce decurgeau din vechile lor drepturi să nu se împartă între proprietarii grănițeri, ci să se administreze în întregime pentru scopuri comune — în special școlare, stipendii și culturale, întrunite toate în instituția numită: »Administrația fondurilor grănițerești«. Acest sublim act și cel mai important al grănițerilor de atunci a fost o dovadă de cea mai admirabilă solidaritate națională și a fost declarat obligator și pentru urmașii lor.*

Marii noștri înaintași, cu adevărat idealști, sinceri iubitori ai neamului românesc, prevăzători ai luptelor dintre popoare pe teren cultural, s'au îngrijit din vreme de partea cea mai bună, necesară neamului nostru: *luminarea minții și înobilarea sufletului fiilor lor.*

Acest act a fost temelia pe care s'a înființat și asigurat școalele românești năsăudene, s'au putut da stipendii tinerilor pentru a se forma o falangă frumoasă de intelectuali români: profesori, etc., și de meseriași. Astfel mărețul act a asigurat frumosul viitor din acest colț de țară românesc pentru cultura națională.

¹⁾ »Arhiva Som.» Nr. 14—1931 p. 413—14.

Din vremea Vicarului Grigore Moisil

a) Când în Octombrie 1860, Împăratul printr'o diplomă anunță o nouă constituție liberală, prin care și națiunea românească devenia cu drepturi egale cu celelalte națiuni minoritare din Ardeal, grănițerii cer cu stăruință împăratului, ca pe teritoriul fostului regiment de graniță românesc, să li se îngăduiască înființarea unui District politic, autonom, românesc, cu jurisdicțiune proprie, ei bine știind că înfaptuirea acestei idei și dorințe este de cea mai mare importanță pentru viitorul nostru. Ei voiau să fie și în viitor la olaltă, nedespărțiți.

Și de astă dată au urmat mari lupte, căci Ungurii începură din nou cu minciunile, intrigile și perfidiile lor de totdeauna în contra Românilor. Împăratul însă aprobă cererea grănițerilor și la 24 Martie 1861 semnă actul de înființare a *Districtului românesc autonom grănițeresc al Năsăudului*,¹⁾ care s'a inaugurat la 18 Iunie a. a. cu mare fast și cu funcționari numai români.

Acest fapt a lărgit și întărit temelia naționalismului românesc din acest ținut. Limba administrației, la tribunal, judecătorii, în toate serviciile și institutele de stat, județ și comune a fost introdusă firește cea românească. Funcționarii purtau costum românesc, mai ales la serbări »accentuând și prin aceasta românismul«, iar drapelul Districtului era tricolorul românesc.

b) În posesiunea drepturilor și averilor, grănițerii activează acuma liberi în noul lor District și concep planuri mari. Își reorganizează școalele sătești, precum și cele zise triviale și cea primară superioară din Năsăud, școala de fete și preparandia (școala de învățători) și introduc limba română ca limbă de propunere în toate locurile unde încă mai dăinuia limba nemțască.

În urmă cer guvernului să li se permită înființarea unui gimnasiu complex (liceu) cu 8 clase, din fondurile lor școlare. Împăratul aprobă cererea și la 4 Octombrie 1863 se deschide cu mare fast clasa întâia a noii școli secundare, cu 40 școlari; iar în anul școlar 1870—71 se completează la opt clase. Primul examen de maturitate (bacalaureat) se ținu la 3 și 4 Iulie 1871 cu 16 șco-

¹⁾ A se vedea în amănunțime la »Figurile grănițerești năsăudene« de I. Moisil, în »Arhiva Som.« Nr. 19 p. 190, Nr. 20 p. 578 și 607.

lari. Accentuăm că și gimnasiul acesta grănițeresc a fost înființat și susținut cu banii grănițerilor, fără ca statul sau altcineva să fi contribuit vr'odată cu vr'un ban.

Înființarea acestui gimnasiu în Năsăud a fost un act de o foarte mare însemnătate nu numai pentru ținutul grănițeresc, ci pentru tot Nordul Ardealului, de aceea și serbarea deschiderii acestei școli a fost înălțătoare.¹⁾

Correspondentul »Gazetei Transilvane« scria atunci cu entuziasm următoarele: Mâna-mi saltă de bucurie și mintea-mi îndeșert se încearcă a afla cuvinte destoinice, cari se poată descrie cu culori destul de vii entuziasmul cu care știură fii lui Marte de prin împrejurul muntelui Heniu, Ineu și Țibleș îmbrătoșa ziua cea atât de momentuoasă pentru fii națiunei române și în specie ai Districtului acestuia.

La inaugurarea deschiderii, un tânăr profesor, *Ion M. Lazar*, — mai târziu director — compuse o Odă festivă, care fu cântată prima oră cu această ocasiune și care deveni apoi *Imnul gimnaziului*, cântat de atunci până azi timp de 75 de ani la toate serbările școliei.

c) Din stipendiații fondurilor grănițerești s'au format pleiada de profesori necesari gimnasiului, censurați (licențiați) și doctori în filologie, istorie, științe și teologie, cu studii serioase, pricepuți, scriitori, pedagogi, oameni cu foarte puternice sentimente naționale.

d) Grănițeri cu mare înțelegere națională — cum a fost căpitantul Silvestru Tomi ș. a. — au fundat o bibliotecă: »*Biblioteca Mariana*«, alăturată la gimnasiu.

e) Pe la 1870 s'a înființat la gimnasiu școlarilor societatea numită »*Virtus romana rediviva*«, care dăinuește și astăzi. Scopul: »Perfecționarea în cultură și știință astfel încât lucrarea societății să fie reîntregirea studiilor scolastice, citirea de jurnale literare mai ales românești, deprinderea în declamarea de bucăți și poezii alese și operate proprii, așa totuși, ca obiectele, cari se vor alege să fie în consonanță cu studiile scolastice, încât toată scrutarea politică sau religioasă să fie eschisă. Societatea va avea o bibliotecă, își va procura reviste literare și științifice, va ține ședințe peste

¹⁾ Detalii în »Istoria școalelor năsăudene« de V. Șotropa și Dr. N. Drăgan, Năsăud 1913 p. 153 seq.



Costumul românesc

pe care funcționarii administrativi ai Districtului politic autonom românesc al Năsăudului îl purtau — între anii 1861—1872 — mai ales la sărbători — accentuând și prin aceasta românismul.

(Fotografie după o stampă din acei ani, din colecția d-lui V. Șotropa.)

(Arhiva Someșană» Nr. 24 — 1938.)

an, în cari se vor ceti lucrări literare, originale sau traduceri, se vor ține vorbiri oratorice ori disertații petrecătoare, se vor declama poezii proprii ori de ale altora. Se vor aranja ședințe publice de producțiune.

Lucrările cele mai bune, cari se cetiau în ședințele literare, se păstrează, scriindu-se într'un fel de almanah numit »*Muza someșană*«, redactat în fiecare an, și în care s'au trecut și cele d'întâi încercări ale poetului George Coșbuc fost școlar al acestui gimnasiu, precum și lucrările multor altora.¹⁾

În bibliotecă erau toate cărțile literare românești de seamă ale scriitorilor și poezilor noștri români. Între acestea se găsea și cartea »*Noaptele carpatine*« de I. C. Drăgescu, care a avut o enormă influență asupra intensificării sentimentului național a tineretului român.

f) Școlarii din clasele superioare purtau berete cu tricolor românesc.

g) Steagul gimnasiului era tot tricolorul românesc până prin anii 1880. Școlarii din cl. VII și VIII purtau brăie tricolore la serbarea de 3/15 Mai.

h) Fiindcă exista încă pe aceea vreme tendința de a germaniza sau mai târziu de a maghiariza scoalele, conducătorii grănițerilor foarte precauți, au insistat să pună gimnasiul sub tutelă confesională, căci numai în acest fel să putea păstra și respecta limba și legea părinților și moșilor noștri în acele vremuri. De aceea au ținut să fie școalele lor numai românești și de confesiune greco-catolică și puse sub adăpostul episcopiei unite din Gherla.²⁾

i) Grănițerii năsăudeni au cerut cu mare stăruință să aibă și o episcopie, pentru care au făcut pașii necesari în două rânduri de a se muta episcopia din Gherla la Năsăud, episcopii din acele vremuri fiind și ei de aceeași idee. Guvernele ungurești, vecinic dușmane, au făcut totul ca această dorință românească să nu se aprobe. Dar ce nu s'a putut înfăptui în era dușmănoasă ungurească, nu s'ar putea realiza în România Mare? Tocmai în acest ținut al Ardealului de nord-est este foarte necesară o episcopie românească greco-catolică.

¹⁾ Istoria școal. năs. p. 314 urm.

²⁾ »Arhiva Som.« Nr. 21—1937 p. 623 sau »Figuri grăniț. năs.« p. 192 și »Arh. Som.« Nr. 8—1928 p. 105—107.

Dar chiar în ultimii ani, după Unirea în România mare, grănițerii nășăudeni au jertfit pentru cultura națională nu mai puțin de 46 milioane Lei pentru școli, precum pentru internatul liceului (28 milioane Lei), pentru clădirea școalei normale 6 milioane. Pentru clădirea liceului făcută ceva mai înainte: Lei 7 1/2 milioane, pentru internatul gimnaziului de fete Lei 800.000, pentru școala de meserii Lei 2,200.000 pentru repararea localului vechiului liceu și alte reparaturi Lei 900.000. Și astăzi, după enormele jertfe aduse de grănițerii, *școala normală* — urmașa primelor cursuri românești de pedagogie din Ardeal, înființate de marele vicar și pedagog *Ion Marian*, în 1837, și a vestitei preparandii de mai târziu, conduse de renumitul pedagog *Vasile Petri*, — este menită desființării și pieirii. Trecutul cu frumoasa lui tradiție și enormele servicii naționale aduse nației noastre în cele mai grele vremuri, nu mai sunt respectate.

*

Grănițerii își propuseră să facă din Năsăud o formidabilă fortăreață de cultură și viață românească, ceea ce în mare parte au și înfăptuit. De aici s'a răspândit o puternică lumină de cultură și de sentimente românești peste întreg Nordul Ardealului, timp de peste 100 de ani.

Depunerea vechilor steaguri ale Regimentului grănițeresc în biserica românească din Năsăud (1866¹)

În ziua de 26 Octomvrie 1866, cu o mare solemnitate, s'au depus în biserica unită din Năsăud vechile flamure (steaguri), sub cari grănițerii au luptat într'o mulțime de războaie, precum la Troppau; în Prusia; la Giurgiu cu Turcul; Limburg; Areda, Arcole, Rivoli și Salo în războaiele cu Napoleon Bunăparte ș. a., atâția martori pentru eroismul, perseveranța și istețimea bravilor noștri grănițeri. Trebuind înlocuite aceste venerabile simbole, din cauza vechimei și a stării lor, conducătorii grănițerilor au rugat pe suveran, ca în loc să le depună spre păstrare în muzeul militar

¹) Aceste rânduri le reproducem după o dare de seamă a fostului pedagog Vasile Petri din 1866. Actul se păstrează la »Muzeul năsăudean«.

al arsenalului din Viena, să le încredințeze spre păstrare aceloră, cari le apărară cu eroism un secol în contra tuturor dușmanilor. Cererea aflând ascultare, acești martori ai *bravurei romane* restituindu-se însemnă un act de recunoștință pentru virtuțile militare ale Regimentului năsăudean, iar ziua de 26 Octomvrie este ziua în care de asemenea se recunosc sacrele drepturi ale națiunii române din Transilvania dându-i-se »Carte de botez« cu nota dene-gată de seculi: »legiuită«.

În anul 1763 jură primul batalion primul jurământ de cre-dință sub una din flamurele prezente, pe care la ordinul neuitatului Împărat Iosif al II-lea s'a scris: »*Virtus romana rediviva*«; la o sută de ani mai târziu — 1863 — Românii din Transilvania pot saluta a doua »rediviva«, care apoi primi sancționarea împără-tească la 26 Octomvrie. — Iată legătura firească dintre ambele motive ale sărbătorii de astăzi.

Comitetul opidului năsăudean în frunte cu bravul său jude (primar) locotenentul pensionar *Grigore Mihailaș*, aranjă serbarea. La orele 9 dimineața un public numeros compus din popor și intelectuali era înaintea bisericei, în mijlocul lor având cele două flamure militare. Îndată sosi și căpitanul suprem, *Alexandru Bohățel*, șeful Districtului, însoțit de întreaga intelectualitate grănițerească. Vicarul *Grigore Moisil* și alți trei preoți celebrară serviciul divin, la finele căruia Vicarul rosti o vorbire despre dubla însemnătate a serbării urând a păstra cu scumpătate și a lăsa moștenire posterității virtuțile, ce strămoșii noștri le săvârșiră sub aceste două flamure, mulțumind Împăratului pentru sancționarea legii, prin care se înarticulă scumpa noastră națiune; însă a ne și apăra drepturile câștigate ori și unde, și față cu oricine.

Apoi flamurile se depuseră în altar.¹⁾

Eșind din biserică, poporațiunea primi alte două flamure, una națională (tricolorul român) și alta negru-galbină. Șeful Districtului fu condus apoi de întregul public, cu flamurile cele nouă și muzica în frunte, la reședința sa, unde notarul primăriei rosti o cuvântare și în numele comunei a asigurat că virtuțile aceste se vor păstra ca un paladiu sacru și se vor lăsa de ereditate posterității.

¹⁾ Unul din aceste steaguri se găsește astăzi în »Muzeul năsăudean«.

La aceasta Șeful Districtului răspunde, »că e foarte anevoaie a decide cărui moment din serbătorea de astăzi ar fi a i se atribui însemnătate mai mare: restituirea și depunerea flamurelor, sau sancționarei articolului prin carele se recunoaște Națiunea română de egal îndreptățită cu celelalte surori din patrie; atâta însă e sigur, că dacă nu s'ar fi înființat cele două regimente curat române (cel dela Năsăud și cel dela Orlat), virtuțile noastre s'ar fi ascuns — după obicei — sub firme străine, și așa anul 1863 ar fi fost cu neputință.«

Urmă apoi o recepție a intelectualilor la căpitanul suprem, care în vorbirea sa adăugă: »că-și va ținea de cea mai sfântă datorință a griji, ca legile sancționate de Majestatea Sa să nu rămână literă moartă, ci să se împlinească și respecteze cu toată rigurositatea».

Un prânz comun în ospătăria cea mare (Otelul Rahova de astăzi), cu toastele obicinuite și o petrecere a poporului cu jocuri și cântece naționale în piața târgului (Piața Unirii de astăzi), închiă această solemnitate.

Petri închie această dare de seamă, cu poetul, astfel:

»Măreață-i serbarea, când frații d'un sânge
Se leagă'ntr'e sine prin viu jurământ:
A nu lăsa pradă și nici a se'nfrânge
Măirea străbună și dreptul cuvânt!«

„Astra“ la Năsăud în 1870

În anul 1870 (August) s'a ținut la Năsăud adunarea generală a Asociațiunei transilvane (»Astra«). Grănițerii au înțeles marea misiune culturală și națională a acestei importante asociații și de aceea cu toții, profesorii și administrația districtuală, au făcut pregătiri strălucite și au chemat în afară de membrii ei din Ardeal și intelectuali frunțași din Maramureș și Bucovina, la serbările aranjate la Năsăud. S'a întrunit o foarte frumoasă cunună de distinși intelectuali, făcându-se o entusiastă înfrățire între Românii acestor trei provincii românești.

Atunci s'au înscris ca membri fondatori sau pe viață *toate cele 44 comune grănițerești* și mulți frunțași din Districtul Năsăud-

dului ca membrii activi la »Astra«. Cu această ocaziune s'au încasat 5470 florini v. a. taxe, cea mai mare sumă, care a încasat vr'odată »Astra« dela înființarea ei (până în anul 1907).¹⁾

Teatru în Năsăud

Cu înființarea liceului și gruparea în jurul lui a multor profesori bine pregătiți, cu alese sentimente românești, se produce o nouă și mai puternică viață culturală și națională în Năsăud și în ținutul lui. Incepe a se cultiva și musica mai intensiv. Vechea casină se transformă în »*Reuniune de lectură*«. Profesorii chiamă la Năsăud și trupe teatrale din București, care începeau a juca în Ardeal. La 1871 vine artistul *Mihail Pascaly* dela Teatrul Național din București, apoi *G. Popescu* din Ploiești, *G. Aug. Petculescu* și alții precum și unele trupe de diletanți ardeleni, căci gustul pentru artă, în special pentru musică și teatrul românesc, se desvolta acumă din ce în ce mai mult.

Mare influență a avut teatrul românesc²⁾ asupra limbei și a intensificării sentimentului național în ținutul nostru, ca în Ardeal în general.

Cooperație — Banca „Aurora“

Profesorii nostri idealști, pe lângă învățătură ne-au desvoltat și întărit sentimentul național, lucrul cel mai important, căci numai acesta face un popor conștiu și puternic; lipsind acesta, spiritul național este expus la toate curentele rele și primejdioase, care duc nația la slăbire și la pierirea ei. Sentimentul național, puternic infiltrat de eselenții noștri profesori în toți școlarii trecuți prin gimnasiu și celelalte școli năsăudene, s'a manifestat apoi în viața lor publică și națională, ne-a făcut idealști.

Încă de pe la anul 1870 profesorii aceștia se frământau cu idea cooperației. Mulți cari își făcuseră studiile la Viena aduseră cu sine această idee și înființară mai întâi o mică »societate de păstrare și împrumut« a profesorilor dela gimnasiu. După un an, dovedindu-se de mare folos și exprimându-și și alții dorința, s'a

¹⁾ Revista »*Transilvania*«. Sibiu 1911. Nr. 4 jubilar 1861—1911 p. 396.

²⁾ »Arh. Som.« Nr. 20 pg. 226: »Teatru în Năsăud«.

transformat într-o societate mai mare, intrând ca membri și preoți, învățători, funcționari, țărani, etc. În 1873 constituindu-se în toată regula și numindu-se »*Aurora*, societate de împrumut și păstrare«, s'a desvoltat din ce în ce mai bine și prin administrația ei cinstită, a adus foloase enorme populației grănițerești și culturai naționale. Ea trăiește și astăzi, împlinând 65 ani de neîntreruptă și binefăcătoare existență, în care timp această instituție curat românească a distribuit milioane de Lei pentru scopuri culturale, filantropice, naționale, a mărit patrimoniul național finanțând cumpărarea de zeci de mii de jugăre catastrale de pământ cultivabil și păduri, pe seama clientelei românești, dela minoritarii învecinați; i-a făcut educație poporului să economisască »bani albi pentru zile negre«, și a îndemnat clientela să îndrăgească cartea, îndemnând-o și în ale gospodăriei raționale, prin distribuirea gratuită a mii de exemplare de cărți utile, broșuri și ziare și tratând-o întotdeauna cu cea mai mare culanță și tragere de inimă.

După pilda »Aurorei« s'au înființat apoi an de an o mulțime de alte bănci populare în ținutul nostru.

*

Observ aici că o foarte mare greșală s'a făcut de guvernele dela Unire încoace, tratând băncile românești din Ardeal într'un mod foarte mașter, astfel că ele — care au adus foloase imense poporului în vremurile grele de sub stăpânirea străină — sunt amenințate cu desființarea, pe când cele minoritare înfloresc și să întăresc, spre marea pagubă a poporului nostru.

*

Țot banca »*Aurora*« din Năsăud este, afirmăm cu toată tăria, mama băncilor populare din vechiul Regat.

Până la 1897 nu se pomenea de bănci populare la sate în Regat. Nimene nu s'a gândit vr'odată la așa ceva acolo: nici marii proprietari — mulți urmași direcți sau mai ales indirecti ai boerilor de altă dată, — nici marii patrioți politicieni. Dacă se întâmpla undeva să se facă de vr'un învățător mai îndrăgnet, în vr'un sat' vr'o mișcare culturală, vr'un festival, era considerat drept socialist, sau altă făptură mai rea, subversivă și urmărit chiar de autorități, căci marii proprietari, — cei mai mulți făcând

parte din greco-bulgărimea care robia țărănimea și stăpânea țara prin politică, — erau dușmanii chiar celor mai timide mișcări culturale, intervenind la autorități pentru a le opri ca periculoase.

În 1897 scriitorul acestor rânduri, pe când era profesor la Târgul Jiului, a luat inițiativa de a înființa — împreună cu dascălimea din județul Gorj — *prima bancă populară* în capitala județului numită »*Cerbul*«, după modelul »*Aurorii*« din Năsăud. După doi ani de experiență, învățătorii, la stăruința mea, au început să înființeze bănci populare la sate, poporul înțelegând folosul lor. Pe la finele anului 1901 erau în Gorj 15 bănci populare înființate și 14 în formațiune, căci mișcarea luase un puternic și rapid avânt. În 1899 ministrul Dr. C. Istrati, cu ocazia unei vizite ministeriale în Gorj, luând cunoștință mai amănunțită de băncile înființate la sate, incredințându-se de marile foloase ce astfel de bănci pot aduce populației rurale mi-a zis: »Nu numai Gorjul să aibă bănci la sate, este necesar a se înființa cât de multe și în alte județe. Vă rog dați-mi o persoană dela D-voastră să facă propagandă oficială și în alte județe«. I-am satisfăcut dorința. S'a început propaganda mai întâi prin sate în județele: Mehedinți și Dolj (1899—1900) cu bune rezultate. La finele anului 1900 erau în întreaga țara 88 de bănci. *Doctorul Istrati fu deci al doilea promotor al înființării băncilor populare*. În 1901 guvernul conservator retrăgându-se și cu el și D-rul Istrati, venind la cârmă liberalii, cu *Spiru Haret* la Ministerul instrucțiunii, acesta continuă și intensifică propaganda, fiind »dus de puternicul curent al acestei mișcări, care se pornise în întreaga țară«.

La finele anului 1901 erau 256 și la finele anului 1905 erau 1849 bănci.

Haret este al treilea promotor sub care răspândirea băncilor la sate a luat un avânt extraordinar.¹⁾

*

¹⁾ A se vedea: a) *Prima pagină din Istoricul băncilor populare din vechiul Regat de I. Moisil*, în »Convorbiri literare«, Anul LIV (1922) Nr. 2. b) *Mișcarea culturală, artistică și economică de odinioară din Gorj de I. Moisil*, în »Arhivele Olteniei« Nr. 32—33 (1927). c) *Băncile populare din vechiul Regat sunt de origine ardelenescă de I. Moisil*, în ziarul »Națiunea română«, Cluj, Nrile 187—189, Noemvrie 1935.

Orice mișcare cât de bună și de folos poporului își are dușmanii săi. Așa și cu băncile populare. Nu le convenea unora că s'au făcut așa cum s'au făcut și de cine s'au făcut. Apoi vin la rând politicianii. Aceștia au căutat prin diferite mijloace să nimicească mișcarea noastră culturală și economică ce pornisem în Gorj, și în parte le-a și succes.

Încă în anul 1899 un ministru — care își zicea »democrat«, Take Ionescu, s'a exprimat chiar în fața Doctorului Istrati — în acelaș timp fiind și el ministru în acelaș guvern, -- »că mișcarea noastră *trebuie distrusă*, ca o mișcare *în principiu revoluționară*«. »Nu este chestia de acțiune contra socialismului« — spunea politicianul — »ci casele de economii (cum erau ale noastre țărănești) trebuie distruse, căci orice organizare și mai cu seamă organizarea economică a țărănimei este revoluționară... Orice încercare în acest sens *tocmai* trebuie distrusă!!« (Dintr'o scrisoare a lui V. Rola Pie Karski din București, dela 7 Mai 1899).

Iată deci mentalitatea acestui politician, căruia i se dăduse și numele de »fiul lui Belzebut«, proclamat mai târziu, în 1907—8, șef al partidului conservator-democrat. Și acestui *democrat* i-a ridicat partidul său un grandios monument în capitala țerii.

Grănițerii nășăudeni și Răsboiul Independenței (1877—78)

Când Răsboiul Independenței României 1877—78, era în toiul lui, succesele armatei române erau comunicate de ziarele românești din Ardeal în amănunțime, fie după ziarele din București, — fie de unii corespondenți de pe câmpul de luptă,¹⁾ sau după ziarele străine, — și atunci sufletele tuturor Românilor ardeleni se inflăcărau din ce în ce mai tare, inimile băteau mai puternic și cu toții aveam încredere în biruința finală a Românilor. »Anul 1877 a fost înălțare pentru cei umiliți și umilire pentru cei îngâm-

¹⁾ Cum a fost Căpitanul *Moise Groza* — bănașan — în urmă general. Iar dela Năsăud erau pe câmpul de luptă frații *Iosif* și *Nicolae Bodescu*, de loc din Salva și *Petre Catul* din Năsăud, cari s'au distins la Plevna. Acești trei din urmă, după terminarea cl. VI a gimnasiului din Năsăud, au urmat școala de agricultură dela Herestrău (București), iar la declararea războiului independenței s'au înrolat în armata română în care au și rămas.

fați. Anul 1877 formează aurora plăcută a unui viitor plin de glorie. În inimile multor nenorociți a semănat mari sperări — se exprima așa de încrezător marele nostru învățat blăjan Timotei Cipariu.

În Năsăud întreagă populația românească era mândră de bravura oștirilor românești, dovedită în luptele cu Turcii și de elanul cu care plecaseră și intrară în război »curcanii«. La sosirea fiecărei știri despre vreo învingere a Românilor — Grivița, Rahova asaltată de ei, predarea Plevnei și amănunțele capitulării, etc. — întrep publicul, cu mic cu mare, funcționari, țărani, elevi etc., plecau în șiruri, în frunte cu muzica pompierilor, ori, pe atunci, încă cu veteranii »băndași« rămași din timpul regimentului grănițesc, percurgeau stradele în strigăte, chiote de bucurie și cântece naționale. Profesorii tineri și chiar și elevi, țineau scurte dar înflăcărâte discursuri și la ferestrele unor clădiri de ale fondurilor școlare, erau admirate transparentele cu diferite urări și texte sentențioase. Dupăce, în 1875, Năsăudul încetase a fi centrul districtului și administrația era cărmuită din Bistrița, oficialitatea nu știa chiar despre toate ce se petreceau aici la noi; cu toate acestea a căutat și a aflat prilej să disolve comitetul format pentru ajutorarea răniților români. (Scrisoarea din 12 Febr. 1927 a dlui V. Șotropa.¹⁾)

Când trupele române au intrat victorioase în *Rahova*, năsăudenii au botezat un otel din Năsăud, fără nume, numindu-l *Otelul Rahova*. În amintirea luptelor eroice ale Românilor la Grivița, năsăudenii au botezat al doilea otel cu numele de *Otel Grivița*. Amândouă aceste există și astăzi, purtând aceleași numiri necurmat 61 de ani. Firește că aceste victorii au fost serbătorite de toți intelectualii din Năsăud (profesori, preoți, ofițeri pensionari, învățători ș. a.) cu cel mai mare entuziasm.

Când s'a aflat în Năsăud de căderea Plevnei, noi, o parte din școlarii gimnasiului am serbătorit acest memorabil fapt din istoria neamului nostru cu un deosebit fast. Mica noastră societate secretă: »*Virtus Romana rediviva*« (căci cea adevărată era tocmai atunci suspendată, iar noi vr'o 20 o înființasem în secret pentru noi), am sărbătorit-o printr'o ședință ținută într'o Duminică în localul vechiului gimnasiu (în sala clasei a VII-a). Unul

¹⁾ În »Răsunetul războiului pentru independență în Ardeal«, conferință ținută la Ateneul român din București la 1 Aprilie 1927 de profesorul Sextil Pușcariu, pag. 26.

dintre noi rosti o mică vorbire inflăcărată despre faptul căderii Plevnei și biruința Românilor, iar alți doi au declamat niște poezii naționale.

Intellectualii din ținutul nostru însă au sărbătorit-o într'un mod deosebit chemându-se cu toții la Năsăud. Reproducem aici o chemare pe care o păstrăm, ca un scump act, la Muzeul năsăudean.¹⁾ Chemarea aceasta era adresată către intelectualii din Rodna și sună așa de frumos:

Cătră Inteleğința română

în Rodna

Victoria armelor române culminată la Plevna se va serba aici în Năsăud Joi, în 20 a lunii curinte.

Această festivitate se va termina seara cu un banchet împreunat cu una petrecere musicală.

La această festivitate avem onoare a invita cu toată stima pe Onorata Inteleğință.

Năsăud în 17 Decembre 1877.

Comitetul arangeror.

Văzut: Porcius, Popa Lupșai, Vidi: Diomed, Pop căp. în pens, Zaharie Pop

Iar în seara acea pe când »inteleğința« grănițerească serbă-toria victoria dela Plevna în Otelul *Rahova*, noi o grupă de școlari încă am serbătorit-o la gazda unor colegi de ai noștri, cari erau în fanfara gimnaziului (îființată în 1872 la acest gimnasiu). Casa acestei gazde era sus pe un deal, pe care noi școlarii îl numiam pe atunci *Olimp*, — Olimpul Năsăudului — unde am petrecut până noaptea târziu, în vorbiri avântate, cântece naționale și »cuar-tetul« nostru reproducând piesele muzicale, pe care le cânta fan-fara, răspândindu-se melodiile de acolo, de sus, peste întreg Nă-săudul.

De altfel la toate serbările gimnaziului se recitau poesii na-ționale și de aici înainte și cele relative la rășboiul Independenței, ca Peneș Curcanul, Sergeantul, Odă ostașilor români, Eroii dela Plevna, apoi Sentinela română și alte poezii de V. Alecsandri, Bolintineanu, etc, pe care ni le recomandau profesorii noștri.

Idolii noștri, ai profesorilor și școlarilor din Năsăud pe lângă poetii amintiți erau Andrei Mureșianu, C. Negruzzi, Ion Brătianu, Mihail Cogălniceanu, Nicolae Bălcescu, C. A. Rosetti ș. a.

¹⁾ Acest act este dăruit de dl *Dr. Tit Pop*, medic în Rodna, rămas dela tatăl D-sale, fost învățător și notar comunal acolo.

O frumoasă operă alor doi profesori năsăudeni

În anul 1878 doi profesori ai gimnasiului superior din Năsăud, *Artemiu P. Alexi* și *Maxim Pop*, — însuflețiți de faptele oricui ale armatei române din Războiul Independenței și conștii de »*Virtus romana rediviva*«, care era și maxima Districtului Năsăud, acea virtute romană reînviată și din nou vădită pe câmpiile de luptă din Bulgaria, — au îndrăznit să înfăptuiască o foarte frumoasă, dar grea, operă, descriind acest războiu în lucrarea lor intitulată: »*Resbelul oriental ilustrat*«, care în cea mai mare parte cuprinde faptele de războiu și biruințele Românilor.

Această operă, tipărită în editura librarului Paul Cieslar¹⁾ din Graz, are 724 pagini, cu foarte numeroase și frumoase ilustrații, tablouri colorate (scene din războiu ale armatei române), hărți, schițe, deseme, etc.

Este foarte caracteristic faptul, ca acești doi profesori grănițeri dela gimnasiul din Năsăud, din acest colț de țară au avut curajul, în acele vremuri, să se apuce de o lucrare așa de grea, dar frumoasă.²⁾ Opera este dedicată:

»Vitejei armate române. Bravilor săi conducători.

Eroilor români dela Rahova, Nicopoli, Lom-Palanca, Grivița, Plevna și Vidin. Demnilor descendenți ai marilor eroi dela Călugăreni, Rahova și Resboieni. Umbrelor mărețe și de eternă memorie ale eroilor căzuți pentru Românism Dedicăm acest op în semn de înaltă recunoștință și admirațiune

Autorii».

Cântecul gintei latine

În Mai 1878, poetul *Vasile Alecsandri* fu premiat la concursul dela Montpellier pentru »*Cântecul gintei latine*«, care trebuia să fie *Imnul gintei latine*.

Succesul lui Alecsandri a fost pentru toți Românii și în special pentru grănițerii năsăudeni un eveniment ce i-a entusiasmat într'un mod extraordinar.

¹⁾ Român istrian.

²⁾ Despre această operă mai amănunțit în biografia profesorului A. P. Alexi, în »Arh. Som.« Nr. 24.

Firește că și acest eveniment s'a serbătorit de intelectualii năsăudeni și fiindcă în Iunie 1878 »*Reuniunea Mariană*« a învățătorilor din districtul Năsăud, își ținuse prima adunare generală în Năsăud, cei întruniți au serbătorit cu această ocaziune succesul bardului român, dându-se și un banchet în hotelul »*Rahova*«. Profesorul Alexi într'o avântată cuvântare a arătat atunci marea însemnătate a acestei premieri și a propus să se trimită o telegramă omagială poetului la Mircești.

Telegrama are cuprinsul următor: »Ție Barde al națiunei române și al ginteî latine, Ție carele ai cântat cu duiosie durerile și suferințele Românilor, ai eternizat glorioasele fapte ale străbunilor, ai înălțat prin mărețele și puternicile tale versuri reinviata vitejie romană, ție-ți aducem cu viu sentiment și mândrie națională sincerile noastre gratulări și felicitări la distingerea recunoscută de societate limbelor romanice prin cântecul tău sublim, cântecul ginteî latine. Recunoașterea geniului tău este recunoașterea națiunei române, el ne-a stors lacrimi de bucurie, el ne inspiră fală și speranță, el este cel mai strălucit testimoniu cultural, cea mai frumoasă serbătoare națională pentru Românimea întreagă, este primul pas măreț la unirea tuturor fiicelor latine într'un corp viu, la o muncă nobilă și la aspirațiunea latină comună, pentru a cărei realizare să putem și noi răspunde odată geniului ginteî latine cu cuvintele tale: »Pre tine te-am reprezentat«.

Telegrama a fost semnată de vre-o 80 de intelectuali.

Alecsandri a dat următorul răspuns: Dr. Alexi în Năsăud: Salutare frățască tuturor Românilor subscriși în depeșă. Sum mândru de gratulările lor. Mulțumirile mele sincere. Vasile Alacsandri.¹⁾

Podoabe în casele grănițerilor

După înființarea Districtului autonom grănițeresc al Năsăudului în 1861, conștiința națională a grănițerilor se desvoltă mult mai frumos și mai puternic din toate punctele de vedere. În odăile intelectualilor, ale cărturarilor și chiar ale țăranilor fruntași păreții erau împodobiiți cu tablouri și portrete de ale Românilor marcanți pe lângă

¹⁾ Din o corespondență a ziarului *Observatoriul* din Sibiiu. 1878. Nr. 49 și «*Arh. Som.*» Nr. 22 p. 180—81.

cele ale mântuitorului și a Maicii domnului. Astfel: Dragoș Vodă, Mihai Viiteazul, Mihai Eroul în bătălia dela Călugăreni, Uciderea lui Mihai la Turda, George Bariț, Ion Pușcariu, Mitropolii Șaguna și Al. Sterca Șuluț, Avram Iancu, Ion Brătianu, Mihail Cogălniceanu, Cuza Vodă, Andrei Mureșianu, Arune Pumnul, Curtea de Argeș, Gimnasiul român din Brașov, apoi portretele Regelui Carol I și a Reginei Elisabeta; apoi tablouri din Războiul Independenței: ca Bătălia dela Smârdan, Luarea Griviței, diverse scene din acest război, defilarea unui Regiment de dorobanți (aceste le avem azi și în Muzeul năsăudean).

Când se va face unirea tuturor Românilor?

În tinereța mea am asistat de multeori la discuții înflăcărâte, ce se făceau între profesorii, ofițerii grănițeri pensionari și alți intelectuali din Năsăud, în cari era vorba și de unirea Românilor într'un stat național. Din aceste discuții, des repetate, cu mult temei și multe dovezi, pro și contra, întărite, ajungeau întotdeauna la conclusia, că unirea nu se va putea realiza, decât dacă se va întâmpla odată un mare război al popoarelor, un război european și numai după lămurirea învălmășelei care se va întâmpla, popoarele subjugate de Austria, Rusia și Turcia, prin urmare și Neamul românesc, își vor căpăta drepturile lor firești de a se constitui în state naționale. Atunci toți Românii își vor reconstitui vechea Dacie. Cum s'a și întâmplat!

Și eu la înaintate bătrânețe, mă simt fericit, că am avut norocul să ajung acel ceas fericit și să văd izbăvirea celor prevăzute cu atâta claritate de bătrânii noștri grănițeri.

Concluzii

Din cele arătate în această lucrare, reese limpede ce a preocupat mereu pe vechii și marii grănițeri năsăudeni: grija de a-și păstra curată libertatea, legea, limba, ființa lor națională, tendința de cultură, dragostea fără seamăn de neam și ridicarea poporului prin toate mijloacele, la o bunăstare culturală și economică, și de a asigura urmașilor o existență mai bună.

Din toate aceste par'că sufletele înaintașilor noștri ne vorbesc și ne îndeamnă ca niște forțe mistice la cultivarea unui înalt idealism național și creștin.



Monografia școlilor din Sângeorz-Băi, județul Năsăud

Iustin Sohorca

I. Școala trivială

A) Istoricul și organizarea

Școala trivială, înființată la anul 1766 în comuna Maieru, a fost mutată în Sângeorz-Băi la anul 1816; limba de predare în școală a fost română, având două despărțăminte, cu un învățător și un catihet.

Școala a fost susținută din fondul de provente al Regimentului II de graniță. În anul 1837 »*Consiliul belic de curte*« a transformat școala trivială în școală trivială germană (Deutsche Trivial Schule), având limba de propunere germană.

Munca depusă, dar mai ales disciplinarea elevilor în această școală a contribuit la formarea unor caractere de fier și oameni de o punctualitate rară. În ea se pregăteau tinerii din cari se alegeau ofițeri, funcționari administrativi și puteri didactice.

E viu încă în memoria bătrânilor »măgarul« desemnat pe o tablă de lemn, pe care îl purta de grumaz, acățat cu o sfoară, în școală, pe stradă și acasă elevul, care cuteza să sufle un cuvânt măcar în limba română. Măgarul era semnul, că Românul cuteza să vorbească românește! Groaza de măgar, care era pedeapsă de ordin moral, și pedeapsa cu vergile făceau ca elevii să se controleze în ascuns unii pe alții în ce limbă vorbesc, chiar

cu părinții lor acasă. Cel ce purta »măgarul« avea interesul să se descotorosească de el cât de iute și, când descoperea vre-un »păcătos« vorbind românește îi preda măgarul cu vorbele: »*Na, du hast das Zeichen*«. Urma puțină încăerare, râsete, pe urmă resemnare și vânătoare după alt »păcătos«. Astfel »măgarul« își schimba stăpânul foarte des.

Activitatea școlii a slăbit în anii revoluției din 1848—1850, urmare firească a războaielor din toate locurile și timpurile.

Inspekția școlii o avea și o făcea *Comisiunea școlară, directorul școlii normale*¹⁾ din Năsăud, care era totodată directorul tuturor școlilor grănicerești. Școala a mai fost inspectată și de forurile militare și vizitată de foruri bisericești. Așa d. e. școala trivială din Sângeorz a fost vizitată de Ioan Antal, episcop reformat în Cluj.

Începând din anul 1851 școala trivială se susținea din »Fondul de provente«, trecut în administrație de stat, iar în anul 1858 a fost dată în grija Ordinariatului episcopesc gr.-cat. din Gherla, care avea numai dreptul de inspecțiune alături cu *senatul distric-tual*, emis de *comisiunea fondurilor școlare* și de *referenții școlari*, școala însăși rămânând sub aceleași condițiuni de viață, cu limba de propunere germană și susținută din același fond. Singurele schimbări au fost, că în afară de limba germană se putea admite și introducerea altei limbi și că inspectarea învățământului o făcea statul.

Dupăce la anul 1861, »Fondul de provente« a fost întărit cu $\frac{3}{4}$ parte din venitul »*regaliilor*« (dreptul de cârciumărit) repri-mite dela stat și cedate în scopuri școlare de către 29 comune grănicerești, formând toate la un loc »*Fondul scolastic central*«, la anul 1869 școala a fost reorganizată.

La întreținerea materială a școalei dela acest an, pe lângă »Fondul școlar central«, au contribuit și comunele grănicerești, aparținătoare cercului Sângeorzului: Sângeorzul, Maieru, Rodna-Veche, Rodna-Nouă (Șanț), Măgura, Ilva-Mare, Coșna, St. Iosif, Leșu, Ilva-Mică, Feldru și Nepos.

Până la organizarea aceasta, școala trivială consta din două despărțăminte, cari de fapt arau două clase, Cl. II și III primară. Elevii făceau Cl. I la școala comunală, de unde, în tot anul, se

¹⁾ Școala primară superioară.

recruta pentru școala trivială un număr restrâns din ei, trecând în clasele școlii triviale.

Recrutarea se făcea în toate comunele aparținătoare de cercul Sângeorzului.

Comitetul administrator al Fondului școlastic central» în anul 1864 a întocmit și supus spre aprobare un »*plan de organizare*«, care dispunea înglobarea definitivă a școlii comunale în cea trivială, dezvoltându-o la trei clase, în modul următor: școala comună cu învățătorul ei forma cl. I, apoi despărțămintele școlii triviale formau câte o clasă separată, cl. II și III, cu câte un învățător. Instrucțiunea în aceste trei clase se făcea după »*planul de învățământ*« al școlii normale din Năsăud așa, că absolvenții acestor trei clase intrau în cl. IV normală din Năsăud. »Planul de organizare« a scos limba de propunere germană din școală, introducând limba română.

Învățătorii triviali trecuți dela școala comună au fost plătiți și mai departe de către comună, iar cei dela școala de origine, de către »*Fondul școlastic*«.

Tot din timpul organizării școlii triviale au început Maghiarii ași manifesta o influență din ce în ce mai potențată asupra vieții școlare, impunându-și limba atât în învățământ, cât și în administrarea ei. La început învățătorii au fost invitați să ia parte în mod benevol la cursul de limba maghiară ce se ținea în Cluj; mai târziu au pretins nu numai însușirea limbei maghiare de către învățătorii mai tineri, ci și corespondența cu forurile școlare, ba chiar și cu Fondurile grănicerești să se facă paralel: în limba română și în limba maghiară.

La anul 1885 școala trivială și-a pierdut acest titlu, precum și caracterul de confesională, luând pe acela de »*Școala poporală elementară fundațională*« cu caracter comună. (În arhiva școlii se găsesc acte cu titlu de »*Școala poporală superioară*«.)

Plata învățătorilor, cărțile pentru elevi și tot materialul didactic se făcea de către »*Fondul școlastic*«, iar comunele atașate au fost obligate a susține edificiul școlar în stare bună și a o prevedea cu combustibilul necesar.

În starea aceasta, școala poporală a dăinuit până la anul 1890, când a fost desființată definitiv.

B) Edificiile școlare

Școala trivială, dela anul 1816 până la 1824—5, a ocupat localul care astăzi este casa gospodarului Anton Varvari, zis »Cârștioc«. Ea este situată într'o înfundatură de pe malul stâng al vălcei »Conța«, aproape de eșirea ei la șoseaua județiană și de vărsarea în Someș.

Din acest local impropriu pentru școală, s'a mutat în localul comunal, care astăzi servește de magazie pentru pompele de foc și pentru spitalul de epidemii. Casa aceasta este situată lângă șoseaua județeană, pe același șir cu biserica și aproape de ea.

În legătură cu mutarea școlii dela »Cârștioc« în localul acesta mult regretatul *Solomon Halița* a povestit următorul episod tragicomic, auzit dela tatăl său, *Maxim*:

»Școala trivială, în afară de forurile pur școlare a fost inspectată și de forurile comandamentului militar. Între anii 1816 și 1820, cu ocaziunea unui examen de vară, a venit un maior în inspecție și aflând localul necorespunzător, a dat ordin primarului comunal, ca pe toamna viitoare să se îngijească de un local corespunzător, chiar din fundul pământului. Cum ordinul nu putea fi discutat, primarul a promis. Maiorul a plecat, iar primarul, în credință că n'a mai da nas cu el și ocupat și cu alte daraveri, a întrelăsat și a cam neglijat lucrările edificiului școlar. Sosind toamna cu sorocul ei, școală ca în palmă, n'a fost terminată. S'a întâmplat însă, că același maior a venit și la inspecția de toamnă, la începutul anului școlar, când iarăși a aflat școala în localul cel vechiu și necorespunzător. De data aceasta s'a dus la primărie, unde aflând pe primar, l-a luat de scurt: »Ei primar, ce-i cu școala promisă? Ce am zis și ce ai promis?« Bietul primar speriat a început să se scuze, că una că alta, că n'a putut sta de lucru, că timpul a fost prea scurt, scuze, pe cari maiorul nu le-a acceptat, ci perzându-și răbdarea a ordonat: »Bank heraus!« dând ordin grănicerului de serviciu să-i aplice porțiunea de 25 vergi. Când a fost însă la a 5-a lovitură, a sărit primarul ca ars și luând-o la fugă striga: »Lasă-mă Domnule maior, că am să fac școala, o fac într'o lună de zile«. Cum a făcut cum a dres, destul că școala a dat-o gata și încă în toamna aceluiaș an a fost predată destinației.

Sosind anii 1825—6, când s'a înființat în comună o a doua școală numită »poporală națională« cu caracter comunal, școala trivială s'a mutat într'un edificiu aparținător Companiei VI de grăniceri, care mai târziu a servit de cazarmă pentru finanți, apoi de cârciumă comunală, iar astăzi este transformată în școală de arte și meserii. În acest local a stat până la anul 1841, căci în anul 1837, »*Consiliul belic de curte*« din Viena, deodată cu transformarea școalei triviale în școală germană, luase dispozițiuni pentru edificarea unui local separat pe seama ei. Comuna Sângeorz a trebuit să pună la dispoziție terenul de edificare, care a rămas proprietatea sa și împreună cu comunele aparținătoare de cercul Sângeorzului, în anul 1838 s'a început edificarea noului local de școală, care a durat până la 1841.

Localul nou, care a costat 3.399 fl. 19 cr. val. conv. constă din o sală de clasă și din locuința învățătorului, 2 camere, 1 bucătărie și o cămară de alimente.

În starea aceasta a stat până la organizarea din 1869, când în urma formării a două clase separate din cele două despărțăminte, dar nefiind sală de clasă decât pentru una, Senatul școlar în ședința din 4 Februarie 1870 a hotărît edificarea unei sale noi, lipită de edificiul vechiu, în partea de către răsărit. După multe sfătuiri și proteste din partea unor comune, ideea a învins și în vara anului 1871 sala s'a clădit, costând 679 fl. 84 cr. În acest local a trăit școala trivială, mai târziu »Fundațională« până la anul 1890, când a fost desființată definitiv. Pe locul ei se află actuala școală primară de stat.

C) *Învățătorii*

În monografia comunei Nepos, păstrată în arhiva școlii de stat din Sângeorz, se pomeneste, că din acea comună, a servit la școala trivială învățătorul *Ioan Salvan*, deodată cu *Vasile Pop* din Sângeorz. Nu se amintește însă anul când au servit.

Despre *Ion Salvan* se știe, că în anul 1817 a fost »adjunct« la școala normală din Năsăud. Cum în postul de adjunct steteau învățătorii tineri, începători, aplicați ca suplinitori, este foarte verosimil, ca el să fi fost în serviciu la școala trivială, după mutarea

ei din Maieru, la Sângeorz și este foarte probabil, că el să fi fost dintre cei dintâi învățători ai acestei școli, servind dela 1818 până la 1836.

Despre *Vasile Pop* nu se găsește nici un act în arhiva școlii, din care să se știe timpul de când și până când a servit școala. Bătrânii din comună spun, că *Vasile Pop* a servit la școala trivială între anii 1837 și 1844. Afirmatiunea aceasta află justificare în faptul, că în notele cărții »*Poemation de secunda legione valachica*« din 1830, tipărită la Oradea-Mare, între alte persoane ce ocupau diferite posturi și eșii din școalele nășăudene până atunci *Vasile Pop* apare înșirat ca »*trivialis magister*«. Tot astfel afirmă și un nepot al său, *Anchidim Pop*, care s'a născut în anul 1855, când *Vasile Pop* era deja mort de mult. Prin subpoziție se poate deci afirma, că el a fost succesorul lui *Ioan Salvan*. Dela 1845 au servit următorii învățători la școala trivială: *Vasile Mureșan*, născut în Mocod, dela 1845—1850; *Isidor Bodescu* zis *Bodășcău*, din Salva, dela 1850—1854; *Cosma Anca*, născut în Rodna-Veche, dela 1854—1855; *Teodor Rotar*, născut în Feldru, dela 1856—1857; *Isac Născuțiu*, născut în Năsăud, dela 1857—1864; *Iosif Georgița*, născut în Năsăud, dela 1862—1869; *Mihai Domide*, născut în Rodna-Nouă, dela 1864—1869 ca învățător al doilea, iar dela 1869—1890 ca director; *Ieremia Șorobetea*, născut în Sângeorz, dela 1869—1890.

Dintre învățătorii școlii triviale au rămas în memoria sătenilor *Vasile Pop* zis »Hontu«, pentru că era schiop și bătea tactul cântărilor bisericești cu bastonul în podele; *Iosif Georgița* pentru punctualitatea și spiritul de disciplină infiltrat în elevii săi. Pentru meritele sale, în anul 1863 a fost înaintat la rangul de »învățător prim«, iar la anul 1869 a fost premiat cu 80 fl. de Minist. Ung. *Iosif E. Ötvös*. *Mihai Domide* este amintit pentru aceleași motive și pentru pomărit și grădinărit.

D) Elevii

Trecuți prin școala trivială și dați în anii primi ai vieții sale societății, ca membrii folositori, au fost următorii:

Alexă A-Bui fost comandant al institutului militar din Năsăud în anul 1840—1841, *Flore A-Bui* și *Tănase A-Bui* foști locotenenți, *Ștefan Borgovan* și *George Lica* foști căpitani, *Maxim Lica* jude

reg., *Dănilă Lica* adv., *Ariton Mărcușiu* jude, *Maxim Haliță* notar, *Iacob Berciu* notar, *Silviu Bolfa* funcționar și casier la »Fondurile centrale« și *Toma Timoș* jud. cerc. Apoi: *Maxim Pop* și *Artemiu Publiu Alexi* foști profesori la gimnasiul super. din Năsăud.

Dintre aceștia: *Ștefan Borgovan* a fost decorat pentru merite militare. *George Lica* împreună cu *Vasile Nașcu*, *Ioan Purceila* și *Ioachim Mureșan* au prezentat, ca delegați ai grănicerilor, în anul 1860 un memoriu Împăratului din Viena, în urma căruia comunele foste grănicerești și-au reprimat drepturile »regaliilor« (cârciumărit). *Maxim Lica* a făcut o fundațiune școlară de 1.000 fl.

După înființarea liceului din Năsăud, în anul 1863, școala trivială din Sângeorz a dat, între mulți alții, pe următorii tineri, cari absolvind-o, au devenit personalități de seamă pentru ținutul nostru și pentru neam:

În 1863 a dat pe *Anton George* fost asesor la Sedria orfană din Bistrița și pe *Alexa Larionesi* fost avocat în Năsăud. În 1864 a dat pe *Silviu Sohorca* fost paroh al Sângeorzului, pe *Ioan Lupoe* fost profesor la liceul din Năsăud și *Ioan Neamțiu* preot. În 1866 a dat pe *Donisa Șteopoe* fost inginer-șef C. F. R. în București, *Alex. Pop* prof. Bârlad și *Vasile Pop* preot în Sângeorz-Băi. În 1871 a dat pe *Solomon Haliță* fost Inspector general al învățământului primar și fost prefect de Iași și Năsăud. În 1874 pe *Alexandru Haliță* fost profesor la liceu și vicar în Năsăud. În 1876 pe *Alexandru Andresi* fost medic în Săliște și în Alibunar. În 1881 pe *Octavian Utalea* avocat și fost primar în Cluj. În 1884 pe *Ioan Georgiță* fost medicinist.

Alături de aceștia, trecând prin școala trivială, au continuat studiile în liceul din Năsăud foarte mulți intelectuali, născuți în comunele aparținătoare de fostul cerc al Sângeorzului. O bună parte au devenit învățători, funcționari administrativi, comercianți și meseriași. Sunt de amintit următorii: *Ioan Jarda* fost director al școlii normale din Năsăud, *Ieremie Șorobetea* fost învățător triv., *Ștefan Utalea* fost inv. conf., *Ambrosiu A-Bui* fost inv. în Cluj, *Ioan Marica* fost inv. în Sângeorz, *Emil Marica* farmacist în Horez-Vâlcea, *Ioan Marica* colonel farmacist în Cluj, *Camil Sohorca* fost elev farmacist în Bârlad și *Iustin Sohorca* actualul director al școalei primare de stat din Sângeorz și scriitorul acestor rânduri.

E) Contingente

După mutarea școlii triviale din Maieru la Sângeorz, prin anii 1819—1821, contingentul școlii a fost de 40—50 elevi.

Prin anii 1840—1859 școala trivială avea 100 elevi, iar dela anul 1864—1868 contingentul elevilor se urca până la 100—150.

Dupăce la anul 1868 școlile netriviale s'au organizat pe baze mai sistematice, observând cu strictețe planurile de învățământ, contingentul școlii triviale a scăzut destul de simțitor. Așa în anul 1870 școala trivială avea numai 36 elevi. Dela acest an, contingentele au fluctuat după cum urmează: În anul 1875 erau 52 elevi, 1880 erau 38 și în 1885 erau 68 elevi.

În tot timpul cât a existat școala trivială, dar mai cu seamă dela anul reorganizării 1869, contingentul elevilor a fost recrutat de către comitetele comunale, cari în tot anul, după examenul de vară, impuneau părinților să-și trimită copiii la școala din Sângeorz.

La recrutarea aceasta se luau în considerare capacitatea elevilor și starea materială mai bunășoară a părinților.

În toate timpurile, cele mai mari contingente îl da comuna de reședință, Sângeorz.

II. Școala națională, confesională și de stat

A) Înființarea, organizarea și edificiile

În urma ordinului *Consiliului de războiu* din Viena în anul 1825 Comanda Reg. II grăniceresc a luat dispozițiuni, ca să se înființeze în toate comunele *școli poporale*.

Cu toate că în comuna Sângeorz era înființată școală trivială, totuș s'a înființat și »*Școala poporală națională*« între cele dintâiu, ce s'au înființat pe Valea Someșului în anii 1825—6.

Motivul cari justificau acest fapt sunt, că comuna dispunea de local propriu, aproape nou, apoi împrejurarea că școala trivială nefiind numai a Sângeorzului, n'a putut cuprinde întreg contingentul de elevi Sângeorzeni, decât în număr foarte restrâns, grosul obligaților de școală fiind amenințați să rămâne fără instrucțiune. Deci, școală trebuia.

Limba de predare în școală a fost română, având două despărțăminte cu un singur învățător și un catichet.

Timpul de instrucție era dela etatea de 7—12 ani, iar dela anul 1827 s'a introdus și »*școala de repetiție*«, pentru elevii cu etatea dela 12—15 ani, cari erau obligați a o cerceta în Dumineci și sărbători, câte două ore. De aici supranumirea de »*școala de sărbători*«.

La început instrucțiunea elevilor era redusă la învățarea scris-cetitului, puțină aritmetică și religia; dar în Sângeorz, pe lângă acestea se mai propunea geografia, istoria, științele naturale și fizica. Faptul este evident, pentru că *școala națională* pregătea elemente pentru școala trivială; iar ambițiunea personală a învățătorilor naționali era de a nu fi mai pe jos ca cei triviali în ceea ce privește cultura generală, dată viitorilor cetățeni.

Susținerea școlii era în sarcina casei comunale, la care mai contribuiau în mare parte toate familiile de grăniceri, cari plăteau un arunc (bir) special, numit *bani de școală* (Schul-Geld).

Un act din 1853 arată că banii de școală, încasați în acel an dela 254 grăniceri sângeorzeni, făceau suma de 37 fl. 32 cr. v. a. Cel mai mare contribuabil a fost impus cu 58 cr. și cel mai mic cu 1 cr.

Intrevăzându-se greutatea susținerii școlilor naționale pe această cale, s'a impus găsirea altor mijloace. După o muncă energetică, depusă de *Ioan Marian*, vicar și director al școlii normale din Năsăud, în anul 1838 s'a pus bază »*Fondurilor școlastice comunale*« (Gemeinde Schul-Fond), alimentate și sporite din arendarea dreptului de cârciumărit al grănicerilor pe timp de trei luni: Octombrie, Noemvrie și Decemvrie al fiecărui an.

Arenzile încassate se administrau în comune, sub controlul organelor militare și al *Comisiunei Fondurilor centrale* din Năsăud dându-se ca împrumuturi ușoare cu 5%, iar din dobânzile încassate se plăteau învățătorii, se procurau cărți tuturor elevilor și tot materialul didactic necesar școlii.

Școala națională a fost inspectată, ca foruri superioare, de organele comunale, militare și de comitetul Fondurilor, prin directorul școlii normale din Năsăud.

După scurgerea anilor 1848—1850, în care timp viața școlii naționale a stagnat, apoi după desființarea Regimentului II de

graniță întâmplată în 1851, școala a intrat sub alt regim, fiind condusă de directorul școlii normale din Năsăud și fiind inspectată de organele politice comunale și de stat. În anii 1858—1860 școala și-a pierdut titlul de »națională« și caracterul de comunală, căci regulându-se raporturile dintre stat și biserică, a fost dată în grija bisericeii, devenind »școală poporală confesională gr. cat«.

Susținerea școlii se făcea de către »Fondul școlastic gr.-cat.«, care dela 1868—1876 se administra de către »Percepția districtului Năsăud«, iar dela acest an, de »Percepția Fondurilor centrale«, împreună cu »Ordinariatul gr.-cat.« din Gherla. Inspecțiunea școlii o făcea »Senatul școlastic districtual« în frunte cu vicarul, având în subordine pe »Referentul școlastic al cercului Sângeorz« și de »Senatul școlar local« în frunte cu parohul comunei.

Făcându-se în 1869 reorganizarea școlilor triviale, cl. I a școlii confesionale s'a decretat de cl. I a școlii triviale. Pentru a putea corespunde scopului, a trebuit ca și școala confesională să se reorganizeze, înființând postul al doilea de învățător și formând două clase separate din cele două despărțăminte. Tot cu aceasta ocaziune, dovedindu-se localul de necorespunzător, având numai o sală de clasă și neavând curte spațioasă etc. s'a exoperat dela organele comunale cedarea a trei sale din localul ce odinioară servia de comandă a companiei VI de grăniceri și mai târziu oficiului cercului, în care astăzi este primăria comunală. Toate trei salele cedate au fost în capătul de jos al localului, dintre cari două serveau ca sale de clase și una de locuință pentru învățător.

În aceste condițiuni de viață, lipsită de local prodriu și avizată la mila altora, școala confesională a trăit muncind până la anul 1890, când desființându-se școala trivială, prefăcându-se și ea în confesională, școlile s'au contopit.

De aici înainte școala întărită și-a continuat mersul spre scopul înalt ce-l au toate școlile. De aici înainte această școală confesională a progresat la 4 puteri didactice.

Localul fostei școli triviale a trecut în folosința școlii confesionale, dar cum în el aveau loc numai două sale de clase, aranjarea a rămas deocamdată cea de mai înainte.

Noul regim maghiar, sub care a ajuns școala încă de pe la 1869, — care tindea la distrugerea naționalităților nemaghiare și

care își potența din zi în zi influența nefastă asupra vieții sale, prin ordonanțe de multe ori imposibile de executat, prin nerespectarea legii și regulamentului din 1868, prin înființarea legii cu art. 26 din 1893 apoi prin șicane continue — a creat școlii împrejurări de viață grele, asemenea cu moartea.

În special, școala confesională din Sângeorz a avut de suferit nespun de mult. Inspectorii școlari de după 1890, pe vremea faimosului prefect Dezideriu Banfi, prin Comisiunea administrativă presiona asupra forurilor școlare cofesionale, ca comuna bisericască să îndeplinească maximul din prevederile legilor școlare existente. Ori, acest lucru nu-l putea îndeplini deocamdată nici chiar statul cu școlile sale. Cu atât mai ușor a fost atacată școala confesională din Sângeorz, despre care se poate spune cu drept cuvânt că s'a născut în timpuri când viforul distrugerii începea să bată cu putere.

Atacul a început în anul 1892—3, cum era natural, în potriva plasării școlii în două localuri separate. În urma acestui atac *Senatul școlar* local a hotărît demolarea pereților despărțitori din locuința directorului fostei școli triviale, formând din ea o sală de clasă. Măsura aceasta nefiind satisfăcătoare, rămânând o clasă și pe mai departe în localul primăriei și pentru evitarea unei noi intervenții din partea forurilor politice, *Senatul școlar* în ședința din 22 Martie 1896 a hotărît construirea unei sale de clasă, lipită de edificiul fostei școli triviale, în partea de sus. Lucrările s'au terminat în vara anului 1897. Astfel clădirea școlii avea acum patru sale de clasă, pentru toți învățătorii săi. În zadar însă, căci avalanșa persecuțiunilor pornită, nu s'a oprit, instrumentul distrugerii nu s'a mulțumit, ci și-a continuat opera.

În anul 1897, »*Comisiunea administrativă județiană*« (Közigazgatási bizottság) cu ordinul Nr. 954 invită forurile școlare confesionale să ia măsurile de cuviință pentru asanarea mai multor neajunsuri constatate la școala din Sângeorz, culminând în observațiunea, că localul este cu totul necorespunzător și că numărul învățătorilor nu este de ajuns în raport cu numărul obligațiilor de școală. În urma acestora, *Senatul școlar* în ședința din 29 August 1897 prezidată de parohul Silviu Sohorca, a formulat o întâmpinare energetică ca răspuns observațiunilor Comisiunei ad-

ministrative, hotărînd totodată repararea radicală a edificiului școlar și înființarea postului al cincilea de învățător, care post s'a și completat în toamna aceluia an. Clasa V nou înființată însă n'a avut loc în localul școlii, care avea numai patru sale de clasă astfel, că iarăși s'a ocupat o sală din localul primăriei.

În starea aceasta școala și-a dus viața amărîtă, atacată mereu de inspectorii școlari maghiari, punând forurile școlare la grele încercări.

În anul 1909 Senatul școlar hotărăște conscrierea unui nou local de școală, care în 1911 a fost terminat și care a costat peste 100.000 coroane aur.

De remarcat este marea însuflețire și tenacitate a populației din Sângeorz, care a voit să țină piept urgiilor îndreptate în contra culturii sale, jertfind muncă și materiale, bani și tot felul de prestații pe altarul bisericii, care a condus și a executat lucrările de înnoire. Mii de metri cubi de lemn, piatră, nisip și scânduri au fost puse la dispoziție de către săteni, coform »aruncului« elaborat de Senatul școlii, secondat de organele comunale, în timp ce capitalul necesar a fost contractat ca împrumut dela banca »Albina« din Sibiu, acceptele de acoperire fiind semnate de toți membrii Senatului.

Lucrările arhitectonice ale noului local de școală au fost executate de către dșoara *Elena Preda* și dl *Ioan Sas* din Bistrița.

Cu preluarea, recepționarea și inventarierea materialelor prestate de săteni, au fost delegați învățătorii Iustin Sohorca la piatră, Maxim Lupoe la nisip și Alexandru Mihăilă la lemn. Incredințat cu supraveghierea mersului lucrărilor, cu conducerea jurnalului de zi și cu ținerea evidenței lucrătorilor săteni, dați întreprinzătorilor zi de zi din partea Senatului școlar, a fost învățătorul Iustin Sohorca. Toți și-au îndeplinit misiunile cu dragă inimă și cu însuflețire, dând dovadă că prin puteri unite se pot învinge orice greutăți.

Noul local de școală, cu un etaj, cuprinde 6 sale de clasă, 1 sală mare pentru adunări și serbări, 1 cancelarie, 1 bibliotecă și arhivă, 1 muzeu de științe naturale și de fizică și 1 cameră pentru servitor; tot în corpul clădirii este și locuința directorului constatătoare din 2 camere, 1 bucătărie, 1 cameră de alimente și 2 pivniți.

Dar subminarea maghiară și-a urmat cursul. Pentru ca viața școlară să fie mai periclitată și supravegheată de aproape, Ministerul ungar a mutat în coastele școlii confesionale din Sângeorz în mod arbitrar, în anul 1913—14, școala de stat din Bungardul-Săsesc, luând dispozițiuni ca mulți săteni să-și dea copii la această școala. Multă ispravă însă nu s'a făcut, căci izbucnind războiul mondial, activitatea tuturor școlilor a stagnat.

Clădirea școlii confesionale dela anul 1915—1917 a servit ca spital militar. În timpul acesta multe acte s'au prăpădit și multe aparate de fizică s'au înstrăinat.

În cursul timpurilor de grea încercare prin cari a trecut școala confesională este de relevant faptul, că nu i s'a putut face alt rău din partea statului maghiar, decât amenințări.

Mulțumită bărbăției susținătorilor ei și a poporației, care a fost condusă cu inimă sinceră de mai marii săi bisericești, școala a ajuns la sfârșitul suferințelor sale. Dar munca grea îndeplinită de învățătorii confesionali, în toate timpurile, în școală și afară de școală, a fost cu drept cuvânt temelia rezistenței dârze, care a făcut și în Sângeorz, ca școala confesională să nu se plece nimănui, ci cu resemnare și încredere să aștepte zilele de răsplată și de mărire, de cari a binemeritat.

După încheierea războiului mondial, care a adus liberarea națiunilor subjugate, s'a pus capăt și grelelor încercări ale școlii. În adevăr s'a ajuns în sfârșit timpul când școala din Sângeorz, după 100 de ani de existență, avea să-și dedice cu fală și cu onoare întreaga ei activitate *Statului român, mărit și întărit prin unirea tuturor Românilor într'o țară mândră și cu hotare firești lărgite.*

Faptul acesta istoric pentru comuna Sângeorz-Băi s'a întâmplat în memorabila adunare populară ținută în ziua de 29 August 1920, când proclamându-se în unanimitate statificarea învățământului, s'a văzut lacrimi de fericire și s'au aclamat în delir de în-suflețire M. S. Regele Ferdinand I și glorioasa Armată română, cari au făurit Marea și Vecinica Unire a întregului neam românesc. S'au auzit cuvintele adânc simțite ale unui sătean ce plângea de bucurie: »*Mulțumită lui Dumnezeu, că ne-a mântuit de cel rău și ne-a invrednicit să trecem dela ușă de-a dreptul în fruntea mesei!*«

În afară de școalele amintite până aici, bătrânii din comună spun că înainte de anul 1848 a mai fost o școală numită a »*Friptului*«, peste Someș, în casa în care stă astăzi Iosif Pop, zis a Dieciții. După informațiunile primite, școala aceasta se restrângea la deprinderea puștinilor săi elevi în a ști ceti din *ceaslov* și a cânta bisericește. Avea prin urmare un caracter pur mănăstiresc. Această școală a trăit numai câți-va ani: până la moarte cantorului care făcea pe învățătorul. Numele lui a fost *Ioan Nițiu*, impus pe moșia »*de vacan*« a Diecițenilor, luând numele vetrei de *Pop*.

Școala de repetiție, după cum s'a amintit mai sus, a fost înființată îndată după anul 1827, întâiu în legătură cu școala trivială, în cadrul căreia se făceau și exerciții preregimentare. Limba de predare era și aici germană, până la anul 1869.

Despre școala de repetiție cu caracter confesional se știe, că exista încă înainte de anul 1877, cu o frecvență foarte slabă, dăinuind așa până la anul 1898 când a fost transformată în »*școala agronomică repetițională*« (Gazdasági ismétlő iskola). Cu acest titlu a trăit până la anul 1918, când s'a desființat, neavând nici un rost.

Limba de predare în școala de repetiție confesională dela înființare a fost română, iar dela 1898—1918 a fost paralelă, română și maghiară.

B) *Învățătorii*

Cel dintâiu învățător al *școlii naționale*, după cum spun bătrânii din comună ar fi fost unul cu numele *Ioan Olo* sau *Olar* sau *Olah*. Nu-și amintește însă nimeni locul nașterii sale. După el spun că au fost *Soldea* și *Leon Piciu*. Date precise nu se știu nici despre unul, însă prin supoziție se poate susține că *Ioan-Olo-Olar-Olah* a servit dela 1826, iar *Soldea* dela 1830 încoace. Despre *Leon Piciu* se știe, că în anii 1856 și 1857 a fost »adjunct« la școala normală, deci se poate afirma, că el ar fi servit înainte de acești ani la școala din Sângeorz, fiind mai apoi avansat la postul din Năsăud.

Atât la școala națională, cât și la cea confesională și mai târziu la școala de stat română, au servit și servesc în mod cronologic următorii învățători:

1. Ioan Olo-Olar Olah, locul de naștere necunoscut, a servit la școala națională dela 1826—?; 2. N. Șoldea, locul de naștere necunoscut, a servit la școala națională dela 1830—?; 3. Leon Picu, născut în Salva, a servit la școala națională înainte de 1855; 4. Maxim Halița, n. în Sângeorz-Băi, a servit la școala națională dela 1844—1850; 5. Alexandru Șteopoe, n. în Sângeorz-Băi, a servit la școala națională dela 1850—1860 și la conf. gr.-cat. dela 1861—1869, devenit cantor, apoi notar și casier com.; 6. Eremie Șorobetea, n. Sângeorz-Băi, a serv. la școala conf. gr.-cat. dela 1868—1869, trecut la școala trivială; 7. Ștefan Utalea, n. Sângeorz-Băi, a serv. la școala conf. gr.-cat. dela 1869—1899, până la moarte; 8. Bartolomeu Șorobetea, n. Sângeorz-Băi, a serv. școala conf. gr.-cat. dela 1878—1905, până la moarte; 9. Ioan Marcu, n. Bistra, a serv. la școala conf. gr.-cat, dela 1890—1921 și la cea de stat română dela 1922—1926, trecut la pensie, 1937 decedat; 10. Donisă Istrate, n. Nepos, a serv. la școala conf. gr.-cat. dela 1890—1894, plecat la Nepos; 11. Teodor Iepurean, n. Geoagiul de sus, a serv. la școala conf. gr.-cat, dela 1894—1910 și la cea de stat rom. reactivat dela 1920—1926, trecut la pensie; 12. Ioan Marica n. Sângerz-Băi, a serv. la școala conf. gr.-cat. dela 1897—1908, până la moarte; 13. Iustin Sohorca, n. Sângeorz-Băi, a serv. la școala conf. gr.-cat. dela 1899—1921 și la cea de stat rom. dela 1922—1932, din 1926 dir. școl. de stat, trecut la pensie; 14. Maxim Buia, n. Sângeorz-Băi, a serv. la școala conf. gr.-cat. supliniit. dela 1903—1904, devenit subrev. adm. școl. Bistrița; 15. Claudia Ilieșiu n. Năsăud, a serv. la școala conf. gr.-cat. dela 1905—1908, plec. la Năsăud; 16. Alexandru Mihăilă, n. Sângeorz-Băi, a serv. la școala conf. gr.-cat. dela 1907—1918, plecat din com. dev. parlamentar; 17. Maxim Lupoe, n. Sângeorz-Băi, a servit la școala conf. gr.-cat. dela 1908—1921 și la cea de stat rom. din 1922, în activitate; 18. Pompei Damian, n. Șomfalău (Târn.-Mică), a servit la școala conf. gr.-cat. dela 1911—1919, plecat din com.; 19. Laura Chintean, n. Sângeorz-Băi, a servit la școala conf. gr.-cat. dela 1920—1921 și la cea de stat rom. dela 1922—1926, detașată la Satu-Mare; 20. Emilia Olteanu, n. Ardan (Bistrița), a servit la școala conf. gr.-cat. dela 1920—1921 și la cea de stat rom. dela 1922—1923, plecată la Leșu; 21. Sabin Sohorca, n. Sângeorz-Băi,

servește la școala de stat rom. din 1922, în activitate, detașat la școala de meserii; 22. Aurel Șorobetea, n. Sângeorz Băi, a servit la școala de stat rom. dela 1922—1929, deven. profesor de liceu; 23. Elvira Mihalca, n. Rebrîșoara, servește la școala de stat rom. din 1925, în activitate; 24. Ștefan Lazar, n. Josenii-Bârgăului, a servit la școala de stat dela 1926—1927, ca suplinitor; 25. Elena Chinteanu, n. București, a serv. la școala de stat rom. dela 1927—1928, detașată dela Poiana-Ilvei; 26. Ana Marica, n. Sângeorz-Băi, a servit la școala de stat rom. dela 1927—1932, detașată dela Ghirolț-Someș. În afară de aceștia, au mai servit ca suplinitori următorii studenți: 27. Valeria Rulean, n. Năsăud, la școala de stat rom. dela 1926—1928; 28. Anton Șirlincan, n. Sângeorz-Băi, la școala de stat rom. dela 1926—1927; 29. Emil Iepurean, n. Sângeorz-Băi, la școala de stat rom. dela 1926—1927; 30. Virgil Nicolaescu, n. Rudari, județul Gorj, la școala de stat rom. dela 1926—1927.

Toți învățătorii muncind cu râvnă atât în școală cât și pe teren extrașcolar, au rămas în amintirea poporului și au fost și sunt stimați, având încrederea acestui.

C) *Elevii*

Școala națională comunală a pregătit multe elemente pentru școala trivială, iar cea confesională, care a fost succesoara amândora, le-a continuat munca, dând comunei cetățeni bine pregătiți și disciplinați.

Școala confesională a dat pentru liceu mulți elevi, dintre cari unii absolvându-l, alții părăsindu-l și dându-se altor cariere, au devenit personalități de seamă.

Următorii au terminat studiile la liceul din Năsăud, în mod cronologic:

În anul 1900, Emil Mărcușiu, profesor la liceul din Năsăud; 1904, Balint Karacsonyi, procuror în Budapesta; 1907 Dr. George Anton, adv. Bistrița; Octavian Marcușiu preot și catehet în Năsăud; Ioan Șorobetea, decedat ca elev; Leon Nicolai, medic; Ilisie Dărăban, notar, secretarul liceului »Dr. C. Angelescu« Cluj»; Dr. Laurențiu Oanea, avocat, fost deputat și senator; Alexandru Dărăban,

notar; 1908, Anchidim Pop, mort ca absolvent de liceu; Aurel Șorobetea, fost preot, inv., prof. Satu-Mare și Năsăud; 1909, Flore Algeorge, prof. la lic. milit. Tg.-Mureș; 1912, Valeriu Chibulcutean; Ioan Buia, medic în Cluj; 1913, Emil Buia, inginer în Satu-Mare; 1917, Aurel Sohorca, mort în război în anul 1918; 1921, Ionel Alexandru, profesor; 1922, Tiberiu Marcu; 1925, Emil Iepurean, jurist; 1925, Traian Ulpiu Marcu, jurist; 1923, Anton Buga, candidat de preot

Din liceu trecând la alte cariere sunt următorii: Maxim Lupoe învățător în Sângeorz-Băi; Alexandru Mihăilă, învățător în Sângeorz-Băi, devenit deputat; Maxim Buia, subvizor administr. școlar în Bistrița; Sabin Sohorca, învățător în Sângeorz-Băi; Laura Chintean, învățătoare; Victor Iepurean, absolvent al școlii comerciale Cluj; Ioan și Vasile Algeorge, absolvenți de conservator; Valentin Iepurean, impiegat la C. F. R.; Iosif Uza, comerciant în Sângeorz-Băi

De prezent sunt mulți tineri duși la liceu și la școala de meserii, dați de școala fostă confesională și de actuala școală de stat.

D) Directorii școlari și catiheții

Școala trivială până la anul 1869, având un singur învățător, acesta a fost și dirigintele școlii. Dela 1869 cel dintâu și ultimul director a fost Mihai Domide, care deodată cu desființarea ei a trecut în pensie.

La școlile naționale învățătorul era dirigintele până la 1869. Dela acest an, directorul școlii confesionale a fost parohul comunei.

Intre directorii parohi, cari au muncit pentru prosperare școlii confesionale, meritând mențiune sunt: 1. Simion Tanco, care a organizat școala confesională la 1869 cu două puteri didactice. A murit în anul 1884. 2. Silviu Sohorca, care a continuat opera antecesorului său, organizând școala confesională după anul 1890, apărând cu energie interesele și viața ei și sporind numărul învățătorilor la cinci puteri. 3. Aurel Chintean, sub care s'a clădit actualul local de școală, în care de prezent este școala de stat, sporind numărul învățătorilor la șase puteri.

La școala primară de stat cel dintâiu director a fost Ioan Marcu, până la 1925. Dela acest an până în prezent este actualul director Iustin Sohorca. Acești doi directori au luat parte activă în toate mișcările culturale din comună, înființând »Cerc cultural« pentru popor, cor mixt, care are viață de 25 ani, reuniune de înmormântare, reuniune de împrumut și păstrare ș. a.

Dintre aceste instituțiuni, în timpul războiului, luându-li-se capitalele, ca împrumuturi forțate, unele au dispărut. Sunt în ființă însă Cercul cultural, Reuniunea de împrumut și păstrare »Izvorul«, condusă cu multă pricepere și hărnicie, cât a fost în viață, de Ioan Marcu și corul mixt, instruat și condus cu dibăcie de Iustin Sohorca.

Catihetii în toate timpurile au fost preoții locali: Parohul la școala trivială, capelanul la cea națională și confesională. Catihetii au fost următorii: Simion Tanco, Nicolae Georgiță, Silviu Sohorca, Alexandru Avram și Aurel Chintean.

E) Alte întâmplări

În anul 1877 învățătorul Ștefan Utalea a fost destituit și condamnat de Tribunal, pentru faptul că a folosit în școală, în cl. I, manuale oprite, dar în urma apelurilor energice și temeinice în anul următor a fost repus în drepturile avute, fiind achitat.

Din cauza epidemiei de anghină și pojar, ce a grasat în comună, școlile au fost închise din 15 Noemvrie 1878, până la 2 Mai 1879.

În anul 1880 Ministerul Instr. ungar a ordonat învățătorilor să-și însușească limba maghiară. De atunci observațiunile, amenințările și presiunile s'au ținut lanț, refrângându-se asupra întregii vieți școlare.

În anul 1907, după examenul de vară, fără nici o cercetare disciplinară, Ministerul Instr. ungare a destituit pe învățătorul Iustin Sohorca, pe motivul că n'ar poseda limba maghiară, deși în cursul anului inspectoratul școlar a constatat în clasa sa succes »kielégítő« (satisfăcător). A fost silit să-și ceară îngăduială dela același Minister, să-i lase timp de un an, pentru însușirea limbei maghiare. Obținând acest favor, s'a dus la Dobrițin, unde s'a înscris ca

elev particular al cursului IV la școala normală de învățători reformati, stând acolo întreg anul școlar 1907—1908. Senatul școlar confesional a fost mai neîndurat, căci în afară de salariul de 50 coroane pe lună, din care sumă a trebuit să se susțină pe sine în Dobrițin, să-și susțină soția acasă și pe deasupra să-și plătească suplinitorul cu 32 coroane pe lună, deși rugat, n'a vrut să-i dea nici un fel de sprijin. Desperat a apelat din Dobrițin la cunoscuta și mult probata bănavoință a neuitatului și marelui dascăl Ignat Seni, secretarul de atunci al Fondurilor școlare, ca să-i exopereze un împrumut din Fondul școlastic, dar împrumutul nu i l-a exoperat, ci răscolind în colegii români sentimentele de dragoste și alipire colegială, a reținut cu voia lor, din plata fiecăruia, câte o sumă minimă, timp de 2 luni, adunându-i 200 de coroane, care sumă l-a scăpat de grijile necazului. Terminând cursul cu succes bun, s'a reîntors la post, păstrând recunoștința duioasă binefăcătorilor săi și dând uitării gestul de neprietenie arătat de Senatul școlar.

Prin anul 1897 Senatul școlii a fost încunoștiințat de Comisia administrativă județiană (Közigazgatási bizottság) cu ordinul Nr. 235, și de Oficiul vicarial cu ordinul Nr. 146, că pentru împărțirea învățătorilor cu primul cincenal de salariu, poate cere ajutor de stat, condiționând însă, ca Senatul și învățătorii să se acomodeze unor prevederi, expuse în acel ordin și legii din 1893. Senatul școlar însă, văzând de sigur condițiunile îngreunătoare pentru școală și viața ei, luându-le ca un fel de »Cui a lui Pepelea«, în ședința din 21 Februarie 1897, la punct I hotărăște, că refuză ajutorul de stat, luând asuprași susținerea școlii și darea primelor cincinale învățătorilor, din puterile proprii.

A sosit însă anul 1907 cu faimoasa lege școlară a lui Apponyi, care prevedea și obliga pe susținătorii de școli la ridicarea salariului de bază al unui învățător, la 1000 coroane pe an, adăugând cincinalele de câte 100 coroane precum și bani de locuință. Legea aceasta încă da posibilitate de a cere ajutor de stat ceea ce s'a și hotărât în ședința Senatului școlar din 4 Iulie 1907, la punctul II.

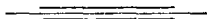
Dar școala din Sângeorz-Băi, care de mult a fost ochită, pentru a fi nimicită, a avut multe de suferit până să-l obțină. Cererea înaintată cu Nr. 110 n'a ajuns la destinație, pentru că

Consistorul din Gherla cu ordinul Nr. 391 a oprit înaintarea ei, până când va hotări și îngădui lucrul acesta în toată dieceza. După ce consistoriul din Gherla a îngăduit, Senatul a cerut din nou ajutorul de stat, însă a fost respins pe motivul, că edificiul școlar este necorespunzător. Senatul școlar în 1908 a hotărât construirea unui local nou de școală. A pregătit planul, l-a aprobat cu forurile competente și anexând copiile, a cerut din nou ajutorul de stat. Cererea a fost respinsă cu mențiunea, că ajutorul de stat se va da după terminarea localului școlar și prevederea lui cu cele necesare, conform legii. În anul 1910 s'a început edificarea școalei, iar în Septemvrie 1911 s'a predat destinației, când s'a cerut iarăși ajutorul de stat. Cererea iarăși a fost respinsă pe motivul că ajutoarele se dau persoanelor, în consecință nu se dau, până când se va constata progresul fiecărui învățător în clasa sa. În anul școlar 1911–12 la inspecția făcută la finea lui Martie, inspectorul regesc a aflat spor multumitor în fiecare clasă, când oarecum jenat, a promis obținerea ajutorului de stat cu cuvintele: »Dacă pe Paști nu veți avea de cozonaci, apoi pe Rusalii veți avea cu toată siguranța« (Ha husvétra nem lesz, pünkösdre biztosan lesz kalácsnak való). Deci s'a înaintat din nou o cerere, însă și de data aceasta a fost respinsă, zicându-se că Senatul școlar va putea obține ajutorul de stat, dacă va da următoarele declarațiuni: 1. Senatul școlar nu va înființa postul al șaselea de învățător. 2. În nici o clasă nu se vor primi mai mulți de 60 elevi. 3. Că comuna va pune la dispoziția statului un teren, necesar la ridicarea unui local de școală de stat. În schimb, 4. Ministerul Instr. ungar se obligă a da pentru totdeauna ajutoarele necesare celor 5 învățători confesionali. După acceptarea acestor condițiuni, rezervând comuna terenul pentru școala de stat maghiară, în actualul târg de vite, s'a făcut pact și cererea pentru ajutoarele de stat a fost înaintată din nou. Cererea a stat în dosarele Ministerului ungar mult și bine și abia după repetite intervențiuni personale ale episcopului Vasile Hossu din Gherla, în cursul lunii Iulie 1913 a fost rezolvată »favorabil«, ordonanțând ajutoarele numai dela 1 Ianuarie aceluiași an și păgubind pe învățători cu sumele ce li s'ar fi căzut dela 1 Iulie 1907, până la 31 Decembrie 1912.

Izbugnind războiul, toate planurile și uneltirile rău voitorilor au rămas baltă, bucurându-se învățătorii de sporurile salariilor bine meritate, iar dela înfăptuirea României Mari, școala trecând la statul român, se bucură de toate favorurile ce le vrednicește și de cari statul i le acordă cu mână binevoitoare și mult ocrotitoare.

După toate sbuciumările și luptele ce au trecut peste capul școlilor sângearzene, din cari au eșit biruitoare, ne aducem aminte de vorbele cronicarului *Miron Costin*, că »Nu vremurile sunt supuse oamenilor, ci bieții muritori sunt supuși lor«.

Ca încheiere nu trebuie să uităm, ci să ne aducem aminte cu pietate de înaintașii noștri, duși în lumea dreptilor, cari ne-au lăsat moștenire dragostea de neam, de biserică, de școală și de comună, fiindu-ne exemle de urmat, obișnuindu-ne în tenacitatea și în disciplina lor și zicându-le: »Glorie numelui vostru, cinste amintirii voastre!«



Comunicări

Iuliu Moisil: O scrisoare din Roma

Seminaristul Ion Găvrilaș¹⁾ al Colegiului grec »Sf. Atanasie de Urbe« din Roma adresează în 12 August 1880, din cetatea eternă, Vicarului Grigore Moisil din Năsăud următoarea interesantă scrisoare:

Reverendissime, După ce știu că D-Voastră ați dori a ceti ceva șiruri dela mine, și după ce sum cuprins de o măgulitoare speranță, că acele șiruri Vă vor câștiga ceva bucurie: acela respect și aceea reverință sinceră către persoana și etatea D-Voastră, care numai mă reținu până acum de a Vă scrie, se retrase puțin înapoi în inima mea, pentru ca să facă loc zelului și dorinței fierbinți, de a Vă face o plăcere.

Dacă dar în ardoarea tinereței mele voiui trece peste marginele bunei cuviințe, mai cu seamă în ceea ce privește lungimea epistolei, binevoiți a nu atribui aceasta unei lipse totale de respect și stimă, de cari săracă nu a fost niciodată inima mea, mai cu seamă către aceia, cari le merită pre tot dreptul și între cari, dacă Vă voi număra și pe D-Voastră, cred că nu voiui comite nici un act de lingușire, după ce lumea o zice, mintea noastră o confirmă și o repete; ci binevoiți a o da cui i se cuvine, voinței celei mari a unui tiner, care voință a tinerilor, acum ca dela începutul lumii, după cum o știți și D-Voastră, n'a mai știut niciodată, până unde are să se întindă.

Cu toate acestea, pentrucă n'aș voi să Vă incomodez prea tare și să Vă răpesc niște momente prețioase cu cetirea unei epi-

¹⁾ V. »Arh. Som.« Nr. 19 p. 40.

stole lungi, goală de acele schintei de înțelepțiune practică, cari strălucesc atât de frumos prin scrierile D-Voastre; și pentru că cine-și spune meritele, le micesțe de jumătate; mă voiu feri de a vorbi despre mine, despre progresele în studiu și despre relațiile mele de aci, cari, mulțumită Domnului, sunt destul de bune. Las la cei ce au să vie și la cei, ce m'așteaptă, să judece, când vor mânca din fructele mele, dacă m'am ostenit mult sau puțin cu semănatul, altoitul și curățitul pomilor, ce le produsera, dacă într'adevăr am cultivat fructe pentru dinții lor sau pentru a altora.

Vă voiu scrie ceva numai despre tinerii români de aci, a căror fotografie îmi place a Vi-o trimite aci.

Sunt trei; din trei cornuri ale Transilvaniei; unul, cel din dreapta e din Avrig, satul natal a lui G. Lazar se chiamă Augustin Bunea (teolog an. III-lea); al doilea din mijloc, Demetriu Radu (filosof), e născut în satul lui Axente (Sever), lângă Mureș; al treilea, e superfluu a Vi-o spune, că-i născut în satul lui Marian, însă din tata Găvrilaș (Zagra).

După cum vedeți, suntem cu toții înaintați în etate; și pentru aceea putem judeca, că, ori și cum, suntem membri ai tinereții române și că prin urmare toate datoriile, ce aparțin acelora, ne strâng și pe noi în »pari gradu«. Pentru aceea pe cât ne conceder puterile spirituale și în câțva și cele corporale ne preparăm pe lângă greutăți nu prea mari pentru viitor, când vom avea să ne împlinim și noi acele datorii.

Cercăm pe cât se poate să nu facem rușine, nu nouă, ci națiunii Române, căci știți, Reverendissime, că oamenii îs cam îndatinați a judeca despre o națiune, după 3—4 membri din ea, după cum și noi, ceștia de aci, judecăm despre națiunea ruteană, greacă, bulgară sau arabă, dupe colegii noștri de aci, aparținători la acele națiuni; pentru aceea dacă noi am fi leneși, răi, cu tot dreptul ar putea să judece, din ramurile cele slabe, seci, la debilitatea trunchiului.

Grijim și vom grijii, pe cât ne vor favori împrejurările a face cunoscută națiunea română cercurilor și mai joase și mai înalte ale societății de aci, totdeauna însă cu modestia, care stă atât de bine Românului; și Vă putem spune, fără de a ne lăuda, că ne-am câștigat stima străinilor, amoarea Italienilor. Unde a trebuit am

arătat chiar și limba noastră, după cum s'a întâmplat dinaintea S-tului Părinte, prin poesia care V'o alătur aci¹⁾, și care i-a plăcut foarte mult Sânțeniei Sale, nu doară pentru valoarea poeziei în sine, ci pentru simțemintele călduroase exprimate în ea. Sunt adevărate acele simțeminte? Le simțesc într'adevăr Românii? Veți fi știind D-Voastră de acolo mai bine de cât mine. Cât pentru mine, io zic, relative la națiune: *se non è vero, e ben trovato*; inima mea apoi nu este dat nimăruî a o cunoaște, decât numai unui sângur D-zeu, care vede toate; ceialalți oameni știu numai, că eu am vorbit, cum mi s'a dictat.

În fine ne preparăm pentru viitor cu studiarea limbelor și a tot ce numai credem că o să ne fie de folos în viața publică. Am făcut cunoștință cu toți bărbații români de stat trecuți pe aci; am făcut cunoștință și cu alții, și dela toți auzim, învățăm, culegem câte ceva, ca și albinuța, care din fiecare floare, unde se pune, adună ceva dulceață pentru fagurul său. Mai aplecat ne-a fost Dl Dr. Obedenariu, om demn de toată stima, parte primindu-ne în casa sa, parte ajutându-ne cu cărți, cu consiliile, cu puterea și influența sa. Atât el cât și ceialalți ne-au introdus în sfera românească mai înaltă, ne-au făcut să cunoaștem lucruri, cari altmintrelea cu greu s'au niciodată nu le-am fi cunoscut.

În Italia opiniunea generală despre Români e bună. Atât liberalii (republicani, progresiști ș. a.), cât și clericalii sau conservatorii ne iubesc; cei d'întâi pentru că Românii îs democrați și cu spirit mai liberal; ai doilea pentru că România cu toate că-i democratică, ortodoxă, a dat libertăți frumoase catolicilor din București și din întreaga țară, arătând totodată o aplecare spre catolici. Ne iubesc încă aceștia, pentru că Românii nu-s liberali așa fanatici, așa radicali. Ambii apoi, atât liberalii cât și catolicii, stimează foarte mult prudența și virtutea bărbaților români de stat, ca și cari, zeu, cu greu ar putea arăta Italienii acum, când Parlamentul lor e divis în zeci de partide, nu politice de principii, ci mai mult personale; iar ministeriul cade tot la a 2-a—3-a lună, așa încât toate jurnalele strigă, ca cei dela putere să lase odată ambițiunile personale și să se îngrijească mai mult de vaza țerii,

De cauza românească mai largă încă încep oamenii a se îngriji. Mai tare însă se îngrijesc cei mari, de soarta celor din

¹⁾ V. »Arh. Som.« Nr. 19 p. 48.

Macedonia, pe cari îi vor putea ajuta mai tare decât pe noi. Un om mare străin mi-a zis: »Încă 50 de ani și Românii ori vor fi una, mari și tari, ori vor pieri«. Un altul mi-a zis: »Depinde totul dela purtarea Regatului Român și dela prudența voastră«. Mai mulți însă mi-au pus înaintea ochilor un rău, pe care cred că-l veți fi observat și D-Voastră, că adică Românii din Transilvania nu cearcă a se face cunoscuți Europei, prin vre-un act politic de însemnătate, așa încât pe noi nu ne cunoaște lumea, decât din statistice și aceste cam făurite după placul strănilor. Ar trebui, zic ei, să imităm și noi pe cei din România dela începutul secolului, cari furnicau prin toată Europa, spunându-i cine sunt și ce voesc. Pe acolo și-au câștigat ei amici cauzei cele sfinte a lor, și și-au însușit acele cunoștințe în toată privința și acea prudență cu care au ridicat sermana Muntenie în o Românie frumoasă, iubită, stimată până și de inimizii ei. Relative la asta, zic unii, că Năsăudul ar putea fi pentru Transilvania, ceea ce a fost Piemontul pentru Italia. În sânul său are tineri de talent. Pentru ce dar să-i îngroape în ignoranță și să nu rumpă din fonduri câte-va sute-soare cu cari să-i trimită prin Europa, ca să se perfecționeze, să-și câștige cunoștințe exacte despre popoare, despre oameni, să se înavuțască cu o știință adevărată? Care nu va fi gloria Districtului (Năsăud), dacă fiii lui vor contribui mai mult la aceea, la ce ținim cu toții: binele Transilvaniei?

Asta o zic alții, mie-mi place în multe privințe; că nu suntem prea săraci, e adevărat, iar că în sânul Districtului se află mai mulți sămburi de geniu, de talente mai mari, chiar și eu ași putea documenta. Acele steluțe, cari încă până acum schinteează frumos și cari ar merita să strălucească pe ceriul designat în șirurile de mai sus, nu voesc a Vi le arăta, crezând că le-ați zărit și că le cunoașteți mai bine decât mine; mă voiu îndestuli numai acum eu a Vă descoperi alte două petricele prețioase ascunse în țierina sărăciei, cari însă ar putea să orneze frumos o altă cunună a Năsăudului, înțeleg ceea a artelor. Dar nici nu trebuie să mă necăjesc mult la asta, căci cine nu cunoaște pe Ion Orban, fost conșcolar al meu, tiner cu talente atât de frumoase musicale? Celalalt tiner, nu mai puțin talentat, e Simion Pop, iarăși cunoscut la toți. Eu cred, că n'ar fi păcat ca membrii Comitetului

fondurilor (grănițerești) să ajute pe acești săraci de pungă, avuți însă de talente, trimițând pe cel d'întâi la conservatoriu în București, pe al doilea la Viena. Li recomand, Reverendissime, bună-tății și umanității D-Vstre, pentrucă știu că inima D-Voastre a fost totdeauna aplecată spre atari nobile fapte. Acei sermani, Rdssime, Vă vor mulțami, Vă vor binecuvânta în veci, vor anunța fiilor lor faptele D-Vstră, atât de nobile. Iar pentru D-Vstră, pentru Comitetul fondurilor, pentru district, abstrăgând dela aceea că faceți o faptă umanitară »in summo gradu«, care nu va fi onoarea de a da Românilor un musicant bun, un arhitect sau pictor de renume? Să iea cineva la mână lucrurile lui Pop, să asculte cineva cântul sau vre-o sunătură a lui Orban și se va convinge îndată că sub acele sumane ale sărăciei orfane, căci ambii-s orfani, se ascund talente de minune. Șapte ani am trăit cu ei împreună, iar venind aci mi-s'a dat ocasiunea de a cunoaște mai mulți tineri, genii artistici, de a pricepe mai bine regulile artei; de aci prin comparațiunea acestora cu aceia am ajuns de m'am mirat atât de I. Orban,¹⁾ cât și de S. Pop,²⁾ văzând în ceta o dispozițiune mare spre muzică, o ureche acomodată, un gust fin; iar fineța lucrurilor lui Pop, o am văzut — Vi-o spun drept — numai în opurile artiștilor celor mai de frunte Italieni. Are și el gust fin, lucră încet, cu precisiune, e diliginte: iacă tot atâtea însușiri, cari au să-l ridice sus, ori va voi lumea, ori nu. Pentru ce dară să nu ne îngrijim, ca o parte din gloria, cu care îl va încorona posteritatea, să nu cadă și pe noi, ce-l vom fi ajutat? Să nu ne uităm la aceea, că unul sau altul are vre un vițiu, ci să stăm cu urechia la vocea posterității, care ne va blăstăma, dacă vom îngropa talentele, ne va disprețui, dacă va ști că noi nu i-am ajutat din invidie.

Reverendissime! Imi Veți zice poate, că-s îndrăzneț. Fie; nu mă supăr a fi îndrăzneț în ce e bine. Eu n'am făcut recomandățiunea asta, pentrucă doară nu m'ași fi încredințat destul în bună-tatea D-Voastră, probată de atâtea ori; ci pentrucă mă temeam, ca nu cumva ocupațiunile cele multe să vă atragă atențiunea binevoitoare în altă parte. Acum însă nu Vă mai scriu nimic alta în privința aceasta, căci sum sigur, că de va fi cu puțință, D-Voastră

¹⁾ Orban deveni preot ortodox în Bârgău (studia la Sibiu)

²⁾ Sim. Pop, inginer silvic, studia la Viena apoi trecu în Moldova.

Ve-ți face ceva. Fără Vă voi eu espune aci spre judecare niște păreri ale unor bărbați români și filoromâni, cu cari am venit de multe ori în conversațiune. »Cu un »Deșteaptă-te Române« — îmi zise unul, — »nu Ve-ți face nimic. Trebuie să lucați neîncetat și prin întunerec și la lumina zilei, numai nu cu vorbe goale; trebuie să aveți bărbați de o cultură superioară, cari să poată da față cu cei din Viena și Pesta și în mâna cărora să puteți pune cu încredințare interesele voastre«. Altul: »Nici s'o așteptați numai dela popi, căci azi cu reverenda ești cam rău văzut prin saloanele cu frac și mănuși«. (? vom vedea.) Cred, Reverendissime, că sunt destule aceste cuvinte, pentru ca să cunoașteți ce cred străinii, c'ar fi bine să facem. Eu, Rdssime, ca un tiner neexpert, care nu voiesc a-mi ridica nasul până acolo de a decide încă de pe acum asupra conduitei ce trebuie să ia Românii, nu-mi dau nici o părere asupra acestor expresiuni. Eu numai le ascult, ca copilul cel bun și docil, meditez asupra sorții noastre, după cum zice psalmistul »sicut columba«, care își vedee puii săi iubiți expuși unei tempestăți; D-Voastră de pe acolo decideți și lucați; eu numai mă prepar și tac, căci așa-i natura mea, de a lucra și a tăcea. Când va veni rândul meu, îmi voi da judecata asupra acelor expresiuni prin fapte. Până atunci D-Voastră preparați terenul în ori și care parte. Iar în astă privință îmi pare rău, Rssime, că nu pot a Vă expune părerea unui om de cultură înaltă asupra modului, cum s'ar putea ameliora învățământul secundar în District, precum și cum s'ar înălța cultura poporului de acolo. E o părere raționabilă și interesantă de studiat. Pentrucă însă și așa am abusat de paciința și bunătatea D-Voastre, nevoind a Vă deveni odios și un nerușinat în ochii D-Voastre, prin aceea c'ași mai continua epistola și așa prea lungă, o las deoparte. De altmintrelea sum sigur, că ochii cei practici a D-Voastre, vor vedea defectele, vor simți lipsa și vor cerca a pune cât mai iute remediu. Multe au trebuit să se facă și s'au făcut. Multe sunt de a se face, și se vor și face. O zic aceasta întru speranță că prea bunul Dzeu Vă va ținea încă mult timp între noi, ca, precum ați fost în trecut în fruntea tuturor lucrurilor districtului, să fiți și de acuma cu constanță la locul D-Voastre destinat și de D-Voastră niciodată lăsat. Iar dacă totuși etatea nu V'ar permite asta, cel puțin să aprobați

cugetele, proiectele celor tineri, căci aprobarea și binecuvântarea celor bătrâni edifică totdeauna, insuflă curaj celor mai tineri și mai viguroși, în mâna cărora apoi lucrul merge de minune.

Binecuvântă dar, Rdssime, și ostenele noastre de aci din Roma, ale mele și ale celorlalți tineri români, cari d'impreună cu mine Vă sărută mâna.

Iar eu nu doresc alta decât, când mă voi reîntoarce în patria mea dulce, să Vă aflu mai tare, mai sănătos, de cum V'am lăsat, Rssime. Aceea o doresc și celorlalți din familia D-Voastră, pe cari îmi ieau libertatea a-i saluta cu respectuositate. Rămân în fine al Reverenței Voastre credincios fiu sufletesc: Ioan Găvrilaș, alumn în Colegiul grec. Via Babuino.

* * *

Iosif E. Naghiu: **Varia**

1. *Bibliografia monografiilor născăudene.* — Intr'o lucrare recentă¹⁾ citim că mai întâiu în regiunea Născăudului s'a luat inițiativa alcătuirii monografiilor, pe la 1798. Acele monografii s'au pierdut. Mai târziu s'au mai alcătuit monografii cari se păstrează în manuscris. Multe din ele fiind la *Muzeul Născăudului*, în curând se vor publica în »Arhiva Someșană«. În această notă biografică voi menționa monografiile publicate și manuscrisele despre cari se face pomenire. Menționez numai monografiile și încercările mografice, nu și materialul care ar putea servi unei monografii.

Despre comuna *Zagra* se păstrează în manuscris două monografii: una de Dumitru Chitu și Macedon Maniu, alta de Dr. Victor Onișor, fost profesor la Universitatea din Cluj. În »Arhiva Someșană« Nr. 9, 1928 p. 65—78 dl Nicolae Drăganu publică: »Date privitoare la istoria comunei Zagra«. Studiul conține prețioase date istorice și lista oamenilor mai de seamă de origine din Zagra.

Despre »*satul lui Coșbuc*« se găsesc numeroase mențiuni și articole prin ziare, între cari și ale scriitorului acestor șiruri în »Națiunea Română« (Cluj) și »România Nouă« (Cluj). Studiul monografic face dl Tiberiu Morariu: »*Satul lui Coșbuc*«, Cluj

¹⁾ Ioan Chelcea: »Literatura monografică a satelor noastre și problemele în legătură cu studiul satului românesc«. Cluj. Bibl. Satul și școala Nr. 7.

1934, în 8^o 15 p. cu ilustrații, extras din »Gazeta Ilustrată«, 1934 Nr. 11-12. Dl Morariu face istoria, geografia fizică și etnografia satului.

Monografia Năsăudului a apărut în »Biblioteca Orașelor Noastre«, București, scrisă de Virgil Șotropa și A. Ciplea. Monografia e alcătuită după un chestionar stabilit.

Dl Emil Precup anunță apariția cărții »*Un sat găniceresc: Rebrișoara*«. Un fragment din această monografie a apărut în »Gazeta Ilustrată« Cluj 1935.

Despre comuna *Poiana Ilvei*, avem »Monografia comunei Sântiosif sau Poiana« de Ștefan Buzilă, Bistrița, Tip. G. Matheiu, 1910, în 8^o, 355 p. Lucrarea în afară de partea istorică, economică etc. are ca novum *genealogiile familiilor*.

Pedagogul Vasile Gr. Borgovanu a publicat în 1892 în »Gazeta Transilvaniei« Nr. 202—207, un studiu: »Monografia comunei Ilva Mare«. O parte din această lucrare a apărut în 1911, în revista »Transilvania« (Anul XLII, p. 19—27) sub titlul: Material pentru monografia comunei Ilva Mare.

Referitor la comuna *Maieru*, în 1936 au apărut »Contribuții la monografia comunei Maieru (jud. Năsăud)« de Milu Mălin, Cluj, Tip. Dacia, în 8^o.

Relativ la comuna *Șanț*, avem »Monografia comunei mari Rodna Nouă din fostul district al Năsăudului (comit. Bistrița-Năsăud) împreună cu note istorice despre Valea Rodnei de Pamfil Grapini, Bistrița, Tip A. Baci 1903, în 8^o, 160 p. O echipă monografică a Fundațiilor Regale studiază satul din 1935. În revista »Sociologie Românească« au apărut câteva fragmente, dar monografia încă n'a apărut.

Despre comuna *Nușfalău (Mărișelu)* s'au publicat în »Arhiva Someșană« Nr. 18, 1936, p. 459—467, două schițe monografice, cu titlul: »Din trecutul comunei Nușfalău (Mărișelu)«.

Relativ la comuna *Șieu*, găsim o scurtă monografie de dl Sever Pop: »Într'un sat grăniceresc din Nordul Ardealului: Șieu« (»Societatea de mănăstire«, 1930, Anul VII, p. 382—383, cu ilustrații).

2. *Ceva despre Valea Vinului.* — Deși nu sunt și nu voi fi turist, în liniștea de mănăstire a Muzeului Năsăudean m'am decis mai mult la întâmplare, să răsfoiesc o veche revistă turistică din

Ardeal. In revista turistică, balneologică și etnografică »*Erdély*« din 1892 am găsit câteva lucruri referitoare la izvoarele minerale din Valea Vinului și Rodna.

Ioan Guzman, fost director al minelor rodnene, în 12 August 1891 cere îmbunătățirea situației băilor din Valea Vinului și Rodna. In 3 Sept. 1891, Artur Feilitzsch lansează un apel prin care cere contribuția publicului pentru îmbunătățirea acestor izvoare. Spre a convinge lumea de importanța băilor, în Februarie 1892 revista amintită publică un articol al unui profesor O. Nemes, intitulat »*Baia și regiunea Văiei Vinului*« (p. 57—63), cu 5 ilustrații: Stânca Dracului, Izvorul din Valea Vinului, Izvorul mineral din Anieș, Ruinele vechii biserici din Rodna și Izvoarele minerale din Sângeorz.

Cred potrivit a rezuma acest articol și chiar a traduce unele pasagii. Iată-le:

Deși întreaga Vale a Someșului prin care mergem la Rodna ne oferă multe frumuseți naturale, ea devine romantică numai când ajungem în Valea Izvorului. Coloarea cenușie a apei arată că ne apropiem de o regiune minieră, ceea ce se vede și pe fețele uscate a lor 2—3 trecători, despre cari nu se poate nega că sunt minieri. In valea îngustă și șerpuitoare înconjurată de ambele părți de păduri de brazi, într'un ceas ajungem la modesta colonie din Valea Vinului de unde numai pe jos se poate merge la izvorul ascuns între brazi.

Autorul afirmă că împrejurimile Văii Vinului sunt mai puțin potrivite pentru excursii decât împrejurimile Rodnei.

Inaintând pe Valea Izvorului ajungem la Stânca Dracului. Despre această strâmtoare, un minier i-a spus următoarea legendă: De mult, de mult, când regiunea Rodnei era locuită de păgâni, trăia un Principe, care voia să încreștineze poporul. Neavând bani să construiască biserici, s'a dus să caute aur. Cu însoțitorii săi a cercetat toate dealurile, dar n'a găsit decât plumb. Odată plimbându-se la poalele Ineului, zări un castel strălucitor, iar pe coridorul castelului o femeie fermecătoare torcând. Când ea văzu Principele, fusul îi căzu în prăpastie. Principele imediat i-a ridicat fusul căzut. Indată observă că firul e de aur. Ce fericită ești Tu, îi zise principele, ai aur din belșug, pe când eu caut zadarnic. — Dacă vrei să fii bogat, îi zise femeia, te voi face, dar cu

condiția ca niciodată să nu întrebi cine am fost eu. — Apoi dispăru, arătând Principelui stânca din față. Principele cu servitorii săi a început să sape și au găsit atât aur, încât abia l-au putut duce acasă. În fiecare zi Principele mergea la femeia fermecătoare și cu multă bucurie îi povestea despre bisericile pe cari le zidește. Dar nu știa numele femeii, ceea ce îl supăra. S'a decis să se intereseze în ascuns de numele și familia femeii. O însoțitoare a femeii îi povesti că are de a face cu Zâna Dealurilor, *Izora*. Principele s'a întristat. Știa că nu se va putea căsători cu ea. Dracii ca dușmani ireductibili a mirosului de tămâie și a glasului de clopot, s'au decis să împiedece cu tot prețul zidirea bisericilor. Știind că Principele scoate bogății imense din mine, într'o noapte au închis drumul cu stânci. A doua zi, Principele văzând că drumul e închis, a crezut că a fost închis de Zână, din răzbunare, pentru că a îndrăznit să se intereseze cine e. Amărit a plecat în lume. Zâna credea că Principele a părăsit-o. S'a hotărît să-și distrugă palatul strălucitor. Dar înainte de a pleca, a anatimizat minele, ca ele să nu mai producă aur.

Blestemul zinei s'a împlinit. Azi nu se mai găsește aur. La 1892 se exploata anual 800—1000 hectograme de plumb.

Autorul descrie apoi frumusețile Ineului (2280 m) și lacul Lala (377 m. dela vârful Ineu). Corungișu are aproximativ 1500 m. și e bogat în »*Leontopodium alpinum*«.

Venind pe Valea Someșului spre Apus, ajunge în Rodna, oraș decadent în care mai există ruinile unei biserici distruse de Tătari în 1242.

Urmează Anieșu cu izvoarele minerale, apoi Maieru și Sângeorzu cu apele minerale.

Autorul amintește că fostul episcop D. Zichy, a făcut mult bine acestei regiuni. Zichy a fost episcop catolic. În 1848 s'a refugiat în Maieru. E îngropat în Rodna. Episcopul a donat câte- ceva diverselor comune grănicerești. Dar binefacerile nu-l scutesc de focul iadului.

3. *Vânarea ultimului zimbru în Ținutul Năsăudului.* — Zimbrul sau bourul (*Bison Bonasus*) face parte din ordinul *Ariodactyla*, familia *Ruminantia*, genul *Bovina*. În trecut acest animal era foarte

răspândit atât în Europa (*Bison europeus*), cât și în America (*Bison americanus*). Despre existența bourilor în Europa amintește și Aristotel, iar în evul mediu era spăima locuitorilor. Azi mai există în Caucaz.

În trecut au existat zimbrii și în Carpați. Legenda întemeierii Moldovei se leagă de plecarea lui Dragoș-Vodă la o vânătoare de zimbrii, pe versantul răsăritean al Carpaților Orientali. Cronicarii moldoveni încă pomenesc de zimbrii. Zimbrul sau bourul (în enciclopedia lui Diaconovici i se zice bizon) era și în stema Moldovei. Pentru moment ne ocupăm de existența bourilor în Ardeal și în special în Țara Năsăudului.

Cronicile latino-ungurești pomenesc multe lucruri despre zimbrii. Se spune că în 1534 s'a aranjat o mare vânătoare de zimbrii în regiunea Gurghiului, unde erau așa de numeroși, încât înpăimântau populația. Existența zimbrilor o probează și cronicarul Bonfinius. Fridwalski, autorul lucrării »*Mineralogia Magnus Principatus Transilvaniae, seu metalla, semi-metalla sulphura salia, lapides et aquae conscripta. Claudiopoli, Anno Sal(utis) 1767*«, afirmă că pe la 1740 se mai vânau zimbrii în Ardeal. În opera »*Transilvania sive Magnus Principatus olim Dacia Mediteranea dictus. Claudiopoli 1833—34*« se spune că în 1775 în regiunile de trecere dintre Ardeal și Moldova erau foarte mulți zimbrii. Se spune că ultimul zimbru ar fi fost pușcat în 1814, în județul Odorheiu.¹⁾

În ce privește Ținutul Năsăudului existența zimbrilor o dovedesc numirile toponimice, în Rebra: Tăul Zimbrului, în Zagra: Zâmbrița, în Bârgău: Zimbru și Zimbroya, etc. În notița aceasta voim să răspundem la întrebarea, când a fost ucis ultimul zimbru în Ținutul Năsăudului?

Di Virgil Șotropa într'o notiță²⁾ spune că în Țara Năsăudului ultimul Zimbru a fost ucis după 1780. Di Pamfil Grapini³⁾ povestește că tatăl D-Sale avea într'o cameră un corn de care nu-l lăsa să se atingă, fiindcă e de »bou sălbatic«. Întrebându-l odată de unde are acel corn miraculos, i-a răspuns că înainte cu mult,

¹⁾ Pallas Lexikon. Vol. III.

²⁾ »Arhiva Someșană« Nr. 4 p. 89.

³⁾ Arhiva Someșană« Nr. 6 p. 91—92.

a vânat un bour pe dealul Zimbroya. Când a gemut zimbrul muribund, a auzit în depărtare mugind și alți zimbrii, cari probabil se refugiau undeva.

Di Ioan Bujor, într-o comunicare despre »Zimbrul în Țara Năsăudului«, făcută în 27 Mai 1934, la congresul profesorilor de geografie ținut la Năsăud, spunea că ultimul zimbru din Țara Năsăudului a fost pușcat în 8 Octomvrie 1772.¹⁾ Informația o avea dintr-o carte a lui Alexandru Ujfalvi. Titlul cărții e »Vânătorii ardeleni mai vechi și mai nouă«. Există și o ediție mai nouă din 1927. Ujfalvi spune că bunicul său îi povestea că într-o seară de Octomvrie, a plecat împreună cu alți nobili conduși de un pădurar din Bârgău și au împușcat ultimul zimbru.

În Enciclopedia lui Diaconovici ²⁾ la cuvântul Bizon se spune: »În Ardeal cel de pe urmă B. s'a pușcat în 8 Oct. 1762 în Munții Bârgăului«.

Din aceste date reiese că în Ținutul Năsăudului au existat bouri până pe la sfârșitul secolului al XVIII-a. Data vânării ultimului zimbru nu se poate stabili în mod precis.

4. *Colaboratori năsăudeni la »Columna lui Traianu«.* — În »Arhiva Someșană« Nr. 22, p. 179—180, spuneam că în ziarul »Traianu« a lui Bogdan Petriceicu-Hașdeu, găsim poezii populare din Ținutul Năsăudului, trimise de învățătorii Domide și Șoroboténu. Aceiași autori publică folklor și în »Columna lui Traianu«, un alt ziar al poligrafului și polihistorului Hașdeu. Ne face impresia că acești doi învățători au trimis lui Hașdeu o colecție de poezii populare, iar Hașdeu le-a publicat în diverse numere din ambele ziare. »Columna lui Traianu« apare mai întâi în 2 Martie 1870. În Nr. 24 al primului an, găsim »Poporul. Doine de pe Valea Rodnei în Ardél« Fac parte »Din colectiunea d-lor Domide și Șoroboténu«.

Sub acest titlu găsim poezii populare lirice de pe Valea Someșului, dintre cari unele se pot auzi și azi în satele grănicerești.

În Nr. 57, Domide publică »Doine din Ardél«. Reproduc »Orfanul«³⁾

¹⁾ »Arhiva Someșană« Nr. 18 p. 471.

²⁾ Vol. I p. 495.

³⁾ Transcriu această poezie cu ortografia de azi.

Zis'a luna către soare
 Frăţioare mergi mai tare,
 C'a venit Dunărea mare!
 Las să vie,
 Să mă mâie,
 Că n'am tată să mă ţie
 Nici mamă să mă mângăie!

Se mai găsesc câteva doine cu caracter erotic, pe cari nu le reproducem.

Scrisori şi articole de altădată. — Din bunăvoinţa dlui Ioan Breazu am ajuns să pot răsfoi nişte scrisori şi articole vechi, pe cari le cred importante pentru trecutul cultural al Năsăudului. Artemiu Publiu Alexi, fost profesor la liceul din Năsăud, a trimis câteva scrisori şi articole lui Bogdan Petriceicu Haşdeu. Poligraful şi polihistorul Haşdeu a păstrat toate scrisorile şi toate articolele (chiar cele nepublicate) pe cari le-a primit la revistele sale («Columna lui Traianu», «Traianu», etc.). După moarte întreaga corespondenţă a lui Haşdeu a fost dată Academiei Române. După războiu, întemeindu-se la Cluj *Muzeul limbei române*, condus de dl Sextil Puşcariu, Academia Română a donat cărţi, reviste şi printre altele şi câteva scrisori păstrate de Haşdeu. Din aceste scrisori voi publica ceea ce interesează trecutul năsăudean.

La Muzeul Limbii Române din Cluj se găsesc compactate în 19 volume mari manuscrisele cari cuprind răspunsurile date din toate regiunile româneşti pentru alcătuirea Dicţionarului.

Răspunsurile năsăudene se găsesc în vol. XVII, p. 266—295. Ioan Pop Reteganul trimite lui Haşdeu următoarea scrisoare:

Mult Stimat Domnule, Sunt liber a Vă trimite broşura 1 şi 2 din colecţiunea mea de poezii populare câte adecă putui tipări până acum, rugându-Vă să binevoiţi a primi acest ofert neînsemnat al meu ce Vi-l trimit din sinceră stimă, ca unuia dintre cei mai zeloşi muncitori pe terenul literaturii noastre, ca unuia dintre cei mai luminaţi bărbaţi ai neamului nostru. Broşurile următoare asemenea îmi voi lua libertatea a Vi le trimite îndată ce le voi putea tipări. Cam şapte broşurile ca aceste alăturate va fi tomul I al poeziilor mele numite »*Trandafiri şi viorele*«. Acum lucru la tomul II, care va avea poezii religioase-morale, colinzi, satire, basme şi câteva poveşti, iar ca appendice: Datine ţărăneşti. Planul

aşa-mi e făcut. Material mai am şi mai adun continuu, apoi aranjarea încă nu mult mă costă cam dedat fiind acum cu astfel de lucruri, ci mijloacele-mi sunt mai duşmane. Deşi fără familie dar aci în ţară la noi, din un salariu dăscălesc de abia poate omul trăi de pe o zi pe alta, necum să mai poată pune ceva la o parte pentru afaceri literare ori chiar pentru zile mai negre. Voiu face cât îmi va ajuta Dumnezeu şi calea apucată nu o voi lăsa. Chiar şi în astă văcăţiune (vacanţă) mai făcui excursiuni în afaceri de ale literaturii populare şi mai adunai frumuşel material. Daună numai că nu sunt în posesiunea sau măcar în apropierea unei mari biblioteci româneşti, că limbi străine nu ştiu perfect niciuna, iar *bibliotecile Blajului cari îmi sunt mai aproape, sunt pline mai numai de cărţi străine scrise în limbile clasice — moarte, pe cari nu le ştiu*. În astă văcăţiune (vacanţă) voiu a face o călătorie la Bucureşti spre a Vă cunoaşte şi personal şi a face cunoştinţă cu dl Tocilescu şi alţi literaţi străluciţi, dar dorul nu mi-l pot duce în desăvârşire din lipsa de mijloace. Mai mult numai prin postă pot face cunoştinţă cu literaţii noştri.

Rugându-Vă de iertare pentru incomodarea făcută, am rămas pe lângă tot respectul al M. Stimat D-Voastre Stimator I. Popu Reteganu, Sâncel, 13 August 1885. B. Blasendorf, Transilvania.

În scurt: să Vă trimit ceva şi pentru Magnum Etimologicum. Vă rog însă de un exemplar, broşura I ca spre îndreptare, pentru punctele la cari am de a răspunde, ca să nu Vă trimit materia împrăştiată ca fărina orbului. Sperez a Vă da unii termeni neusiţi; pretutindenea, de ex. *vâj* = om bătrân, *răslog* = lătar lung de brad ori frag crepat în două, pentru de a face gard din el; de aci: — gard de răslogi; *vîjăsc* = potrivesc, tocimesc, unesc; *pănuşă şi pâfiană* = foile cari învălesc cucuruzul; *vejie* = planta cucuruzului după ce ie cucuruzul de pe ea; *bobotaie şi bojotaie* = foc mare cu flăcări; *argeoi* = scheletul unei casei.

Mai pe larg şi mai mult după ce voiu primi l-a broşură a Dicţionarului ce-l lucraţi sub numele de Magnum Etimologicum. I. Popu, Reteganu.

Dela p. 268 până la p. 276, sunt cuvinte »*Din Transilvania, comuna Năsăud-Sângeorzi*«. Nu transcriu aceste cuvinte. Ele vor apare în monumentalul *Dicţionar al Limbii Române*. Dela p. 277

până la p. 280 sunt tot cuvinte din Năsăud și Sângeorz, trimise de Alexandru Pop, fost învățător în Sângeorz. Dela p. 281 până la p. 295, găsim folclor din regiunea Năsăudului, adunat tot de Alexandru Pop. Sunt descântece culese din diverse sate grănicerești.

Un descântec din Salva

(pag. 281)

S'a luat N.
de la casă,
de la masă,
sănătos(ă)
și voios(voioasă)
și s'o dus
în poiana mare
la măru stufos,
măru crânguros,
Două mere o luat,
ca cu două mere de aur s'o jucat.
Nime în lume n'o văzut
nime'n lume n'o auzit
fără Irod Impăratu
și Irodeasa Impărăteasa
cu fetele sale,
cu slujnicile sale,
cu toată glota sa.
Cum o văzură
De mână o luară
și'n joc o băgara,
în sus o ridicară
ca un fuior de cânepă melițară.
Ca un snop de grâu imblățiră
moartă, în pământ o trântiră.
Creerii'n cap i-o tulburat,
moara'n cap i-o așezat.
Că de ochi o orbit,
de nas o cărnit
și de gură o amuțit,
de urechi o asurzit,
de mânuri o legat,
de picioare o împetecat,
moartă'n câmp o a lăsat,
cilavă,

și bolnavă.
Și i-o lăsat
Intruele cu fapt,
Intruele cu matrizi,
Intruele cu ruptură de apă,
Intruele aruncate,
Intruele spurcate,
Intruele țipate,
Intruele cu ceasu cel rău.
Dar ea a prins a se cânta
cu glas mare până'n cer
și cu lacrimi până'n pământ.
Nime'n lume n'o văzut
nime'n lume n'o auzit,
fără Maica Domnului
din poarta cerului.
Tare o sirguit
și înainte i-o ieșit,
de mâna dreaptă o a luat
și bine o a'ntrebat:
— »Ce te cânti?
Ce te jăluești?
— »Cum nu m'oi cânta,
cum nu m'oi jăli,
că m'o luat
de la casă,
de la masă,
sănătos (sănătoasă)
și frumos (frumoasă),
M'o dus
în poiana mare,
la măru tufos,
la măru crânguros.
Două mere am luat
ca și cu două mere de aur m'am jucat

Nime'n lume nu m'o văzut
 Nime'n lume nu m'o auzit,
 fără Irod împăratu etc.
 (se repetă cele spuse mai sus.)

Povestea continuă cu intervenția Maicii Domnului, care aduce vindecarea.

Acelaș învățător mai trimite un descăntec din Rebra Mare și unul din Sângeorz.

Revista noastră, nefiind folkloristică, nu le transcriem, dar le menționăm, crezând că ar putea interesa pentru eventualele colecții folklorice din regiunea Năsăudului.

Hașdeu a primit, cum spuneam și mai sus, răspunsuri din toate regiunile românești. În Ardeal i-au răspuns în special învățătorii dela școalele ortodoxe din regiunea Făgărașului și a Sibiului.

Răspunsurile și numeroasele scrisori vor fi cunoscute mai detaliat, din noul dicționar al Academiei Române.

6. O poezie latină din sec. XVIII. — Printre numeroasele imprimate ale Bibliotecii Universității din Cluj, am găsit — mai mult întâmplător — o poezie latină dela sfârșitul secolului XVIII, care interesează trecutul Țării Năsăudului. Poezia e intitulată: »*Ode quam studiosa juvenus Bistriciensis cecinit, dum pro victoriis de hoste reportatis, publicae in gratiarum actionem, preces funderentur. Anno 1789. Typis Petri Eckardt.*» Iată-o:

Quatis exalto speculatus escam
 Milvus, imbellēs fuit in columbas;
 Caesar, ardentes faculatus ignes,
 Proruit hostem:

Proruit Turcām nimis arroganter:
 Fregit obstantes cuneos, ut altas
 Dividunt, raucō tonitru frequente
 Fulmina quercus:

Aut velut torrens, nivibus solutis,
 Auctus, ingentes scopulorum acervos
 Volvit in campos, sterilesque late
 Disiecit Ornos.

Nunc libet curis vacuos, sub umbra
 Arboris, Bacchi Cererisque donis

Perfrui, quando domitus cruenta est
Clade tyrannus.

Adspice, ut Laudon fera monstra nido
Pellat, et Koburg tumidos ferociſ
Veziri fastus agat in timores
Auspice Joseph,

Ille dementes animo ruinas
Barbaro volvens (meliora Divi):
Fortium dextras voluit virorum
Nectere vinclis:

Sed minae faevae cecidere mentis,
Cum Koburg stella duce turbulentam
Perculit gentem, trepidisque castris
Intulit ignes.

Sed nec an Vadeny meliora, crudo
Mustaphae, belli cecidere fața:
Hunc Hohenlohe patriae reſuſit
Victor ab Oris.

Vivite Heroës, animaeque magnae,
Accipit vobis studiosa pubes;
Vestra durabunt, moritura nunquam,
Nomina in aevum,

La sfârșitul poeziei e o figură explicată — «*Symbola in piramide expressa*» —
in care găsim șirul următor: »*Prinſipi Hohenlohe, fervatori Daciae ingenti ter-
rori Mustaphae pia inventuſ Bistriſiensiſ*».

Nu este nicăiri indicat numele autorului, dar la tot cazul
oda a fost cântată de elevii școalelor din Bistrița, dintre cari mai-
cuseamă gimnaziul Piaristilor era cercetat de mulți tineri români
din Districtul Năsăudului.

7. *Din trecutul teatrului năsăudean.* — In Anuarele Societații
pentru crearea unui fond de teatru român, apărute între 1895—
1911, în 15 volume, găsim dări de seamă despre reprezetațiile
teatrale în diverse centre ardelen. Voiu extrage din aceste anuare
cece se referă la Năsăud.

1898. În Dumineca Tomii »inteligenta« reprezintă în Sângeorz: »Drumul de fer«, »Cinel-Cinel« de Vasile Alecsandri. 21 August. Ragla: »Un om buclucaș«, comedie într'un act de Mich. și Labiche, localizată de Maria Baiulescu.

1899. 1 Iulie. Năsăud: »Gărgăunii dragostei«, comedie într'un act de Iosif Vulcan.

1900. 12 Ianuarie. Năsăud. »Prima rochie lungă«, monolog de Iosif Vulcan. 27 Februarie. Feldru: »Șoldan Viteazul«, monolog de Vasile Alecsandri. 3 Martie. Năsăud: »Stan Covrigarul«, cantonetă comică. »Nasul«, monolog. 1 Iulie. Năsăud: »Soare cu ploaie«, comedie într'un act de Iosif Vulcan. 26 August. Prundul-Bârgăului: »Cinel Cinel«, comedie de Vasile Alecsandri.

1901. 26 Ianuarie. Șoimuș: »Piatra din casă«, comedie într'un act de Vasile Alecsandri. 6 Mai. Sângeorz: »Întâmplarea curioasă«, comedie în 3 acte de M. Velcean.

1902. 18 Ianuarie. Năsăud: »Cinel-Cinel« de Vasile Alecsandri. 1 Februarie. Năsăud: »În împărăția adevărului«, comedie în 3 acte, localizată de Anghela Pletos. 2 Martie. Sângeorz: »Piatra din casă«, comedie într'un act de Vasile Alecsandri. »De la sate«, comedie într'un act, localizată de Lucreția Negruțiu. 8 Martie. Năsăud: »Arvinte și Pepelea« vodevil de Vasile Alecsandri.

1903. 9 Ianuarie. Prundul-Bârgăului: »Harță Răzeșul« de Vasile Alecsandri. 18 Ianuarie. Maieru: »Mireasă pentru mireasă« de Iosif Vulcan. 19 Ianuarie. Șoimuș: »Răsplata păcatului«, piesă în 3 acte de Oppitz, localizată de I. Baci. »Coroana Moldovei« de Vasile Alecsandri. 1. Februarie. Năsăud: »Surorile«, comedie într'un act de X. (?). 4 Iulie. Năsăud: »Dragoste pe furiș.« 9 Februarie. Șoimuș: »Despre superstițiuni«, dialog de I. Baci. 1 Martie. Năsăud: 1. »Conul Leonida față cu reacțiunea«, comedie într'un act de Caragiale. 2. »Surugiul«, cântecel comic de Vasile Alecsandri.

1904. 12 Ianuarie. Șoimuș: 1. »Răsplata păcătosului« de I. Baci. 2. »Puterea dragostei« de Ioachim Pop. 3. »Despre lene« de Maria Drăgan. 6. Ianuarie. Năsăud: »Răutăcioasa« de ?. 14 Februarie. Leșu: »Nița Paingân«, monolog de C. Brediceanu. 17 Apr. Sângeorz: 1. »Arvinte și Pepelea«. 2. »Rusaliile«. 3. »Barbul Lăutaru« — toate trei de V. Alecsandri. 10 Iulie. Maieru: 1. »Trei doctori«, localizată de Virgil Vlaicu. 2. »Puterea dragostei« de

Ioachim Pop. 2 August. Sângeorz: Teatru (?). 3 Octomvrie. Năsăud: Părți alese din tragedia »Horace« de Corneille, trad. de G. Sion.

1905. 19 Iunie Maieru. 1. »Paracliserul sau Florin și Florica«. 2. »Rămășagul« — ambele de V. Alecsandri. 2 August. Rodna-Veche: »Drumul de fer«, de V. Alecsandri. 13 August. Feldru: (?). 4 Oct. Năsăud: Actul III din tragedia »Iuliu Cesar« de Shakespeare.

1906. 8 Ianuarie. Șoimuș: »Intoarcerea păgânului« de A. Opiț, prelucrată de I. Baci. 8 Ianuarie. Maieru: 1. »Mireasă pentru mireasă« de Iosif Vulcan. 2. »Biletul de tramvaiu« de G. Mărunțean. 10 Ianuarie. Șoimuș: »Răsplata păcatului« de A. Opitz, prelucrată de I. Baci. 13 Ianuarie Șoimuș: 1. »Intoarcerea păgânului«. 2. »Ce face dracul« de Th. Speranția. 3 Februarie. Năsăud: »O mică rățăcire« de (?). 12 Februarie. Sângeorz: »Agachi Flutur«, comedie în 3 acte de V. Alecsandri. 22 Februarie. Monor: (?). 25 Februarie. Șoimuș: »Fală goală, straiță ușoară« de M. D. 17 Aprilie. Ilva-Mare: »Florin și Florica« de V. Alecsandri. 1 Iulie. Năsăud: »Rămășagul« de Alecsandri. 2. August. Sângeorz: »Nunta țărănească« de Vasile Alecsandri.

* * *

Pr. Teodor Ciuruș: Din însemnările lui Vasilie Buzdug

Între bărbații cari au avut un rol însemnat în viața bisericească, națională și socială a Românilor din Valea Bârgăului este fără îndoială, în primul rând: Vasilie Buzdug. Insușirile alese cu cari era înzestrat, l-au făcut să fie între cei dintâi. Născut la 11 Decemvrie 1827 în comuna Rusul-Bârgăului din părinții Protopopul Teodor Buzdug și soția sa Raveca, după ce primește elementarele cunoștințe în satul natal trece în 1837 la școala trivială din Prundul Bârgăului, apoi la Năsăud iar de aici la Sibiu, unde absolvă seminarul teologic.

Despre el scrie în mod sumar fratele său Iacob, pe marginea unei cărți astfel: »A fost Cesaro-Reg. funcționar de Stat, Pretore cercual în Valea Bârgăului, Asesoru la Tribunalul din Năsăud, Proto. inspec., deputat la măritul Congres Național gr. or. bisericesc din Sibiu, membru al Sinodului Arhiepiscopesc, membru al Universității districtului Năsăud, membru la fondurile grăniceresci școlare, etc. Acest Vasilie a avut științe foarte înalte fiind Jude reg., un om foarte rar cu talente mari«. Moare la 10 Iunie sf. v. 1876 și este îngropat la moșia sa din »Colibița« pe hotarul locului natal.

Într'adevăr descrierea fratelui său corespunde realității, o mărturisesc documentele vremii și mai sles mulțimea însemnărilor diferite cari arată preo-

cupărilor lui zilnice și dragostea față de știință. Intre alte multe date din trecutul familiei am aflat un caețel în care înseamnă evenimentele luptelor din anii 1848—49, a căror valoare — deși cu caracter local — poate fi de folos istoriei acelor ani. Le transcriu cu ortografia de azi, intercalând și unele amănunte locale, cari pot servi cândva celor ce vor scrie despre viața românească de aci.

*

Am aflat pe o ținută de cununie că în Aprilie 1761 a fost un Hironim Protopop în Năsăud. (Hyeromonachus Hyeronimus Kálnoki.)

*

În 6 și 8 Iunie 1842 s'au bătut Rusenii cu Dorolenii la Bureaica pentru hotar, trăgându-se și clopotele de alarmă. Au fost omorâți 3 sași. Satul a căzut în cercetare și în 24/12 Iulie 1842 au umblat în nule la Năsăud de 8 ori prin 300 feciori, următorii: Ion Nistor Parasca, Nicolae Parasca, Crăciun Bacea, Petru Iacob Pop, Gavril Ursace, George Ursace, Gavril Găbrihei, Simion Găbrihei, Simion Siminic, Gavril Tămășoiu, Flore Nic. Cristea, Lupu Griga, Luca Șovrea, Nicolae Moroșan, Ilie Bartoși, George Simion Neagu și George Teodor Flore. Bătrânimea a șezut 2 luni la »Posthaus« în Năsăud, iar George Cormoș a căpătat 50 bote. După aceea, adică toamna 1842, au fost pușcat noaptea pe hotarul ladului lângă apă, un sas din lad și un român (slugă) din Dorolea. Se zice că Iedenii l-au pușcat din ură, cugetând că ar fi Ruseni la pescuit.

Dorolenii posed hotarul dela Români precum: locul Corneștilor, Vatra Pintii; iar Iedenii: Isvorul Hurii, Piciorul lui Ion, Lazul Natului, Ciungii Bodichii, Părâul lui Ilie, Dealul Oii, Arșiția Popii, Fața Perșului etc. pe cari le numesc Sașii cu numele originar românesc.

*

Luna lui Aprilie 1848 memorabilă prin înființarea gardelor ungurești naționale.

În Bistrița se defige Publicațiunea, prin care se îndreptățesc și Românii din fondul regesc. Frica Sașilor și deosebi a Bistrițenilor e mare, că se vor scula Românii asupra-le și anume că în luna Paștilor în 24 Aprilie st. n. 1848 vor să cuprindă Bistrița.

În 20 Nov. 1848 au avut 60 Clopari de ai noștri, sub comanda Locotenentului Ioan Miron, lupta cu 200 Unguri la Romuli

(Strâmba) voind aceștia a erumpe în cercul Regtului. Unguri au perit mulți și au pierdut 2 tunuri, arme, care, cai, muniție și tot ce au avut.

În 2 Ianuarie 1849 (21 Dec. 1848) Marți, au intrat Ungurii în Năsăud, Mercuri intră în Bârgău. Noi căsenii fugim la Colibița¹⁾ și în Bistricioara. Armata c. r. se retrage în Bucovina. În 3 Ian. 1849 e Bem în Tihuța și în 4 Ian. 1849 se bate cu ai noștri în Dorna.

Urmează amănunte familiare unde se arată pagubele cauzate de un soldat jefuitor.

În 6 Faur (25 Ianuarie) 1849 a prins Urban cu a 6 Comp. cordoniști și grăniceri la Moroșeni, venind pe Valea Tureacului, — fiind în 1849 iarna cea mai grea ce s'a pomenit — pe maiorul Koffler, 11 ofițeri, 500 insurgenți, 2 tunuri, 2 care de muniție, puști, proviant, montururi etc. Ungurii au pierdut și 2 morți și 11 răniți, fiind căpușiți din dos. Ceialalți Unguri din Prund s'au retras spre Bistrița și în astă retragere au împușcat în jos de Rus pe Larion Oțelea din Prund, pe care l-a pârît Larion Bălan din Prund, că ar avea înțelegere cu Urban în Bucovina.

În 12 Faur (31 Ianuarie) 18.9 a intrat Urban cu Fmlt. Malkowski cu circa 10,000 oameni din Bucovina în Ardeal și a puscat în 13 Faur pe Larion Bălan în Prund pentru denunțarea lui Larion Oțelea și adunarea armelor.

În 18/6 Faur 1849 lupta le Crainimăt și Magyaroș. Ungurii perd lupta și pe comandantul colonel Riczko.

În 26/14 Faur 1849 urmează a doua retragere a lui Urban și Malkowski, în Bucovina. Ungurii au intrat pe la Dorolea și Bistrița. Luptă în Joseni, până ce s'au adunat Cloparii de pe Valea Someșului și pe Strâmba. Lupta la podul Prundului unde a căzut ofițerul de tunari dela Rtul nostru: subloc. Pampert. Retragera a urmat tot cu pușcături de tunuri și puști până în Bucovina. Eu Vasile Buzdug și fratele Iacob încă am fugit la Bucovina cu Florian Micu, Hodoș și alți Români conducători, iar de aici la Moldova.

17/5 Martie 1849 a mers tata la Maiorul și Comandantele unguresc Dobay, în Prund.

În 23/11 Martie 1849 au ars Ungurii Institutul din Năsăud.

¹⁾ Parte de hotar, unde-și aveau moșia.

Jafuri omoruri, cruzimi nemai auzite. Urmează starea de asediu și plățirea contribuțiunei de jaf.

În 13/1 Aprilie 1849 au fost 8 insurgenți la stupina noastră în »Colibița« și au căutat după arme.

În 18/6, 19/7, 20/8, 21/9 Aprilie 1849 au rânduit Ungurii ca vreo 600 Sași să rupă drumul cel mare dela Tihuța în jos.

În 21/9 Iunie 1849 Joi, au intrat Moscalii cu 10.000 ostași sub Grotenhielm și Pawlow în Ardeal pe la Bârgău și Rodna și au avut lovitura la Tureac.

În 22/10 Iunie 1849 Vineri, se scot Ungurii din șanț în Prund și se retrag la Bistrița. În 23/11 Iunie Sâmbătă, au rămas Rușii la Prund. În 24/12 Iunie 1849 Duminecă, a venit toată armata ruso-austr. la Borgo-Rus în sus de sat și a rămas în Lagăr în Rus până Marți în 26/14 Iunie 1849 când după amiază s'au bătut în jos de sat cu Ungurii, cari fură respinși.

Miercuri în 27/15 Iunie 1849 s'au bătut în jos de Iad și au fugărit pe Unguri numai din tunuri până la Sărățel și Crainimăt și așa s'a ridicat tot Lagherul din Rus și a mers pe jos la Bistrița, de unde iară s'au înturnat la Rus unde au rămas în Lagher din sus de sat în țarină. Avuse comuna, și deosebi noi, în bucate mare pagubă, pelângă aceea ne-au furat Muscalii din sură, o căruță ferecată apoi și o scroafă. Aci au rămas în Lagăr din sus de sat până Luni în 9 Iulie (27 Iunie) 1849.

Miercuri în 27/15 Iunie 1849 a îngropat tata Theodor Buzdug în Muncel ¹⁾ 8 cătane austriace și ruse căzute în bătae într'o groapă, iar în 4 gropi au îngropat pe Rușii căzuți — tot în Muncel — preoții muscacești, asistând la îngropare și tata Todor Buzdug. Între căzuții moscoviți se afla și Locotenentul rusesc Boleslaw Kowalski, carele a căzut în 15/27 Iunie 1849 și s'a îngropat în Muncel unde are un monument pus de corpul ofițerilor rusești. Monumentul se păstrează aproape în întregime și azi. Ungurii căzuți și caii picați și răniți, au rămas neîngropați pe hotarul Rusului și Iadului.

Luni în 9 Iulie (27 Iunie) 1849 dimineața la 6—7 ore s'au bătut oștirile din sus de cetatea Bistriței respingând pe Unguri în jos, iar Rușii s'au logărit în jos de Bistrița. Armata ruso-austr.

¹⁾ Cimitirul parohial.

au fost dară cantonată la Rus din 24/12 Iunie până în 9 Iulie (27 Iunie) 1849. Moscalii și Austr. au stat sub comanda G. Lt. Grotenhielm; așisderea și a Generalului Pawlow cărele a intrat pe la Rodna în Ardeal și s'a împreunat în Borgo cu Grotenhielm. Infanteria rusească din Corpul a 4, Diviziunea 10, Regimenturile numite Tonski și Kolewanski, așisderea Ulani din Corpul de rezervă 2, Diviziunea 2, Brigada 2. Regimentul numit Elisabethgadek, dimpreună cu Cazacii donici, au numărat 14.000; iar austriecii din Rgtl Carl Ferd., Grănițerii de ai noștri și vreo 200 Dragoni, au făcut cam 4000, la olaltă dară 18.000.

*

În 16 Iunie 1856 st. n. au croit C. R. ingineriul Burkhardt și Neuman din Bistrița, drumul dela lad peste «Colibița», pe »Strâmba« și în 14 Iulie au început Sașii de pe sate a-l săpa, iar borgovenii au început în 11 Aug. 1856, Luni, a-l săpa pe Valea Colibițelor către deal.

* * *

Ioan Ionașcu: **Relatări și tradiții istorice de pe „Valea Budacului“**

Apucând dela orașul Bistrița drumul ce duce spre sud-est treci peste dealul zis »Dealul târgului« de pe a cărui culme ți se desfășoară frumoasa câmpie a văii de munte »Budac« pe a cărei maluri e așezst satul săsesc *Orheiul Bistriței*, în limba germană numit Burghalle, la o depărtare de Bistrița de 9½ Km. La nord-est de Orheiul Bistriței se găsesc satele *Petriș*, zis în limba germană Petersdorf și *Satul Nou*, zis în limba germană Neudorf.

Dacă determeni cuvântul Burghalle din punct de vedere al derivației, cuvântul Burg în limba germană însemnează cetate, iar halle însemnează sală sau loc. Într'adevăr această localitate este așezată pe o veche cetate. Zidurile vechii cetăți își arată conturile lor începând din cimitirul satului ducându-și ramificațiile în mai multe direcții.

În primăvara anului 1936 s'au găsit aci mai multe piese cu inscripție romană, și o bucată cu ornamentație în relief, pe care

subsemnatul le-am expedit Muzeului Năsăudean. După cercetările ce le-am făcut la fața locului, după indicațiile ce le-am primit dela mai mulți locuitori români, aceastea ruine se întind pe o lungime de aproape trei hectometri, iar lățimea n'am avut puțința a o determina, fiind ocupată de edificiile locuitorilor.

Spre sud-vest de această localitate se găsește o mlaștină care am sondat-o cu o vergea de fier și am constatat că la aceeași adâncime este pavată. Tradiția spune despre aceasta mlaștină că aci mai demult a fost o moară deși în câmpie, și că venea apa pe țevi de aramă și că piatra morii s'ar găsi și astăzi în mijlocul mlaștinii, iar mai la vale către localitatea *Jelna* ar fi fost și un pod de aramă. Acestea au fost înaintea venirii Sașilor pe aci, și atunci era o populație densă românească. De fapt se poate constata și astăzi veracitatea acestor spuse. Populația săsească, care este majoritară în aceasta localitate, o formează aproape numai vreo cinci familii care cu vremea au ocupat prin privilegii și alte acte de forță, ce le-au săvârșit împotriva vechilor locuitori români, mai tot pământul acestor, și astăzi mai găsești români numai la extremitățile satelor dupăcum se va constata cu documente scrise cazul și la Petriș.

În ce privește tradiția mlaștinii se poate vedea și astăzi vechea albie care este formată dela mlaștină spre localitatea *Jelna*, și această mlaștină are o formă regulată de dreptunghi. Din altă tradiție ce urmează, se poate constata importanța istorică ce noi românii trebuie să i-o dăm, și pierderile ireparabile ce noi le avem aproape zilnic în ce privește afirmarea noastră pe aceste meleaguri.

Acum vreo sută cincizeci ani, poate mai demult, a fost în Orhei un preot ev. lut. cu numele *Textoris*. Acesta a fost preot înainte de a se ridica actuala biserică luterană, pe când Sașii nu aveau numai o clopotniță, și care în cea mai mare parte, se spune, este clădită din blocuri de piatră scoase din vechea cetate, dupăcum actualmente sunt asemenea clădite mai multe case și grajduri.

Se spune că într-o zi niște oameni au adus din cimitir o bilă de marmoră care au găsit-o cu ocazia sapării unei gropi pentru un decedat. Preotul ar fi curățat-o de pământ și ar fi în-

trebuințat-o pentru presă de hârtie pe birou. Într-o zi cum făcea curățenie o servitoare ar fi răsturnat aceasta bilă, care căzând jos s'a spart, iar din ea s'ar fi revărsat pe jos aur și nestimate. La țipetele servitorei venind preotul a strâns aceasta comoară, iar din ea ar fi clădit casa »Textoris«, care se găsește în orașul Bistrița peste drum de unde este instalată poșta. Din acel loc s'au scos chiar armuri și alte obiecte.

Aproape întotdeauna când se fac săpături mai de seamă se găsesc pietre cu inscripții, urne etc. care sunt distruse cu cea mai mare nepăsare.

Din aceasta cetate dupăcum am constatat de origine romană, s'au ramificat patru drumuri romane: unul care duce către actualul oraș Bistrița, altul care merge pe valea Budacului în sus, al treilea care merge către Șieu-Mare și al patrulea care trece prin satul Petriș, Satul Nou, peste dealul dela Dorolea spre a face legătură peste dealul Strâmba cu Rodna-Vechi. Dela aceasta localitate în sus se găsește satul săsesc Dumitrița, așezat în dreapta văii, la poala unui deal care se numește »Dealul cetății«. Dacă privești forma lui te izbesc numaidecât terasele care se găsesc în jurul lui. Consultând »Getica« lui Vasile Pârvan, eu cred că ne găsim în fața unei cetăți geto-dacice.

Dupăcum am văzut greșala traducerii în limba română a satului Orheiul Bistriței, astfel este greșită și numirea satului Petriș. Țăranii sași spun în dialectul lor »Patersschroff« în limba germană se spune »Petersdorf«, iar tradus în românește se numește »Satul Părinților«. Cuvântul pater derivă dela latinescul Pater-părinte, și fără să vrei acest cuvânt te duce cu gândul la vechile mănăstiri întemeiate și presărate pe întreg cuprinsul Ardealului, de diferitele ordine călugărești și pierdute în negurile timpului, mulțumită năvălirilor barbare care le-au șters continuitatea. Și intradevăr la sud de sat se găsesc ruinele unei mănăstiri pe o terasă deluviană dela care se întinde o pădure de stejar, zisă »Trăuaș« de românii localnici.

Primul nucleu de viață sătească se pare a se fi întemeiat în jurul acestei mănăstiri, deoarece tradiția spune că aceasta mănăstire ar fi avut un drum subteran care o lega cu cetatea dela Orheiul Bistriței.

În tradiția românilor care au mai rămas în localitatea aceasta se mai păstrează și astăzi amintirea și felul barbar cum Sașii le-au încălcat și răpit moșiile și munții.

Dealtcum chiar Sașii ne-o afirmă printr'o veche serbare zisă în dialectul săsesc »Aschermetoch«, adică »miercurea cenușei« care o serbează la începutul Sf. post al Paștelor, în amintirea venirii lor. Atunci îi vezi îmbrăcați în hainele cele mai rupte; pantalonii de regulă din două perechi făcuți cu predilecție unul din roșu și celalalt din altă culoare, iar anexele lor rupte și petecite. Se urcă în trăsură hodorogite asemănătoare lăieșilor (țiganilor), găsesc mâncări care le cerșesc pela case în amintirea venirii lor.

Atunci toată »disciplina și frumoasa organizație« a acestui popor o vezi transformată într'o adevărată bandă barbară care nu știe numai să urle, răcnească și să umble cu părul vâlvoi, cu barba și mustățile de jumătate rase, de bagă în sperieți pe toți copiii mânjându-i cu tot felul de culori. În alte sate mai păstrează și felul înarmărilor și a atacurilor ce le-au folosit cu venirea lor, luând parte la aceste manifestații sălbatice chiar femeile și copii.

Bieții Români pe aceste locuri, cum am spus, îți povestesc și astăzi înfiorătoarele acte prin care au fost alungați și desmoșteniți de drepturile lor străbune. După cum afirmă chiar și Sașii prin sus numita »miercure a cenușii«, astfel au tăbărit ei asupra populației dense de pe aceste pământuri, pe cari le stăpânesc și astăzi.

Ceeace e logic, avându-se în vedere că Românii dela nașterea lor pe aceste plaiuri s'au ocupat cu predilecție de agricultură. Aceste locuri din început au fost cultivate și populate de o densă populație românească și numai prin foc care Sașii îl puneau în mijlocul verii și prin sabie, după cum spune drept tradiția, prin masacre de tot felul i-au fugărit pe Români, așa că astăzi vechii locuitori ai acestor pământuri sunt prin satele Ardan, Sebiș, Rușii-Munți etc. Un memoriu din arhivele orașului Bistrița, din timpul lui Bela al 4-lea, rege al Ungariei, înaintat regelui de către Români, ne arată nedreptatea încălcării muntelui Cald, chestie care a rămas nerezolvată până în ziua de astăzi. În acel

document Românii de pe atunci afirmă că acestea locuri au fost ale noastre înainte de venirea Tătarilor, înainte de venirea Ungurilor, ba înainte cu mii de ani.

La nord-est în imediata apropiere a satului Petriș se găsește satul săsesc »Neudorf« în românește zis »Satul Nou«. Locuitorii sunt de origine teutonică și o parte e formată din locuitorii cetății Rodna de pe Valea Someșului, în urma groaznicului macel și al nimicirii ei de către Tătari (?). Acești locuitori ai Rodnei s'au ocupat cu industria și fabricarea obiectelor din argint, care se scotea pe vremuri în cantități respectabile din minele Rodnei. Ultimele obiecte pe care le mai păstrau acei Sași au fost vândute anticarilor ambulanți.

Sașii din Petriș și Satul Nou nu se înțeleg în dialectul săsesc, ci numai în limba germană.

Prin mijlocul Satului Nou străbate o vale de munte ce vine din munții Călimani trecând și prin satul românesc Cușma. La o depărtare de aproximativ 1 km pe malul stâng al acestui părau se găsește un loc, pe care localnicii îl numesc »Burich-ul mic și mare«.

Cercetând acestea locuri am constatat următoarele: pe o înălțime de mal sunt niște metereze în formă de semicerc, care se spune că ar fi de origine dacice.

Pagini suplimentare

Virgil Șotropa: **Spicuiri din cronica lui Cserei**

Cronicarul secuiei Cserei Mihály de Miklosvárszék et Nagyajta (1668—1756) — mare dușman al catolicilor și uniților — a fost secretar pe lângă Teleki Mihály, ministru lui Apafi, apoi pe lângă unchiul său tezaurarul Apor István; mai apoi a ocupat diferite posturi înalte și a murit în singurătate la moșia sa din Nagyajta, unde și-a sfârșit cronica ardeleană (1661—1712).

Dintr'o copie manuscrisă a acelei cronici, cu evenimentele până la 1709, intitulată: »Vera Historia Transylvanica ab anno 1661 incipiendo elaborata per Michaellem Tserei de Nagy Ajta et descripta in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri — Veritas omnia vincit« — și păstrată reproducem aci, în traducere fără comentare, următoarele pasaje:

Iezuiții atât au lucrat în taină până ce l-au amăgit pe vlădica valah Atanasie ca atât pe sine cât și pe popii valahi ardeleni stătători sub cărma sa să-i unească cu papistașii, făcându-i lui multe făgăduieli și avantaje (promotiót), iar celorlalți preoți că-i vor scăpa (eximálni) de tot de iobăgie și le vor șterge (tolálni) toate darurile (honorarium) și dijmele cu cari până acum datoreau anual proprietarilor (földes Ur); iar ca să nu se iște din cauza aceasta vr'un rășboiu în țară, au adus dela împărat și dela arhiepiscopul (érsek) Kolonits atari »patente«, ca popilor valahi să le stea în libera voie cu care religie vrea fiecare să se unească și să beneficieze de privilegiile (szabadság) popilor aparținători respectivei religii; precum au și rânduit comisari, din fiecare religie câte pe unul, cari să convoace pe popii valahi din fiecare scaun și să-i întrebe: care cu care religie vrea să se unească; și așa să le conscrie (felirni) numele. Dar aceasta a fost numai înșelătorie

(tsalándság), căci pe cei cari dintre ei s'au reformat — că adecă vreau să se unească cu religia reformată — în urma ațâțării lezuiților episcopul valah a început a-i persecuta, precum în comitatul Hunedoarei, unde trimețind asupra câtorva popi valahi cinstiți în casa lor nerți, aceștia îi prinseră, le prădară averile, îi internițară și chinuiră, cutoatecă domnii reformați, maicuseamă Bethlen Miklos, destul au protestat, împotriva vlădicii valah, dar n'au putut obține nimic. Căci deși — cum scrisesem mai sus — împăratul trimise patentă, totuși în taină îi scrise cu mâna sa și sub pecete secretă generalului Rabutin ca să nu respecte (gondolljon) acea patentă pe care a trebuit s'o expedieze din silă (kéntelenség) la instanța celorlalte religii, ci din toate puterile să lucreze ca popii valahi să nu se unească cu altă religie, iar generalul din acest motiv n'a cutezat să lucreze împotriva ordinului. Această scrisoare, despre care și azi puțini oameni știu în Ardeal, traducându-o Rabutin în latinește o dete în taină domnului Ștefan Apor, și astfel ajunse ea în mâinile mele, deoarece toate scrisorile domnului steteau la mine; și cu mirare am cetit la ce l-au înduplecat (rá vették) pe blândul împărat câțiva miniștri răi (gonosz) cari îl încunjurau. Iar vladica valah bucurându-se de multele promisiuni a publicat o patentă, provăzută cu numele tuturor popilor valahi, în care aceștia cu jurământ (hittel) se obligă că vor respecta (agnoscalják) pe Papa dela Roma de cap, vor admite purgatorul, vor mărturisi că în oștie (cuminecătură) este trupul lui Cristos și că sfântul spirit derivă atât dela Tatăl cât și dela Fiul.

Nu mult dup'aceea convocând pe toți protopopii și preoții ardeleni valahi la Bălgrad, acolo cu mare pompă solemnă și cu procesiune din nou se inaugură în mod papist ca vlădică, apoi plecând la Viena, acolo fu primit cu mari onoruri de către cardinalul Kollonits, și-i aruncară în gât un lanț de aur; aceasta fu toată promoția lui. Căci precum diavolul atât îi face pe voie omului pân'ce îl poate băga în păcat și apoi îl duce de nas unde vrea, așa și pe dl Vlădică păpistașii atât l-au cinstit cu mari plocumente (submitio) pân' l-au luat de pe picioare, mai apoi însă îi smulseră din mâni orice conducere (directiot), și neînterupt stetea lângă el un jezuit, împotriva știrii și voinții căruia lui nu-i era permis să scrie nici măcar o scrisoare altuia, necum să poată

lucra altceva, așa că acum bucuros ar renunța la unire, dar nu-l lasă (engedik). Dacă a mâncat-o sărată, acu să bea pe ea, căci zeu îi vor umplea paharul.

Nu le-a plăcut însă nici chiar unora dintre Păpistași lucrul acesta, deoarece au văzut că servește la răsturnarea (eversio) libertății întregii țeri faptul că pe nația valahă streină și nemernică (haszontalan) pe care țara a tolerat-o »propter interese Publicum«, au primit-o între staturile țerii și investit-o (comunicalni) cu drepturile (szabadságot) celorlalte staturi vechi ardelenene. Care lucru dee Dzeu să nu producă încă alte fructe și mai pernicioase, căci și de altfel e împotriva oricărei legi ale țerii și împotriva diplomei a scoate (kifordítani) din mână moșierilor (földes Urak) atât de fățis (szemlátomást) drepturile (jussok) avute față cu popii valahi. Și chiar și ceice la început s'au învoit, mai apoi au regretat. Căci a venit ordin dela împăratul, ca pe Popii valahi cari s'au făcut papistași îi datoare miliția să-i mențină și protejeze în fiecare loc unde se găsește. Din cauza aceasta au ajuns în pericol mulți nobili și magnafi, chiar și dintre cei păpistași, căci uzând de libertățile câștigate, s'au sfințit de tot prea mulți popi și dieci valahi, așa că și azi se găsesc în câte un sat valah mic nemernic (alávaló) câte 5, 6, 7 și 8 popi și dieci valahi, cari nu voiesc să presteze domnilor niciun serviciu ori vr'o plată; iar dacă îi silesc, îndată fug (confugiálnak) la miliție. Zeu a uitat domnul să se atingă de iobagii săi (bántani), numai ca să se apere pe sine. Dar dl' Apor Ștefan la nimic din aceasta nu s'a gândit, când jezuiții într'atâta l-au fascinat, încât și-a nădăjduit fericirea în faptul de a lucra întru toate conform dorinței jezuiților, cari au vărsat în el atâta ură împotriva reformatilor, încât pe acestia nu i-a mai putut vedea niciodată cu ochi buni și s'a nizuít să-i oprime pe toate căile și în tot felul. Acesta a fost motivul că deși mi-a fost rudă atât de apropiată, și timp de 13 ani l-am servit cu atâta credință, niciodata încă n'am primit dela el vre-un dar (recunoștință), ci am fost privit ca și oricare alt om.

*

Popii valahi din Scheiu nicidecum n'au voit să fie sub cărma (hatalma) vlădiciei valahi și să se unească cu religia papistașă, având un patron foarte mare în Vodă din Muntenia, pe care nici

împăratul n'a intenționat să-l supere. De aceea trimetînd din mijlocul lor deputați la Bălgrad, acolo aceștia au declarat deschis că precum până azi, așa și de aci înainte ei rămân cu religia grecească și nu vreau să atârne dela vlădica care s'a făcut păpistaș; despre ceace au și înaintat protest la judecătorul (itélőmester) Sárosi János conform legilor țerii, iar de acolo au și reprimat protestul cu pecete împărătească.

Dar voi scrie la locul său cum a plătit-o aceasta Sárosi János, și cum nobilul uman valah Nagyszegi Gábor, fostul secretar al vlădicei valah, pentru că el a concipiat (irt le) protestetul, a fost prins, și cum aurarul reformat Fejérvári Komáromi András, pentru că a făcut pecetea pe seama popilor valahi din Scheiu — cutoatecă i-a stat totdeauna în liberă voie, și și azi îi stă, să construească pecete oricărui om particular pe seama sa — asemenea a fost prins și sărmanii ambii au robit mult timp nevinovați în Sibiu. Iar la acestea a fost cauza instigatorul Apor István.

Cu prilejul celor scrise despre amintitul vlădică valah, îmi vine în minte ceace trebuia să scriu mai sus din timpul lui Apafi Mihály, cum au tratat atunci pe un episcop cu numele Sava. Acesta fiind om învățat și expert și trimis adesea de către domnitor ca delegat în țara muscălească, polonă și în cele două țeri valahe, a fost invidiat de către domni, și cutoatecă era aproape înrudit vlădica cu Székely László, acestuia încetul cu încetul i se făcu poftă pe bani, și neputînd ajunge la banii vlădicei, conspirînd împotriva acestuia împreună cu Nálátzi István — fapt la care Teleki Mihály n'a fost interesat — neputîndu-l aduce în alt mod (pe vlădica) în disgrația domnitorului, l-au mituit cu daruri pe un popă valah Alvinczi să-l acuză pe vlădica valah la domnitor că ține la casa sa o femeie ca curvă. Au făcut pe principe să creadă aceasta, întărind cu jurămînt atât Székely cât și Nálátzi. L-au prins pe vlădică, i-au prădat (jăfuit) totul, și neindestulindu-se cu atîta au mai pretins dela el încă și 3000 taleri. Episcopul trimise pe fratele său mai tiner ca să cerșească banii în Muntenia și să-i aducă, însă nevenind frates-o, l-au scos pe sărmanul vlădică nevinovat din temniță, numai în cămașă și izmene, și atîta l-au

bătut cu cărbaciul pân'ce au căzut sfârticate de pe el cămaşa şi izmenele, precum şi carnea depe şezut, după care nu-şi putu ţinea nici udul nici spurcul şi sârmanul a trebuit să moară, iar lucrurile lui le-au împărţit Székely László şi Nálátzi István între sine. Nemaiauzită şi grozavă barbarie păgână! Vodă de atunci din Muntenia renumitul Şerban nici n'a lăsat nerăzbunat lucrul. Ci a orânduit să-i spună domnitorului că dacă nu-i plăteşte 100 mii taleri ca pedeapsă, zeu îl porneşte pe împăratul turcesc, să-l alunge pe Apafi din scaunul domnesc: dar îndată după aceea a murit Voevodul.

* * *

Florea Florescu: Un document Maramureşan

Prin această serisoare pe care am descoperit-o în comuna Cuhea din Maramureş în anul 1935 — preotul Mariş Mihai pretinde să i se recunoască drepturile de nemişig (nobiliare), fiind el după genealogia familială originar din Cuhea.

Cinstite diece şi baciule! Ştiind bine sufletul cel bun şi inima cea dreaptă a dumnitale, care voiaşte tuturor binele şi fericierea, am socotit a fi de folos a scrie dumnitale şi a mă ruga, ca să faci atâta bine, să chemi pă Mniron la dumneata şi să vorbeşti cu iel şi să-l îndrepţi ca să nu fie aşa de încremenit la inimă, să nu-şi piardă sufletu, să nu fie lepădat şi afurisit de D(u)mnezeu şi întru această lume şi cielaltă; să nu-ş lepede sângele că acesta ieste on păcat de moarte şi strigă răslăşire în ceriu. Eu de n'aş fi preut şi cărturariu, şi de n'aş şti că aş ave păcat de moarte, şi şohan n'aş vede faţa lui D(u)mnezeu şi împărăţie cerului, de aş lăsa lucru şi nemnişigu necăutat, văzând că avemi dreptate în lucru nost aşa mare, şi mare cumu-i Soarele pă ceriu, şohan n'aş călca nici un paş pintru neamu mieu. Că ce folos aş ave eu neavând prunci? Bintru alţii aş pierde sufletu, dară căutând şi la suflet şi la dreptatea, de n'a vre jupănu Mniron neavând prunci, să ne tocmim frăţeşte sântem titileni a ne legiui cu el, spre care lucru eu sângur despre parte me în tot anu oi fi gata a cheltui cinci sute de zlofi. Neamu meu şi fraţii iară pă atâta. Şi aşe ni-om legiui până ce Mniron şi-a pierde şi locurile

și tătuși a fi titileal a ne da cărțile afară. Dară de ne cunaște acuma sânge adevărat și de ne-a da parie despre hemișug, ca să trăim și noi în țara ungurească și să nu fim obdele tuturor, înaintea varmeghi vom da despre noi carte, că șohan nici noi nici rămășița noastră în hodina și pă locuri nu i-om turbura, și nu i-om face zavistie, ce om trăi și ni-om săruta frățește când ni-om tâlni la o laltă. Bintru care lucru ca să ne cunască mai bine Mniron, că ei (ii) sântem sângă, aice scriu ghenialoghia și purcedere noastră de la Mariș Roman, care și din cartea cea de incoviziție, care o iau dat tatu lui Mniron lui Mihaiu, și cartea de nemișig care o au dus Mihaiu după cuvintele tatului Mniron în Cohea și în leud prin juratu Sasoc o au luat de la iel și din Ardel o am luat afară:

Mariș Roman au născut pă Gavriile și Savul, acesta pă	
Petraș sau Stefan și pă Ionașc	
Mihaiu	Gavriile
Dumitru	Ion
Mihaiu	Mihaiu

Gavriile fecioru lui Mariș Roman au rămas în Maramorâși și dela acela să trage Mniron. Savul s'au depărtat în țara Ardeliului și mai pă urmă în varmege Sonocului în Orbo sat. Murind au lăsat după sâne doi prunci, pă *Stefan* care lau numit Rumânii *Petraș*, pintrucă au tăiet petri de moară în Iloba, cum și tot satu anume Pete, unde au murit, și pă Ionașc care au murit în Cicău nu departe de Orbo. Ionașc au avut prunc pă Gavrilă, și acesta în anul 1731 și 1732, pă lângă tri porunci împărătești, cu cărțile acele care prin Juratu Sasoc în leud lau luat tatu lui Mniron Stefan dela Mihaiu din Pește, și care și acuma fiind arasă o țără înt'un corn sânt la fecioru lui Șimon, sau adevărit și în Cohea și în Ardel că ei adevărat nemiș, și Mariș de Mărișeni din Cohea. După accia pă scurtă vreme au murit în Cicău și au lăsat după sâne prunc mititel pă Ion. Muiere lui Gavrilă păstă scurtă vreme sau măritat în Ciceu după un om prost, anume Onciu. Inainte de 80 de ani grofu Carole vrând a face sat în loc unde stă acuma Pete, au dat slobozenie oamenilor care or veni aș prinde loc și aș face casă fără de slujbă d(o)mnească și fără plată în mai mulți ani. Auzind asta Petraș sau Stefan în

Iloba și având ceva baiu, lăsându-și și sărsamurile acolo la nemișu Began au venit în Pete, dară nu sau dat afară că îi nemiș, că nemișilor nu le-au dat loc grofu. După aceie fiind om dintie în sat și netemându-și pruncii de cătane, n'au socotit nimică de nemișig și așa au murit în Pete. Fecioru lui au fost Mihaiu moșu mieu. La a lui îngropare și eu am fost ca un prunc de 10 ani, și acesta după tatăsău fiind capu satului n'a gândit cu nemișigu. Peste scurtă vreme și Vonciu bărbatul al doile a muierii lui Gavrilă cu pruncu Ion și cu cărțile de nemișug au vinit în Pete și nefiind slobod a șede acolo nemișilor, nici pruncu nu sau dat afară căci după măștihoiu sau numit Onci Ion și pruncu lui Mihaiu până astăzi ara nume în sat Onci Mihaiu. Trăind încă Onci Ion sau adevărat Mariș Ion, iau ars casa și de abge au scos lada cu cărțile afară și aceste căpătând foc au ars într'on corn pe care sa jura tot satu, și ști că tatul lui Mniron Ștefan i-au chemat pe frați din Pete cu cărțile în Cohea și după ce i-au bine îmbătat și i-au luat din minte, le-au luat și cărțile și așa i-au îngropat vii. Acuma vade lume de nu avem noi dreptate ca soarele și de nu l-a bate D(u)mnezeu pă Mniron de nu nea cunaște adevărat sânge și de nu ne-a da parie despre nemișie, că așa văzând cu ochii o iș trage pă cap blăstăm și afurisenie și în veci iș gată loc în iad în focu cel nestins, când iel pă atâta sânge adevărat și nevinovat îl lipsește de dreptate. Pintru care iară mă rog d(u)mnitale aceste batele în cap lui Mniron, că de om vini la lege: zeu zic pă preuția me că nu mi-e mulțami. Și tot binele și darul dela D(u)mnezeu poftând tuturor rămâiu: Al d(u)mnitale umilită slugă Mariș Mihaiu preut din Aiak, în 13 Ian. 1821. Prin poștă Vasilie, care și acuma trăește.

Comemorări în Năsăud

În anul 1938 s'au ținut două comemorări frumoase în orașul Năsăud.

1. La 22 Mai a. c. s'a serbătorit, sub auspiciile »Astrei«, *Centenarul »Gazetei Transilvane«*, în localul liceului »George Coșbuc« printr'o conferință despre *Istoricul, importanța și marile succese* ale »Gazetei« și ale »Foi pentru minte, inimă și literatură«, cari și-au început apariția acum o sută de ani, în 1838. Conferința a fost ținută de dl *Iuliu Moisil*, profesor pensionar, și următită de corurile școalelor din localitate, conduse de dl profesor *Emil Ștefanuț* dela liceu, și de recitări de către elevi. S'au cântat »Imnul regal« și »Deșteaptăre Române«. S'a arătat rodnică activitate națională și culturală a primilor conducători ai acestor ziare: *George Bariț*, *Iacob Mureșian* și poetul *Andrei Mureșian*.

2. La 2 Iunie 1938 s'a serbătorit, tot sub auspiciile »Astrei«, *centenarul marelui pictor Nicolae Grigorescu*, printr'o conferință ținută de dl profesor *Iuliu Moisil*, ilustrată cu foarte frumoase proiecțiuni luminoase, după cele mai însemnate opere ale artistului.

Muzeul năsăudean

Donățiuni

1. *Lucrările Institutului universitar de geografie* din Cluj. Vol. I—VI (1936—38).

2. Dela dl profesor *Iuliu Morariu* din București 2 broșuri: 1. Piuăritul în Valea Someșului. 2. Noui numiri populare românești de plante.

3. Dela dl *Dr. Leon Scridon* jun. un exemplar: *In slujba neamului*, Discursuri și cuvântări din Adunarea deputaților în anii 1934—1937.

4. Dela dl *Locot. Ghițan* o ilustrație: Lupta colonelului Urban, comandantul Regim. II de graniță năsăudean cu Ungurii la Bistrița, în 1849.

5. Dela dl *Macedon Linul* profesor pens. din Bistrița, o ilustrație: Vederea orașului Bistrița în anul 1602.

6. Dela doamna văduva *Clotilda Dr. I. Malaiu* din Cluj, două fotografii: 1) Studenții universitari români din Viena în anul 1867. 2) Patru studenți universitari grănițeri năsăudeni la universitatea din Viena în 1868/69 (Dr. I. Malaiu, Dr. Gavrilă Manu, Dr. Paul Tanco, Dr. Const. Moisil).

7. Dela dl profesor *Coriolan Petranu*, dela universitatea din Cluj un exemplar »*L'art roumain de Transylvanie*«. Vol. I. Texte. 1938.

8. Dela doamna văduvă *Anastasia Căpitan Popițian n. Manu* din Zagra — domiciliată de prezent în Turda, — 8 diferite documente, 3 cărți, 2 fotografii, 6 decorații, 9 diferite obiecte militare.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Direcția Muzeului exprimă tuturor donatorilor cele mai călduroase mulțumiri pentru valoroasele d-lor donațiuni.

IULIU MOISIL

FIGURI GRĂNIȚEREȘTI NĂSĂUDENE

Tineretului grănițeresc năsăudean
pentru a-și cunoaște frumosul trecut,
marii lui înaintași și luptele ce au purtat
și a le urma faptele



BCU Cluj / Central University Library Cluj

N ă s ă u d 1 9 3 8



Artemiu P. Alexi

1847—1896

Eram în clasa a III-a a gimnasiului superior din Năsăud — în anul școlar 1873/74 — când un nou profesor de științele naturale fu numit la școala noastră. Era Artemiu Publiu Alexi, născut în comuna Sângeorz (Băi) la anul 1847 Aprilie 8, din părinți plugari grănițeri¹⁾. Urmă școala trivială în satul său, pe când era

¹⁾ Biografia aceasta s'a făcut după actele personale ale lui Alexi, ce se păstrează în arhiva »Muzeului năsăudean« și după alte izvoare contemporane, precum: 1. Istoria școalelor năsăudene de V. Șotropa și Nic. Drăgan, Năsăud. 1913. 2. O schiță biografică a lui Alexi în »Enciclopedia română« de C. Diaconovici 1898. Vol. I. pg. 105. 3. Rapoartele anuale ale gimnasiului superior din Năsăud.

director Iosif Georgiță¹⁾, escelent dascăl — care avea pe lângă școală o grădină frumoasă în care învăța pe școlari pomicultura. Poate că această pomărie va fi inspirat și lui Alexi dragostea pentru natură, căci s'a dedicat în urmă studiilor științelor naturale.

Alexi a urmat apoi clasele I—III la liceul săsesc din Bistriță, iar clasele IV—VIII la liceul din Blaj, cu un stipendiu dela fondurile grănițerești, — pe care îl termină în 1868, apoi urmă studiile universitare la Viena (1868/69) și la Graz, (1870/72), unde în Septemvrie 1874 luă doctoratul în științele naturale.

În 1869, când Alexi urma universitatea la Viena, fu ales secretar al Societății literare-sociale »*România*«²⁾ a studenților universitari români, președinte fiind în acel an C. Aronovici, din Boțoșani, student în medicină.

O frumoasă idee națională emisese atunci studențimea română, pe care Biroul societății »*România*« o comunică apoi Asociațiunei transilvane (»*Astra*«), că »la o cerere a studențimei române din Viena către Ministerul Cultelor și al Instrucțiunei Publice austriac, de a înființa o catedră de limba română la universitatea din Viena, ministerul aprobă, dar numai o docentură, pentru care destină circa 500 florini v. a. Decanatul facultății respective e însă contra docenturii, dar este pentru un bărbat instruit și adăpat cu literatura română. Studențimea cere acuma »*Astrei*« să recomande un astfel de bărbat și să contribue și la mărirea salariului acelui profesor«³⁾.

Alexi trecând apoi la universitatea din Graz este membru și al societății studenților universitari români, care se numia *Sen-*

¹⁾ *Iosif Georgiță* n. 1821 în Năsăud. După absolvirea școlii militare fu numit învățător în Monor, unde servi până la 1844, când fu trimis la Viena la școala pedagogică Sf. Ana. După înapoiere la postul său, în 1847 la școala primară superioară Năsăud. În Octombrie 1848 intră ca sublocotenent în regimentul de graniță, servind armatei până în 1861. La 1862 numit învățător și director al școlii triviale din Sângeorz. Reposat 28 August 1869. Escelent pomolog.

La moartea iubitului său dascăl, Alexi fiind student universitar a format un cor, care sub a lui conducere l-a petrecut la mormânt cântând și un cântec funebru, anume compus de Alexi.

²⁾ Această societate fusese apoi în 1871 cu alta ce se numia *Junimea*, dând naștere societății academice universitare *România jună*, care trăiește și astăzi.

³⁾ Vezi revista »*Transilvania*«. An. II (1869). Nr. 23 p. 276—77.

tinela. Membrii ei purtau o bandă cu tricolorul român și inscripția numelui societății și beretă studențască de asemenea cu tricolor.

Încă pe când urma universitatea la Graz se împrietenise cu un alt tiner, mare naționalist, care a fost Ioachim Drăgescu, medicinist, devenit mai târziu — după ce termină medicina la Torino — medic în România. Drăgescu a scris și publicat în 1867, la Pesta faimosul roman istoric »Noaptea Carpatine sau istoria martirilor libertății« (Horia, Cloșca și Crișan).

Prietenia aceasta a fost de mare însemnătate, căci din continuile convorbiri li s'a intensificat sentimentul național, cu foarte frumoase urmări în viața lor publică de mai târziu.

*

În 1873 Alexi fu numit de administrația fondurilor școlare grănițerești năsăudene profesor la gimnasiul nostru, numire aprobată de Ordinariatul (consistoriul) episcopesc gr. cat. de Gherla, aprobare recunoscută și de ministerul de culte și instrucțiune publică¹⁾.

Asupra noastră a școlarilor, numirea noului profesor a avut o foarte mare îniriurire, căci înainte profesor de științele naturale fusese un teolog, căruia îi lipsia pregătirea necesară pentru studii așa de importante în învățământul secundar, din care cauză lecțiile lui nu ne atrăgeau de loc spre știința naturii.

Noul profesor, înzestrat cu frumoase cunoștințe moderne, știa să ne atragă prin metoda și atitudinea sa, de aceea activitatea sa dăscălească, desvoltată la Năsăud, precum și cea științifică a fost foarte frumoasă și fecundă.

Ce privește cabinetul de științele naturale, adică colecțiile de materialul didactic, absolut indispensabil pentru predare, acesta era încă foarte rudimentar, un mic început. Dela venirea lui Alexi ca profesor, a început, în cursul anului școlar 1873/74, a se comanda colecții de minerale și cristale, preparate, tablouri etc. relative la botanică și zoologie. Atunci, între multe obiecte, s'a pro-

¹⁾ Numinile profesorilor la liceul din Năsăud a se vedea »Istoria școalelor năsăudene« de V. Șotropa și Nic. Drăgan. Năsăud 1913, p. 919—20 și la Ion Florian în »Figuri grănițerești« de I. Moisil, în »Arhiva Someșană« Nr. 21—1937 p. 622—23.

curat și un schelet uman, de care noi nu văzusem niciodată, dar după care am învățat ușor, cu interes și cu folos.

La cererea lui, patronatul gimnasiului, adică comitetul fondurilor școlare grănițerești, i-a pus la dispoziție o grădină pentru aranjarea unei grădini botanice, conform cerințelor studiului botanic, în care s'au și plantat și cultivat în acel an 35 specii de plante din diferite familii¹⁾.

În anul 1875/76 cabinetul s'a înmulțit cu o foarte bogată *colecție mineralogică* (1033 bucăți), dăruită de cavalerul de *Manz*, dela Iacobenii (Bucovina), iar *grădina botanică*, în afară de mai multe specii de plante de munte, dăruite de botanistul nostru grănițer Florian Porcius, s'a îmbogățit cu vr'o 74 arbori și arbuști, procurați de Alexi din Viena²⁾. Asemenea s'a procurat multe animale împăiate și diverse piese, modele, etc. în număr de 1256³⁾.

La finele anului 1893/94 cabinetul de naturale poseda: *a)* colecția de zoologie 19 tabele de părete și 1516 animale și alte piese; *b)* colecția de botanică 8 tabele și 2083 plante; *c)* colecția de mineralogie și geologie 27 tabele și 1721 minerale și roci; *d)* colecția de fizică 3 tabele și 89 aparate; *e)* colecția de chimie 46 aparate și chemicalii.

Toată această activitate, frumos organizată și cu mare pricepere înfăptuită a avut o foarte puternică influență asupra elevilor. În ce mă privește nu numai că mi-a deschis gustul și plăcerea pentru știință, dar mai târziu am imitat foarte multe, din ceea ce făcuse Alexi în Năsăud, în cariera mea de profesor, în ce privește metoda lui și procurarea materialului didactic a obiectelor necesare la predarea științelor naturale.

Alexi a introdus în curând și excursiuni botanice cu elevii în frumoasele și bogatele împrejurimi ale Năsăudului.

Dar profesorul nostru a făcut foarte multe excursiuni botanice singur, prin Ținutul Năsăudului, având ca pildă pe venerabilul »Moșu Porcius«, celebru botanist⁴⁾, adunând plante din flora

¹⁾ Programă (Anuarul) a VI-a gimnasiului super. român gr. cat. din Năsăud pe anul 1874—75 p. 29.

²⁾ Progr. VII-a pe anul 1875—76, p. 35—45.

³⁾ Progr. VIII-a pe anul 1876—77, p. 28—33 și Progr. IX-a pe 1879—80, p. 32—40.

⁴⁾ Biografia lui Florian Porcius în »Arh. Som.« Nr. 20 p. 416.

Ținutului și complectând-o pe a lui Porcius. A studiat, între altele, și flora de pe terenul băilor dela Sângeorz-Băi — satul lui natal — așezat pe un mare con de tuf calcaros, format în timp de mii de ani, din depozitele izvoarelor alcaline de acolo. Această lucrare a publicat-o în limba germană, cu titlul: »Die St. Georger Sauerlinge in Nord-osten Siebenbürgens und die Flora auf dem Gebiete derselben«²⁾.

Profesorul Alexi a făcut și o mare excursiune botanică în Vechiul Regat, ale cărei rezultate le-a publicat sub numele: »O excursiune botanică în România și Dobrogea«. 1883. 107 pagini. Tip. Sibiiu, în tipografia Arhidiecezană.

*

În clasa a III-a Alexi ne-a predat în semestrul I mineralogia și cristalografia. Manual aveam pe al profesorului *Al. Pokorny* (în românește, dela Schulbücherverlag din Viena). În semestrul al doilea a început cu fizica: »Despre corpuri și proprietățile lor și despre forțele ce lucră asupra particulelor celor mai mici și a fenomenelor de aci pendente«. Cursul ni l-a făcut după fizica lui *Schabus*, ediția mică, tradusă de dânsul, și după manuscris îl copiam, căci pe aceea vreme nu exista nici un manual de fizică, tipărit în românește.

Fizica a continuat-o și în clasa a IV-a, făcând: mecanica, sunetul, lumina, magnetismul și electricitatea.

În clasa a V-a, în care ne-a fost și dirigentul clasei, ne-a propus, în semestrul I (3 ore) mineralogia, cristalografia și morfologia, după manuscrisul lui, iar sistematica după *Naumann*. În semestrul al II-lea botanica după *Dr. D. Brândză* și sistematica după *Nanian*.

În clasa a VI-a (2 ore) zoologia comparată, întreagă, după *Dr. D. Brândză* și (1 oră) geologia, tot după cartea lui Brândză.

Alexi a fost cel d'întâi profesor care a introdus în gimnasiul din Năsăud manuale de școală de autori din Vechiul Regat, relative la științele naturale. Ce privește manualele de zoologie, bota-

²⁾ În »XII Jahrbuch des siebenbürgischen Karpathenvereins« din Sibiiu în 1892 și ediție separată, 22 pagini.

nică și geologie, ale Drului D. Brândză, ele erau scrise într'o limbă românească cu prea multe neologisme, și de aceea prea grea de înțeles pentru noi ardelenii.

*

Alexi ne-a predat în clasa a VI-a, la limba română, poetica. Era pe acele vremuri obiceiul ca profesorii să-și aleagă obiectele pe cari vor să le facă în anul școlar viitor, în afară de specialitatea lor. Astfel și Alexi, cu care am făcut științele naturale și fizica în clasele anterioare, ne-a făcut poetica cu aceeași delicateță, cu care trata și cultiva plantele și florile din grădina botanică a liceului (care, păcat, azi nu mai există și nici nu se mai gândește cineva la așa ceva). Prelegerile le făcea cu rezultate destul de bune și îmi aduc bine aminte, că îl așteptam la orele de poetică, cu aceeași mare plăcere, ca și la lecțiile de științe. Lectura o făceam din »Lepturariu românesc« a lui *Aron Pumnul*, din poeziile lui *Alecsandri*, *Andrei Mureșian*, scrierile lui *C. Negruzzi*, *Bolintineanu*; apoi din »*Isis sau Natura*« a Drului Baraș, faimoasa revistă de științele naturale, care ne-au deschis un orizont foarte larg asupra științelor pozitive. Făceam, firește, și compoziții stilistice în clasă și acasă. Deoarece am păstrat caetul cu lucrările (»teme« sau »ocupațiuni domestice« cum se numiau atunci), din clasa a VI-a, le notez aici: 1. Omul în comparare cu anutimpurile (27 Sept. 1876). 2. Influența poeziei în progresul cultural al popoarelor (4 Oct. 1876). 3. Insemnătatea navigațiunei pentru cultura și civilizațiunea antică (20 Oct. 1876). 4. Misiunea omului, ca om și cetățean (1 Nov. 1876). 5. Influența artelor supra dezvoltării culturale ale popoarelor. 6. Insemnătatea poporului egiptean pentru cultura și civilizațiunea omenimei. 7. Insemnătatea fluviilor. 8. Analiza bucății teatrale »*Tribunul*« de I. A. Lapedatu. 9. Exerciții de versificațiune trochaică. 10. Exerciții de versificațiune jambică. 11. Exerciții de versificațiune compusă. 12. Știința este calea progresului omenesc (22 Iunie 1877).

În anul când urmam clasa a VI-a, Alexi ne-a adus cartea profesorului *Ion Al. Lapedatu*, dela Brașov: »*Incerări în literatură*«, tip. în 1874, care cuprindea, în afară de *versuri* și drama »*Tribunul*«, în 3 acte, despre care ne-a dat să facem o lucrare, după ce o

citisem și analizasem, cu mare interes și în clasă, cu comentariile lui Alexi, și apoi acasă.

În amintirea autorului »Tribunului«, — decedat în 1878, — Alexi a scris un cuvânt de pomenire sub titlul: »La mormântul lui I. Al. Lapedatu, publicat în »Noua bibliotecă română«. Brașov 1882—83. Tom. II.

*

În anul 1875/76 s'a introdus pentru întâiași dată în mod sistematic, *gimnastica* în gimnasiul din Năsăud, de către patronatul școalelor — adică de administrația fondurilor grănițerești — numind »instructori de gimnastică« pe profesorii *Alexi* și pe *Beniamin Hangea* — acesta fiind profesor de filosofie și de limbile germană și maghiară — în trei despărțăminte, cu câte 2 ore pe săptămână. Dela 1880/81 Alexi a fost singur »instructor« pentru »deprinderile gimnastice libere și de ordine« în toate clasele gimnasiului.

*

În anul 1883/84 Alexi înființează pe lângă gimnasiu o *stațiune meteorologică* și începe a face observațiuni regulate, pe care le publică mai întâi în frumoasa lui lucrare: »Insemnătatea meteorologiei, dezvoltarea istorică și foloasele ei. Resultatele observațiunilor meteorologice făcute la observatorul meteorologic atașat la gimnasiul superior gr. cat. românesc din Năsăud pe Lustru 1883—1887« (1—94 pagini).

Lucrarea acesta o completează apoi printr'o alta sub titlul: »Elementele meteorologiei. Instrumentele meteorologice și instalarea lor. Indrumări la facerea de observațiuni și calculări« (p. 1—95¹).

Amândouă aceste lucrări la oaltă formează opera pe care autorul o întitulează »*Compendiu de meteorologie*«, cu 4 stampe litografice. Brașov. Tipografia Alecsi 1889.

Aceasta este prima carte românească relativă la meteorologie din Ardeal.

Observațiunile, făcute de trei ori pe zi, s'au înaintat regulat lunar, la »Observatorul central de meteorologie și magnetism terestru« din Buda-Pesta.

¹) În raportul anual al gimn. pe 1888—89.

Amintesc aci că Alexi a însărcinat cu observațiunile meteorologice zilnice pe un foarte iubit elev a lui, care era un fel de asistent și custode al cabinetului de științe naturale dela gimnasiu: Liviu Marțian — astăzi la penzie — după ce a fost în înalte servicii ale statului ungar, ca administrator al pădurilor regale dela Gödölő, apoi director în minister. După unire a fosi inginer consilier silvic, apoi director general al pădurilor din Banat, Ardeal și Crișana. Astăzi pensionar, trăiește în Cluj.

Marțian și-a împlinit serviciul său de custode și observator al stațiunii meteorologice dela gimnasiul din Năsăud foarte punctual și cu multă pedanterie.

*

Alexi poseda o bogată bibliotecă personală, cu multe cărți frumoase de știință, pe care am văzut-o de mai multe ori și din care mi-a împrumutat și mie, din când când, unele volume. Cele mai multe erau germane, frumos ilustrate și elegant legate și atunci am prins și eu nu numai gustul pentru știință, dar și pentru cărțile artistic executate.

*

În anul 1878 Alexi a publicat, în colaborare cu profesorul *Maxim Pop*¹⁾, tot dela acest gimnasiu, o frumoasă lucrare intitulată: »Resbelul orientale ilustrat« — adică Răsboiul româno-rus-turc din 1877/78 — tipărit în editura librarului Paul Cieslar²⁾, în Graz 1878, — 724 pagini, cu numeroase și foarte frumoase ilustrațiuni, tablouri colorate (scene din răsboiu ale armatei române), hărți și desemne.

¹⁾ *Maxim Pop* profesor de istorie și geografie n. 1838 în Sângeorz-Băi † 1892 în Năsăud. Studiile: gimnaziul din Blaj, seminarul teologic din Gherla și seminarul central gr. cat. «Sf. Barbara» din Viena, urmând și istoria la facultatea filosofică și prelegerile catechetice pedagogice, la școala normală principală din Viena. Censura (licența) luând-o la universitatea din Pesta. Dela 1865 profesor la gimnasiul super. rom. din Năsăud, până la moartea sa. A redactat cu V. Petri și C. Anca revista »Magazinul pedagogic« apoi cu Dr. A. P. Alexi »Resbelul oriental« și alte câteva cărți didactice, dezvoltând o vie activitate culturală în diferite direcțiuni, articole în reviste de specialitate.

²⁾ Român istrian.

Este foarte caracteristic faptul, că acești doi profesori grănițeri dela gimnasiul din Năsăud, din acest îndepărtat colț de țară, au îndrăznit în acele vremuri să se apuce de o lucrare așa de grea și de frumoasă. Dar ei o făcură din marea dragoste pentru istoria neamului nostru, însuflețiți de faptele eroice ale armatei române din »Răsboiul Independenței« și conștii de »Virtus romana rediviva« — care era pe atunci și maxîma Districtului autonom românesc al Năsăudului, district care ajunsese atunci la mare dezvoltare națională.

Această mare operă este dedicată:

*«Vitejei armate române. Bravilor săi conducători.
Eroilor români dela Rahova, Nicopoli, Lom-Palanca,
Grivița, Plevna și Vidin.
Demnilor descendenți al marilor eroi dela Călugăreni,
Rahova și Răsboieni.
Umbrelor mărețe și de eternă memorie
al eroilor căzuți pentru Românism
Dedicăm acest op
în semn de înaltă recunoștință și admirațiune
Autorii».*

În »Precuvântare« autorii spun că și-au propus »a descrie și urmări cu deosebită atențiune ținuta și faptele României, care avea poziția și rolul cel mai greu; avea de o parte de a-și apăra integritatea țerii și ca să nu devină teatru de războiu, iar de altă parte avea să-și elupte absoluta ei independință; a descrie eroicele fapte ale armatei române cât mai în detaiu și a le însoți cu tot felul de notițe, pentru că ne-am convins, că nici un op străin nu a făcut-o (până atunci) și pentru că am voit a eterniza vitejiile Românilor admirate de lumea întreagă și a le păstra posterității ca un talisman scump, dela care să învețe virtuțile de eroism și patriotism și aceste să le perpetue dela generațiune la generațiune« (p. II).

Tot aci se mai spune că și această operă istorică a fost persecutată de poliția c. r. din Graz, confiscând fascicola a doua și intentând editorului și autorilor un proces de presă, la 9 Iulie 1878, pentru »crima de conturbare a liniștei publice (după art. 65

lit. a codul penal) și a delictului contra liniștei și a ordinii publice prin atățare de inimiții contra naționalităților după art. 302 c. p.« Autorii au fost dați în judecată și de justiția ungurească. S'a confiscat și restul fasciculelor în număr de 2048 exemplare¹⁾.

Confiscarea și procesul a dat o teribilă lovitură autorilor și editorului, producând acestuia pagube materiale foarte mari, s'a întârziat apariția și a trebuit să facă o nouă revizie manuscrisului, ca nu cumva vr'un cuvîntel se revolte pe dușmanii neamului nostru și opera să înceteze. Deci virtutea romana reînviată, libertatea și independența țării recâștigată de Români prin eroismul soldatului român, trebuiau încătușate.

Maideparte se spune în Precuvântare: »Dorința noastră cea mai fierbinte ce am cultivat-o dela început a fost cu deosebire de a ridica un monument modest, demn și nepieritor în onoarea acelor mii de eroi, cari au reînălțat prestigiul și mândria coloniei latine dela Dunăre, a acelor bravi eroi, cari au sângerat pe câmpul de onoare și de glorie și au bravat cu un curaj și abnegațiune admirabile triumful neamului nostru la Dunăre și la Balcan, a acelor atleți falnici, cari cu sângele lor nobil au sigilat *Independența absolută a României* și au reînviat timpii de virtute și bravură strămoșască. Am dorit a pune în mâna publicului o carte completă cu deosebire în cea ce privește pe Români și purtarea lor, o carte, care să satisfacă toate recerînțele din toate vederile. Am dorit a face aceasta știind că toate operele străine privitoare la acest resbel au tratat despre Români și despre faptele lor numai în mod superficial și per tangentam, precum a făcut aceasta și ziaristica străină«.

Multe deseme, schițe din aceasta operă, sunt lucrate de profesorul de desemn *Andrei Mazanec*, tot dela gimnasiul sup. din Năsăud.

»Ortografia am urmat cea uzitată la instituțiile (școlare) din Năsăud. Suntem însă de convingere, cumcă acei cetitori ce nu sunt deprinși cu această ortografie vor binevoi a ne escusa. Altcum noi suntem de convingere cumcă valoarea unui op — afară dacă este limbistic — nu depinde dela ortografie. De altmintrea

¹⁾ Editorul observă aici: »Rectificarea cam aspră a d. autori, care urmează aici în privința confiscării, am lăsat-o afară, ca să evit o altă confiscare«.

am dorit și dorim ca »Academia română« să statorească odată definitiv modul scrierei limbei române, și astfel să ajungem fericita zi, când toți Românii să primească *Unirea scrierei limbei românești*».

În fine autorii încheie: Năsăud, Nordul Transilvaniei, în ziua recunoașterii *Independenței României* — 8/20 Făurar 1880.

»Cartea s'a publicat în fascicule, a căror apariție era așteptată în Ardeal cu o nerăbdare fără seamăn. Ele circulau din mână în mână, erau cetite și de așa numiții »Ungureți« — adică Românii crescuți în școli maghiare¹⁾, — pierzându-și adesea portretele și cromolitografiile ce ajungeau să împodobească pereții caselor românești«. »Censura a tăiat părți din manuscris; ceeace nu putea însă face să dispară din el era suflul de adevărată admirație pentru înaltele calități ale bărbaților politici români, a căror biografie se dă cu aprecieri elogioase, și pentru vitejia soldatului român. În carte găsim reproducerea ordinelor de zi ale Domnului Carol, a cuvântărilor lui Kogălniceanu și Brătianu, a aprecierilor favorabile din presa străină. Astfel opera aceasta devine cartea de educație sistematică în sens românesc integral a cetitorilor ardeleni, cărora li se arăta toată vigoarea ce există în tânărul stat independent de peste munți, unde e »sufletul națiunii române«, li se profetea biruința principiului de naționalitate și li se punea înaintea ochilor sterilitatea luptei pe care Ungurii o duceau ca să oprească un proces istoric, ce nu mai putea fi împiedecat. De sigur că nu e numai întâmplare că unul din elevii celor doi profesori dela Năsăud avea să devină, alături de V. Alecsandri, cel mai de seamă cântăreț al vitejiei românești dela Plevna. E George Coșbuc, cântărețul »Războiului de neatârnav« și al »Coroanei de oțel«.

»Și ca George Coșbuc, toți cei ce am fost crescuți de martorii evenimentelor dela 1877, păstrăm în sufletul nostru marea și adâncă admirație pentru făuritorii României independente. Am crescut în cultul nețărmurit pentru Regele Carol I și pentru sfetnicii săi, în încrederea neclintită în vitejia dorobanțului care va trece odată Carpații, precum trecuse Dunărea«¹⁾.

*

¹⁾ Comunicat de Ion Bianu.

¹⁾ Din »Răsunetul războiului pentru independență în Ardeal«, conferință la »Ateneul român«, în 1 Aprilie 1927 de Sextil Pușcariu. București 1927 p. 30—31.

În anul 1880 Alexi într-o audiență la Prințul Carol, îi predă aceasta frumoasă operă a celor doi profesori dela gimnasiul superior din Năsăud. Cu adresa 949 dela 28/9 Ian. 1881 iscălită de Basset, din partea administrației dela »Cour. S. A. R. Monseigneur le Prince de Roumanie«, îi se comunică lui Alexi (curios lucru, în limba germană) că i se trimite o diplomă și un pachet cu medalia »Bene Merenti« de aur cl. I. La această adresă Alexi răspunde din Năsăud la 9 Faur n. 1881 cătră: »Alteța Voastră Regală! Prea Înălțate Doamne«, că a primit Înalta distincțiune Medalia de aur »Bene Merenti« cl. I (cu brevetul Nr. 46) mulțumind »pentru modestele mele merite literare câștigate prin scrierile în cauza Resbelului orientale«, și »această Înaltă distincțiune va servi pentru totdeauna de un puternic stimul menit de a mă îndemna neînterupt să pun modestele mele puteri în serviciul prosperității literaturii și a științei române«, apoi continuă: »să binevoiți a-mi permite să suscern la Înaltul Tron al Alteții Voastre R. urările cele mai fierbinți și cele mai călduroase ale inimei mele ce dorește din adânc și neîncetat, ca Alteța V. R. împreună cu Alteța Sa Regală Doamna, să Vă bucurați de o viață lungă și fericită întru prosperitatea și fericirea Neamului românesc, întru salutea României și întru realizarea tuturor dorințelor și ale nobilelor Voastre aspirații«¹⁾.

*

La 30 Iulie 1883 Alexi primește dela »Casa M. S. Regelui« o adresă: Domnul meu, M. S. Regele primind lucrarea D-Voastre științifică intitulată: »O excursiune botanică în România și Dobrogea«, mă însărcinează a Vă arăta Via și Înalta Sa mulțumire pentru munca roditoare ce ați pus-o în săvârșirea acestei opere pline de merit. Adjutantul M. S. Regelui Colonel Candiano¹⁾.

*

Cu adresa Nr. 3758 a Ministerului Cultelor și al Instrucțiunii Publice dela București 18 Aprilie 1884, Ministrul P. S. Aurelian, comunică lui Dr. A. P. Alexi, profesor la gimnasiul din Năsăud (Transilvania) următoarele:

¹⁾ Brevetul și adresele originale sunt la »Muzeul năsăudean«.

În urma recomandărei Subscrisului Majestatea Sa Regele, binevoind să Vă confere medalia Bene-Merenti cl. II, pentru lucrările și publicațiunile D-Voastră științifice, am onoare a Vă înainta brevetul Nr. 349 constatător de acordarea acestui semn de distincțiune investit cu semnătura și sigiliul Majestății Sale. Primiți etc. Semnat Ministru P. S. Aurelian.

La această adresă Alexi răspunde la 10 Mai 1884 mulțumind pentru distincțiune printr'o adresă lungă din care reiese din nou »stima și admirațiunea înaltă și iubirea nemărginită ce cultivez cu profundă pietate pentru nobilul și viteazul și primul Rege român, pentru guvernul liberal al României libere și special pentru persoana D-Voastră, carele nu numai ați luat pe umeri misiunea cea mai grea, misiunea de a conduce regenerarea României și a o fortifica pe bazele instrucției și educațiunei, dar ca bărbat de știință V'ați făcut protectorul sciințelor«. Apoi adaugă că »punctul cel mai important pentru viitorul unei națiuni este *sciința*«. »Țările locuite de Români sunt puțin studiate din punct de vedere oro-topo și etnografic, geologic, mineralogic, botanic, meteorologic, antropo- și arheologic și pe cât sunt studiate s'a făcut aceasta mai numai prin străini«. Apoi cere să îndrepteze tineretul spre carierele științifice, și să înființeze societăți, reuniuni științifice. Alexi avea mare încredere în ministrul Aurelian¹⁾.

Firește că Alexi nu uită a mulțumi Regelui pentru noua distincțiune și termină: »cu cele mai fierbinți și mai călduroase urări ale inimei mele, ce pofteste neîncetat ca M. V. impeună cu M. S. Regina să Vă bucurați de o viață lungă, fericită întru prosperarea și fericirea Neamului românesc, întru salutea României«²⁾.

*

La 17 Ianuarie 1890 Alexi primește o adresă dela »Administrația Domeniului Coroanei«, sub semnătura lui I. Kalinderu, administratorul Domen., prin care îi comunică că M. S. Regele a primit cartea trimisă (Compendiu de meteorologie de Alexi, publicat în 1889 circa 200 pagini) și i-a făcut onoarea să-l însărcineze a-i arăta Înaltele Sale mulțumiri. Apoi adaugă: »Am citit-o

¹⁾ Adresa originală și răspunsul la »Muzeul năsăudean«.

²⁾ Asemenea la »Muzeul năsăudean«.

și eu cu plăcere, deși subiectul ei nu e din cercul studiilor mele. Se vede că ați pus o mare stăruință în serviciul meteorologiei și că sunteți în curent cu toate probleme ei și cu organizarea celor mai însemnate observatorii din străinătate. Sunt prin urmare convins că acest tractat, singurul consacrat meteorologiei în limba noastră, va putea aduce cele mai reale servicii pentru dezvoltarea ei la noi și pentru răspândirea ideilor exacte stabilite de această știință așa de folositoare pentru o țară atât de agricolă ca România, prin cunoștința succesiunii fenomenelor naturale și mijloacelor de a se folosi de ele sau de a neutraliza pe cele dăunătoare. Această administrație a înființat mai multe stațiuni de observațiuni pluviometrice, în legătură cu Observatorul central din București. Vă rog dar să ne trimiteți 30 exemplare din opera D-Voastră (împreună cu un cont de costul lor), din care voi împărți unele persoanelor, care s'au însărcinat cu ținerea registrului de observațiuni, iar celelalte le voi depune în bibliotecile ce le-am înființat cu spesele noastre, pe lângă școlile aflătoare pe Domeniile Coroanei.

*

Alexi a fost un profesor priceput, foarte activ, de o frumoasă cultură și cu mare dragoste de înaintarea neamului. De aceea a și publicat multe articole prin diferite reviste, a ținut conferințe, a scris cărți bune, a făcut multe excursiuni științifice. Era om de știință, dar și mare naționalist.

Din multele sale articole publicate în ziare și reviste precum și în volum, încă de când era student, însemnăm aci următoarele:

1. »Meditațiuni la anul nou 1870« — pe când era student și urma studiile universitare la Graz, — publicate în ziarul »Federațiunea« din Pesta Nr. 3 (335).

2. »Un suspin din Districtul Năsăudului« — în care profeția cea ce se încerca mai târziu, după 18 ani, de guvernul unguresc: maghiarizarea. Cu o adevărată elocință vorbește contra celor fricoși și contra celor infami. Îscălește cu numele său de anonim »Publiu« (în »Federațiunea« 1870. Nr. 92/424).

3. »Instrucțiunea elementară în Valea Rodnei pentru ridicarea școlilor« (Conferințe învățătoresci, etc. în »Federațiunea« 1870. Nr. 115 p. 458—59.

4. »Adio către Transilvania« (poesie), în »Federațiunea« în foișoară Nr. 126/458).

5. Din pomelnicul martirilor români dela 1848/49. Un enorm număr de români nevinovați uciși de revoluționarii unguri. Tip. în rev. »Transilvania«. An. 1870. Nrile 19/20 și an. 1871 Nrile 4—13.

6. O nuvelă istorică referitoare la revoluția din 1848, în ziarul »Traian« București. Anul II 1870 p. 55, 103, 186.

7. În anul 1884 publică în ziarul »Observatoriul« din Sibiiu, Nrile 7—9 sub titlul *Militaria* o foarte interesantă listă de ofițeri români, născuți în ținutul fostului Regiment al II-lea român de graniță năsăudean, cari au eșit fie din școala militară din Năsăud (f. în 1784), fie din alte școli și academii militare, cu numele lor, locul nașterii, rangul, regimentele în cari au servit, eventual decorații; un număr de 174 ofițeri până în anul 1884.

8. Românismul în Graz — »Federațiunea« 1871. Nr. 5/471.

9. 4 corespondențe din Graz, publicate în »Federațiunea« Nrele 22, 49, 59 și 79 din anul 1871.

10. Un articol despre Armand Barbes, în foișoara Federațiunei 1871. Nrele 57 și 58.

11. Necrologul Drului Ioan Marte Lazar, fost director al gimnasiului super. din Năsăud, în »Gazeta Transilvaniei«, Nr. 66, 1873.

12. Resbelul oriental ilustrat în colaborare cu profesorul Maxim Pop. Edit. Paul Cieslar. Graz 1878. 724 p. cu numeroase ilustrații, tablouri colorate, hărți, deseme (crochiuri).

13. Istoria dezvoltării ideilor cosmogonice și geologice. În Programa (anuarul) gimnasiului din Năsăud pe anul 1877/78 p. 3—30.

14. O audiență la Vodă Carol în 1880. (Publ. în rev. »Arhiva Someșană« Năsăud Nr. 8/1928.

15. O excursiune botanică în România și Dobrogea. Sibiiu 1883. Tip. tipogr. Arhidieceșană. 107 pagini. Cuprinde: I. Introducere. II. Ceva despre etno- și orografia și despre geologia Dobrogei. III. Catalogul plantelor recoltate în România și Dobrogea. Descrierea a 93 specii.

16. Helveția și Wilhelm Tell. 127 pagini și o hartă a cantanelor din jurul lacului Vierwaldstätten. Brașov, Tip. Alexi, 1889.

17. Die St. Georger Sauerlinge im Nordosten Siebenbürgens und die Flora auf dem Gebiete derselben. Sibiiu 1892. (Din XII

Jahrbuche des siebenbürgischen Karpathenvereins in Hermannstadt). 22 pagini.

18. La mormântul lui I. Al. Lapedat. (În noua bibliotecă română Tom. II. Nr. 1 p. 6—9.) Braşov 1882—83.

19. Biografia generalului Leonida Pop. (În »Noul Călindar de casă« din Braşov pe anul 1889.)

20. Încă ceva despre conferinţa dela Blaj şi despre ortografia scrierii româneşti. În »Tribuna« II. Nr. 124—130.

21. Compendiu de meteorologie (cu 4 stampe litografiate). Braşov 1889. Circa 200 pagini.

22. Suvenirii şi notiţele de călătorie în România, Transilvania şi Dobrogea. Publicate într-o lungă serie de articole, în revista »Familia« din Oradea.

Conferinţe

1. Despre omul fosil sau preistoric. La adunarea generală a »Astrei«. Blaj 1877.

2. Românii la Plevna. La adunarea generală a »Astrei« dela Turda, 1880. Tipărită în ediţie separată de N. F. Negruţiu. Gherla 1880 în Imprimeria »George Lazar«.

3. Importanţa studiului meteorologic şi necesitatea înfiinţării de observatorii meteorologice în diferite părţi ale Transilvaniei. La adunarea generală a »Astrei« dela Dej, 1882.

4. Importanţa studiului botanic. Influenţa vegetaţiunilor asupra dezvoltării vieţii animalice şi asupra dezvoltării civilizaţiunii omeneşti. La adunarea generală a »Astrei« din Braşov, 1884. Tip. Arhidieceasană din Sibiu 1884.

5. Însemnătatea ştiinţelor naturale şi reformele ce le reclamă studiul lor în şcolile noastre. La adunarea generală a »Reuniunii Mariane« la 5 Iunie 1882, în Prundul-Bârgăului. Extras din »Educaţiunii«. Tipografia Academiei Române. 1883.

6. Conferinţă despre Wilhelm Tell, la adunarea generală dela Şomcuta-Mare a Societăţii pentru Fond de Teatru, publicată apoi în rev. »Familia«, 1886, Nrele 35—37.

»Intre comentatorii ardeleni ai lui *Wilhelm Tell* trebuie amintit și profesorul dela Năsăud A. P. Alexi, care în broșura sa *Helveția și Wilhelm Tell*, Brașov 1889, după ce face o privire istorico-geografică asupra cadrului în care se desfășoară drama (p. 3—65), o rezumă, scenă de scenă, intercalând lungi fragmente, traduse în versuri (p. 66—127). E interesantă prefața acestui studiu de popularizare, în care autorul povestește geneza lui. La universitatea din Graz, unde și-a făcut studiile, a ascultat cu mult interes cursul lui Dr. Adam Wolf: »Über geschichtliche Erläuterungen zu Schillers *Wilhelm Tell*«. La reprezentațiile dramei i s'a întâmplat, nu odată, să plângă de emoție. S'a gândit deci să o traducă. Se pare însă că nu se credea înzestrat cu însușiri literare corespunzătoare, pentru a transpune în românește o capod'operă, pe care o admira în așa măsură. De aceea s'a mulțumit cu un rezumat întins, pe care a început să-l publice la 1875, în *Oltenia* lui I. C. Drăgescu (vechiul său prietin). Publicația aceasta a dispărut însă și Alexi a rămas cu manuscrisul în saltar. Dar entuziasmul lui pentru dramă n'a scăzut. În 1886 ține o conferință despre ea la adunarea din Șomcuta-Mare a Societății pentru Fond de Teatru (conf. publicată în *Familia*, 1886, Nr. 35—37). Abia în 1888 reușește să-și publice studiul în întregime în *Poșta Română* a lui Teohar Alexi (Brașov) de unde a fost extras apoi în broșură.

Evident că atât A. P. Alexi cât și urmașii lui ardeleni au fost atrași spre drama lui Schiller nu numai din considerații estetice, ci și politico-sociale. Ei se gândeau să hrănească prin ea dorul după libertate al Românilor de dincoace de Carpați¹⁾.

*

Profesorii noștri năsăudeni, cari au știut așa de bine și de frumos a ne desvolta sentimentul național și mereu a-l vivifica și intensifica, au fost adevărați profesori, cari trebuie amintiți pururea cu respect și recunoștință. În grele vremuri și în mari pericole în care trăiam, mereu amenințați de dușmanii seculari, intoleranți și sfidatori, profesorii noștri au știut să ne conducă printre primejdii la cari eram zilnic expuși, să ne păstreze curați și dârzi și să nu cedăm nimic din naționalismul nostru innăscut. Și dacă

¹⁾ Ion Breazu în *Recenzii*, în *Dacoromania*. Vol. VIII p. 259—60.

numai atâta ar fi făcut, merită toată recunoștința și amintirea. Dar firește ei au făcut mult mai mult, ne-au dat și nenumerate cunoștințe și frumoaseilde. Și dacă mă gândesc la iubitul nostru profesor Alexi, el ne-a învățat știință exactă, ne-a ridicat și nobilitat sufletul prin poetică și ne-a sgândărit mereu și întărit spiritul național.

*

Când în anul 1873 profesorii gimnasiului din Năsăud au întemeiat bancă »Aurora«, — a doua banca românească din Ardeal, înființată îndată după banca »Albina« din Sibiu, — între membrii fondatori găsim și pe Alexi, care la ședința de constituire a comitetului fondator, sub presidenția profesorului Ion Marcian, secretar de ședință a fost Alexi (2 Noemvrie 1873) și în urma ales și secretar al consiliului băncii ¹⁾.

*

Lipsind în orașelul Năsăud o librărie, și fiind necesitate a se procura cărți didactice pentru școalele din Năsăud și împrejurimi, precum și diferite materiale pentru toate instituțiile districtului, Alexi a înființat prima librărie românească aici, numind-o »Concordia«.

Era lucru firesc ca profesorii să ia inițiativa la orice instituție, fie culturală, fie economică, căci ei aveau cultura necesară, dar și dragostea și idealul național.

*

Alexi și-a făcut și serviciul militar în armată, fiind numit la 1 Noemvrie 1875 locotenent în rezervă, în Regimentul de infanterie românesc Nr. 63 din Bistrița, în care a contat până la 31 Decemvrie 1881.

*

În anul școlar 1893/94 Alexi s'a îmbolnăvit și a trebuit să-și ceară un concediu mai lung. Boala agravându-se a cerut pensio-

¹⁾ Monografia băncii »Aurora« de Nic. Drăgan 1924 p. 5—7. Promotorii cooperației năsăudene au fost tinerii profesori de curând inapoiți dela studii din Viena: I. Marcian, Dr. I. Malai, Dr. Constantin Moisil, Dr. Paul Tanco, Dr. A. P. Alexi, Maxim Pop și Oct. Bariț, fondatorii băncii »Aurora« și stâlpii ei puternici.

narea, stângându-se din viață la 15 Octomvrie 1896, în etate de abia 49 de ani și funcționând ca profesor timp de 23 ani. Este înmormântat în cimitirul bisericii din Rebrișoara și are un frumoss monument.

Adause

O audiență la Vodă Carol în 1880

Era un ceas după miazăzi când am ajuns la gara dela Sinaia. Aici m'am dat jos și am făcut cunoștință cu șeful de stație Constantin Dudescu care, spunându-i intențiunea mea de a fi primit de către Domnitorul, mi-a oferit cu multă bunăvoință camerele sale pentru a-mi face toaleta de lipsă. Altcum ar fi trebuit să merg în vreun otel, care împrejurare mi-ar fi consumat mai mult din vremea ce-mi era foarte scurtă, căci cu trenul de persoane ce avea să sosească îndată după trei ceasuri, aveam să călătoresc mai departe, pentrucă la Predeal mă așteptau doi amici.

Insoțit de un servitor dela gară ca conducător, la orele 2¼ suiam dealul mănăstirii Sinaia. La intrarea în curtea mănăstirii era garda de onoare, însă nu ca la alte curți postată în sentinele etc., ci feciorii erau comozi, ofițerii se jucau de a popicul (cugle).

Un ofițer de gardă, al cărui nume cu părere de rău l-am uitat, îmi dă informațiunea cumcă »Măria Sa chiar acuma se află la masă (dejun); dar cu toate acestea se duce pentru a mă însinua (anunța). Eram într'o discuțiune animată cu mai mulți ofițeri din gardă, cari se adunaseră în jurul meu, când nu trecuse 5 minute, veni adiutantul Măriei Sale, dl maior Maghier, fiul bravului general Maghier ce murise nu de mult în Craiova, și mă înștiință cumcă Alteța Sa a binevoit a-mi încuviința primirea. A luat informațiuni despre dorința mea și apoi a făcut raport. Abia au trecut 2—3 minute când vine un servitor de casă de ai Măriei Sale, mă invită să întru în salonul de primire, unde mă așteaptă Măria Sa, și mă conduce până acolo.

Trebue să fac mărturisirea că în acel moment mi se afla inima în o mare agitațiune. Și cum nu! Numai peste câteva secunde aveam să văd cu ochii mei în realitate pe Domnitorul Carol,

aveam să mă bucur de fericirea de a fi unul dintre acei puțini Ardeleni, cari au salutat în persoană pe marele erou dela Plevna.

În salonul de primire se afla Alteța Sa și dl maior Maghier. Întrând aci m'a surprins simplitatea aranjamentului, lipsa de lux, precum sunt de regulă saloanele oamenilor mari și precum mă așteptam să aflui și aici. Dar mai mult m'a surprins tratarea atât de afabilă cu care am fost întâmpinat din partea Măriei Sale.

Abia fui prezentat prin dl maior Maghier, când Alteța Sa începu a-mi da întrebări una după alta, înainte de a avea eu timp de a-mi zice dicția ce mi-am fost compus, vezi Doamne, mai înainte, pentru ca să nu vorbesc nici prea mult, nici prea puțin. M'a întrebat de nume, despre escursiunea mea botanică, la ce i-am dat unele informațiuni despre recoltele mele făcute. Prezența Alteții Sale m'a adus în oarecare neregulă (confuzie) cu simțemintele mele.

Văzându-l în persoană începură a-mi furnica prin memorie toate scenele dela Plevna, toate faptele mărețe executate de armata română. Mă aflu în o ciudată încurcătură precum nu-mi aduc aminte să fi mai fost vreodată.

Voiam să-mi încep dicția, dar nu i-am aflat începutul.

Sunt două momente în viață când omul poate să devină în stare psihologică afară de calea normală, și acele sunt: o supărare sau întristare prea mare, ori o bucurie prea mare. În cea din urmă mă aflu eu. Eram guvernat (cuprins) de impresiunile unei bucurii și a unei fericiri ce rar se dau în viață. Mă aflu în o stare de care nu-mi puteam da seamă, dar era cea mai fericită stare în care un vis al meu de mult era realitate.

Mai târziu mă rezolvii (hotărâii) a-mi zice dicția cum voi putea, care o reproduc aici așa dupăcum mi-am notat-o îndată după audiență, și care este următoarea:

»Alteță Regală! Vizitând pentru întâia oră România, nu am putut rezista dorinței mele fierbinte de a mă folosi de ocaziune pentru a vedea și saluta în persoană pe părintele acestei țeri. Sunt prea fericit și mulțumitor pentru ocaziunea ce ați binevoit a-mi da pentru a putea saluta în persoana Alteții Voastre pe bravul Căpitan al eroicei armate române, și a-i aduce omagiile mele. Totodată Vă rog, Alteță Regală, să binevoiți a-mi da grația să Vă prezentez acest exemplar din »Resbelul oriental ilustrat«,

redactat de mine și de colegul meu dl Maxim Pop, fructul ostelelor noastre din doi ani de zile, în care ne-am silit să descriem cu toată fidelitatea și conștientizitatea toate faptele belice, și cu deosebire cele îndeplinite de brava armată română sub eroica conducere a Alteții Voastre Regale. Vă rog Alteță Regală să binevoiți a primi acest exemplar ca un prea modest semn de înalta mea stimă, iubire și venerațiune ce Vă cultivă.

Alteța Sa binevoi a răspunde: »Primesc cu bucurie și mulțumită opul ce mi-ai prezentat și din parte-mi mă rog să primești pentru aceasta mai târziu un mic suvenir«¹⁾.

A zis că este surprins de această carte de care n'a știut până atunci. M'a întrebat despre fântânele ce le-am folosit, de cauza pentru ce am lăsat a se tipări în Graz, la cari la toate i-am dat pe scurt informațiunile de lipsă.

I-am povestit despre organizarea gimnasiului superior din Năsăud, despre care a arătat mare interes, și despre care i-am dat informațiunile cele mai detaliate, despre izvoarele din care se susține, despre fondurile grănițerești, nașterea și administrarea lor, despre obiectele și în specie despre limbile ce se propun, ș. a.

Toate aceste au consumat un timp de peste 20 minute, când apoi m'am depărtat ducând cu mine cele mai plăcute și neuitate suveniri.

Am fost surprins și am admirat afabilitatea și tratarea atât de simpactică, amicală și cuceritoare. Nu este nimic de mirat dacă aceia cu cari Alteța Sa a povestit odată, au fost câștigați și cuceriți. Nu este de mirat dacă Carol a fost în stare să cucerească, să farmece și să entusiasmeze armata încât aceasta a făcut minuni. Deși numai după venirea lui în România a învățat limba românească, dar așa de bine și-a însușit-o, încât anevoie poți recunoaște a nu fi Român de origine.

Ieșind dela Alteța Sa m'a petrecut dl maior Maghier cu care am făcut cunoștință mai deaproape. M'a recercat (întrebat) de adresă și de domiciliu și m'a asigurat că prin prezentarea »Resbelului oriental« am făcut Alteții Sale Regale o plăcută surpriză.

Ofițerii de gardă s'au adunat în juru-mi pentru a le povesti

¹⁾ Acest suvenir promis l-am primit la 1 Ianuarie 1881, a fost medalia Bene-Merenti.

despre primirea mea, apoi m'au însoțit până la gară, unde, știind cumcă la Predeal nu am loc, dar nici timp să-mi iau uniforma pentru drumul de fier din Transilvania, m'am uniformat aci. Domnilor camarazi dela gardă le-a fost mare surprinderea văzându-mă că sunt și ofițer. Amicabilitatea lor nu mai avea margini. Unii îmi făceau imputare pentru ce nu m'am prezentat la Măria Sa în uniformă, alții stăruiau să rămân în Sinaia până a doua zi. Poate că ași fi venit în poziția de a nu le putea respinge propunerea, dacă nu eram angajat, dacă nu m'ar fi așteptat prietenii la Predeal.

Peste scurt sosește terenul. După puțină petrecere pe peronul gării, unde am făcut cunoștință și cu alți onorațori din Sinaia, mi-am luat rămas bun prin o strângere de mână frățască dela toți, apoi am plecat.

La recomandția șefului de stație conducătorul îmi oferi un cupeu numai pentru mine. Incepu a reflecta asupra celor petrecute, a face revistă asupra ținutului atât de romantic.

Ca într'un vis am parcurs cei 12 kilometri până la Predeal, unde mă așteptau prietenii și colegii de călătorie împreună cu un domn profesor Tănăsescu din București.

(Publ. de A. P. Alexi în revista »*Familia*» din Oradea Nr. 39 Anul 1882 — apoi reproducă și în »*Arhiva Someșană*« — Nr. 8 1928 p. 116.)

Un memoriu a lui Dr. A. P. Alexi către Titu Maiorescu

Deși om sărac, într'o localitate cu mici resurse, Alexi s'a ocupat tot timpul cu botanica și meteorologia și de tot ce poate fi de folos pentru ridicarea neamului.

Alexi în marea lui dorință voia să ridice știința, să formeze muzee, în care să se depoziteze tot ce privește pământul românesc. El este pătruns de marea importanță a științelor pozitive pentru neamul nostru, dar vede și în ce stare înapoiată cultural-științifică ne găsim noi Românii, acum a cincizeci de ani¹⁾.

¹⁾ În anul 1886 în vechiul palat al Universității din București se adăposteau următoarele instituții culturale și științifice: *Academia română, Biblioteca Statului, Muzeul de istorie naturală, Școala de bele arte, Pinacoteca (galeria de tablouri), Institutul botanic, Muzeul de mineralogie și geologie.*

În anul 1885, pe când Alexi era de 12 ani în învățământ, avea o considerabilă experiență și desvoltase o frumoasă activitate științifică, adresă un memoriu lui Titu Maiorescu²⁾, din care facem un scurt rezumat pentru a vedea ce-l preocupa mereu. El cere permisiunea să discute un lucru, care crede că l-ar interesa și pe Maiorescu și apoi să-i facă o rugămintă.

Suntem un popor tiner, începător în toate (în artă, literatură etc.), mai rău stăm în științe. Pe lângă celelalte trebuie să cultivăm cu deosebită stăruință științele, căci ele sunt temelia sigură a unui neam cu aspirațiuni de viitor. Generația de azi (din 1885), i se pare superficială. Mulți tineri nu doresc decât a-și vedea numele tipărit sub stihurile sau versurile făurite de ei, pline de frase neînțelese. Boala superficialității. Focarele culturii științifice la noi sunt foarte puține. Unicele sunt catedrele profesoriale, în special dela cele două universități române și Academia română. Societăți speciale pentru toți ramii de științe ne lipsesc. Focarele fiind puține, cu atât mai mult cei chemați sunt ținuți să cultive științele, și să muncească cu cea mai mare diligență, având în vedere adevărul și seriozitatea.

Mulți bărbați vrednici își cunosc sacra lor chemare. Dar sunt și de cei cari nu de focare se ocupă, ci consideră știința ca un lucru secundar, o ignorează. Deci superficialitate. Mai ales se observă aceasta în mișcările literare — de aici urmează ca critica să fie fără cruțare, pentru a avea o literatură de valoare, fie cât de mică. În laude să fim cu toată seriozitatea. Să ne recunoaștem întâi lipsurile și scăderile și să ne îndreptăm spre studiu serios și muncă. Terenuri avem destule. Ce privește obiectele istorice, arheologice, geografice, etnografice etc. se află multe în muzeele străine dela noi, dar nu adunate, nici studiate de noi. Negreșit e anevoios și costisitor a face explorațiuni în toate colțurile patriei

Va se zică aproape toate instituțiile culturale ale României înainte cu o jumătate de veac erau într'un singur local (afară de facultățile Universității și Senatul) și astăzi toate își au palatele lor somptuoase vaste și bogate, dovadă de enormul progres ce neamul românesc l-a făcut în acest răstimp, prin priceperea și hărnicia lui. (În rev. »Bucureștii vechi«. An. I—V (1930—34) articolul »Bucureștii romantici« de I. Moisil. București 1935.

²⁾ Copia acestei scrisori-memoriu se găsește la »Muzeul născădean«, în 19 pagini, format cuart-comercial.

române și colecțiuni prin câțiva amatori, cari ar fi dispuși să facă jertfe pentru aceste scopuri. În România sunt câțiva bărbați vrednici, dar numărul lor este mic. În provinciile românești ale Austro-Ungariei se face și mai puțin, ba chiar nimica. Asociațiunea transilvană (Astra) a înființat câteva secții științifice, dar pieriră dela început.

Obiectele de însemnătate istorico-științifică ar trebui adunate în unele centre, în muzee, pinacoteci pentru studii »pe baza cărora să ne facem istoria, să dovedim lumii prin argumente (dovezi) ce nu se pot discuta, că cine suntem și decând locuim pământul patriei noastre«. Recunoaște lipsa specialiștilor și a mijloacelor, — dar crede că multe obiecte — mai ales ce privește etnografia — s'ar putea colecționa prin preoțime, dascălime, cărturari, dacă li s'ar da instrucțiunile necesare. Să nu se amâne adunarea lor, căci multe obiecte dispar. Fiind săraci totuși prin puteri unite, prin asociare, multe pledeci se vor înlătura. Nu oricine are dragoste, interes, pricepere pentru arheologie, etnografie, etc., dar poate contribui cel puțin cu o sută de bani la an pentru un scop atât de sfânt. O reuniune științifică organizată peste toate ținuturile române, poate câștiga mijloacele necesare. Cu voință statornică și diligență de fier, toate se pot face.

Insistă acum în special, în memoriul său, asupra științelor naturale, în care stăm cel mai rău, cu toate că ele sunt legate de pământul, de aerul nostru românesc. Spre exemplu *meteorologia*, — deși o știință tineră, — se cultivă în toate ținuturile cu o rară stăruință. Folioasele ei pentru viața practică, pentru agricultură, navigațiune sunt nespuse de mari. Dar și în România, abia în anul 1884 s'a pus temelială unui »Observator meteorologic« de Ștef. Hepites, dar rețeaua de stațiuni meteorologice de ordinul al II-lea și al III-lea lipsesc aproape de tot, pe când după extensiunea teritorială a României ar trebui să fie observatoare de ord. II cel puțin 100 și de ord. III și IV cel puțin 200. Până acum (în 1885) sunt 5 stațiuni de ord. II și al III-lea. În Ardeal, afară de stațiunea de ordinul al II-lea, de pe lângă gimnasiul superior românesc din Năsăud, nu este nici una, la care să se facă observațiunile prescrise, de Români. Fiind meteorologia de un foarte mare folos general ar trebui să se predea un curs de meteorologie teoretică

și practică la facultatea de științe și la medicină, și chiar la școalele de învățători și în seminariile teologice.

Din *zoologie*, în afară de câteva cărți școlare, unele rău traduse sau plagiate, n'avem nimica. Nu există nici un Român să fi făcut studii speciale din vr'un ram al Faunei române, nici colecții.

În *botanică* și *geologie* avem câteva începuturi. Cărți de valoare științifică pentru Flora României avem numai pe a lui *Dr. A. Kanitz* (*Plantas Romaniae*) și *Prodromul Dr. D. Brândza*.

Pentru facerea de *studii geologice* s'a votat de Academia Română un premiu de 5000 Lei (în 1884) (pentru studii geol. în două județe), iar pentru botanică un premiu de 5000 Lei într'un județ.

Neavând *manuale de Floră* pentru botaniști în limba română, (adică ceea ce pentru studiul limbilor ar fi Dicționarul), necesare la excursiunile botanice, — nu se poate face studiul florei unui ținut, al unei țeri și este de importanță ca astfel de studii să se facă de Români pricepuți și bine inițiați în acest studiu.

Aici face o paranteză vorbind de un incendiu ce s'a întâmplat la palatul Universității din București când a ars și frumosul herbariu dela facultatea de științe, amintind că »tinerimea studioasă a declarat cu entuziasm și probabil spre a mângăia pe profesorul de botanică, că va *întreprinde excursiuni botanice prin România rehabilitând pierderea*«. Acest entuziasm pueril n'a dat firește nici un rezultat, căci habar n'aveau (studenții) de știința, munca și jertfele ce se cer în exploarările botanice. Iar profesorul de botanică prin raportul său către Ministerul Instrucțiunii cu data de 12 Aprilie 1884 afirmă, că herbarul ars conținea peste 100.000 specii de plante. Aci Alexi se miră de această afirmațiune și arată că Herbarul universității din Viena, unul din cele mai bogate herbarii, întemeiat de vestitul botanist și profesor *Jacquin* (n. 1727, † 1811), conținea, — complectându-se mereu, — atunci, în 1885, circa 25.000 specii. Iar herbarul dela universitatea din B.-Pesta, de asemenea de mult întemeiat, conținea circa 22.000 specii. Iar ultimul cuvânt al științei botanice ne arată că până în anul 1882 se cunoșteau pe întreg globul pământesc 90.163 specii, împreună cu cryptogamele vasculare.

De chimie și fizică nu fac pomenire — continuă Alexi —

căci aceste discipline nu stau în legătură așa de strânsă cu pământul românesc.

În altă ordine de idei, Alexi susține că profesorii să se ocupe fiecare numai cu specialitatea sa, să dispară cumulusul, sperând că apoi științele vor înflori.

Ce privește Ministrul Instrucțiunii publice este de părere să rămână stabil și să nu facă politică, decât »politica școlei«, să stea pe loc studiind reforma școalelor.

Se adresează apoi lui Maiorescu ca unui om al școlii, care cunoaște mai bine defectele de pe acest terâm, rugându-l: 1. Să ia inițiativa înființării de reuniuni științifice — la început una în București cu diferite secții — cu filiale și în alte orașe; 2. Să se publice o revistă curat științifică și critică, care să fie organul reuniunii amintite la punctul prim.

Pentru realizarea revistei, spune Alexi, că s'ar fi înțeles cu mai mulți amici și colegi de dincoace și de dincolo de Carpați, pentru a lua inițiativa publicării unei reviste științifice în înțelesul programei alăturate la acest memoriu (programă care însă lipsește din colecția lui Alexi dela Muzeul năsaudean). Revista avea să fie câmpul de întâlnire pentru toți oamenii de știință și adaugă că »este aproape un an de când ne pregătim cu material corespunzător«, dar nu s'a găsit încă un editor, cu toate că noi nu facem nici o pretensiune. Munca noastră o dăm gratuit«. Foaia avea să apară odată lunar, 3 coale format octav mare.

În fine roagă pe Maiorescu să binevoiască a colabora și dânsul la revistă și a îndemna și pe alți specialiști se adereze. În special își permite a-l ruga să scrie ce privește filosofia și critica, »pe care terâmurii V'ați câștigat deja primul loc între literații români«.

Despre rezultatul acestui memoriu n'am aflat nimic.

Editura:
Regia Cooperativă „REGNA“
Societate cooperativă pentru exploatarea
pădurilor grănicerești din județul Năsăud
N ă s ă u d

Pretul: 40 Lei

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Tipografia »MINERVA« Bistrița

Bun de imprimat.